LUCIAN BLAGA UNIVERSITY OF SIBIU
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES DEPARTMENT OF HISTORY, HERITAGE AND PROTESTANT THEOLOGY RESEARCH CENTER FOR CULTURAL HERITAGE AND SOCIAL CULTURAL HISTORY

ACTA TERRAE SEPTEMCASTRENSIS

XXIV

- In Memory of Professor Gheorghe Lazarovici -

Sibiu - 2025
Editura Universității ”Lucian Blaga”

Chief Editor: Anamaria TUDORIE (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)

Honorary Editor: Sabin Adrian LUCA (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)

Editorial Board:
Ioan-Aurel POP (President of the Romanian Academy, Romania)
John NANDRIȘ (St Cross College, Oxford, United Kingdom)
Valeri YOTOV (Museum of Archeology Varna, Bulgary)
Sergiu MUSTEAȚĂ (Universitatea Pedagogică de Stat Ion Creangă, Chișinău, Republic of Moldavia)
Marin CÂRCIUMARU (Valahia University of Târgoviște, Romania)
Suzana SIMON (Croatian Academy of Arts and Sciences, Institute of Historical and Social Sciences, Croatia)
Alexandru SIMON (Romanian Academy, Center for Transylvania Studies, Romania)
Viorica RUS-BOLINDEȚ (Institute of Archaeology and Art History, Romanian Academy, Cluj Napoca, Romania)
Senica ȚURCANU (National Museum of Moldavia, Romania)

Editorial Staff:
Ioan Marian ȚIPLIC (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)
Zeno-Karl PINTER (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)
Silviu Istrate PURECE (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)
Maria CRÎNGACI ȚIPLIC (Institute for Socio-Human Research, Sibiu, Romanian Academy, Romania)
Marius Mihai CIUTĂ (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)
Raluca-Maria TEODORESCU (Brukenthal National Museum, Romania)

Secretary:
Maria ȘPAN (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)

Proofreading:
Iulia Elena CÂNDEA GÎȚĂ (*Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania)

ISSN 1583-1817 (Print), ISSN 2392-6163 (Online), ISSN-L 1583-1817

Publication included in European Reference Index for the Humanities and Social Siencies – ERIH PLUS, EBSCO database, SCIPIO editorial plarform, SCIENDO, Index Copernicus

Acta Terrae Septemcastrensis is published by Research Center for Cultural Heritage and Social Cultural History - Lucian Blaga University of Sibiu.

All material copyright ©2026 by the Research Center of Cultural Heritage and Social Cultural History. Reproduction or use without written permission is prohibited.
Correspondence, manuscripts, and books should be sent to: Lucian Blaga Univeristy of Sibiu, Research Center of Cultural Heritage and Social Cultural History, Bdul Victoriei nr. 5-7, 550024, Sibiu, Romania.
E-mail: anamaria.tudorie@ulbsibiu.ro, span.maria@ulbsibiu.ro

sciendo

Content

Anamaria Tudorie, *In memoriam Professor Gheorghe Corneliu Lazarovici*……5

Archaeology

Marco Merlini, About the Signs and Symbols. Tracing Europe's Earliest Script: A 150-Year Quest and Gheorghe Lazarovici's Intellectual Journey…….....7

Marius-Mihai Ciută, *O amuletă de tip pandantiv din defensă de mistreț, descoperită într-un complex Vinča, de la Limba-Oarda de Jos – „Șesul Orzii"*…….....75

Beatrice Ciută, *Meiul (Panicum miliaceum L.) în economia și alimentația medievală din Oltenia. Date istorice și arheobotanice privind consumul de mei*……..….93

Bogdan-Andrei Chiriloaie, *Considerații tipologice asupra unui lot de piese de port descoperite la Dobrovăț, jud. Iași (Secolele XI-XIV p. Chr. și Epoca Modernă)*……111

Cornel Bucurenciu, *Arheologia românească în secolul XIX*……....123

Cultural Heritage

Constantin Necula, *Towards a Pedagogy for Communicating Archaeology in an A-historical World: Minimal Principles and Directions*……..…….. 131

Răzvan M. Andrei, *Cultural Heritage Frameworks and Governance in China and Europe: Lessons for Romania* ……..... 141

Cristina Feleki-Denghel (Dănească), Georgeta-Maria Roman, *Restaurarea unei cruci de binecuvântare, produsă într-un atelier din Mărginimea Sibiului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*……181

Archaeological Reports

Silviu Istrate Purece, *Noi considerații privind așezarea norico-panonică de la Ocna Sibiului-Fața vacilor/La Făgădău*….....193

Marius-Mihai Ciută, Radu Totoianu, Beatrice Ciută, Răzvan Andrei, *Raport de cercetare arheologică în situl de la Limba-Oarda de Jos, sectorul „Șesul Orzii", proprietatea Karaioș Alexandru*…….199

Adrian Nicolae Șovrea, Ioan Marian Țiplic, *Cercetări arheologice preventive la Biserica fortificată din Șeica Mică, jud. Sibiu. Campania anului 2021*.....221

Adrian Nicolae Șovrea, Ioan Marian Țiplic, *Raport de cercetare arheologică preventivă la Ocna Sibiului-Centrul Cultura, Piața Traian nr. 9*.....241

Ioan Marian Țiplic, **Adrian Nicolae Șovrea, Alexandru Florin Cioltei**, *Cercetări arheologice preventice la Biserica fortificată din Ruja, jud. Sibiu. Campania anului 2021*.....257

Ioan Marian Țiplic, **Adrian Nicolae Șovrea**, *Cercetare arheologică preventivă la Biseerica ortodoxă „Adormirea Măicii Domnului" din Sebeșul de Jos, Comuna Turnu Roșu, jud. Sibiu*.....271

Ioan Marian Țiplic, **Adrian Nicolae Șovrea, Maria Crîngaci-Țiplic,** *Cercetare arheologică preventivă la biserica fortificată Saroș pe Târnvă, jud. Sibiu*.....285

Ioan Marian Țiplic, **Adrian Nicolae Șovrea**, *Cercetare arheologică preventivă Șura Mică – Strada Fabricii*.....301

Ioan Marian Țiplic, *Ceretare arheologică preventivă la Biserica „Sfânta Treime" Sibiel, jud. Sibiu. Campania 2025*.....329

Adrian Nicolae Șovrea, Ioan Marian Țiplic, *Larisa-Elena Constantinescu, Cercetări arheologice preventive la Șura Mare – Str. Atelierului F.N.. Campania 2023 – Suprafața 10* 343

Ioan Marian Țiplic, **Adrian Nicolae Șovrea**, *Cercetare arheologică preventivă la Țichindeal – Biseria „Cuvioasa Paraschiva"* 393

Reviews

Ioan Marian Țiplic
Zeno Karl Pinter, Claudia Urduzia, Cătălin Dobrinescu, Beatrice Kelemen, Vitalie Bodolică, Răzvan C. Pop, Centenarul cercetărilor arheologice de la Capidava (III). Necropola medievală (I).....425

Larisa-Elena Constantinescu
Ioan Marian Țiplic, Putere și religie în Transilvania, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024.....427

Ana-Daria Pîrvu
Studia archaeologica et historiae medii aevi professori Zeno-Karl Pinter dedicata, Ioan Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Claudia Urduzia (eds.), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024.....431

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 5-6
10.2478/actatr-2025-0001

IN MEMORIAM PROFESSOR GHEROGHE CORNELIU LAZAROVICI (1941-2025)

Anamaria Tudorie
Lucian Blaga University of Sibiu
anamaria.tudorie@ulbsibiu.ro

Professor Gheorghe Lazarovici was one of the preeminent figures in the study of Romanian, but also European prehistory, whose work has left a remarkable impact on the understanding of the Neolithic and Eneolithic cultures.

His rigorurous approach and remarkable capacity for synthesis transformed the way archaeologists "see" cultural sequences, technological traditions, and symbolic systems of the prehistoric societies.

Born in 13.09.1941, in Milcoveni, Banat region, Gheorghe Lazarovici graduated History at the University of Cluj in 1968, where he later became one of the important names of the academic community, at the Museum of History of Transylvania in Cluj-Napoca, institution where he also held the position of General Director, between 1994 and 1997.

In over more than five decades of research, he combined fieldwork, laboratory analysis, and theoretical interpretation by connecting the descriptive traditions of prehistoric archaeology with the modern, interdisciplinary frameworks of cultural anthropology, archaeometry, and environmental archaeology.

Professor Lazarovici's scientific contributions are vast, encompassing excavations (among which we mention here just a few of them: Bucovăț, Parța, Zorlențu Mare, Gornea, Iclod, Țaga, Balta Sărată, Cheile Turzii), typological studies, and interpretive syntheses that shaped the chronological and cultural frameworks of early farming societies in the Carpathian Basin and the Balkans.

His work on the Starčevo–Criș culture established a model for understanding the spread of Neolithic communities into Banat and the Transylvanian Basin and the dynamic relationships between the South-Easten Europe and Anatolia, cultural spheres and a chronological system, adapted from the one used in former Iugoslavia.

His research on the Vinča and Turdaș cultures, where he combined detailed ceramic analysis with architectural and symbolic studies, was also of high importance for the academic community. His interdisciplinary approach, through

integrating archaeometric data and typological seriation is, nowadays, extremely common for the prehistoric studies.
Throughout his career, Professor Lazarovici published hundreds of articles, excavation reports, volumes, and monographs, some of them co-authored with his wife and scientific collaborator, Professor Magda Lazarovici. Their volume: *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, received" The Vasile Pârvan Award" from the Romanian Academy in 2006 for their contribution to the understanding of prehistoric societies in Romania, particularly through the analysis of architecture specific to the Neolithic and Eneolithic periods.
Gheorghe Lazarovici was also a dedicated teacher and mentor. Generations of students remember his ability to connect detailed archaeological data with broader questions about human adaptation, religion, and cultural interaction, many of this information being shared not in the classroom, as expected, but in a more colloquial manner, on the archeological sites he was coordinating. He was a Ph.D. supervisor at the *Lucian Blaga* University of Sibiu and and many of his former students now hold positions in museums, cultural instituites or universities, continuing the path that he initiated.
Professor Lazarovici was also involved in joint research projects with scholars from Serbia, Hungary, Germany, France, Italy, the United States or China.
His early interest in pottery technology and production systems, ideas that he developed in a series of studies, remains today of reference point. Moreover, his engagement with computer-based data analysis and typological seriations (including early statistical tools such as the *Zeus*) illustrates his interest in methodological innovation.
Professor Gheorghe Lazarovici's personality combined scientific rigor with kindness and those who worked with him recall his patience in discussion and his generosity in sharing information.
His passing in 2025 marks the end of an era for Romanian and European prehistoric archaeology, but his publications will continue to inspire. Through his numerous field projects, published works, and the community of scholars he created, Professor Lazarovici will remain present.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 7-73

sciendo

10.2478/actatr-2025-0002

ABOUT THE SIGNS AND SYMBOLS… TRACING EUROPE'S EARLIEST SCRIPT: A 150-YEAR QUEST AND GHEORGHE LAZAROVICI'S INTELLECTUAL JOURNEY

Marco Merlini
The Institute of Archaeomythology (USA)
Lucian Blaga University of Sibiu (Romania)
Eurinnet (Italy)
marco.merlini@mclink.it

Keywords: *Gheorghe Lazarovici; Neolithic; Copper Age; Danube script; Danube civilization; Signs and symbols; Archaeo-semiotics*
Abstract: *This article situates Gheorghe Lazarovici's contribution within the 150-year history of archaeo-semiotic research devoted to decoding and understanding an early script that flourished in south-central Europe from the Early Neolithic to the Late Copper Age. The pioneers of this intellectual effort included eminent archaeologists such as Baroness Zsófia Torma, Heinrich Schliemann, Flinders Petrie, Miloje M. Vasić, and V. Gordon Childe.*

After nearly a half century of neglect, the possibility that the Tărtăria tablets (ca. 5300 BCE), discovered in 1961, may represent the 'most ancient European library' has prompted a systematic re-evaluation of archaeological and semiotic materials accumulated in the museums of the Danube basin. Several projects have aimed to establish a comprehensive inventory of the so-called Danube script. A more sustained scholarly initiative began in the early 1970s, with Marija Gimbutas' conceptualization of the problem and Shan Winn's foundational corpus, later revised by Harald Haarmann. Gheorghe Lazarovici and Marco Merlini, expanded these efforts by creating extensive databases that enabled statistical queries and semiotic analyses.

The Danube script appears to have developed indigenously and to have played a significant role within the institutional, economic, and social networks of the advanced cultures that flourished along the Danube and its tributaries. Collectively, these societies can be described as a "civilization" comparable, in scale and complexity, to those of Mesopotamia, Egypt, China, the Indus Valley, and Iran.

This early experiment with literacy started around 5900–5800 BCE, within the Starčevo-Criş (Körös) IB/IC and Karanovo I horizon—roughly two millennia earlier than any other currently known form of writing. From its core area in the central Balkans, the script rapidly spread northward to the Hungarian Great Plain, westward to the Adriatic coast, southward into Macedonia and Thessaly, and eastward toward Ukraine. The Danube script flourished until approximately 3500–3300 BCE, when a period of economic and social upheaval led to its decline and eventual disappearance.

Gheorghe Lazarovici taught me that archaeology is not only a scientific discipline, but also a mindset—a way of opening a window onto reality and interpreting it through material traces that give form to our "duration" in time. As a distinguished Romanian and South-Eastern European mentor, his lifelong expertise combined what he called *the intelligence of making* with *the intelligence of conceptualizing*.

The first capacity encompassed mastery of traditional field expertise—excavation techniques, artefact analysis, and documentation—together with cutting-edge technological fluency (adapted to the limited resources of Romanian archaeology), including GIS, aerial photography, remote sensing (georadar and sonar), and 3D modelling and photogrammetry. It extended from the skillful coordination and management of excavations to the training of generations of promising archaeologists.

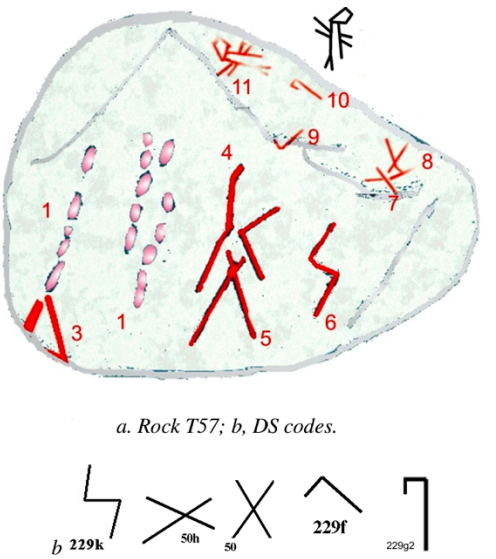
The second talent, grounded in an impressive cultural background, was directed toward investigating prehistoric ideologies and cultural matrices in the Carpathian–Danube area and the Balkans. This involved re-creating biographies and identities lost in time: reconstructing the histories and intimate relationships of the inhabitants of houses or villages under study, and understanding how they lived, celebrated, and suffered. Within this framework, Lazarovici's key interest lay in exploring and identifying the mentalities of those who preceded us in remote epochs from detecting faint epigraphic traces to interpreting what those distant messages sought to communicate to other humans or to superhuman powers, notably through the symbolism and script of the Danube Civilization.

Lazarovici's sustained effort, centered on decoding long-range communication, aimed to reconstruct a vast historical puzzle whose pieces form part of the uninterrupted flow of history from prehistory to modern times. This holistic yet scientifically rigorous approach is well illustrated by his research on Teasc Mountain (1383 m) in the Eastern Carpathians, near Borsec (Harghita County, Romania). Exploited since prehistory for alpine pasture, with routes linking Transylvania to Moldova, and for hunting and herd tracking, the site was surveyed by his team in 2005, 2009, and 2010. Using GPS mapping, photography, and drawings—building on original sketches by István Kovács (1914) and later by G. Bakó (1962)—the team catalogued 43 megalithic stones bearing markings, which were entered into a database for comparative analysis.

The density and variety of marked stones in a single highland location led Lazarovici to propose that, in prehistory, this flattened high plateau functioned as an open-air sanctuary for ritual gatherings in a natural setting. Statistical analysis of the incised or pecked signs and symbols revealed recurring patterns consistent with a long-lived communication system spanning from prehistory into later periods. Stylistic parallels were identified with the Neolithic and Copper Age script he termed the "Danubian Script", "Danube Script", or "Danube writing" (i.e., as it is now commonly called "Danube Script")—especially on cult objects—as well as with Paleolithic symbolic repertoires

described by André Leroi-Gourhan, and schematic depictions of possible astral bodies and constellations.

One example is rock T57 (GPS: N 46°54'20.8", E 25°30'52.4", elevation 1324 m). In its central part and to the left, Lazarovici and his team identified signs of the Danube Script: a K (no. 4); X-shapes (nos. 5, 7, 8); a S sign (no. 6); a V (no. 9); a hook (no. 10); and a stylized human figure outlined by double lines (no. 11).[1] Similar figures were found on other rocks, including Rocks I, III, V, VI, IX, 20, 36, 65, and 70.[2]

a. Rock T57; b, DS codes.

Fig. 1. Signs of the Danube Script on rock T57 of Teasc Mountain.

The site's ethnoreligious continuity is further supported by ancient traditions and local legends regarding the mountain's sacredness. Even today, shepherds carve inscriptions as acts of reverence, echoing practices rooted in remote antiquity.[3]

This article focuses on Gheorghe Lazarovici's contribution to the 150-year-long study of Neolithic and Copper Age communication systems and writing in southeastern Europe.

---

[1] Gh. Lazarovici, "Megalithic Constructions and Megalithic Blocks with Sacred Signs and Symbols in the Northern Area of the Eastern Carpathians," in C.-M. Lazarovici and Gh. Lazarovici (eds.), *In Memoriam Gheorghe Dumitroaia* (Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2017), 262, fig. 9.

[2] I. Kovács, "A tászoktetöi sziklakarczolatok," *Dolgozátok-Cluj* V (1914), 229–276; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, and S. Angeleski, "Muntele Teasc. Despre sanctuarele în natură (I)," *Apulum. Acta Musei Apulensis* 51 (Alba Iulia: Muzeul Național al Unirii, 2014), 25–80.

[3] Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, and S. Angeleski, "Muntele Teasc. Despre sanctuarele în natură (I)," *Apulum. Acta Musei Apulensis* 51 (Alba Iulia: Muzeul Național al Unirii, 2014), 25–80; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, and S. Angeleski, "Muntele Teasc. Despre sanctuarele în natură (II)," *Apulum. Acta Musei Apulensis* 52 (Alba Iulia: Muzeul Național al Unirii, 2015), 85–111.

1. Origins of an Inquiry: First Traces of Script-Like Symbols in the Turdaş and Vinča Horizons

1.1. Imported Communication Technology or Indigenous Innovation? Early Readings through Near Eastern, Minoan, and Classical Greek Lenses

From the late 19th to the early 20th century, the discovery of signs resembling alphabetic characters in the middle and lower Danube basin drew the attention of leading archaeologists, historians, linguists, epigraphists, and philologists. Finds from Turdaş (Romania) and Vinča (Serbia), and later from other Danube–Balkan sites, included pottery sherds and artefacts incised or painted with marks suggestive of writing. Scholars such as Schliemann, Evans, Petrie, Vasić, and Childe compared these signs to scripts from what were then considered the "more civilized" regions of Mesopotamia, the Levant, and the eastern Mediterranean. These comparisons reflected the classical education and diffusionist assumptions of the time, which—often on tenuous chronological grounds—envisaged civilization spreading from the southeast towards the north and west.[4]

The pioneer in this field was Baroness Zsófia Torma, who from 1874 collected material from Turdaş and Valea Nandrului, on the Mureș River. Between 1875 and 1891 she catalogued approximately 11,000 artefacts of the Turdaş culture, despite local superstitions that disturbing prehistoric remains could bring misfortune. Her assemblage comprised female figurines, vessels, stone tools, and pottery fragments, over 300 of which bore clearly intentional pictographic, abstract, or linear signs. Many of these signs are known only from her unpublished but meticulously illustrated notebook,[5] partially edited by Márton Roska.[6]

Considering the signs and symbols found on the artifacts in her collection as belonging to an early system of writing—named by her "Turdaş script"[7] — Torma proposed a novel approach to interpreting the Southeast European Neolithic. She compared the Turdaş signs with those from Asia Minor (including Troy, Caria, and Pamphylia) and the Cypriot syllabary, later extending her

---

[4] M. Merlini, "The Danube script as a tool of ancestry ideology in a kinship-based society," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crișan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaş and Tărtăria Discoveries* (Cluj: The National History Museum of Transylvania and the Institute of Archaeomythology, 2009), 77.

[5] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 272–289; J. Makkay, *A tartariai leleteck* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), and bibliography therein.

[6] M. Roska, *A Torma Zsófia Gyüjtemeny* (Cluj: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., 1941).

[7] Z. Torma, "A tordosi őstelep," in G. Téglás (ed.), *Hunyadvármegye Története (Hunyadvármegye földejének története az őskortól a honfoglalásig)* (Budapest: Singer és Wolfner Könyvkereskedés és Nyomda Rt., 1902), 23–33.

analysis to Mesopotamian parallels, particularly cuneiform characters.[8] Believing she had identified "Babylonian cultural elements" at Turdaş, she pointed to inscriptions that appeared to name Sumerian deities.[9] Drawing on seminal works by Jules Oppert and Johann Nepomuk Strassmeier, Torma recorded in her diary a series of cuneiform characters and their meanings, noting their resemblance to the signs and symbols found on Turdaş pottery.[10] Her efforts were directed toward deciphering these symbols through the lens of cuneiform script. Ultimately, she concluded that elements of Babylonian art and culture—including writing technology—had been transmitted to the Thracian inhabitants of Troy and Turdaş, and that these influences persisted in the folkloric signs and symbols used by Hungarian, German, and Romanian peasants, because they resemble those found on the Turdaş pottery.[11]

The notion of a Turdaş script attracted international interest, though much of the site was later lost to flooding. Heinrich Schliemann, famed for his work at Troy, was aware of Torma's discoveries and expressed interest—documented in letters held at the Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei in Cluj-Napoca[12]—in

---

[8] . Z. Torma, *Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyad-megyében* (Cluj: Érdély Múzeum, 1879), 129–155, 190–211; Z. Torma, "Hunyad vármegye őzkori történelméhez," *A Hunyadmegyei Történelmi és régészeti Társulat Évkönyve* (1882), 19–44; see also A. László, "Un pionnier de la réchérche de la civilisation Turdaş–Vinča: Zsófia von Torma," *Banatica* 11 (1991), 43.

[9] In her diary, Zsófia Torma selected and transcribed a series of signs and symbols engraved on Oriental cylinders examined by Joachim Menant in 1883, noting their recurrence on pottery and figurative art from the archaeological site of Turdaş. Of particular interest is a cylinder housed in the British Museum which, according to Menant, bears an invocation (J. Menant, *Les pierres graves de la Haute-Asie: Recherches sur la glyptique orientale*, vol. I (Paris: Maisonneuve et Cie, 1883), 187; L. Coltofean, "Unveiling Zsófia Torma. The Diary of a Woman, an Archaeologist and a Visionary," in J. Marler (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the Occasion of His 73rd Birthday* (Suceava: Institute of Archaeomythology, 2014), 269.)

[10] . J. Oppert, *Expédition scientifique en Mesopotamie exécutée par ordre du gouvernement de 1851 à 1854*, vols. 1–2 (Paris: Imprimerie Impériale, 1858–1863); J. N. Strassmeier, *Alphabetisches Verzeichniss der assyrischen und akkadischen Wörter: der Cuneiform inscriptions of western Asia*, vol. II, vols. 1–6 (Leipzig: J. C. Hinrichs, 1882–1886).

[11] L. Coltofean, "Unveiling Zsófia Torma. The Diary of a Woman, an Archaeologist and a Visionary," in J. Marler (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the Occasion of His 73rd Birthday* (Suceava: Institute of Archaeomythology, 2014), 259.

[12] H. Schmidt, *H. Schliemann's Sammlung trojanische Altertümer* (Berlin: A. Asher & Co., 1902); H. Schmidt, "Tordos," *Zeitschrift für Ethnologie* 35 (1903), 457 ff.; C. Renfrew, "The Place of the Vinča Culture in European Prehistory," *Zbornik Narodnog Muzeja* VI (1970), 45.

comparing Turdaş signs with those on Trojan vases and spindle whorls.[13] In 1898, Paul Reinecke explored similarities between Troy and Turdaş pottery,[14] though later criticized by János Makkay as imprecise.[15] Comparable signs were also noted in 1896 on pottery from the sanctuary at Phylakopi (Melos, Cyclades).[16]

In the early 20th century, other prominent figures engaged with the problem. Arthur Evans, having found similar marks on clay tablets and architectural blocks at Knossos, initially considered the Turdaş signs remnants of a primitive writing system—possibly an early form of Greek—before revising his view.[17] Flinders Petrie identified analogous marks on late Predynastic and Protodynastic Egyptian pottery, publishing his observations in 1912.[18]

Between 1908 and 1926, Miloje M. Vasić excavated Vinča and nearby mounds, uncovering vessels and figurines with geometric motifs akin to those from Turdaş. He liked them to inscriptions on archaic Greek pottery from Troy, Melos, and Lesbos, and posited that the incised marks at Vinča—found in a stratified deposit nearly 10 m deep—belonged to an early Greek colony of the 7th–6th centuries BCE, akin to those in southern Italy.[19] He regarded some as letter-forms or potters' marks, a view consistent with the graphic and conceptual parallels he

---

[13] M. Merlini, "The Danube script as a tool of ancestry ideology in a kinship-based society," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crișan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaş and Tărtăria Discoveries* (Cluj: The National History Museum of Transylvania and the Institute of Archaeomythology, 2009), 105.

[14] P. Reinecke, "A todorosi östelep agyagmüveiröl," *Archeologiai Értesitő* 18 (1898), 97–103, fig. 8.

[15] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 10, note 11.

[16] Society for the Promotion of Hellenic Studies, "Proceedings of the Society for the Promotion of Hellenic Studies. Session 1903–1904," *The Journal of Hellenic Studies* 24 (1904).

[17] A. J. Evans, "Further Discoveries of Cretan and Aegean Script: with Libyan and Proto-Egyptian Comparison," *The Journal of Hellenic Studies* 17 (1897), 391, chart on p. 386; A. J. Evans, "Significance of the Pottery Marks," in *Excavations at Phylakopi in Melos*, British School of Athens, Supplementary Paper 4 (London: The Society for the Promotion of Hellenic Studies, 1904); A. J. Evans, *Scripta Minoa I* (Oxford: Oxford University Press, 1909); M. S. F. Hood, "The Tartarian Tablets," *Antiquity* 41 (1967), notes 14 and 15.

[18] . W. F. C. Petrie, *The Formation of the Alphabet* (London: Macmillan and Co., Limited, 1912); R. E. Downs, *The Religion of the Bare'e-Speaking Toradja of Central Celebes* (The Hague: Uitgeverij Excelsior, 1953).

[19] M. Vasić, "Die Hauptergebnisse der präistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908," *Prähistorische Zeitschrift* II (1910), 23–39.

drew with archaic Greek letters.[20] At that time, the idea of independent, pre-Classical literate cultures in the Danube basin was not entertained.
The proximity of Vinča and Turdaş—about 200 km apart and linked by the Mureș and Tisza valleys—favored a shared cultural horizon, reflected in their comparable signs. Although fewer in number than at Turdaş,[21] the Vinča inscriptions broadened the geographic scope of the phenomenon within the Vinča cultural koine.[22] After decades of excavation, Vasić concluded that Minoan and Near Eastern scripts could have influenced the similar graphemes found in the region, coining the term "Vinča script."[23] In the prevailing view, the early farmers of the Danube basin could not have developed literacy independently; the earlier hypothesis of Classical Greek influence was thus supplanted by the idea of impulses from the older Minoan and Near Eastern civilizations.

1.2. From Chance Finds to Structured Sign Lists of a Prehistoric Script: The Pioneering Efforts

In the earliest studies of ancient literacy, the incised marks from Vinča and Turdaş—alongside those from Troy and Knossos—were generally treated as isolated occurrences: single, unique signs on individual artefacts. Typically placed on the undersides or lower sides of vessel bases, these marks were interpreted as potters' or owners' symbols. Yet some scholars noted that, at Troy, signs occasionally appeared in groups; as early as 1874, such groupings were tentatively read as primitive forms of Greek writing. By the early 20th century, grouped signs were also recognized at Turdaş, their shapes recalling inscriptions from Troy, Crete, and Egypt.[24] This fostered the hypothesis that they might represent more than ownership marks—perhaps an embryonic writing system.

---

[20] M. Vasić, "Die Hauptergebnisse der präistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908," *Prähistorische Zeitschrift* II (1910), 23–39; M. Vasić, *Preistoriska Vinča I–IV* (Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 1932–1936).

[21] Vl. Milojčić, "Die Tontafeln von Tărtăria und die absolute Chronologie des Mitteleuropäischen Neolithikums," *Germania* 43 (1965), 261, notes 3 and 21.
[22] M. Vasić, *Preistoriska Vinča I–IV* (Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 1932–1936).
[23] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981); S. Winn, "The Old European Script. Further Evidence, Economic and Religious Stimuli," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004; S. Winn, "The Inventory of the Danube Script (DS)," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004; A. Starović, "Contextual Analysis of the Vinča Signs in Serbia: Symbols of Neolithic Spoken Language," in J. Marler and M. Robbins Dexter (eds.), *Signs of Civilization* (Novi Sad: The Institute of Archaeomythology and the Serbian Academy of Sciences and Arts, 2009).
[24] H. Schmidt, "Tordos," *Zeitschrift für Ethnologie* 35 (1903).

On this premise, Hubert Schmidt compiled a list of 17 Turdaş signs for comparison with inscriptions from "prehistoric" Egypt (Proto-Dynastic and XII Dynasty), Troy, and Aegean vessels from Phylakopi (Melos). He even attempted a speculative conversion table linking Turdaş signs to presumed alphabetic sounds.[25]

V. Gordon Childe later confirmed that Vinča and Turdaş belonged to the same cultural horizon. In 1927, he renewed interest in parallels between their signs and early literacy in Predynastic Egypt and Troy,[26] situating them within his broader concept of a "Danube Civilization," referring to the Neolithic cultural horizon along the Danube Valley and beyond.[27] Childe assembled a comparative set of 13 Vinča–Turdaş signs (now classed as Vinča A–B2), largely echoing Schmidt's corpus;[28] only six signs overlapped, underscoring the absence of a consistent semiotic methodology to distinguish true script signs from decorative motifs or to identify variants of the same sign. For decades, researchers could not establish whether the Danube Civilization possessed a coherent sign inventory.

Around the same time, Laurence Austine Waddell produced his own list, extending comparisons beyond Predynastic Egyptian and Trojan examples to include Mesopotamian proto-cuneiform (Jemdet Nasr pictographs).[29] He interpreted the Danube Valley signs as "owners' marks," akin to those in early Sumerian writing. His conclusions, however, were weakened by poor contextual understanding[30] and a flawed chronology.[31]

In 1934, Nedelcho Petkov advanced the idea of prehistoric script signs in Bulgaria, analyzing a spindle-whorl from Obreshta (near Sofia) incised with 15 non-repetitive signs. He identified a pictogram resembling a boat ( )—paralleled on a black cultic disc from Turdaş—and proposed a vertical reading from top to bottom.[32]

Later, in 1969, linguist Vladimir Ivanov Georgiev sought Minoan connections, noting similarities between signs on two Bulgarian prehistoric artefacts—the

[25] H. Schmidt, "Tordos," *Zeitschrift für Ethnologie* 35 (1903), 459, fig. 41.

[26] V. G. Childe, "The Danube Thoroughfare and the Beginnings of Civilization in Europe," *Antiquity* 1, no. 1 (1927), 83, 88; V. G. Childe, *The Danube in Prehistory* (Oxford: Oxford University Press, 1929), 31, 33.

[27] V. G. Childe, *The Dawn of European Civilisation* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., 1925).

[28] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 10.

[29] L. Waddell, *Makers of Civilization in Race and History* (London: Luzac and Company, 1929), 599 ff.

[30] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 10.

[31] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe*, 4.

[32] N. Petkov, "Predistoricheski izsledvaniya na Sofiyskoto pole i blizkite mu okolnosti," *Godishnik na Narodnija Muzej* 6 (1932–1934), 415, fig. 263a.

Gradešnica shallow receptacle and the Karanovo stamp seal—and Cretan scripts.[33]

In 1940, classical philologist M. A. Georgievskij, working with Miloje Vasić, compiled the first systematic list of Vinča signs from Vasić's excavations.[34] He attempted to distinguish "ruler's" symbols from inscriptions, but his work suffered from the omission of archaeological context, inadequate semiotic analysis on the inscribed artifacts and the position of the signs on them,[35] and frequent conflation of decorative or ownership marks with genuine script signs ("*signes véritables*").[36]

In 1961, Jovan Todorović and Aleksandrina Cermanović published over 100 inscribed fragments from Banjica (a suburb of Belgrade), comprising roughly 350 signs "similar to letters and inscriptions." They produced a systematic catalogue,[37] attributing most examples to the late Vinča C–D phases, though including some from Vinča A and B.[38] They argued for a script of predominantly ideographic character, encoding nouns, objects, quantities, and even abstract concepts. Despite its scope, their study attracted little attention from linguists, palaeographers, or epigraphists.[39]

By the mid-20th century, after nearly a century of intermittent enthusiasm, scholarly engagement with Danube–Balkan signs declined. Overreliance on superficial visual comparisons with scripts from other regions, combined with the absence of secure chronological frameworks, led to fatigue. Childe himself eventually abandoned the subject. As academic interest waned, the "Vinča

---

[33] V. I. Georgiev, "Un sceau inscrit de l'époque chalcolithique trouvé en Thrace," *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 9 (1969), 11; V. I. Georgiev, "Pismenostta vyrhu glinenata plochka ot s. Gradeshnica," *Archeologija* 3 (1970), 8.

[34] M. A. Georgievski, "Pismeni znaci i natpisi iz Vinče," *Sbornik Jugoslaviji* III (1940); M. Merlini, "The Danube script as a tool of ancestry ideology in a kinship-based society," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crişan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaş and Tărtăria Discoveries* (Cluj, 2009), 158.

[35] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe*, 5.

[36] E. Masson, "L'écriture dans les civilisations danubiennes néolithiques," *Kadmos* 23 (1984), 92.

[37] J. Todorović and A. Cermanović, *Banjica, naselje vinčanske culture* (Belgrade: Muzej grada Belgradea, 1961); M. Merlini, "The Danube script as a tool of ancestry ideology in a kinship-based society," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crişan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaş and Tărtăria Discoveries* (Cluj, 2009).

[38] J. Todorović and A. Cermanović, *Banjica, naselje vinčanske culture* (Belgrade: Muzej grada Belgradea, 1961), 82.

[39] M. Merlini, "The Danube script as a tool of ancestry ideology in a kinship-based society," in Z. Maxim et al. (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaş and Tărtăria Discoveries* (Cluj, 2009), 158.

script" persisted mainly in amateur circles, where, as Gheorghe Lazarovici has noted, it sometimes inspired the production of counterfeit artefacts.[40]

2. The Tărtăria Tablets: The Icon for the Question of Neolithic Literacy in Europe

2.1. Discovery, Debate, and the Polarization of Scholarly Competing Narratives

Although comparable signs had been recorded since the late 19th and early 20th centuries at major prehistoric sites such as Turdaş, Vinča, Valea Nandrului, Gradešnica, and Karanovo, the 1961 discovery of three inscribed[41] tablets at Tărtăria, Romania—near Turdaş in Alba County—marked a decisive turning point.[42] Found in a secondary burial context, the tablets quickly became emblematic of the so-called Danube Script[43] and the Danube Civilization.[44]

---

[40] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1979).

[41] Sings are incised, not impressed as claimed by some authors. See for instance: R. Tringham, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000–3000 BC* (London: Hutchinson University Library, 1971), 114.

[42] V. Moga and H. Ciugudean (eds.), *Repertoriul arheologic al judeţului Alba* (Alba Iulia: Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, 1995).

[43] The overarching term 'Danube Script/Danube signs' encompasses what has been referred to as the 'Vinča signs' or 'Vinča script,' which should be strictly confined to the Vinča culture that emerged within the core area of the Danube basin (S. Winn, *The Signs of the Vinča Culture: An Internal Analysis; Their Role, Chronology and Independence from Mesopotamia* (Ann Arbor: University Microfilms, 1973); S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981); M. Merlini, *La scrittura è nata in Europa?* (Rome: Avverbi Editore, 2004), 54).The Danube Script extends both temporally (from the Early Neolithic to the Late Copper Age) and spatially (covering the entirety of southeastern Europe). It originated in the central Balkan region and underwent an indigenous development. This writing system quickly developed northward to the Hungarian Great Plain, westward to the Adriatic coast, southward into Macedonia and northern Greece, and eastward toward Ukraine where it had a related script in the Cucuteni-Trypillia culture (Merlini 2007b; Merlini and Velichkov 2009). The Danube Script thrived until approximately 3500–3300 BCE, when a significant social upheaval occurred. Some scholars attribute this disruption to an invasion by new populations, while others propose the emergence of a new ruling elite.

[44] I use the term 'Danube civilization' to address the Neolithic and Copper Age societies of southeastern Europe. This terminology aligns with the recognition that the Danube River and its tributaries facilitated the emergence of an institutional, economic, and social network of advanced Neolithic and Copper Age cultures.

The find ignited intense scholarly debate over the geographic origins and chronological development of prehistoric cultures in southeastern and central Europe. It also lent weight to the hypothesis that Neolithic and Copper Age societies of the Danube basin may have developed an early form of writing. If the dating proposed by Marija Gimbutas (c. 5200–5000 BCE) is accepted,[45] the tablets would predate analogous developments in the Near East by roughly two millennia—raising the provocative possibility that the earliest experiments with writing did not originate in Mesopotamia, and that the invention of writing may have occurred earlier than the conventional 3500–3000 BCE timeline.[46]

Since their discovery, the Tărtăria tablets have remained at the center of contentious debates, focusing on four interrelated issues:

a) *Origin and chronology of writing technology* – Do the signs constitute a genuine script, and if so, what are the implications for the global history of writing?

b) *Synchronization of prehistoric timelines* – The dating of the tablets exposed tensions between absolute and relative chronologies; radiocarbon results suggest that European writing technology could predate the earliest Sumerian cuneiform and Egyptian hieroglyphs by at least twenty centuries.

c) *The diffusionist paradigm and the* Ex Oriente-Lux *model* – Evidence for a local, linear evolution of Neolithic and Copper Age cultures challenges the primacy of migration and cultural diffusion from the Near East.

These cultures were characterized by their agrarian lifestyles, sophisticated technologies (such as weaving, pottery, and metallurgy), writing technology, and a complex belief structure, among other features. The script represents only one—albeit significant—marker of the elevated status of this civilization.

The term 'Danube civilization' is not synonymous with the expression 'Old Europe' coined by Marija Gimbutas (Gimbutas 1974 [1982], 1991). The scholar employed 'Old Europe' to denote a broad geographic area that she treated as a relatively undifferentiated cultural unit. At times, she expanded this region to include areas stretching from the Aegean and Adriatic, including the islands, reaching as far north as Czechoslovakia, southern Poland, and western Ukraine (Gimbutas 1974 [1982]: 17). On other occasions, she extended the boundaries of the 'Old Europe' "from the Atlantic to the Dnieper" (Gimbutas 1989: XIII).

[45] M. Gimbutas, *The Language of the Goddess* (San Francisco: Harper & Row, 1989), 233.

[46] In 1993, Sorin Paliga attempted to decipher the signs on the round tablet by applying the phonetic values of Cretan or Cypriot syllabaries, starting from the observation that the signs exhibit a typical syllabic system and that the division into four compartments suggests a ritual meaning (S. Paliga, "The Tablets of Tărtăria – an Enigma? A Reconsideration and Further Perspectives," *Dialogues d'histoire ancienne* 19, no. 1 (1993), 124 ff.).

d) *The cradle of European civilization*. – Should the Danube basin's Neolithic and Copper Age cultures be recognized as formative agents in Europe's cultural history, thereby revising traditional narratives?[47]

The dating of the tablets has been particularly contentious. Paradoxically, the Tărtăria evidence has both weakened the skepticism of some scholars regarding the existence of writing in the Danube Civilization and reinforced the doubts of others. This ambivalence stems largely from inconsistencies in the excavation records of Nicolae Vlassa, the archaeologist responsible for the find. Vlassa reported that the tablets were recovered from loess deposits, but the precise cultural horizon to which they belonged remained uncertain for many years.

2.2. The Tărtăria Signs do not belong to the Danube Script, being Crypto-Esoteric Symbols

At the time of their discovery, the excavating archaeologist did not appear to regard the pit as particularly significant. Although *Antiquity* described the finds as "carefully published," the report contained notable shortcomings,[48] and for decades the tablets were not treated as securely dated archaeological artefacts.[49] Only between 2004 and 2011 did the work of Gheorghe Lazarovici and Marco Merlini address the major controversies, resolving many of them[50] and making great strides toward an academic consensus on the authenticity of the tablets.

---

[47] M. Merlini, *La scrittura è nata in Europa?* (Rome: Avverbi Editore, 2004).

[48] See the introductory note to M. S. F. Hood, "The Tartarian Tablets," *Antiquity* 41 (1967), 99.

[49] For an exhaustive summary of the report published in 1963 by Vlassa and the international discussion on the relations between the Orient and southeastern Europe in prehistory, fueled by the discovery of the tablets, see S. Paliga, "The Tablets of Tărtăria – an Enigma? A Reconsideration and Further Perspectives," *Dialogues d'histoire ancienne* 19, no. 1 (1993), 113 ff.

[50] M. Merlini, *La scrittura è nata in Europa?* (Rome: Avverbi Editore, 2004); M. Merlini, "Challenging Some Myths about the Tărtăria Tablets," *The Journal of Archaeomythology* 4, no. 1 (2008); M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009); Gh. Lazarovici and M. Merlini, "New Archaeological Data Refering to Tărtăria Tablets," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 205–219; Gh. Lazarovici and M. Merlini, "New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 2008), 39–51; Gh. Lazarovici and M. Merlini, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 111–196; Gh. Lazarovici and M. Merlini, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comșa (eds.), *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009); Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011).

Through direct microscopic examination, the researchers identified the precise signs engraved on the tablets.[51] They also reassessed Vlassa's excavation profiles. Radiocarbon analysis of human bones from the ritual pit-grave containing the tablets yielded a date of c. 5400 cal BCE, corresponding to the Vinča A2 phase.[52] The remains belonged to a woman of about 55 years, interpreted as a high-status magic-religious practitioner—dubbed "Milady Tărtăria."[53] She was buried in a ritual context with the inscribed tablets and a rich assemblage of cult objects, tools, adornments, and identifiers, including intentionally broken figurines (some phallic), a ritually fragmented *Spondylus* bracelet, and an anchor-shaped pendant resembling horns of consecration, all consistent with the Vinča A cultural horizon.[54]

Lazarovici and Merlini reconstructed the structure of Milady Tărtăria's former pit-house, transformed into a secondary ritual grave.[55] This composite burial formed a sacralized unity within a mortuary program of re-deposition, intended both to prepare the deceased for the realm of the ancestors and to consecrate her as a new ancestor for the Vinča A settlement—thereby elevating her posthumous status.

In life, she had served as a ritual specialist mediating between the living and the ancestral dead, engaging with supernatural forces, and performing liturgies centered on sexuality and fertility, as evidenced by her ritual toolkit.[56] Her role was integral to the cohesion of an inclusive community with moderate leadership

[51] Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011), 162 ff.

[52] Radiocarbon data for the cult pit B1 (Milady Tărtăria bones) dates before 5400 CAL BC, corresponding to a Vinča A1-A2 stage. The radiocarbon date for the animal bones found at the bottom of the pit-house B2 is Rome – 1655 = 6215 ± 65 yr BP (1σ, 5,280 – 5,060 CAL BC). See Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011), 224, 364.

[53] M. Merlini, "Semiotic Approach to the Features of the 'Danube Script'," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 233–251.

[54] Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011), 135 ff.

[55] Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M., and Merlini 2011: 213; Merlini 2012.

[56] M. Merlini, "The Gradešnica Script Revisited," *Acta Terrae Septemcastrensis* 5 (2006), 25–78.

structures.[57] After death, she was venerated as a guardian ancestor with continuing obligations to the living.[58]

A growing number of scholars regard the Transylvanian signs as a very early form of literacy. However, the recognition of these marks as script—or as script-like—is often spontaneous and sustained without critical examination. Can the semiotic elements support the assertion that they constitute a form of writing?

Significant script-like features on the Tărtăria tablets can be inferred through technical analysis, which has demonstrated that the marks are not randomly produced but rather created according to precise semiotic conventions. The signs appear intentional, distinctive, elementary, and highly stylized. They are rendered in conventional shapes that conform to a systematic and coherent inventory. Within the same inscription, the signs exhibit consistent stylistic and dimensional characteristics, although they are incised with varying degrees of pressure.

Merlini applied further semiotic criteria and statistical filters to put under scrutiny the hypothesis that the Transylvanian engravings actually record texts of the Danube Script. In particular, he examined possible graphic convergences between them and the Danube Script, drawing on his *DatDas* (Databank for the Danube Script) and extending comparisons to early writing systems such as Proto-cuneiform (Uruk), Akkadian cuneiform, the Indus script, Hieroglyphic Luwian, Cretan Linear A and Hieroglyphic, Linear B, and the Cypriot syllabary.[59] While partial similarities emerged, the Tărtăria signs could not be

---

[57] M. Merlini, *La scrittura è nata in Europa?* (Rome: Avverbi Editore, 2004), 289; M. Merlini, "Milady Tărtăria and the Riddle of Dating Tărtăria Tablets," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2006; Gh. Lazarovici and M. Merlini, "New Archaeological Data Refering to Tărtăria Tablets," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 208–209; Gh. Lazarovici and M. Merlini, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 111–196.

[58] M. Fortes, "The Structure of Unilineal Descent Groups," *American Anthropologist* 55 (1953), 31; R. E. Downs, *The Religion of the Bare'e-Speaking Toradja of Central Celebes* (The Hague: Uitgeverij Excelsior, 1956), 31–32; R. Hertz, "The Collective Representation of Death," in R. Needham and C. Needham (eds.), *Death and the Right Hand* (New York: Free Press, 1960); R. Huntington and P. Metcalf, *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Rituals* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011), 218; M. Merlini, "Tărtăria: A Ritual-Grave to Consecrate a Novel Ancestor in a Neolithic Medium-Scale Community," *Acta Terrae Septemcastrensis* 10 (2012).

[59] M. Merlini and Gh. Lazarovici, "Tărtăria Tablets: The Latest Evidence in an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comşa (eds.), *Western-Pontic Culture Ambience and Pattern* (Berlin/Boston: De Gruyter, 2016).

straightforwardly integrated into the Danube Script corpus; while significant convergences exist, they are partial.[60]

The tablets were likely sacred initiatory tools used in liturgy, encoding information in an esoteric system of crypto-signs intelligible only to trained initiates. This "mythogram" combined pictographic signs and magic-religious symbols to prompt the oral recitation of myths, stories, or epics and the performance of associated rituals. In such contexts, the sacred and the secular often overlapped, with many daily activities imbued with religious meaning. The elevated status of the signs—possibly indicative of magical or religious potency—is suggested by the invariability of their form, which is even underlined. For instance, the imperative to preserve the integrity of one particular sign (the bow-and-arrow motif) led the "scribe" to divert the central horizontal register line around the edge of the tablet's left side, thereby avoiding interference with it caused by a ceramic fragment. Additionally, the contours of several signs were enhanced with a white substance, presumably to clarify and emphasize their outlines.[61]

Within the spiritual life of the Vinča A community, the tablets may have encoded ritual or esoteric knowledge. As one of the settlement's senior members, Milady Tărtăria could interpret these signs in an emergent literate milieu where marks and symbols were primarily ritual in function. She acted as a conduit to the ancestors and supernatural entities, recounting origins, recalling past events, and anticipating the future—supporting the view that southeastern Europe may have been a cradle of symbolic expression leading towards early writing.

In line with this perspective, Merlini proposed that the round tablet might function as a menstrual chronogram linked to a lunar calendar, reflecting the

---

[60] M. Merlini, "The Sacred Cryptograms from Tărtăria: Unique or Widespread Signs?" in J. Marler (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the Occasion of His 73rd Birthday* (Suceava: Institute of Archaeomythology, 2014), 84 ff.

[61] M. Merlini, "Milady Tărtăria and the Riddle of Dating Tărtăria Tablets," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2006; M. Merlini, "A Semiotic Matrix to Distinguish between Decorations and Signs of Writing in the Danube Civilization," *Acta Terrae Septemcastrensis* 6 (2007), 73–130; M. Merlini, "Writing on Human Skin Made of Clay," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology and Brukenthal National Museum, 2008); M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009); M. Merlini, "The Danube Script as a Tool of Ancestry Ideology in a Kinship-Based Society," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crișan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaș and Tărtăria Discoveries* (Cluj: The National History Museum of Transylvania and the Institute of Archaeomythology, 2009); M. Merlini, "Evidence of the 'Turdaș Script' from a Dedicated Database," *The Journal of Archaeomythology* 7, no. 1 (2011); Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011).

widespread ancient association between lunar and menstrual cycles. Its circular form and incised motifs suggest an early attempt to track lunar phases.[62]

Other scholars, notably archaeo-astronomer Iharka Szücs-Csillik, have interpreted the same tablet's symbols as astronomical or calendrical, corresponding to constellations along the ecliptic: Cancer and Canis Minor (bottom right), Gemini (top right), Sagittarius and Scorpius (bottom left), and Aquarius and Capricornus (top left). In the agrarian Tărtăria culture, the vernal equinox lay between Gemini and Cancer, and the autumnal equinox between Capricornus and Aquarius—implying the tablet may have marked key agricultural or ritual cycles and perhaps reflected awareness of the precession cycle.[63]

While the dating controversy was dismissed by some as inconsequential[64] and Merlini's archaeo-semiotic works expunged the Tărtăria signs from the inventory of the Danube Script, in recent years the possibility that the tablets represent the "most ancient European library" has prompted a re-examination of Danube basin archaeology. Numerous inscribed artefacts predating Sumerian cuneiform and Egyptian hieroglyphs have been reassessed, many from museum and university collections where they had remained unpublished. The growing body of evidence strengthens the case for a Neolithic and Copper Age European sign system—the Danube Script—and underscores the need to revisit earlier finds once dismissed for lack of an interpretative framework.[65]

3. From Fragmentary Data to a Coherent Inventory of Signs: the Modern Collective Challenge

By the late 1960s, little progress had been made toward compiling a comprehensive repertory of the signs used during the Neolithic and Copper Age in southeastern–central Europe, and even today a fully standardised inventory remains elusive. From the late 1960s and early 1970s, a small number of scholars undertook this task individually, among them János Makkay (Hungary), Shan

---

[62] M. Merlini, "Lunar Menstrual Chronograms from the Danube Civilization to Procreate a Child of the Moon," in C.-E. Ursu, A. Poruciuc, and C.-M. Lazarovici (eds.), *From Symbols to Signs* (Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2015).

[63] I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Celestial Connections at Three Settlements from Vinča Civilization: Parţa-Tărtăria-Turdaş. Arrow-Hook and Noose-Ladder," *ArheoVest* VIII (2020), 437–454; I. Szücs-Csillik, "The Message of Some Ancient Astronomical Symbols from the Oldest Neolithic Vinča Civilization," *Romanian Astronomical Journal* 31, no. 2 (2021), 122 ff.

[64] M. S. F. Hood, "Response to Whipp," *Antiquity* 47, no. 186 (1973), 149.

[65] M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 25.

Winn (USA), Harald Haarmann (Finland), Gheorghe Lazarovici (Romania), Andrej Starović (Serbia), and Marco Merlini (Italy/Romania).
Earlier cataloguing in the first half of the 20th century had focused on the Vinča and Turdaş cultures, recording similarities in sign shapes and possible correspondences with ancient Near Eastern scripts. A more systematic approach emerged in the early 1970s with Marija Gimbutas' conceptual framing of the issue and Shan Winn's pioneering work, which provided a foundational methodology. Later, Lazarovici, Starović, and Merlini developed inventories supported by extensive databases enabling statistical and semiotic analysis. By the early 21st century, Winn, Haarmann, Lazarovici, Starović, and Merlini began collaborating under the auspices of the Institute of Archaeomythology (Joan Marler, director) and disseminated their work online through the *Prehistory Knowledge Project* (directed by Merlini).[66]

3.1. János Makkay's Turdaş–Vinča Corpus: Between Near Eastern Drift and Local Chronologies

In 1969, Hungarian archaeologist János Makkay produced the first organized collection and classification of Neolithic signs from southeastern Europe. His article "Late Neolithic Tordos Group of Signs" analyzed material from 60 settlements, challenging the prevailing tendency to dismiss such marks as mere decoration.[67] He expanded the geographic scope beyond Turdaş and Vinča to include related sites.
The discovery of the Tărtăria tablets in 1961, and the divergent interpretations they provoked, prompted Makkay to pursue two objectives:

- A detailed, systematic analysis of signs incised on vessels, weights, and other objects from the Vinča koine and related cultures.
- An investigation of these European sign systems in light of possible influences from the more "advanced" civilizations of the Near East and Anatolia.

He compared Neolithic European signs with Mesopotamian pictographs, dating the Tărtăria tablets to the late Vinča or transitional Copper Age (late 5th millennium BCE). For Makkay, Turdaş signs held primacy over the Vinča signs because of:

- the abundance of signs at the site,
- its proximity to Tărtăria,
- the assumption that most Vinča signs derived from Turdaş, and
- its potential to yield more precise chronological insights.[68]

---

[66] Prehistory Knowledge Project, http://www.prehistory.it (accessed November 22, 2024).
[67] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 9–49; M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 62.
[68] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 12.

Despite its pioneering nature, Makkay's classification had significant limitations that hindered subsequent research.[69] He reproduced signs as they appeared on artefacts without standardizing their forms, conflated single and compound signs, and did not clarify whether they were isolated or part of larger sequences. Furthermore, he forgot both archaeological and semiotic context, publishing abstract sketches without photographs or detailed drawings, and relied exclusively on published images rather than examining original artefacts. This omission prevented readers from conducting an internal analysis of the sign system or verifying and improving his classification process.[70]

Although he explicitly identified the signs as non-ornamental, he did not treat them as a "script," instead categorizing them ambiguously as "symbolical signs of a rectilinear or curved design."[71] This conflation of criteria for script and symbolic codes introduced methodological inconsistencies.

Makkay further argued that sign production was confined to the Turdaş–Vinča culture, despite collecting examples from related cultures—an inconsistency that served his hypothesis of Near Eastern influence. He regarded the signs of Neolithic and Copper Age southeastern Europe as a homogeneous whole, ignoring regional variation due to the absence of a historical framework integrating neighbouring cultures. His stated aim was to emphasize resemblances between Turdaş–Vinča signs and those of Near Eastern–Anatolian systems, asserting that Anatolian and Mesopotamian influences reached the Danube region as early as the Vinča period, accompanied by pottery signs and ornamental motifs similar to Mesopotamian examples.[72] His main goal was to substantiate the claim that, as early as the Vinča period, the emergence of signs in Europe was attributable to Near Eastern influences and represented a unique achievement of the Vinča culture.[73] Consequently, he did not develop a historical framework that integrated the Vinča sign system with those of neighboring coeval cultures.

However, his comparisons were undermined by a fundamental incongruity: southeastern European signs were generally abstract pottery marks, whereas Mesopotamian signs were pictograms.[74] His analysis lacked a semiotic or

[69] For a complete inquiry, see: M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 108 ff.

[70] Due to issues with numerous archaeological excavations, Makkay's records often lack important details about the inscribed artifacts: the placement of signs on the surface of vessels is rarely specified; their measurements are often unknown; there is no information on the method of incision; and the dating used to define their chronology is frequently imprecise.

[71] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 11.

[72] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 13–14.

[73] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 14.

[74] J. Makkay, "The Tartaria Tablets," *Orientalia* 37 (1968), 11.

linguistic framework to distinguish writing from other symbolic uses, and he did not produce a systematic, comprehensive inventory suitable for cross-cultural study. His focus remained on demonstrating Near Eastern influence rather than analyzing the internal organization of the Vinča sign system. [75]
While constrained by the dating methods of his time and his rejection of dendrochronology, Makkay's work nonetheless marked a significant step toward the systematic study of Neolithic and Copper Age signs. He challenged the decorative-motif interpretation, broadened the geographic scope of analysis, and compiled the first systematic collection of Vinča signs—albeit with limited utility for later researchers due to its methodological shortcomings and interpretative bias toward external influence.

3.2. Shan Winn's Foundational Framework for the Vinča Sign System

In the early 1970s, Shan Winn assembled the first systematic inventory of what he termed "pre-writing in southeastern Europe," assigning reference numbers to hundreds of signs collected primarily from the Central Balkans, especially the Vinča region.[76] His work—initially presented in a 1973 PhD dissertation (microfilm) and later in a 1981 book printed in very limited numbers— remains the most extensive analysis of Vinča signs and inscriptions to date, though it is still unfamiliar to many specialists due to its restricted circulation.[77]
Winn identified approximately 50 Vinča sites with inscribed artefacts, though many yielded only a single sign. His catalogue lists 41 sites by name,[78] while his accompanying map only marks 35[79] (six labelled directly, 29 in a separate list).[80] The corpus comprised marks he judged to be "neither decorations nor

[75] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 114.

[76] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981).
[77] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981). For a detailed discussion, see M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 108 ff.; M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 26 ff.
[78] S. Winn, *The Signs of the Vinča Culture: An Internal Analysis; Their Role, Chronology and Independence from Mesopotamia* (Ann Arbor: University Microfilms, 1973), 304; S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe*, 267.
[79] S. Winn, *The Signs of the Vinča Culture*, 19; S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe*, 15.
[80] Marija Gimbutas wrongly stated that the signs were collected from 29 sites (M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 309),), and other scholars have repeated that mistake.

scratches,"[81] often from poorly documented objects. Through normalization of recurring forms, he organized this apparent diversity into 210 distinct type-signs,[82] found mainly on figurines, tablets, vessels, spindle whorls, and loom weights. This corpus blended marks potentially related to writing with symbols, ritual signs, and other functional marks; Winn did not attempt to distinguish between these categories.[83]

Using a geometric approach to the shapes of the signs and their development through increasingly complex combinations of elementary forms, Winn's classification reduced the 210 types to five core geometric shapes:

1. Straight vertical or horizontal line (| or –).
2. Two intersecting lines (cross) (+ or ×).
3. Angle or two lines joined at one end (V or Λ).
4. Dot or stipple (•).
5. Curved line, including arcs or circles (such as (, ,○, ◎).[84].

Each core sign could appear unaltered (singly or repeated) or modified with accessory marks placed adjacent to (⩛), abutting (⩛), or overlapping (⩛) the core form. By exploring geometric combinations, Winn defined 18 fundamental categories (some with subcategories). His list began with the simplest form (a single line) and ended with pictograms and meanders, implying a theoretical progression from elementary to complex shapes.

According to Winn's inventory, the fundamental categories of signs are as follows:

1) Plain straight single lines.
2) Plain straight single lines with accessory signs (creating modifications), which with a few exceptions is a straight line; this category is articulated into five sub-categories.
3) Repeated lines.

---

[81] "The signs are not components of ornamental motifs, although a few examples are abstractions from decorative prototypes" (S. Winn, "The Old European Script. Further Evidence, Economic and Religious Stimuli," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004).

[82] Winn recorded 200 basic sign types and 10 additional types of meander symbol/signs (S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe*, 59).

[83] In 2025, the linguist Sorin Paliga presented a scheme that organizes Neolithic symbolism, primarily based on the repertories of Gimbutas and Winn (S. Paliga, "Prehistoric Symbolism and the Pre-Indo-European Heritage," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025). Other signs, related to archaeometallurgy and its associated meanings, can be found in S. Paliga, "Metals, Words and Gods. Archaeometallurgical Skills and Reflections in Terminology," *Linguistica* 33 (1993), 157–176.

[84] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe*, 60.

4) Repeated lines with accessory sign (modifications); this category is subdivided into three sub-categories.
5) Single plain X.
6) Single X plus accessory sign (modifications); segmented into three sub-categories.
7) Repeated X shapes; divided into two sub-categories.
8) Repeated X shapes plus accessory sign (modifications).
9) Filled crosses; divided into three sub-categories
10) Single plain V.
11) Plain V with accessory sign (modifications); segmented into four sub-categories.
12) Repeated V shapes.
13) Repeated V shapes plus accessories; partitioned into four sub-categories.
14) Stipples.
15) Curves, including circles (adorned or unadorned).
16) Combinations or ligatures to form complex signs.
17) Pictograms.
18) Meanders.

This purely geometric, ahistorical organization of the sign list based on their geometric outlines and hypothesizing their progression from elementary to complex forms through gradual modifications of basic elements approach facilitated the addition and regrouping of signs.[85] However, it also introduced problems, leading to the classification of clearly ideographic or pictographic motifs under abstract categories (e.g., pictograms as placed in the "V" group) and the inclusion of ligatured inscriptions as if they were single signs.[86]

Winn's inventory is presented in a well-organized table. The first column lists the sign type, while the second column records its major variants.[87] The third column indicates whether the sign occurs as a single, isolated mark, while the

[85] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981), 18. Gimbutas criticized the method by which Winn assumed the derivation of the inventoried signs from five core shapes, arguing that this classification suggests a hypothetical process of graphic development from simple to complex (M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 309). In a subsequent work, Winn responded unconvincingly, claiming that he had used his scheme solely for cataloging the signs, without ever asserting that the list of signs was derived from five basic geometries (S. Winn, "The Danube (Old European) Script," *The Journal of Archaeomythology* 4, no. 1 (2008), 128).

[86] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 124.

[87] According to Winn's approach, each sign type can exhibit some variation, though not to the extent that the derived sign becomes confusable with one originating from another type.

fourth column identifies its presence or absence within groups of signs. The fifth column provides references to tables where the entire corpus of collected signs associated with the type can be found. This schematic representation of sign occurrence in the inventory table provides an overview of each sign's relative frequency and distribution.[88] Thus, Winn did not merely compile a list of signs but also developed a preliminary database for further study.

However, he made no attempt to determine whether signs functioned as script elements, symbols, ownership marks, or divine identifiers—acknowledging uncertainty as to whether Neolithic communities themselves drew such distinctions. His list of 210 signs was merely a means of categorizing them as they occur within the corpus of inscribed objects, without researching on their nature or usage.[89]

Furthermore, Winn did not regard the Vinča signs as "true writing."[90] Defending himself from the observations of Harald Haarmann, that qualifying the sign system of Neolithic south-eastern Europe as "pre-writing" did not exclude the possibility that it could be a "some kind of writing," but he avoided equating it with Near Eastern proto-writing (c. 3000 BCE), which most scholars consider the origin of writing.[91] Since the Vinča signs predated this by millennia, he used the term "pre-writing" to denote a, distinct mode of communication technology that did not constitute writing but preceded it.[92].

This formulation allowed him to propose a Balkan–Danube sign system without directly challenging the orthodox Near Eastern origin model of literacy. Although the concept lacked a firm theoretical basis and Winn abandoned it in

---

[88] . S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981), 18.

[89] S. Winn, "The Inventory of the Danube Script (DS)," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004; S. Winn, "Beyond Academic Skepticism: the Ritual Use of the Danube Script," in J. Marler and M. Robbins Dexter (eds.), *Signs of Civilization: International Symposium on the Neolithic Symbol System of Southeast Europe* (Novi Sad: The Institute of Archaeomythology and the Serbian Academy of Sciences and Arts, 2009).

[90] S. Winn, *Pre-writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC* (Calgary: Western Publishers, 1981).

[91] The lack of a clear distinction between symbolic codes and writing systems, the preference for terms such as 'signs' and 'sign system' over 'script,' and the adoption of the concept of 'pre-writing' are interconnected aspects of the same issue. Scholars who have proposed the existence of a Neolithic European writing system have faced significant criticism. Winn initially maintained his position by using the term 'script' throughout his 1973 dissertation. However, he was subsequently compelled to avoid the term in later publications. As a result, in the revised edition published in 1981, he replaced the contentious word 'script' with the more neutral 'signs' in most instances.

[92] S. Winn, "The Danube (Old European) Script," *The Journal of Archaeomythology* 4, no. 1 (2008), 127.

1990,[93] its ambiguity proved attractive to many Eastern European archaeologists, who applied it to hundreds of sites yielding non-decorative, non-symbolic signs. Recognizing these signs as elements of a European "pre-writing" became an appealing key to open all the doors. This interpretation, framing the signs as components of a communication system that did not constitute true writing but predated it, lent plausibility to the idea of a Balkan-Danube experiment with script-like forms without directly challenging established narratives about the origins of literacy from the Protoliterate/Sumerian script.[94]

From his inventory, Winn outlined a multi-component communication system comprising:

1) Simple ritual or magical marks on pottery.
2) Distinctive marks near vessel bases, possibly indicating:
    a) economic data (e.g., production counts),
    b) ownership or provenance,
    c) the identity of "powers" invoked during rituals.
3) Common motifs or symbols, sometimes abstracted from decorative designs.
4) A small number of pictographs, insufficient to establish a pictographic system.
5) Possible ideograms to express concepts (i.e., ideograms), often occurring in group.

While Winn produced the first systematic inventory of Vinča–Turdaş signs, he did not attempt to assign the different signs or sign groups to specific communicative channels. By contrast, other systems, such as Merlini's ones, analyses the internal structure of communication in Neolithic and Copper Age southeastern Europe, distinguishing categories such as script signs, ritual markings, symbols, divinity insignia, calendrical or chronographic annotations, and lineage or community affiliation marks. Within this framework, only elements 2a, 4, and 5 of Winn's typology could be considered components of a writing system.[95]

A major limitation of Winn's work is its exclusive focus on the Vinča core area in former Yugoslavia and north-western Romania, excluding neighbouring contemporaneous cultures—Karanovo, Gumelniţa, Gradešnica, and Tisza-Herpály-Csöszhalom—which he treated as peripheral or unrelated to the Vinča communicative experiment. This raises two key issues:

---

[93] S. Winn, "A Neolithic Sign System in Southeastern Europe," in M. Le Cron Foster and L. Botscharow (eds.), *The Life of Symbols* (Boulder: Westview Press, 1990); S. Winn, "The Old European Script. Further Evidence, Economic and Religious Stimuli," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004.

[94] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 124.

[95] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 170.

- How to define the geographic and cultural boundaries for a Danube Script database.
- How to assess the quantitative and qualitative contributions of Vinča-nearby cultures to that inventory.

The question is whether these cultures should be considered separate from Vinča, part of it, or distinct yet interconnected traditions. Notably, most of their signs also occur in the Vinča corpus.

Winn's contribution nonetheless marked a milestone, introducing several innovations:

- *Normalization of sign shapes* based on recognizable similarities, with reference numbers and internal analyses.
- Inclusion of *illustrations of inscribed artefacts*, clarifying sign identification and selection.
- A *preliminary dataset* linking signs to their inscriptions, artefacts, and precise placement on them.
- The introduction of the principle of *core signs and their variations*, modified through repetition or diacritical markers.
- Acknowledgement—albeit limited—of the *potential diversity of sign functions*—whether decorative, symbolic, or communicative.
- A *focused analysis of the Vinča–Turdaş culture*, establishing a clear cultural and chronological context for the inscribed findings.

However, as an archaeologist, Winn produced a descriptive rather than interpretative inventory, lacking a semiotic framework and functional categorization. He identified incorrectly some "derivative" signs as composite inscriptions of multiple individual signs, introducing inaccuracies into his catalog. The scholar did not set rigorous criteria to distinguish writing from extra-writing marks, blurring the boundary between communicative systems and other symbolic uses. His exclusive focus on Vinča limited engagement with the wider southeastern European context, and his omission of functional groupings (pictographic, ideographic, abstract) restricted semiotic and structural analysis of the inventory.

In sum, Winn's meticulous compilation in 1981 within the Vinča–Turdaş sphere provided a crucial foundation for future research, but required further refinement and contextual integration to advance the study of Neolithic writing systems—a task he addressed only in part in 2004 (see § 3.6).

3.3. Marija Gimbutas' Sacred Signs and the Vision of an Old European Script

Marija Gimbutas made a seminal contribution to the study of prehistoric communication by introducing the concept of an "Old European script". She was the first to propose a comprehensive inventory of signs based on the idea—later

widely popular —that it was not a commercial or administrative tool, but embedded within a magical-religious framework.[96]

In *The Civilization of the Goddess* (1991), Gimbutas identified 36 core signs, which were either abstract and arbitrary in origin or had gradually become so. These included geometric forms such as V, Λ, X, M, Y, N, crosses, triangles, lozenges, spirals, and squares.[97] These signs, she argued, conveyed concepts or sounds through formal modifications—duplication, inversion, and the addition of diacritical elements like strokes, dots, or curves. From these core forms, she catalogued over 200 derivative signs, maintaining that variations were not products of regional or chronological diversity, nor of individual creativity, but reflected a deliberate symbolic repertoire of what she termed the *Old European Script*,[98] *Old European Writing*,[99] or *Sacred Script*.[100]

Gimbutas criticized earlier scholars for their failure to distinguish adequately between writing signs and symbols, though she acknowledged the inherent difficulty of this task. She noted that approximately 70 of the 210 signs identified in Shan Winn's corpus were universal symbols used across prehistoric Europe. Among these, more than 60 were classified as pure symbols, typically appearing as isolated, single marks, rather than in multi-character inscriptions. However, she identified nine "ambivalent marks—including V, M, X or +, II, III, IIII, °°, °°°, and °°°°— as exceptional, given their dual function as both symbolic representations and elements of script.[101]

Its geographic area extended well beyond the Vinča culture, encompassing nearly 100 sites across the Danube, Morava, and Tisza basins (former Yugoslavia, Hungary, Bulgaria, Romania), and into cultures such as Karanovo, Dimini, Cucuteni, Petreşti, Lengyel, Butmir, Bükk, Tisza-Herpály-Csöszhalom, and Linear Pottery. She concluded that the script was a pan-European

---

[96] For an exhaustive inquiry on Gimbutas' attempts, see: M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 114 ff.; M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 31–33.

[97] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991).

[98] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 309; M. Gimbutas, *The Living Goddesses*, ed. M. R. Dexter (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1999), 43.

[99] M. Gimbutas, *The Living Goddesses*, ed. M. R. Dexter (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1999), 43.

[100] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 307.

[101] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 309.

phenomenon during the 6th and 5th millennia BCE, with occasional signs found in Neolithic southern Italy and megalithic western Europe".[102]

Despite its pioneering nature, Gimbutas' catalog of sacred signs presents several methodological weaknesses as a foundation for creating a standardized inventory of the Danube Script:

- *Lack of standardization*: No organized numbering system was provided..
- *Inconsistencies in core sign count*: While she claimed "about 30" core signs in the text,[103] she listed 36 in the related table[104] and only seven in another,[105] leading to confusion over the total inventory because if the remaining 29 core signs from the first table are included, the total number of signs in her inventory is 171. This discrepancy raises the question of the 30 or so "missing" core signs.
- *Ambiguous semiotic criteria*: Although she distinguished between writing signs and symbols, her criteria were not rigorously defined on a clear semiotic basis.
- *Shape-based grouping*: Signs were classified by form rather than semiotic function, despite her recognition of 36 core signs and compositional rules for their formal modification.
- *Misclassification of inscriptions*: Some derivative signs borrowed by Winn were actually compound inscriptions (horizontal, vertical, or ligatured), not single signs—hence their absence from Haarmann's and Merlini's inventories. Examples of horizontal inscriptions include: , , , , . Examples of vertical inscriptions include: , , . Other supposed derivative signs are de facto inscriptions featuring ligatures connecting individual signs, such as: , , , .
- *Absence of a structured database*: Her catalog was not derived from a queryable dataset, limiting analytical precision.

Gimbutas anchored her interpretation within a sacred-centric and Great Goddess-centric framework, assuming that all signs were religious in nature and associated with divine attributes. This lens restricted consideration of alternative functions.

---

[102] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 309; M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 117.

[103] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 309.

[104] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 308, fig. 8.1.

[105] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991), 310, fig. 8.21.

Moreover, her definition of "Old Europe" was both geographically and temporally expansive. At times, it sometimes stretched its boundaries from the Aegean and Adriatic regions, including their islands, to the northeastern reaches of western Ukraine;[106] at other times, it extended "from the Atlantic to the Dnieper."[107] The time frame she proposed was similarly broad, encompassing periods from the Neolithic into the Megalithic, which she often treated as a culturally undifferentiated whole.[108]

Concerning the type of the recognized script, she postulated that modifications of core signs were intended to express concepts or phonetic elements of an unknown language, suggesting a linguistic scope that remains unproven.

In conclusion, Marija Gimbutas was the first to conceptualize a unified prehistoric sign system across Neolithic Europe beyond the Vinča culture, framing it as a sacred script embedded in ritual artefacts—figurines, libation vessels, spindle whorls, seals, and temple models.[109] Her emphasis on abstract core signs and their formal transformations laid a foundational framework for understanding symbolic complexity in prehistoric communication.

However, her inventory lacked standardization and systematic organization, clear semiotic differentiation to distinguish between writing and symbols, and contextual nuance. Her interpretive model, while influential, was constrained by its religious bias and broad cultural generalizations. Despite these limitations, Gimbutas' work remains foundational, shaping subsequent scholarship and inspiring renewed inquiry into the symbolic and communicative systems of Old Europe.

3.4. Harald Haarmann's Functional Reorganization of the Old European Repertory

The linguist Harald Haarmann significantly advanced the study of prehistoric sign systems by expanding Shan Winn's catalogue of southeastern European "pre-writing" signs into a structured framework he

[106] M. Gimbutas, *The Gods and Goddesses of Old Europe: 6500–3500 B.C.* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974; repr. 1982), 17.

[107] M. Gimbutas, *The Language of the Goddess* (San Francisco: Harper & Row, 1989), XIII.

[108] M. Gimbutas, *The Civilisation of the Goddess. The World of Old Europe* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1991).

[109] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 117.

termed the Old European (OE) script.[110] Originally compiled in 1995[111] and made publicly accessible in 2006 via the *Prehistory Knowledge Project*,[112] Haarmann's repertory aimed to systematize and interpret the signs as components of a coherent writing tradition.

Building on Winn's work, Haarmann introduced several key refinements:

- Elimination of regional and minor variants of core signs.
- Removal of signs misidentified as derivatives in Winn's and Gimbutas' inventories—many of which were actually compound inscriptions formed by ligatures or sequential arrangements.
- Addition of new signs from neighbouring coeval cultures beyond the Vinča A–B2 horizon investigated by Winn.
- Incorporation in the repertory of 23 signs previously classified by Winn as mere variants.
- Organization of the signs by functional categories, distinguishing between pictographic/ideographic, basic abstract, and complex abstract sign.

His classification differentiates between simple and complex variations, and follows a progression from pictographic to increasingly abstract designs.

The repertory of the OE script lists 231 signs. It is founded on 10 root signs, which generate 90 derivative forms through simple or complex formal modifications. 131 signs remain unchanged.

As regards the classification of signs according to their functional role, of the 231 listed:

- 156 are abstract, lacking iconic references.
- 26 have possible naturalistic origins.

---

[110] H. Haarmann, *Early Civilization and Literacy in Europe: An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World* (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1995), caption to fig. 32.

[111] H. Haarmann, *Early Civilization and Literacy in Europe: An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World* (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1995).

For an analysis of the Danube Script and its organizational principles, see also Haarmann 2008. For an in-depth enquiry on Haarmann's repertory, see: M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 125 ff.; M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 33–36.

[112] H. Haarmann, "Sign Inventory of the Old European Writing," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2006, http://www.prehistory.it/mappadeisegni1i.htm (accessed November 22, 2024).

- 49 are clearly iconic, depicting animals, human figures, plants, tools, and natural phenomena.[113]

Haarmann's linguistic expertise added depth to his analysis. He identified the abstract and arbitrary nature of most signs and the techniques used to generate derived forms (notably, 39% of signs were modified from core types).[114] He also compared the OE signs with Mesolithic motifs from Lepenski Vir, suggesting that shamanistic graphemes formed the symbolic foundation of the Danube Script.[115]

A major contribution of Haarmann's work was his effort to contextualize the OE script within broader cultural and chronological frameworks. Using dendrochronological data, he proposed a west-to-east cultural diffusion, including writing technology, during the 4th millennium BCE, identifying over 40 sign parallels (excluding simple forms) between the OE script and the ancient Sumerian script.[116] He further argued that approximately one-third of the OE signs persisted in Aegean scripts, particularly Linear A,[117] as well as in Minoan hieroglyphs and the Cypriot Syllabic.[118]

However, Haarmann's repertory also presents notable limitations:

- It was largely based on Winn's Vinča-focused inventory, yet presented as a general catalogue for Neolithic "Old Europe" without clarifying its geographic or historical boundaries.
- He did not distinguish between signs used for writing and those serving other functions (e.g., divinity identifiers, ownership marks, calendrical symbols), leading to conceptual ambiguity.
- His classification prioritized graphic abstraction over semiotic function, weakening the interpretive clarity of the system.

---

[113] H. Haarmann, *Early Civilization and Literacy in Europe: An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World* (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1995); H. Haarmann, "On the Formation Process of Old World Civilizations and the Catastrophe that Triggered It," *European Journal for Semiotic Studies* 14, nos. 3–4 (2002).

[114] He particularly employed the 'diacritical' principle, which posits that many complex signs can be distinctly identified as deriving from the application of diacritical markers (e.g., strokes, dots, circles) to basic signs.

[115] H. Haarmann, *Writing as Technology and Cultural Ecology: Explorations of the Human Mind at the Dawn of History* (Frankfurt, Berlin, Brussels, and New York: Peter Lang, 2011); H. Haarmann, "Eurowriting: The Historical Context of Antiquity," *Journal for EuroLinguistiX (JELiX)* 21 (2024), 106–107.

[116] H. Haarmann, *Geschichte der Schrift* (Munich: Edition Monacensia, 2002).

[117] H. Haarmann, *Early Civilization and Literacy in Europe: An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World* (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1995), 49 ff.

[118] H. Haarmann, "Eurowriting: The Historical Context of Antiquity," *Journal for EuroLinguistiX (JELiX)* 21 (2024), 106 ff.

- His hypothesis of direct cultural transmission from Europe to Mesopotamia and the Aegean remains speculative and contested.

In conclusion, Haarmann's repertory represents a substantial methodological advance in the study of prehistoric European sign systems. By emphasizing abstraction, formal modification, and functional categorization, he introduced a framework for analyzing the internal structure of the OE script. Yet, the lack of semiotic differentiation and the broad, undefined scope of "Old Europe" limit the precision and applicability of his model. His claims of cultural transmission to the Near East and Aegean, while provocative, require further substantiation. Nonetheless, Haarmann's work remains a key reference point in the evolving discourse on Neolithic and Copper Age symbolic communication.

3.5. Andrej Starović's Context-Rich Indexing of Vinča Signs

In 2003, Serbian archaeologist Andrej Starović conducted a comprehensive analysis of approximately 1,200 inscribed clay artefacts for his doctoral dissertation, compiling a corpus of around 1,500 signs and symbols from nearly 40 Vinča sites across Serbia. His research drew on collections from 17 museums[119] and was structured around three analytical frameworks:

- *General context*: including site information, discovery details of the inscribed artifact, museum documentation, and chronological data.
- *Analysis of the inscribed artefact*: recording formal and techno-morphological features, dimensions, and typological characteristics.
- *Sign characteristics*: describing each sign's formal attributes, such as line count, intersections, and typological classification.

Starović documented each artefact through photographs and drawings, ultimately identifying 185 geometric signs linked to the Vinča culture:

- 75 characters attributed to the Vinča sign system,
- 100 symbols graphically resembling signs,
- 10 complex inscriptions.

A striking conclusion of his study was that neighbouring cultures—such as Tisza-Herpály-Csöszhalom, Boian, Karanovo, and Butmir—showed little to no evidence of comparable sign systems. Where signs did occur, they were rare. Starović thus argued that pre-writing or writing communication in the Danube region during early prehistory can be attributed almost exclusively to the Vinča system.[120]

---

[119] For an extensive enquiry on Starović's index of Vinča signs, see: M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 125 ff.

[120] Starović, "Contextual Analysis of the Vinča Signs in Serbia: Symbols of Neolithic Spoken Language," in J. Marler and M. Robbins Dexter (eds.), *Signs of Civilization: International Symposium on the Neolithic Symbol System of Southeast Europe* (Novi

He maintained that the Vinča signs formed a standardized and coherent system, not a random assemblage of marks. Their consistent shapes suggested formalized learning, possibly through dedicated instruction.[121] This claim was supported by the fact that 84% of the signs in his corpus were recovered from systematic excavations with secure archaeological contexts. Starović explored the crucial question of whether the Vinča sign system evolved into a full-fledged writing system,[122] proposing that while its origins were likely religious or ceremonial, later phases saw its use expand into practical, utilitarian communication. His hypothesis was based on two datasets:

1. *Sign Usage on Artifacts*:

- Religious objects (e.g., votive figurines, face-like lids, amulets, tablets) bore the most significant signs and their combinations, suggesting liturgical or symbolic functions of the script.
- Utilitarian objects (e.g., food containers, loom weights) featured the most frequently recurring sign groups, possibly indicating practical use of the script, though direct evidence of utilitarian content (e.g., measurements or inventories of goods) remains absent.

2. *Evolution of sign application*:

- In early cultural phases, signs were incised before firing, primarily on ceremonial items, sustaining the idea of an early liturgical use for the script.
- By the Vinča B2 phase, post-firing incisions became common, and potshards emerged as media for transmitting practical information.
- Later phases introduced numeric marks, ligatures, and regional stylistic variations, indicating a shift toward more precise and functional communication.[123]

Starović linked the emergence of the Vinča sign system to broader social and economic transformations, including the rise of trade networks involving flint, salt, and copper, which required documentation and communication. He suggested that traveling craftsmen and traders may have played a key role in producing and disseminating signs.

The researcher further proposed that the sign corpus represents a collective achievement of Vinča society, supported by both quantitative data and

---

Sad: The Institute of Archaeomythology and the Serbian Academy of Sciences and Arts, 2009).

[121] A. Starović, *Signs of Civilization: Exhibition Catalogue* (Novi Sad: Institute of Archaeomythology and Serbian Academy of Sciences and Arts, 2004).

[122] A. Starović, "If the Vinča Script Once Really Existed Who Could Have Written or Read It?," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 257.

[123] A. Starović, "If the Vinča Script Once Really Existed Who Could Have Written or Read It?," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 259.

qualitative observations. Ultimately, he concluded that the complexity of the system—in both form and function—supports the interpretation of the signs as authentic symbols of a spoken language.
In conclusion, Starović's work stands out for its meticulous data collection, systematic organization, and nuanced exploration of the Vinča sign system's communicative and societal dimensions. While some of his hypotheses—particularly regarding utilitarian and linguistic functions— has limited direct evidence, his research provides a robust foundation for understanding the advanced symbolic practices of the Vinča culture and their potential role in the development of early writing in prehistoric Europe.

3.6. Winn's 2004 Reassessment: From Geometric Typology to Usage-Based Classification of the Signs

In 2004, Shan Winn published a substantially revised inventory titled *Danube Script (DS): Based on Sign Usage* through the *Prehistory Knowledge Project*.[124] This work introduced four key innovations:[125]

1. The formal recognition of a literate script emerging in Neolithic and Copper Age southeastern Europe.
2. The naming of this communication system as the Danube Script.
3. A commitment to establishing a dedicated inventory for this script.
4. The prioritization of sign usage as the principal organizing criterion of the inventory, superseding earlier emphases on geometric development, artefactual distribution, and single sign versus sign grouping.

Winn categorized signs according to their presumed functions in ritual, numerical, and utilitarian contexts, including:

1. General symbols.
2. Ritual markings and deity identifiers.
3. Numerical signs for ritual or record-keeping.
4. Unique signs for ownership, craftsmanship, or other identifiers.

The updated catalogue comprised 242 signs, including 26 core signs and 150 unchanged entries (approximately 62%). It incorporated material from Transylvanian excavations (1981) and 23 additional signs previously classified by Harald Haarmann as variants, now treated as distinct signs.
Winn's 2004 inventory was structured along two parallel frameworks:

---

[124] S. Winn, "The Inventory of the Danube Script (DS)," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004.
[125] For an extensive analysis on Winn's new inventory, see M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 132 ff.; M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 36–38.

1. Geometric Characteristics and Modifications:

I. Signs based on "V"
II. Signs based on "X"
III. Ligatures associated to "V"
IV. Abstract signs common to multiple scripts
V. Signs/symbols based on "+"
VI. Semi-whirl motifs
VII. "H" or "ladder-like" signs/symbols
VIII. Pictographs and Ideographs Meander elements as symbols/quasi-signs

2. *Sign Usage*:

I. Goddess-identifiers
II. Compound ritual-symbolic signs
III. Ritual lines associated with deities
IV. Probable numerals
V. Record-keeping signs (e.g., measurements, quantities)
VI. Unique pottery signs (e.g., household identifiers)
VII. Unique symbols/quasi-signs.

This revised approach marked a clear departure from Winn's 1981 model, which had focused primarily on geometric evolution of signs. The 2004 inventory expanded the geographic scope and introduced functional categorization, reflecting a more nuanced understanding of sign deployment across contexts recognizing it as a literate script in Neolithic and Copper Age southeastern Europe, termed the "Danube Script".

Despite its advancements, the 2004 inventory presents several unresolved issues for creating a definitive catalogue of the Danube Script:

- The *dual categorization*—geometric vs. functional—remains structurally unintegrated because they coexist as separate lists, leading to overlaps and ambiguities.
- *Ambiguous categories*, such as "probable numerals" and "record-keeping signs", rely on speculative interpretations unsupported by direct evidence.
- The categories "Unique symbols/quasi-signs" and "Meander elements as symbols/quasi-signs" used to describe the *ambiguous gray area between symbols and signs*, lacks semiotic grounding and recalls earlier terminological opacities surrounding the diplomatic term "pre-writing" employed by Winn two decades earlier.
- The *inclusion of both single signs and groupings of signs* (e.g., "Combinations of signs/ligatures with 'V'" and "Compound signs consisting of symbolic and ritual elements") within the same list fails to recognize that the latter should, in fact, be classified as inscriptions rather than individual signs.

- The inventory does not consistently distinguish between signs belonging to a writing system and those serving non-literate symbolic functions. A divinity identifier, for example, does not constitute a component of a writing system; rather, it functions as a symbol denoting the presence and powers of a deity venerated at a specific cultic site.[126] A refined count excluding such elements reduces the number of actual writing signs to 173, raising questions about the inventory's reliability for studying the Danube Script as a coherent writing system.

In conclusion, Winn's 2004 revision represents a significant step forward in cataloguing the Danube Script, particularly through its emphasis on sign usage and its expanded dataset. However, the inventory's conceptual inconsistencies—especially its lack of semiotic differentiation and its ambiguous treatment of inscriptions—limit its utility as a definitive framework. While it affirms the existence of a literate tradition in Neolithic southeastern Europe, further refinement is needed to distinguish between symbolic, decorative, and script-related signs and to clarify the structural logic of the system.

3.7. Regional and Local Corpora of Signs: Fragmented Windows into a Wider Symbolic Landscape

Beyond comprehensive inventories such as those by Winn, Haarmann, Lazarovici, and Merlini, several catalogues have focused on regional corpora of signs from specific areas, cultures, and chronological phases within southeastern Europe. These contributions vary in scope, methodological rigor, and relevance to the study of the Danube Script.

In 1982, Šarlota Joanović published a list of 233 signs from artefacts housed in the National Museum of Vršac (Serbia), primarily from the sites of At (Vršac) and Kremenjak (near Potporani), attributed to the Vinča B2 and C phases.[127] Her compilation includes both single and compound signs, encompassing a wide range of markings—symbols, vessel bottom marks, action graffiti, and possible writing signs—grouped under the general term *signs*. While valuable for documenting local variation, the catalogue does not distinguish clearly between symbolic, decorative, and script-related elements.[128]

In the early 1980s, Serbian archaeologists Vojislav Trbuhović and Milivoje Vasiljević identified a set of individual and grouped signs from the Podrinje region (spanning parts of western Serbia and eastern Bosnia-Herzegovina),

[126] M. Merlini, "Semiotic Approach to the Features of the 'Danube Script'," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 233–251.

[127] Š. Joanović, *Neolitsko naselje Kremenjak kod Potpornja: katalog uz izložbu, Vršac* (Vršac: Narodni muzej u Vršcu, 1982), 134–135.

[128] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 160.

which contains over 250 Neolithic settlements, notably Jela (modern-day Benska Bara). They described recurring inscriptions on ceramic vessels, organized in precise rows and interpreted as ownership marks, possibly representing "the earliest form of writing".[129] These signs were:

- *Geometric*: including meanders, spirals, and cross-hatchings.
- *Linear and abstract*: resembling proto-writing or mnemonic symbols.
- *Grouped in sequences*: suggesting possible syntactic or communicative structure.

However, no formal catalogue of these signs was compiled, limiting their integration into broader inventories.[130]

In 1993, Henrieta Todorova and Ivan Vajsov produced a table of "sacred signs" from the Bulgarian Neolithic and Copper Age.[131] Their corpus, however, lacks analytical clarity, combining and confusing decorative motifs, symbols, seal impressions, and potential numeric marks. When assessed through Marco Merlini's framework, the table does not contain verifiable writing signs and is therefore unsuitable for constructing a Danube Script inventory.[132]

Between 1995 and 2004, Greek archaeologist Adamantios Sampson documented inscriptions—termed "symbols-letters" because they resemble early script-like characters —from several Neolithic sites in Greece and in the Aegean,[133] including the Cave of the Cyclops (Youra), Ftelia (Mykonos), Yali (near Nisyros), the Skoteini Cave (Tharrounia), and Early Bronze Age Meolos.[134] Sampson proposed that "a communication code, which could belong to a Protobalkan script," that may have existed in the Neolithic Balkans predating more formalized writing systems like Linear A and B.[135] This suggests possible cultural and communicative links between the Aegean and the Balkans during the Neolithic. Notably, the inscriptions he published align with the Danube Script

---

[129] V. Trbuhović and M. Vasiljević, *Najstarije zemljoradničke kulture u Podrinju* (Shabac: Narodni muzej, 1983).

[130] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 160.

[131] H. Todorova and I. Vajsov, *Novokameniata epoha v Bulgaria* (Sofia: Nauka i izkustvo, 1993), 229, fig. 226; 230, fig. 227; 231–233; 280.

[132] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 167.

[133] E. Karantzola, A. Sampson, and L. Ioannis, "Some Recorded Signs of Early Writing in Greek Prehistory: Theoretical Considerations on a Temporal and Spatial Dimension," in *International Conference Settlers and Settlements in Greece, 9000–1000 BC* (Rhodes: University of the Aegean, 2002); M. Merlini, "A Semiotic Matrix to Distinguish between Decorations and Signs of Writing in the Danube Civilization," *Acta Terrae Septemcastrensis* 6 (2007), 116.

[134] A. Sampson, *The Cave of the Cyclops: Mesolithic and Neolithic Networks in the Northern Aegean, Greece*, vol. I (Philadelphia: INSTAP Academic Press, 2008).

[135] A. Sampson, *The Neolithic Settlement at Ftelia, Mykonos* (Rhodes: University of the Aegean, 2002), 127.

inventory developed by Merlini.[136] Sampson estimated an inventory of 30–40 signs, with several variants, though he has not yet released a comprehensive catalogue.

In conclusion, these regional corpora offer important insights into the geographic distribution and cultural diversity of symbolic systems in Neolithic southeastern Europe. However, their utility for reconstructing a coherent Danube Script inventory is uneven. While Joanović, Trbuhović, Vasiljević and Sampson contribute valuable datasets, others—such as Todorova and Vajsov—lack the methodological precision required for semiotic analysis. The absence of formal catalogues and clear distinctions between decorative, symbolic, and script-related signs remains a recurring limitation in regional studies.

3.8. Marco Merlini's Archaeo-Semiotic Model and the Danube Script Database

Over several decades, Marco Merlini conducted an extensive archaeo-semiotic investigation into the existence of an original, primarily non-linguistic writing system in southeastern Europe. His findings, summarized in *An Inquiry into the Danube Script* (2009), analyze the Neolithic and Copper Age sign systems of the Danube Civilization, a cultural complex central to prehistoric southeastern Europe.[137]

Merlini's approach integrated semiotic analysis with archaeological context, using each as a lens to interpret the other. He argued that understanding the widespread prehistoric artefacts bearing signs requires both knowledge of the principles and organization of sign systems and insight into the archaeological context of the societies that created or adopted them, in order to discern their communicative motivations and features. This interdisciplinary method addressed gaps in existing scholarship, not integrating semiotics and archaeology, and built upon a small number of earlier pioneering studies.

Merlini began by compiling and critically reviewing published and unpublished excavation records in multiple languages (including Romanian, Greek, Bulgarian, Serbian, Macedonian, Croatian, Czech, German, Hungarian, Ukrainian, Polish, and Italian). A key priority was direct examination of artefacts to avoid the distortions caused by poor-quality photographs or inaccurate drawings—errors that had compromised earlier interpretations of both fragmentary, lightly incised marks on potsherds held in small village museums and deeply engraved inscriptions on well-known artifacts stored in major

[136] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 164.

[137] For an assessment of Merlini's archaeo-semiotic research, see M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 41–49.

collections, such as the Tărtăria tablets[138] and the Gradešnica shallow receptacle.[139]

Recognizing the subjectivity inherent in identifying marks with semiotic value—researchers tend to perceive what they expect to find—, Merlini developed a "Matrix of Semiotic Rules and Markers" to analyze the features, spatial organization, and associations of Danube marks, symbols, and signs.[140] This tool aimed to distinguish genuine writing signs from other communicative modes within what he termed the Danube communication system—a sophisticated semiotic network encompassing tallies, marks, emblems, symbols, and script signs, used for interaction both among humans and with the divine powers.

The matrix identified and differentiated multiple communicative categories, including: [141]

- *Ritual marks* (e.g., cultic graffiti, psychograms, repeated outlines as transformative patterns, imitative "writing" by non-literate individuals).
- *Emblematic and ornamental motifs*.
- *Magic-religious symbols*.
- *Divinity identifiers*.
- *Personal, familial, or ownership marks*.
- *Lineage, community, status, or authority indicators*.
- *Memory aids*.
- *Numerical and numerological notations*.
- *Calendrical and chronographic annotations*.
- *Terrestrial maps and celestial charts*.
- *Signs denoting bio-energetic points of the human body*.

Merlini's next step was the creation of *DatDas* (Databank for the Danube Script), developed also with generous full access to Gheorghe Lazarovici's *Zeus* database. *DatDas* records inscribed artefacts, signs, and inscriptions using standardized identity cards to ensure statistical reliability. Given the script's weak phonetic association and the improbability of reconstructing its related

---

[138] Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011), 162 ff.

[139] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 333 ff.

[140] M. Merlini, "A Semiotic Matrix to Distinguish between Decorations and Signs of Writing in the Danube Civilization," *Acta Terrae Septemcastrensis* 6 (2007); M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 169 ff.

[141] M. Merlini, Z. Maxim, Gh. Lazarovici, and C.-M. Lazarovici, "The Catalogue of Signs," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crișan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaș and Tărtăria Discoveries* (Cluj: The National History Museum of Transylvania and the Institute of Archaeomythology, 2009), 131–210.

language, statistical analysis of a large dataset was deemed the most effective decoding strategy.

DatDas catalogued 5,421 individual signs from 1,178 inscriptions (two or more signs) and 971 inscribed artefacts (some featuring multiple inscriptions), generating approximately 194,000 statistically significant entries—the most extensive Danube Script corpus to date. The database integrated archaeological and semiotic data, including photographs and drawings, within an online research environment.

From this corpus, Merlini established an inventory of 292 sign types:

- *203 abstract signs*, including 32 root-signs (varied through three modification techniques to produce 167 derivatives; only four remain invariant).
- *52 pictograms/ideograms*.
- 37 *numerical notations*.

DatDas provided a historical, geographical, and typological overview of the Danube Script, aligning its life cycle with the Danube Civilization Phases (DCP) of the Neolithic and Copper Age. The script's distribution extended from the Carpathian Basin to the Thessalian Plain, and from the eastern Alps and Adriatic Sea to the Ukrainian steppe—a relatively cohesive macro-region of dynamic farming societies, each exploiting local resources but also long-range trade networks.

The reliability of *DatDas* was tested across various dimensions, including the life cycle of the sign systems, geographical patterns, cultural complexes and groups, categories of signs,[142] the typology of inscribed objects (e.g., inscribed anthropomorphic figurines),[143] and notable icons of the Danube Script such as the Gradešnica shallow receptacle[144] and the Tărtăria tablets.[145] Sub-databases—

---

[142] M. Merlini, "Semiotic Approach to the Features of the 'Danube Script'," *Documenta Praehistorica* 32 (2005), 233–251; M. Merlini, "A Semiotic Matrix to Distinguish between Decorations and Signs of Writing in the Danube Civilization," *Acta Terrae Septemcastrensis* 6 (2007), 73–130; M. Merlini, "The Archaeo-Semiotic Research on the Danube Script: A Critical Overview," *Archaeological Discovery* 5, no. 3 (2017), 192–207.

[143] M. Merlini, "Writing on Human Skin Made of Clay," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology and Brukenthal National Museum, 2008).

[144] M. Merlini, "Milady Tărtăria and the Riddle of Dating Tărtăria Tablets," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2005; M. Merlini, "The Gradešnica Script Revisited," *Acta Terrae Septemcastrensis* 5 (2006), 25–78.

[145] M. Merlini, *La scrittura è nata in Europa?* (Rome: Avverbi Editore, 2004); M. Merlini, "The Old European Script. Further Evidence, Economic and Religious Stimuli," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2004; M. Merlini, "The Sacred Cryptograms from Tărtăria: Unique or Widespread Signs?" in J. Marler (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations* (Suceava: Institute of Archaeomythology, 2014).

DatVinc (Vinča culture),[146] *DatTur* (Turdaş culture),[147] and *DatPCAT* (Precucuteni-Cucuteni-Ariuşd-Trypillia complex)[148]— revealed that regional variants, such as the "Turdaş script," were light modifications within the overarching Danube Script,[149] and that the PCAT complex preserved evidence of a late, related script.[150]

Merlini applied the term Danube Civilization to the Neolithic and Copper Age societies of southeastern Europe (c. 6400–3500/3300 BCE), recognizing them as complex, ideologically cohesive cultures,[151] whose institutional, economic, and social networks were facilitated by the Danube River system. In this framework, literacy—broadly defined—was considered a hallmark of civilization, placing the Danube complex alongside Mesopotamia, Egypt, the Indus Valley, China, and ancient Iran in discussions of early complex societies.[152]

Written expressions within the Danube Civilization primarily served to ensure the precise and detailed transmission of information between humans and the divine—prayers, offerings, thanksgivings, and ex-votos—crafted to achieve

---

[146] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009); M. Merlini, "Danube Script and Gradešnica Script: New Insights," in *Signs of Civilization* (Novi Sad: Institute of Archaeomythology, 2013).

[147] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009); M. Merlini, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009); M. Merlini, "Evidence of the 'Turdaş Script' from a Dedicated Database," *The Journal of Archaeomythology* 7, no. 1 (2011); M. Merlini, "Danube Script and Gradešnica Script: New Insights," in *Signs of Civilization* (Novi Sad: Institute of Archaeomythology, 2013).

[148] M. Merlini, "Danube Script and Gradešnica Script: New Insights," in *Signs of Civilization* (Novi Sad: Institute of Archaeomythology, 2007); M. Merlini, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008).

[149] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009); M. Merlini, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009); M. Merlini, "Evidence of the 'Turdaş Script' from a Dedicated Database," *The Journal of Archaeomythology* 7, no. 1 (2011); M. Merlini, "Danube Script and Gradešnica Script: New Insights," in *Signs of Civilization* (Novi Sad: Institute of Archaeomythology, 2013).

[150] M. Merlini, "Danube Script and Gradešnica Script: New Insights," in *Signs of Civilization* (Novi Sad: Institute of Archaeomythology, 2007); M. Merlini, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008); M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009).

[151] N. Yoffee, K. W. Kroll, and J. C. Biers (eds.), *Social Theory and Archaeology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 253.

[152] V. G. Childe, *The Danube in Prehistory* (Oxford: Oxford University Press, 1929); H. Haarmann, *Geschichte der Schrift* (Munich: Edition Monacensia, 2002), 17 ff.; M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009).

ritual perfection capable of compelling divine attention and response. Data from *DatDas* also document the use of literacy for record-keeping associated with cyclical ritual events and cosmic regularities, as well as its integration into magical practices such as divination, funerary rites, and initiation ceremonies.[153] Over time, the sign system expanded to convey secular matters.[154] The Danube Civilization was characterized by an advanced subsistence farming economy supported by improved agrarian techniques, a sedentary lifestyle in permanent settlements, and proto-urban centers with planned layouts, durable architecture, and a clear distinction between profane structures (dwellings, workshops, communal buildings) and sacred spaces (sanctuaries, temples). Technological sophistication in weaving, pottery, construction, and metallurgy, combined with long-distance trade in prestige goods, reflected a semi-egalitarian yet increasingly specialized and socially complex society.

This socio-economic framework was deeply embedded in an ideological system hinged on agricultural fertility expressed in refined art, potent magical-religious symbolic imagery, intense spiritual life, and complex religious organization. The growing complexity of economic, social, and ritual life created a need for innovative means to record, manage, and transmit expanding bodies of information. This demand fostered the development of the Danube communication system and the Danube Script as its integral component.[155]

The communicative innovation enabled the creation of archives for storing, processing, and disseminating information, reinforced group solidarity and communal identity, supported the efforts to construct dwellings, cult places, and proto-cities, conveyed symbolic and inspirational meanings, and aided in interpreting the natural world, social relations, and divine obligations. In this light, the Danube Civilization and its script challenge the traditional restriction of "early civilization" to the Near East and other long-studied regions, extending the concept to Neolithic and Copper Age.[156]

---

[153] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 675. It is not a very dissimilar situation to that of ancient Egypt, where the sacredness of writing was its very essence (the term 'hieroglyph' means 'sacred writing').

[154] . Comșa, "The Symbolism of Writing in Prehistoric Europe," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025); S. Paliga, "Prehistoric Symbolism and the Pre-Indo-European Heritage," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025).

[155] M. Merlini, "The Danube Script as a Tool of Ancestry Ideology in a Kinship-Based Society," in Z. Maxim, J. Marler, and V. Crișan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaș and Tărtăria Discoveries* (Cluj: The National History Museum of Transylvania and the Institute of Archaeomythology, 2009), 87–111.

[156] M. Merlini, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 111–196.

The transition from an oral to a literate culture in the Danube region predated other ancient scripts by roughly two millennia. However, this process was "frozen" in an early developmental stage due to the collapse of this civilization. The large number of signs in the inventory reflects the logographic principle, requiring distinct signs for individual concepts or ideas.[157]
While Merlini's study is detailed and methodologically rigorous, several limitations merit consideration:

- *Subjectivity in sign identification.* Without advanced imaging technologies, recognition and cataloguing of faint or fragmentary inscriptions risked confirmation bias, shaped by the researcher's expectations.
- *Analytical constraints*. Gaps in mathematical, statistical, and computational methods limited the database's potential for revealing functional categories, compositional rules, and organizational conventions.
- *Database accessibility*. Although *DatDas* is extensive and well-structured, its limited public access restricts collaborative verification; an open-access platform could enhance scholarly engagement and facilitate peer verification of Merlini's findings.
- *Temporal and regional generalization*. While *DatDas* supports viewing the Danube Civilization as a cohesive cultural unit, it is less effective in refining local and chronological variations.
- *The "frozen" development hypothesis*. The claim that the script's evolution was halted by the civilization's collapse lacks conclusive evidence. An alternative view is that the signs—largely magical or ritual in nature—were never intended to develop into a full writing system, raising questions about the cultural and social factors shaping their use.

4. Gheorghe Lazarovici's Database and the Systematization of Sacred Signs

4.1. A Digital Repertory of over 650 signs and symbols

It is impossible to conceive Gheorghe Lazarovici disconnected from his always in progress database containing information about signs and symbols related to the Neolithic and Copper Age spiritual life in southeastern Europe. He was persuaded that grouping and statistically analyzing a large number of signs and symbols in a database with a wide and well-articulated structure is a major tool to determine the meaning of the prehistoric graphic messages.[158]

---

[157] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 675; H. Haarmann, "Eurowriting: The Historical Context of Antiquity," *Journal for EuroLinguistiX (JELiX)* 21 (2024), 107.
[158] If we group the signs and symbols in a database with a large structure which permits conventional notations (which are sometimes contradictory), it may be possible to

Drawing upon his monumental database of 3,700 records related to spiritual life and religious beliefs, Gheorghe Lazarovici developed a catalogue of over 650 signs and symbols.[159] This database, initiated in 1986 during "an initial period of naive enthusiasm",[160] incorporates a custom software system named *Zeus*, which was created and finalized between 1991 and 1996.[161] Although the database of Neolithic signs and symbols enabled extensive analytical work—including tabular analysis, seriation, graphical representation, classification, hierarchical statistical categorization, and the drawing and cataloging of pottery shapes based on approximately 60,000 data points—interest in this research remained limited. Following the 2002 symposium in Karlovo (Bulgaria), Lazarovici acknowledged that "most of our colleagues were not interested in this research." However, a new and dynamic phase emerged at the end of this period, catalyzed by Marco Merlini's initiatives in 2003, the *Tower of Babylon* exhibition (published in four volumes that same year), and the 2004 symposium *Signs of Civilization* held in Novi Sad.[162] These events reinvigorated scholarly engagement, and several among Lazarovici's M.A. students began working with the databases achieving notable results. The software *Zeus* became both a burden and a source of inspiration for generations of archaeology students. It was a burden due to the complexity of its matrix, its counter-intuitive interface, and its lack of user guidance—errors were met with no explanatory feedback.[163] Yet it was also a source of delight, as its analytical capabilities yielded highly productive outcomes.

However, the *Zeus* program, central to his database, is now technologically obsolete. Furthermore, the database does not include images of either the

---

determine the significance of the signs and symbols" (Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 96).

[159] For a substantial examination of Gh. Lazarovici's catalogue of sacred signs, see: M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 135 ff.; M. Merlini, "A Neolithic Writing in Southeastern Europe. An Assessment of the Research," in S. Paliga and L. Bonga (eds.), *Symbolism as Pre-Writing System in Anatolia and Southwest Europe* (Lausanne: Peter Lang, 2025), 38–41.

[160] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 94.

[161] M. Tarcea and Gh. Lazarovici, *The Sacred Tablets of Tărtăria* (Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 1996); Gh. Lazarovici, *The Sacred Tablets of Tărtăria* (Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 1996); Gh. Lazarovici and D. Micle, *Situri arheologice din judeţul Timiş* (Timişoara: Mirton, 2001).

[162] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 95.

[163] Gh. Lazarovici, "New Archaeological Data Referring to Tărtăria Tablets," *Documenta Praehistorica* 30 (2003); Gh. Lazarovici, "New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 2004), 21.

inscribed artifacts or the inscriptions themselves. Their inclusion could allow for verification of standardized signs against the original marks on artifacts, thereby improving the catalogue's reliability.

Gheorghe Lazarovici did not have the opportunity to publish an updated and systematic version of his inventory of signs. Subsequent versions appeared in 2004, in the article 'Simboluri sacre pe obiectele de cult. Semnificaţii',[164] in 2008, in 'Database for Signs and Symbols of Spiritual Life',[165] in 2009, in 'Database for Spiritual Life, Signs and Symbols'.[166] To the best of my knowledge, I published the most systematic version of his inventory in my 2009 volume *An Inquiry into the Danube Script*.[167] For the present publication, I reconstructed what may be considered "his final inventory of signs" by collecting and reorganizing material from his most recent writings, our correspondence, and a glimpse into his computer, a quiet and intimate gesture that allowed me to gather fragments of his final thoughts and intentions.

It is not the conclusion of a demanding task, but rather its beginning. Lazarovici's database had become too extensive for a single scholar to manage effectively with limited IT resources. As a result, three main inconsistencies were introduced.

First, different signs were assigned the same repertory number. For example: and ; and ; and ; and . This issue occurs repeatedly, with a total of 11 duplications.

Second, different inventory numbers were sometimes assigned to the same sign. For example: and ; and ; and ; and . In total, 25 such duplications have been identified. In one particularly striking case, the same sign- - was given three distinct numbers: 127p1, 130 and 13d.

Third, Lazarovici distinguished between signs that are in fact variations of a single form. For instance, a V-shaped sign may be represented as more or less open, or a square form may appear with rounded or sharp right angles. These differences reflect local traditions or the stylistic preferences of individual scribes rather than genuinely distinct signs. Notable cases include: , , and

[164] Gh. Lazarovici, "New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 2004).

[165] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008).

[166] Gh. Lazarovici, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comşa (eds.), *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009).

[167] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009).

; , and ; , , and . The total number of duplications or triplications of this kind amounts to 13.

I wish to acknowledge and thank my colleagues from the Prehistory Knowledge Project for undertaking the initial work of cleaning and rationalizing Gheorghe Lazarovici's inventory of signs and symbols.[168]

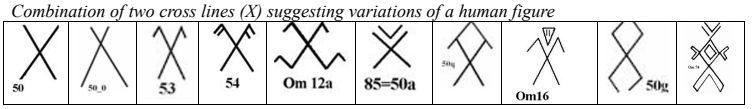
[168] I especially thank Luisa Palomba, Venanzio Cretarola, and Lucia Scarpitti.

Annex 1 Gheorghe Lazarovici's repertory of sacred signs

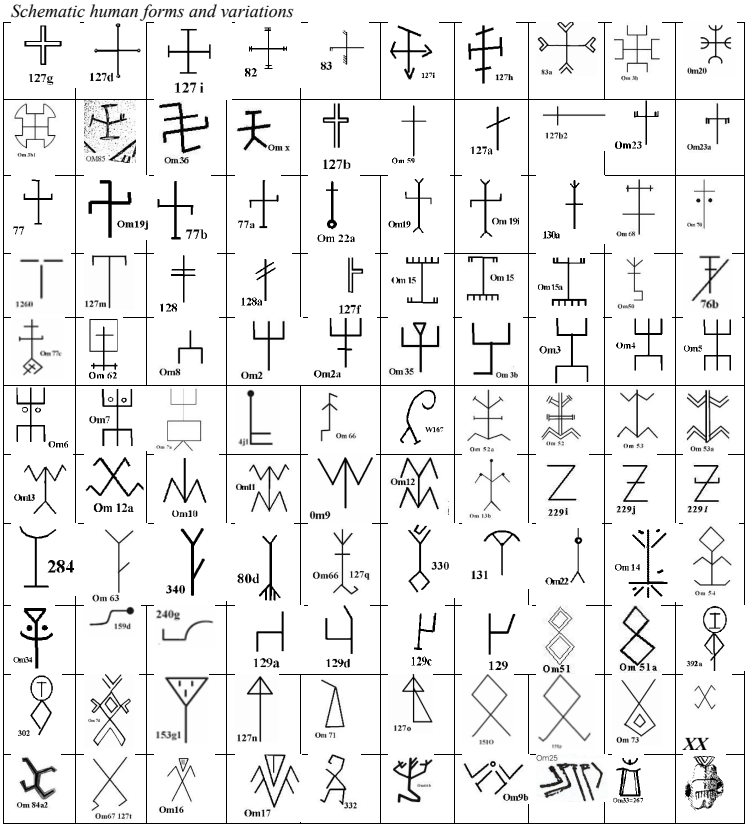
Symbolic themes

Human body and its actions

Combination of two cross lines (X) suggesting variations of a human figure

Schematic human forms and variations

Appendix 1. LAZAROVICI'S INVENTORY.

Gheorghe Lazarovici made a concerted effort to move beyond a purely geometric classification of signs by grouping them according to both their geometric shapes and their suggested meanings. In 2004, for the Novi Sad Symposium, he

distinguished between signs and symbols, creating two lists: one comprising 1,700 records of signs and another containing 3,100 records of symbols.[169] According to his framework, a *symbol* is a conventional sign, object, or image that represents or evokes (or has represented/evoked) another concept or entity for the viewer. He poetically defined a symbol as a "cipher of a mystery," an element that has to be deciphered because its meaning transcends its immediate form.[170] Symbols, being multidimensional, derive their meanings from their context, placement, and combinations with other signs. For instance, a rhombus may signify the entire human body, head, face, eye, body, belly, vulva, sexuality, or other concepts depending on its graphic variants and the cultural milieu in which it acts.[171] For this reason, in the section *"Symbolic Themes"* of the inventory of Lazarovici's signs and symbols that I am publishing, they are listed under the category corresponding to their predominant meaning, although in some limited cases they appear in more than one category. Sticking with the example of the rhombus and its graphic variations, and applying it to the incised sacred bread, the following are some of Lazarovici's interpretations. Head-arms-womb-feet: ; rocky body-arms-sex: ; head: ; rocky head: ; womb: , , , ; womb connected to *Cassiopeia*: ; vulva and womb: ; state of the vulva (?): ; vulva at the time of conception: ; fecundated vulva: ; womb with fetus: ; and coupling: .[172]

Through the interpretation of symbols, Lazarovici maintained that it is possible to gain insight into the mentality of prehistoric societies, and in particular into religious phenomena. In accordance with this perspective, his database emphasizes sacred symbols—those imbued with divine, holy, or revered connotations. It is structured into six principal frameworks, which reflect his methodological orientation and research interests:[173]

- *Archaeological information*: details about the discovery of inscribed artifacts, including locality, place, section, quadrant, depth, complex, region, and country.

---

[169] Gh. Lazarovici, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comşa (eds.), *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009).

[170] J. Chevalier and A. Gheerbrant (eds.), *A Dictionary of Symbols*, vol. I (London: Penguin Books, 1996), 22, 29, 37.

[171] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *The Sacred Tablets of Tărtăria: An Updated Perspective* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2024).

[172] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *The Sacred Tablets of Tărtăria: An Updated Perspective* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2024).

[173] Gh. Lazarovici, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comşa (eds.), *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009).

- *Cultural and chronological* context*:* information on the epoch, culture, phase, dating, absolute chronology, etc.
- *Object identification:* classification of inscribed objects by name, class, and subclass (e.g., idols, altars, shrines, seals, tablets, pots, cult vessels), allowing standard, minimum and maximum descriptions for their identification.
- *Cultural analysis*: thematic descriptions and associations with primary or secondary cult practices (e.g., theme, idea, subject, characters, main cult, secondary cult).
- *Sign placement*: data on the positioning of sacred signs on objects (e.g., on the head, face, neck, or abdomen), enabling subsequent interpretation.
- *Meaning and context*: interpretations of signs or symbols relative to their placement (e.g., a triangle on a face representing an eye or light; in other contexts, the same mark might symbolize feminine attributes like virginity or fecundity) or cultural parallels (similar signs in related or later civilizations).

Lazarovici defines writing in a non-univocal manner. In some works, he described it as the representation of spoken language through conventional signs denoting sounds (phonemes, syllables, or words). In other works, he extended the definition to include the reproduction of both speech and thoughts by means of conventional signs. The coding within his system is categorized according to two main criteria:

1. *Significance*: signs are grouped into two main thematic representations, *pictograms* (e.g., bird, cup, plant, or humans—adult, child, fecundity-pregnancy, head, hands, legs, sex) and *ideograms* (glyphs, for example, to invoke rain or fertility; signs denoting abstract orders such as numerology; or forms of celestial bodies and their motions).
2. *Geometric Principle*: root signs (e.g., arrow, angle, triangle, rhombus, right angle, cross, X, Y, MW, circle, half-circle, spiral), which can be modified to generate derived signs.[174]

Although Lazarovici regards writing primarily as a system of conventional signs representing sounds, his approach to the so-called by him *Danubian script*[175] tends toward pictographic and ideographic analysis. Consequently, he partially overlaps the domains of symbols and written signs, interpreting the latter through symbolic frameworks by employing the following steps:

---

[174] Gh. Lazarovici, "New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 2004).

[175] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 110.

1. *Iconic decoding*: identifying recognizable elements, such as human or animal anatomies (e.g., head, hands, horns) or combinations (e.g., mother and infant in her arms).
2. *Interpretation*: deciphering signs as pictograms (e.g., animal horns as a bucranium) or ideograms (e.g., a bucranium symbolizing the sacred power of the bull).

The interpretation of ideograms is often complicated by their esoteric nature in antiquity, likely restricted to initiated individuals. To address this, Lazarovici incorporated the concept of archetypes in decoding symbols, with particular emphasis on:

- Natural Forces: rain, sky, earth, and water.
- Dualities: yin-yang, sun-moon, light-dark, joy-sorrow.
- Sacred numerology.
- Mythological themes: the land of ancestors, creation myths, etc.

Lazarovici's method is clear: the archaeological context, considered in conjunction with other related information, provides valuable insights into the sign system employed in the Danube Civilization (including the Tărtăria tablets). In turn, sign analysis functions as a filter for archaeological data. Since the mid-1980s, he has produced numerous catalogues and dictionaries to classify this archaeo-semiotic material and to organize it into codes.

Confronted with the limitations of computer memory and compelled to devise innovative personal solutions, he employed mathematical algorithms to correlate data, thereby discerning direct and indirect connections between objects and their semiotic features within specific archaeological contexts. The final results were presented in seriated and hierarchical tables, illustrating the evolution of different categories of signs and symbols and their use in conveying structured packages of information.

Unfortunately, the principles employed by Lazarovici for distinguishing symbols from script signs remain not fully clear. By blurring the boundaries between symbol and writing, Lazarovici's interpretation sometimes treats symbolic marks, decorative motifs, and literacy as part of a single continuum. This ambiguity makes it difficult to distinguish between true communicative writing systems and broader symbolic or ritual sign use. The exclusive emphasis on a sacred-symbolic repertoire raises questions about the inclusivity of the catalogue. It remains uncertain whether non-religious signs were deliberately excluded or whether, as in Gimbutas's approach, all signs were considered sacred.

While illuminating, his limited focus on ritual meaning can overshadow more mundane or practical uses of signs in the final, yet prolonged, phase of the Danube Script (e.g., ownership marks, counting systems, or clan identifiers).

4.2. Conceptual categories

Lazarovici has divided his repertory of sacred signs into three + one macro-classes.

According to the *Significance* criterion, pictograms and ideograms illustrate:

- *Symbolic themes*: Human body and its actions; constructions; animal and vegetal world; elements and forces
- *Abstract order / numerology*
- *Astronomical signs*: Sun, Moon; time, season; stars and constellations

According to the *Geometric Principle,* the root signs are:

- line; arrow; Y-shaped; orthogonal angle and angular lines; T, F, E-shaped; square; lozenge-rhombus; triangle; V-shaped angle; X and combinations; M, W and their combinations; cross and combinations; P shaped; circle, dot; semicircle; spiral, curve, arch, meander, Z.

Let us now delve deeper into the category of the *Human body and its actions*, which is divided into the following groups:

- *Combination of two crossed lines (X) suggesting a human figure and its variations*. In the Vinča A phases, the human body is often represented by a simple or complex X-shape. Some signs are derived from the X-shape to indicate the two human parts, or to express the union of above and below, and of left and right. At times, the upper part of the human figure based of the X-shape consists of multiple V-shapes (e.g., the signs and), symbolizing the intensity of desire, invocation or the reception of divine wisdom. It may also function as a sign of power.[176]
- *Schematic human forms and variations*. For example, the elderly man is always walking to the right .[177]
- *Gender principle*: androgenic or sexually unspecified human beings; female, the feminine principle; male, the masculine principle
- *Aspects of the body*: sex-vulva; sex-phallus; head, face-mask; eye/eyes of divinity; hands; palms; legs-feet; breasts/breasts of divinity; womb, belly and navel.
- *Ritual actions:* Offering, libation, cup-pot; orant, invocation of the divinity; orant, invocation for rain and/or natural fertility. For example, code 166 may represent rain, and 165a rain with wind.[178] Other

[176] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

[177] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

[178] Lazarovici based his interpretation on examples from Turdaş, such as a Late Neolithic storage vessel depicting an orant-like figure invoking rain from the heavens. The figure represents a female deity, whose gender is indicated by the presence of breasts, while her divine status is underscored by well-known sacred attributes—most notably, the crossed bands. Surrounding her right hand are several stylized, long-legged water birds, traditionally associated with the arrival of spring and the rebirth of vegetation. The

signs of rain are and . Rain with storm: ; invocation for gravidity, gestation, mother and child (fecundity and its invocation; couple and copulation; fecundation, gravidity-gestation, mother and child).

Exemplary of Lazarovici's approach are the signs and symbols associated with the human body, as expressed on figurines and vessels.

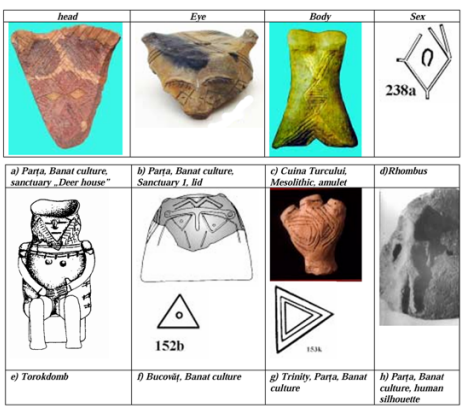

Fig. 2. Rhombus or triangle representing.

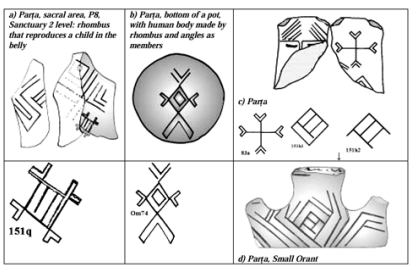

Fig. 3. Rhombus in relation to the human body.

"Mother of Lightning" holds in her right hand a flash of lightning, rendered as three descending zigzag lines from sky to earth. These three lines may symbolize the tripartite nature of thunder: fire, light, and sound. The descending lines also evoke rainfall. The image may illustrate a myth in which the Great Mother embodies the power of celestial fire. See: M. Roska, *A Torma Zsófia Gyűjtemény* (Cluj: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., 1941); Gh. Lazarovici, "L'interpretazione dei simboli sacri nella preistoria europea," in C.-E. Ursu, A. Poruciuc, and C.-M. Lazarovici (eds.), *From Symbols to Signs* (Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2015), 40.

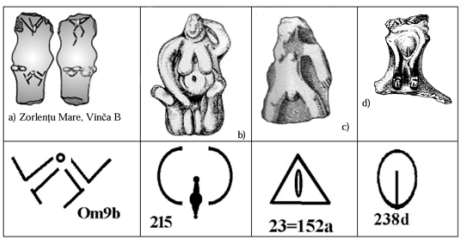

Fig. 4. Symbols related to birth-giving.

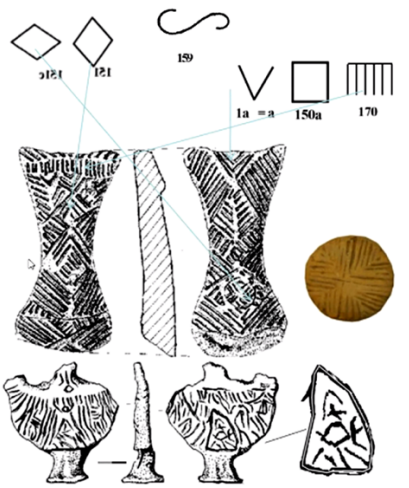

Fig. 5. Symbols of mother and child.

From the foregoing examples, centered on representations of the human body, it may be inferred that symbols are inherently multidimensional, their meanings shaped by place, position, or context. A single geometric form—such as a rhombus or triangle—and its graphic variations can signify a wide range of concepts.

In particular, the notion of sexuality emerges in diverse variants and hypostases, reflecting a complex symbolic language. Among the recurring themes is the representation of fertility, often associated with a cult of fecundity. These symbolic expressions suggest a ritualized and deeply embedded cultural framework in which bodily forms and abstract shapes function as conduits for conveying spiritual, social, and reproductive meanings. The feminine and masculine signs discussed by André Leroi-Gourhan and others exhibit remarkable longevity, from Paleolithic rock art to thirty millennia later, indicating continuity or convergence.[179]

Other symbolic categories include:*Constructions*;

[179] A. Leroi-Gourhan, *Les Religions de la Préhistoire* (Paris: Presses Universitaires de France, 1964); A. Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'Art Occidental* (Paris: Mazenod, 1965); J. Wood, *The Transmission of Symbols in Early Societies* (Oxford: Oxford University Press, 1991), 35; Gh. Lazarovici, "New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 2004), tab. 2.

- *Animal and vegetal world*: animals and birds, either in their entirety (e.g., ovine are , , and ; deer are) or their various aspects (e.g., head or bucranium); plants.
- *Elements and forces*: snake, smoke, water, hair.

Abstract order / numerology:

Lazarovici examined *numerologia sacră* (sacred numerology) as a component of a nascent symbolic script—what he termed *cultic writing*—[180] in which numbers played a structuring role within a symbolic and ritual framework. Sacred numbers are attested in monumental architecture and ritual installations at Early Neolithic sites such as Göbekli Tepe (southeastern Anatolia), Çatalhöyük (south-central Anatolia), and Lepenski Vir (Danube Gorges), indicating their integration into broader symbolic systems. Comparable marks recur across multiple sites in southeastern Europe, suggesting shared conventions for encoding ritual or mythological content. Incised signs and sequences of dots, lines, or schematic motifs—interpreted as early symbolic numerals—have been documented on clay plates from sites including Perieni, Glăvăneşti, Tărtăria, Orăştie, Turdaş, Phafos, Karanovo, Lozna, and others. Their wide geographical distribution points to a pan-regional communicative code rather than isolated decorative practices.

Lazarovici traced the origins of this numerological symbolism to the Paleolithic, noting parallels in Aurignacian, Gravettian, and Epigravettian contexts at sites such as Mitoc-Malu Galben (Romania) and Cosăuți (Moldova). He argued that from the earliest periods—through the Mesolithic and into the Neolithic and Chalcolithic—number-based signs accompanied both monumental and portable cultic elements, reflecting continuity in prehistoric religious expression.

Focusing on the shrines of the Precucuteni and Cucuteni cultures, he identified specific recurring numbers—particularly 3, 7, and 9—employed in the arrangement of figurines, benches, altar designs, and ritual pits. These numbers appear to embody cosmological principles or mythological cycles. Certain signs on ceramic artefacts may be regarded as proto-writing, embedding numerical and symbolic meaning beyond mere decoration. In this light, sacred numerology emerges as an integral and structuring element of ritual life in the Precucuteni–Cucuteni cultural sphere.[181]

Symbol 186 on Vinča A altars, , represents the four directions, seasons and related concepts. Within numerological interpretation, the corresponding numbers are 2, 3 and 6.[182]

---

[180] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

[181] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

[182] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

Astronomical signs:

- *Sun, Moon*. In many instances, these astral bodies are associated to represent elements of the cosmic rhythm and as creators of fecundity and fertility on Earth.[183] Their combination appears on cult altars or on a number of figurines of the Boian culture depicting the nursing Great Mother Goddess. The eternal togetherness of Sun and Moon is most clearly illustrated by the spiral motif (comparable to *yin* and *yang*) such as or also and Offerings obtained from the grinding of cereals are brought to the Sun-Moon couple, as documented by Lazarovici in Sanctuary 2 at Parța, ritually linking day and night to ensure the fertility of cereal crops and suggesting a symbolic passage from vegetal to human life, as cereals were transformed into food.[184] Distinctive Sun signs include: and . Distinctive Moon signs are: , , and .
- *Time, season*. Typical signs are: , , , and .
- *Stars and constellations*. Examples among the stars include: , and . Among constellations: .
- *Cosmic Cycles*. For example, , and .

Geometric signs:

- Line
- Arrow
- Y-shaped
- Orthogonal angle, angular lines
- T, F, E-shaped
- Square
- Lozenge-rhombus
- Triangle
- V-shaped angle
- X and combinations
- M, W and their combinations

---

[183] M. Eliade, *A History of Religious Ideas, vol. I: From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries* (Chicago: University of Chicago Press, 1981), 42–43.

[184] Gh. Lazarovici and Z. Maxim, *Gura Baciului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995); Gh. Lazarovici, "New Archaeological Data Referring to Tărtăria Tablets," *Documenta Praehistorica* 30 (2003); Gh. Lazarovici, "L'interpretazione dei simboli sacri nella preistoria europea," in C.-E. Ursu, A. Poruciuc, and C.-M. Lazarovici (eds.), *From Symbols to Signs* (Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2015), 34; Gh. Lazarovici, F. Drașovean, and Z. Maxim, *Parţa: Monografie arheologică* (Timișoara: Editura Mirton, 2001).

- Cross and combinations
- P shaped
- Circle, dot
- Semicircle
- Spiral, curve, arch, meander, Z.

4.3. The Spiritual Beliefs Expressed by a Language of Signs and Symbols

According to the scholar, the "Danube writing" is mainly a sacred writing considering most of the objects on which these signs and symbols occur are related to religious rituals.[185] Information on these signs and symbols derived from his ordered tables indicates the existence of deities – mainly a Great Mother goddess - within a mythological realm structured around several primordial myths, including the origin of the world, the genesis of light, magical rituals intended to enhance fertility, and the relationship between human beings and divinity. Spiritual beliefs are thus reflected and expressed through a language of signs and symbols, in which messages are graphically conveyed.

This cultic mythology expressed through signs and symbols was centered on the Great Mother Goddess, portrayed as the protector of natural fertility. One composite sign indicating her presence is the rhombus combined with angular, open Vs.[186] The Great Mother also appears in the script through numerous protective attributes, ensuring the fertility of fields, the germination of cereals, the fecundity of animals, and the gestation of human beings. Such inscriptions first appeared at the end of the Early Neolithic in the Starčevo-Criş culture (phases IIIB–IVA), but it was in the Developed Neolithic (Vinča A–Polychromy–Karanovo II), particularly at Tărtăria, that they achieved their greatest semiotic efficiency

Typical signs and symbols on female idols representing the Great Mother Goddess are:

- the *Rhombus*, interpreted by Marija Gimbutas as a symbol of pregnancy and soil fertility; by Jean Chevalier and Alain Gheerbrant as the entrance to the womb of the world and the realm of chthonic forces; and by Henri Breuil as a vulvar

[185] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008); Gh. Lazarovici, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comşa (eds.), *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009); V. Radu, "Symbolism and Ritual in Neolithic Southeastern Europe," *Archaeological Reports* 62 (2014), 162.

[186] See the rhombus in relation to the human body, Gh. Lazarovici, "New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries," in J. Marler (ed.), *The Danube Script: Neo-Eneolithic Writing in Southeastern Europe* (Sebastopol: Institute of Archaeomythology, 2004), 97, annex I, table 3.

symbol, used since the Paleolithic to express the matrix of life. According to Lazarovici, the rhombus represents the union of two triangles (the upward-pointing triangle symbolizing the man, the downward-pointing triangle symbolizing the woman), thus signifying life, love, and continuity. The duplication of the rhombus suggests dynamism.

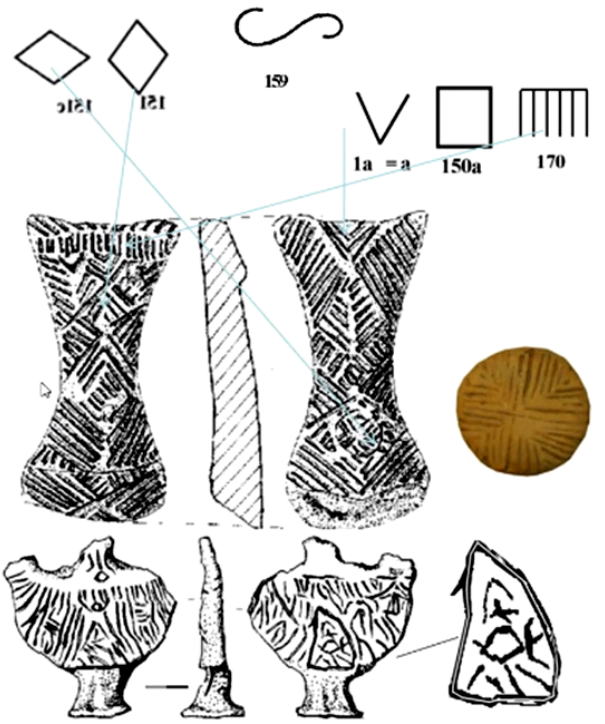

Fig. 6. Representations of the Great Mother Goddess on female idols.

- the *Spiral,* a dominant motif in the art of Old Europe. Gimbutas associated this sign with the snake, a symbol of rebirth and cyclical regeneration of nature, while Rvbakov linked it to the continuous movement of the sun and the passage of time.
- The *cartouches* found on the backs of some female figurines, these indicate the four cardinal directions and the four seasons.
- *Cartridges* and *pendants* are specific for female idols. They may represent insignia of the deity or perhaps denote the role of the respective artifacts in various ceremonial contexts.[187]

Signs were often employed to define or sacralize objects. For example, in the Early Neolithic Starčevo-Körös-Criş culture, the Great Mother was represented by figurines or pots with distinct, stylized features (e.g., hair, sexual attributes, steatopygia), which were sometimes inscribed by signs. To determine the relationship between the typology and usage of these objects and the type and placement of inscriptions, Lazarovici's database includes functional and typological notations. For instance, storage pots for seeds often contain signs

[187] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Discoveries and Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2023).

related to fertility and fecundity; vessels used for liquids may bear signs associated with ritual activities (e.g., the orant pose, dancer); while abstract signs or proto-writing elements (e.g., "V," "M," "W," and other core signs) are linked to the Great Mother, her attributes, and her characteristics.

These variables—features of the divinity expressed through symbols or written signs—transmit archetypal myths that may function as emblematic ideas, attributes, allegories, metaphors, parables, or apologues.[188] Consistently, Lazarovici defined Neolithic sacral writing as the "script of the archetypes" or, in Mircea Eliade's words, "the archetypal pattern of all creation," which makes it possible to uncover structures relating both to the real and the imaginary world.[189]

A parable or apologue is expressed on an anthropomorphic pot from Căscioarele, where a sculpted human face with horns frames a seated human figure.[190]

A mythogram presenting ideas through signs is incised on the earliest altar from Ocna Sibiului (Early Neolithic, seventh–sixth millennia BCE).[191] On this altar, an upward-pointing triangle and a downward-pointing triangle appear among other signs. Lazarovici interprets the ascending triangle—associated with the arrow, phallus, male principle, light, and flames—as representing the divinity of thunder, lightning, and rain, all understood as manifestations of fire.[192] In many representations, this masculine sign is opposed to the descending triangle, a feminine symbol. Their combination signifies union, mating, fecundation, pollination, and fertilization.[193] Notably, some graphically varied upward-pointing triangles represent the fecundated feminine womb (codes: 152d, 152g, 152f, 152a, 152h).

Light—essential for life, fertility, and fecundity—is symbolically expressed by signs on two altar tables from Gradešnica. The Sun and the Moon embody two

[188] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 111.

[189] M. Eliade, quoted in J. Chevalier and A. Gheerbrant (eds.), *Dictionnaire des symboles*, vol. I (Paris: Robert Laffont/Jupiter, 1969), 27–28.

[190] V. Dumitrescu and Gh. Lazarovici, *Civilizația neolitică din România* (Bucharest: Editura Sport-Turism, 1990).

[191] I. Paul, *Die Tiszapolgár-Kultur in Rumänien* (Bucharest: Editura Academiei Române, 1991); I. Paul, *Das Frühneolithikum im Banat* (Bucharest: Editura Academiei Române, 1995).

[192] J. Chevalier and A. Gheerbrant (eds.), *A Dictionary of Symbols* (London: Penguin Books, 1996).

[193] Gh. Lazarovici, "L'interpretazione dei simboli sacri nella preistoria europea," in C.-E. Ursu, A. Poruciuc, and C.-M. Lazarovici (eds.), *From Symbols to Signs* (Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2015), 32.

forms of light: the warm, daily light of the Sun as life light (altar a), and the cold, nocturnal light of the Moon as death light or dream light (altar b).[194]

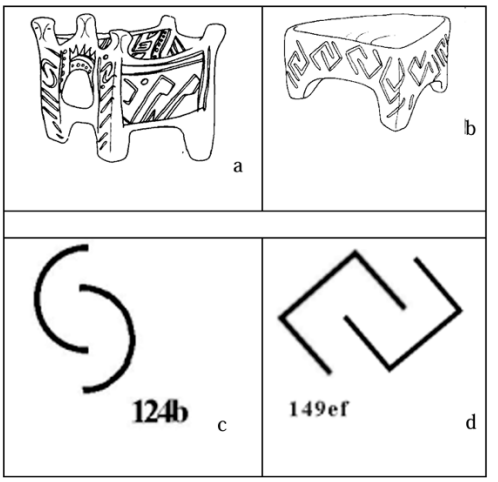

Fig. 7. Gradenica altars with Sun and Moon signs.

The religious stylized representations, spanning from the Upper Paleolithic to the Early and Developed Neolithic in South, East, and Central Europe, suggest the persistence of a shared, long-lasting mythological imagination and a consistent mode of expression.[195] In Lazarovici's view, these constitute the building blocks of a "sacral writing" that emerged fully in the Neolithic and underwent dynamic evolution. A number of these sacred signs endured into the historical period, even if their meanings shifted over time.

A particularly significant case study is Peștera Cizmei (The Boot Cave) in Ribișoara commune, Hunedoara County, where Gheorghe Lazarovici, together with Cristian Roman and Cornelia-Magda Lazarovici, discovered and mapped engraved signs associated both with Christianity and with prehistoric traditions, situating these marks within an ethnoreligious framework. In earlier studies, the team identified seven cave marks in the form of circles containing signs and symbols, which they interpreted as representations of the planets known in Antiquity. Certain arcs of these circles may reflect astronomical knowledge, possibly indicating orbits or related phenomena.[196]

---

[194] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 110.

[195] J. Chevalier and A. Gheerbrant (eds.), *A Dictionary of Symbols*, vol. I (London: Penguin Books, 1996), 17.

[196] Gh. Lazarovici and H. Pop, "New Research on the Tărtăria Tablets and Their Archaeological Context," in *Archaeological Contributions in Honour of Gheorghe Lazarovici* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2017), 76. Similarly, on a stone block at Gura Haitii in the Eastern Carpathian Mountains, engravings depict the Sun, the Earth with a solar eclipse, and seven additional circles, which the research team interpreted as representations of the planets (Gh. Lazarovici and H. Pop, "New Discoveries and Interpretations Regarding the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 15 (2016)). Astronomer Iharka Szücs-Csillik proposed that these circles might alternatively signify the Pleiades (M45), located in the northwestern region of the constellation

These circles appear within a Christian context, surrounded by numerous symbols and images. As the scholar notes: "The circle represents in most religions a fundamental symbol: the deity and its goodness, heaven, perfection, time, continuity, the harmony of time, and more. The center of the circle also has a wide symbolic meaning: moving away from the center divides and multiplies, all the rays coexist; the proximity to the center indicates intimacy, progressive harmony of the spirit, intimacy; the concentric circles: the stages of interior refinement".[197] In Christianity, these concepts are associated with light and life. Such circular signs, along with others of the same period (e.g., the X-shape and its variants, the + and its variants, the V-shape and its variants), are included in Lazarovici's database on the script, with attestations ranging from the Mesolithic to recent times. In conclusion, Peștera Cizmei is presented as part of a complex sacred landscape, where Christian engravings are integrated into a much older tradition of prehistoric rock symbolism.

4.4. Astro-Script: Lazarovici's Stellar Syntax

An innovative aspect of Gheorghe Lazarovici's later research—conducted in close collaboration with astronomers such as Iharka Szücs-Csillik (Astronomical Institute of the Romanian Academy; Astronomical Observatory, Cluj-Napoca)—was the identification of multiple graphemes as intentional cosmic symbols (the Sun, Moon, planets, individual stars, and star clusters), encoding sophisticated astronomical knowledge. By integrating archaeology, astronomy, and ethnology, Lazarovici and his team argued that these marks constituted pictograms and ideograms of a sacred, magic-religious proto-writing—a symbolic code designed to link Mother Earth with Father Sky.[198] To facilitate comparative study and scholarly dialogue, they published extensive repertories of these signs and the

---

Taurus. This cluster is visible to the naked eye in the night sky and, in 2330 BCE, marked the vernal point. Another possibility is that the circles represent groups of bright stars from the Milky Way—a dense band of stars visible in the night sky, offering an internal view of our spiral galaxy (Szücs-Csillik, "Astronomical Orientation and Symbolism in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 16 (2017)).

[197] Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, and C. Roman, *Turdaş and the Vinča Civilization: Chronology, Sacred Symbols and Archaeological Context* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2017), 333.

[198] I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Astronomical Orientation of Neolithic Sanctuaries at Turdaş and Tărtăria," *Acta Terrae Septemcastrensis* 3 (2004); I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Celestial Symbolism and Sacred Geography in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 17 (2018); I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "New Archaeoastronomical Interpretations of Vinča Cultural Sites," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023); I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Sacred Landscapes and Celestial Symbolism in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 23 (2024).

objects on which they are inscribed in exhibition catalogues, edited volumes, and proceedings of dedicated symposia

This *astro-script* approach was particularly close to Lazarovici's heart in his final years and reflects his intellectual integrity. Consistently committed to scholarly rigor, he revisited and refined many of his earlier interpretations in light of this new perspective. In our long-standing collaboration, we jointly proposed that writing, in part, may have originated as a cosmic-symbolic system. At the same time, we clearly distinguished the technology of writing from what we define as "astronomical signs": namely, sky atlases, constellation figures, and markers of celestial motions—while still situating both within a unified semiotic landscape.[199] In his last years, Lazarovici tried—not always with satisfactory results—to cross the border by placing astronomical signs within the script framework.

Drawing on evidence from the remarkable central sanctuary he discovered at Parța (Banat district, western Romania),[200] the scholar underscored the importance of domestic and community shrines, whose architectural orientations and rich symbolic inventories provide crucial archaeo-astronomical data.[201]

Observing the regular cyclicality of the heavens, Neolithic communities of the Danube Valley embraced the dictum *"as above, so below"*, perceiving every terrestrial element as mirrored in the sky and vice versa. This macrocosm–

[199] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 170–171.

[200] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1982); Gh. Lazarovici, Z. Maxim, and F. Drașovean, "The Vinča Culture in Banat," *Acta Praehistorica et Archaeologica* 17 (1985); Gh. Lazarovici and Z. Maxim, *Gura Baciului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995); Gh. Lazarovici, Z. Maxim, and F. Drașovean, *Parţa: Monografie arheologică* (Timișoara: Editura Mirton, 1994); Gh. Lazarovici, F. Drașovean, and Z. Maxim, *Parţa: Monografie arheologică* (Timișoara: Editura Mirton, 2001); Gh. Lazarovici et al., "New Discoveries Related to Vinča Culture Symbolism," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002); C.-M. Lazarovici and Gh. Lazarovici, *Sacred Landscapes in Prehistoric Europe* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2006); I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "Archaeoastronomical Evidence from Vinča Sites," *Acta Terrae Septemcastrensis* 14 (2015); I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "Sacred Astronomy in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 16 (2017); Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2019); I. Szücs-Csillik, Z. Maxim, and Gh. Lazarovici, "Celestial Symbolism in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 18 (2019); I. Szücs-Csillik, Z. Maxim, and Gh. Lazarovici, "Astronomical Orientation and Sacred Landscapes," *Acta Terrae Septemcastrensis* 19 (2020).

[201] I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023).

microcosm unity was expressed through signs and symbols that bound humans and their world into a single, living cosmos.[202]

Certain bright star-cluster configurations functioned as sacred symbols within the Danube System of Communication[203]—wheels, stars, crescents, and totemic animals—whose astral and calendrical meanings were accessible only to initiates.

The first "sky-watchers" were priest- or priestess-astronomers who interpreted the movements of the Sun, Moon, planets, and prominent star groups as divine messages governing rainfall, seasonal change, and agricultural rhythms.[204]

Regarding the calendrical role of these marks, Lazarovici and his collaborators interpreted a number of them on artefacts of the Danube Civilization as seasonal indicators, each associated with a particular star cluster. In their view, groups of

---

[202] I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Astronomical Orientation of Neolithic Sanctuaries at Turdaş and Tărtăria," *Acta Terrae Septemcastrensis* 3 (2004); I. Szücs-Csillik, "The Message of Some Ancient Astronomical Symbols from the Oldest Neolithic Vinča Civilization," *Romanian Astronomical Journal* 31, no. 2 (2021); I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "Archaeoastronomical Studies in Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 20 (2021).

[203] The Danube Civilization developed a complex and multifaceted system of communication—referred to as the Danube System of Communication—in which writing constituted merely one component, albeit an important, original, and distinctive one. Other integral channels included:

- Religious symbols, conveying sacred meanings through shared iconography
- Geometric decorations, encoding abstract concepts in patterned motifs
- Figurative language, expressed through images and pictorial narratives
- Memory-support devices, such as marked tokens used to aid recollection
- Star and land charts, mapping celestial cycles and territorial boundaries
- Ritualistic markings, inscribed or painted to denote ceremonial use
- Numeric notations, recording quantities or calendrical information
- Family or community affiliation marks, signaling lineage or social identity
- Production and marketing signs, indicating the owner, manufacturer, destination, or content of an artifact.

Collectively, these intertwined media formed a coherent semiotic network—the Danube System of Communication—through which Neolithic and Copper Age communities in the Danube Valley transmitted information, reinforced social cohesion, and mediated their relationship with both Earth and Sky. M. Merlini, *La scrittura è nata in Europa?* (Rome: Avverbi Editore, 2004); M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009).

[204] M. P. Nilsson, *Primitive Time-Reckoning: A Study in the Origins and First Development of the Art of Counting Time among the Primitive and Early Culture Peoples* (Lund: C. W. K. Gleerup, 1920); E. C. Krupp, *Echoes of the Ancient Skies: The Astronomy of Lost Civilizations* (New York: Harper & Row, 1983); D. H. Kelley and E. F. Milone, *Exploring Ancient Skies: An Encyclopedic Survey of Archaeoastronomy* (New York: Springer, 2011).

stars along the ecliptic signaled key transitions in the agrarian year, as their heliacal risings or settings coincided with the onset of each season.[205]

Neolithic lunar-solar calendars, based on systematic observations of the Sun, Moon, and principal stars, were indispensable for both agricultural planning and ceremonial scheduling.[206] With the advent of the First Temperate Neolithic and the spread of agriculture along the Danube, population clusters expanded into large settlements.[207] The annual cycle—ploughing, sowing, growth, protection, and harvest—assumed dual roles as both subsistence practice and sacred ritual.[208] Priest- or priestess-astronomers timed field operations by tracking sunrise and sunset, lunar phases, and stellar movements, believing that abundant harvests depended on aligning human activity with the divine orders inscribed in the sky.[209] Consequently, plant cultivation acquired a sacred cosmic dimension: soil fertility and crop success were understood as reflections of celestial harmony, governed by the "divine ordinances" written in the vault of heaven.[210]

Astronomical symbols occur repeatedly on cultic objects across the Danube Civilization. Lazarovici studied in depth the *Spondylus shell* from Mostonga (Serbia), the Tărtăria tablets (Romania), a ceremonial disc from Turdaş (Romania), spindle whorls from Slatino (Bulgaria), and an amphora fragment from Lozna (Romania).[211] These artefacts were likely employed in rituals linked to celestial events, reinforcing the bond between Earth and Sky, and between astronomy and spirituality. Their incised or painted patterns depict seasonal

---

[205] Szücs-Csillik, "The Message of Some Ancient Astronomical Symbols from the Oldest Neolithic Vinča Civilization," *Romanian Astronomical Journal* 31, no. 2 (2021); I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "Archaeoastronomical Studies in Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 20 (2021).

[206] Z. Maxim and I. Szücs-Csillik, "Astronomical Orientation and Sacred Symbolism in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 8 (2009); Z. Maxim and I. Szücs-Csillik, "Celestial Symbolism in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 9 (2010); I. Szücs-Csillik and A. Comşa, "Archaeoastronomical Interpretations of Neolithic Sanctuaries," *Acta Terrae Septemcastrensis* 16 (2017).

[207] I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Sacred Landscapes and Celestial Symbolism in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 23 (2024).

[208] M. Bowden, *The Sacred Landscape of Ancient Astronomy* (Oxford: Oxbow Books, 2010).

[209] A. Barlai and I. Ecsedy, "Astronomical Symbolism in Prehistoric Europe," *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990); I. Szücs-Csillik, "Astronomical Symbolism in the Vinča Civilization," *Romanian Astronomical Journal* 31, no. 2 (2021).

[210] E. C. Krupp, *Beyond the Blue Horizon: Myths and Legends of the Sun, Moon, Stars, and Planets* (New York: HarperCollins, 1991); I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "Sacred Astronomy and Symbolism in Neolithic Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 13 (2014).

[211] I. Szücs-Csillik, "The Message of Some Ancient Astronomical Symbols from the Oldest Neolithic Vinča Civilization," *Romanian Astronomical Journal* 31, no. 2 (2021).

star-group motifs, effectively framing the agricultural year from the vernal equinox to the autumnal equinox.[212]

Lazarovici further proposed that such astral engravings contributed to the emergence of an early proto-script, in which abbreviated signs—originally silhouettes of star clusters—evolved into a script code imbued with symbolic meaning, intended to bridge the human and cosmic realms.[213] A notable case study of his astro-mythological approach to sacred script is his in-depth analysis of the "M" and "W" signs, which he often interpreted as representations of the constellation *Cassiopeia*. In the Danube Civilization, precise observations of bright star-cluster movements—including heliacal risings—were essential for timing agricultural and ritual activities. The distinctive configuration of *Cassiopeia*'s five bright stars appears as an "M" for approximately six months, then, through diurnal rotation, as a "W" for the following six months.[214]

Lazarovici associated the "M" form with solar and masculine symbolism, and the "W" form with lunar and feminine connotations.[215] Moreover, Cassiopeia's position along the Milky Way's central band—home to open clusters, luminous disc stars, and nebulae—further enhanced its mnemonic and symbolic utility.

Due to Earth's axial precession, the Neolithic North Pole was aligned with Thuban (α Draconis) rather than Polaris, altering *Cassiopeia*'s apparent position in the sky relative to today. Iharka Szücs-Csillik charted *Cassiopeia*'s annual motion circa 4000 BCE, noting that it was not circumpolar at mid-northern latitudes as it is now: it rose and set nightly, and its form varied both diurnally and seasonally.[216] *Cassiopeia* cycled through four primary shapes—"M," "W,"

---

[212] A. Barlai, "Astronomical Orientations in Prehistoric Europe," *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (2010); Y. Rotblum, *Astronomy and Symbolism in Ancient Civilizations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); I. Szücs-Csillik, Z. Maxim, and Gh. Lazarovici, "Celestial Symbolism in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 18 (2019); I. Szücs-Csillik, "Astronomical Symbolism in the Vinča Civilization," *Romanian Astronomical Journal* 31, no. 2 (2021).

[213] I. Szücs-Csillik, Gh. Lazarovici, and Z. Maxim, "Celestial Symbolism and Sacred Geography in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 17 (2018); I. Szücs-Csillik, Z. Maxim, and Gh. Lazarovici, "Celestial Symbolism in the Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 18 (2019); I. Szücs-Csillik, Z. Maxim, and Gh. Lazarovici, "Astronomical Orientation and Sacred Landscapes," *Acta Terrae Septemcastrensis* 19 (2020).

[214] Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002); I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023).

[215] Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002).

[216] I. Szücs-Csillik et al., "Celestial Symbolism and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023), 39; I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern

"∑," and Ƹ—as it rose, culminated, and set over one night and as Earth revolved around the Sun over a year.[217] In essence, the "M" gradually transformed into a "W" over intervals of roughly six hours or six months. These dual shapes served as key seasonal markers—solstices and equinoxes—for Neolithic sky-watchers.[218]

In 4500 BCE, at midnight around the spring equinox (c. April 25), the Sun lay between *Gemini* and *Taurus*, and the *Milky Way* stretched from *Sagittarius* to *Cassiopeia*, which rose over the horizon and appeared at sunrise in its "W" form. During the spring months, *Cassiopeia* never appeared in its "M" orientation; instead, it rose and set as a "W", a configuration visible throughout the first half of the year.

At summer solstice (c. July 30), with the Sun in *Virgo*, *Cassiopeia* shifted from invisibility to its "M" form, observable through the year's second half.

The "W" form reappeared from October, marking the onset of the cold season. Around the fall equinox (c. October 25), when the Sun crossed between *Sagittarius* and *Scorpius* and the *Milky Way* arched from *Auriga* to *Cygnus*, *Cassiopeia* formed a ∑ at sunset, cycling through all four shapes during this period.

At the winter solstice (c. January 30), with the Sun in *Pisces*, both "M" and "W" forms of *Cassiopeia* were visible throughout the night. Its "W" at sunset heralded the cold season.[219]

Cassiopeia's unique location, systematic positional changes, and regular alternation of easily recognizable shapes made it a cornerstone of the Neolithic agrarian calendar.[220] From these astronomical observations, Lazarovici explored *Cassiopeia*'s symbolic and mythological roles in Neolithic and Copper Age spiritual iconography, linking astral symbolism and early Danubian proto-script signs with later cosmic mythologies. He thus suggested a continuity of cosmic imagery from Neolithic cult objects to classical star lore.

The cosmologically "M" and "W" motifs are found—often inclined, single or doubled—across numerous Neolithic and Copper Age religious objects in

---

Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023); I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Sacred Landscapes and Celestial Symbolism in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 23 (2023).

[217] I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023).

[218] I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023).

[219] I. Szücs-Csillik and Z. Maxim, "Archaeoastronomical Studies in Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 20 (2021); I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023).

[220] I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023).

southeastern and central Europe: on cult vessels,[221] ritual tattoo tools,[222] blessed loaves,[223] garments, figurines,[224] and the walls and doors of sanctuaries.[225] Frequently positioned atop libation-vessel lids,[226] around vessel rims,[227] framing human-headed pots, [228] or on vessel bodies,[229] the "M" and/or "W" forms conveyed esoteric messages accessible only to initiates.[230]

---

[221] Gh. Lazarovici and Z. Maxim, *Gura Baciului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995), fig. 249.2.

[222] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1979), pl. IV/G8, fig. 3.

[223] Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002).

[224] Gh. Lazarovici and Z. Maxim, *Gura Baciului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995), fig. 297.7.

[225] Gh. Lazarovici and Z. Maxim, *Gura Baciului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995); M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 603.

[226] Gh. Lazarovici, F. Drașovean, and Z. Maxim, *Parţa: Monografie arheologică* (Timișoara: Editura Mirton, 1995), fig. 249.1.

[227] Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002), fig. 9.

[228] Gh. Lazarovici, F. Drașovean, and Z. Maxim, *Parţa: Monografie arheologică* (Timișoara: Editura Mirton, 1995), fig. 294.3–5, 9.

[229] Gh. Lazarovici and Z. Maxim, *Gura Baciului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1995), fig. 249.10; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1982); Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols and Archaeological Contexts," *Acta Terrae Septemcastrensis* 1 (2000); Gh. Lazarovici, "Symbolism in Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 1 (2000); Gh. Lazarovici, "New Archaeological Data Referring to Tărtăria Tablets," *Documenta Praehistorica* 30 (2003); Gh. Lazarovici et al., "Sacred Symbols in Vinča Culture," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002); I. Szücs-Csillik and Gh. Lazarovici, "Archaeoastronomy and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 22 (2023). For example, a bird-decorated vessel from Parța features a repeating chain of M and W shapes encircling the body of the vessel. These motifs join and intertwine in a rhythm evocative of the natural cycles—just as day interlaces with night, and the months and seasons of the year recur. At the tips of the principal M-shaped symbol are two stylized birds, positioned as if marking the crest of the cycle's turning point. See: Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2002).

[230] M. Gimbutas, *The Gods and Goddesses of Old Europe, 7000–3500 BC: Myths, Legends and Cult Images* (London: Thames and Hudson, 1974; revised ed. 1982); M. Gimbutas, *The Language of the Goddess* (San Francisco: Harper & Row, 1989); C.-M. Lazarovici, "Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 3 (2003); C.-M. Lazarovici, "New Interpretations of Vinča Symbolism," *Acta Terrae Septemcastrensis* 4 (2005); C.-M. Lazarovici, "Symbolism and Sacred Landscapes in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008); Z. Maxim, J.

Unfortunately, the signs rooted in astral symbolism are notably underrepresented in Lazarovici's inventory. Although in the final period of his life he began to trace various signs and symbols back to an astral matrix, he did not have the opportunity to revise his inventory in light of this conceptual innovation. As evidenced in Appendix 1 of this article, where I reconstruct Lazarovici's final Inventory of Signs and Symbols, the astronomical signs—despite being categorized under Sun, Moon; Time and Seasons; Stars and Constellations; and Cosmic Cycles—remain significantly underrepresented, particularly those rooted in the forms of constellations.

4.5 Cycle of Life of the Script: Birth, Flourish, Decline

According to Lazarovici, the emergence of signs in the Early Neolithic cultural systems of southeastern Europe was not merely a local achievement. Their evolution was dynamic and closely related to those of the central Mediterranean and beyond. While the societies of southeastern Europe were highly interconnected throughout the Neolithic, the initial impetus came from Anatolia, suggesting the existence of a common matrix.[231]

Gheorghe Lazarovici defined as the "Vinča C shock" (4900-4600)[232] a phenomenon of rapid and dynamic transformations in the Carpathian-Balkan area in the Late Neolithic. This was the moment of the fullest development of the "Danubian Script" in Serbia, Banat, Transylvania, Oltenia, and northwestern Bulgaria (the Gradešnica group).[233] During this period, approximately 75% of the corpus of signs was in use.[234] The most frequently employed signs are presented in the following table.

Marler, and V. Crişan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaş and Tărtăria Discoveries* (Cluj-Napoca: The National History Museum of Transylvania and the Institute of Archaeomythology, 2009).

[231] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 111.

[232] M. Merlini, *An Inquiry into the Danube Script* (Alba Iulia: Editura Altip, 2009), 468.

[233] Gh. Lazarovici, "Symbolism and Sacred Structures in Neolithic Southeastern Europe," *Acta Praehistorica et Archaeologica* 19 (1987), 37–38; Gh. Lazarovici, *The Vinča Culture in Romania* (Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1991), 17–18; Gh. Lazarovici, "Sacred Symbols and Archaeological Contexts," *Acta Terrae Septemcastrensis* 1 (1994), 62–100; M. Merlini, "Milady Tărtăria and the Riddle of Dating Tărtăria Tablets," Prehistory Knowledge Project, Rome, 2005, 57–76; M. Merlini, "Tărtăria Tablets: Fresh Evidence on an Archaeological Thriller," in L. Nikolova, M. Merlini, and A. Comşa (eds.), *Circumpontica in Prehistory* (Oxford: Archaeopress, 2009), 21–40; D. Tecar, "Symbolism and Sacred Objects in Neolithic Europe," *Acta Terrae Septemcastrensis* 13 (2014), 58.

[234] Gh. Lazarovici, "Settling Discovery Circumstances, Dating and Utilization of the Tărtăria Tablets," *Acta Terrae Septemcastrensis* 7 (2008), 110.

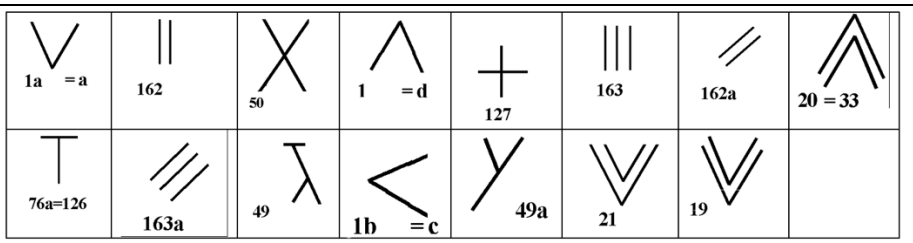

Fig. 8. Core signs of the Danube Script.

Lazarovici's database records the types and frequency of inscribed objects found in different prehistoric periods. Monumental altars in community sanctuaries, as well as small household altar tables, are the objects bearing the highest number of signs. Their inscriptions appeared at the beginning of the Early Neolithic, when they also reached their peak. They lasted in the course of the Neolithic, declined during the Early Copper Age, and then disappeared. The tradition of inscribing cult tables with sacred signs has its roots in the Starčevo–Criş culture. Key early sites of the script on altars include Karanovo (Bulgaria), Ocna Sibiului (Romania), Gradešnica (Bulgaria), and Vršnik (North Macedonia). This wide geographical distribution of the earliest inscriptions on cult tables demonstrates both the depth and pervasiveness of this ritual practice.

Altars are inscribed mainly with symbols expressing female sexuality. The most recurrent motif, concentrated in the Early Neolithic, belongs to the class identified by Lazarovici as *Eyes / eyes of divinity:* . Other frequent symbols include those representing the female sex such as (mainly in the Early Neolithic) and (mainly in the Late Neolithic), as well as signs expressing duplicity such as , (both recurring from the Early through the Middle Neolithic), and (concentrated in the Late Neolithic). During the Vinča B phases, associations of V-shaped motifs occur in antagonistic , coupled , in dynamic arrangements . The repeatable sequences of signs symbolizes the pouring and burning of liquids (oils).[235]

In his later years, Lazarovici concentrated on Early Neolithic signs and symbols associated with light, fire, and heat.[236] An invocation is suggested by the sign as by the signs of the Orant: and .

Tablets (including cult discs and shallow vessels) form the second category of inscribed objects. They constitute a class of artefacts specifically used to encode messages with sacral signs. Inscribed tablets first appear at the end of the Early

[235] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

[236] Gh. Lazarovici and C.-M. Lazarovici, *Sacred Symbols and the Tărtăria Tablets: New Interpretations* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022).

Neolithic, within the Starčevo–Criş culture (phases IIIB-IVA). Their diffusion reached its peak during the Developed Neolithic (Vinča A–Polychromy–Karanovo II). The most common signs on the tablets (in decreasing order of frequency) are: (mainly in the Late Neolithic), , , , , and .
Spindle whorls and loom weights form the third category of inscribed objects. They are concentrated in the Late Neolithic, but also occur in the Middle Neolithic. These artefacts are often inscribed with signs related to fertility and fecundity. Most are associated with the feminine, such as the vulva motif: (the most frequent sign, concentrated in the Late Neolithic), alongside with ., , , and (the latter three signs are especially common in the Late Neolithic).

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 75-91

10.2478/actatr-2025-0003

O AMULETĂ DE TIP PANDANTIV DIN DEFENSĂ DE MISTREȚ, DESCOPERITĂ ÎNTR-UN COMPLEX VINČA, DE LA LIMBA-OARDA DE JOS–*ȘESUL ORZII*

Marius-Mihai Ciută
Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
mariusmihai.ciuta@ulbsibiu.ro

Keywords: *Vinca, Limba-Oarda de Jos, amulet, shaman, imitație*
Abstract: *The present study examines the circumstances of discovery and the functional significance of a special artefact belonging to the category of small finds or adornments, discovered at the end of 2025 at the archaeological site of Limba–Oarda de Jos, Șesul Orzii sector, within a sunken dwelling structure (pit-house) attributed to Phase A of the Vinča occupation. The artefact in question is a perforated pendant made from a wild boar tusk, which was worked with remarkable care and precision in an apparent attempt to ultimately achieve the specific shape of a bear canine (possibly cave bear). The presence, within the material assemblage of Neolithic contexts, of artefacts whose morphology evokes the magical and religious practices characteristic of hunter-gatherer populations raises a series of questions regarding their functionality. The author proposes several working hypotheses aimed at understanding the place and role of such objects, with broader implications for interpreting the register of cultural gestures and symbolic practices of communities belonging to the developed Neolithic*

Arheologia preventivă de la începutul mileniului III se dovedește a fi un prilej excepțional de oportunitate în ceea ce privește identificarea, cercetarea și valorificarea patrimoniului arheologic, care, în circumstanțele actuale ar rămâne un simplu deziderat, dar de neatins în lipsa resurselor necesare unei minime implicări a factorului instituțional în această direcție.
Piesa care face obiectul studiului de față a fost descoperită recent, în cadrul unei cercetări, începută ca o *supraveghere* dar desfășurată în fapt ca o *săpătură preventivă*[1], necesară pentru lucrările pentru un proiect de infrastructură care

[1] Deși proiectul de infrastructură *„Elaborare DTAC – căi de comunicație, rețele și dotări tehnico-edilitare",* din localitatea Alba Iulia, Oarda de Jos, jud. Alba, str. Dumbrăviței, F.N., în conformitate cu *Autorizația de construire nr. 316/12.06.2024* al Primăriei Municipiului Alba Iulia și a avizului DJC Alba nr. 86/ZP/28.07.2025 s-a aflat în zona centrală a unui sit arheologic, aflat în curs de cercetare sistematică și preventivă încă din anul 1995, rezultatele cercetărilor efectuate aici făcând obiectul a zeci de rapoarte arheologice și

suprapune un sector din *ansamblul de situri arheologice Limba-Oarda de Jos,* sit aflat în curs de cercetare *sistematică și preventivă* (instituția organizatoare a cercetării fiind Muzeul Municipal *Ioan Raica* din Sebeș, iar instituția parteneră Universitatea *Lucian Blaga* din Sibiu).

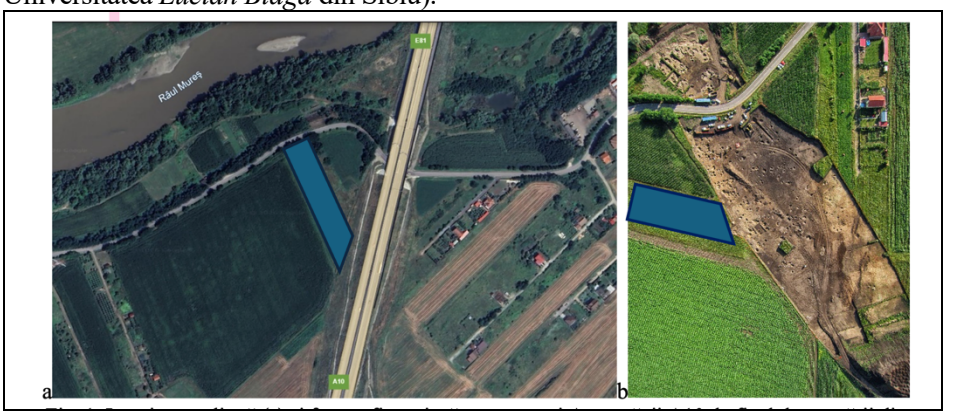

Fig. 1. Imagine satelitară (a) și fotografia aeriană a amprentei Autostrăzii A10, la finalul cercetării din anul 2016 (b). Se observă că cea mai mare densitate a complexelor de locuire este grupată la limita de vest a perimetrului, aflată în imediata vecinătate a proprietății Karaioș (trapez albastru)

Sectorul de sit *Șesul Orzii* (cod RAN 1053.03) aparține sitului arheologic „Ansamblul de situri de la Limba-Oarda de Jos", fiind localizat în hotarului localității Oarda de Jos (localitate componentă a municipiului Alba Iulia). Arealul sectorului *Șesul Orzii* se află pe malul stâng al Mureșului, între localitățile Oarda de Jos (actualmente cartier al municipiului Alba Iulia) și Limba (com. Ciugud), pe partea sudică drumului județean ce leagă cele două localități (D.J. 107C – Strada Dumbrăviței), pe o lățime de cca. 100-150 de metri. Sectorul în care s-au efectuat lucrările se află înainte de trecerea pe sub A10, pe sensul de mers dinspre Oarda de Jos spre Limba, cu circa 100 de metri înainte de pasarela A10, într-o zonă în care, anterior, au fost documentate în mod repetat depunerile arheologice caracterizate printr-o deosebită densitate[2] .

sute de articole publicate în reviste științifice, s-a decis ca tipul cercetării să fie cel al supravegherii și nu al cercetării preventive. Detalii despre disfuncțiile cauzate de neclarităţile ocazionate de standardele și procedurile în exercițiu a se vedea în *Raportul* publicat asupra acestei cercetări, găzduit de prezentul număr al prezentei reviste.

[2] A se vedea detalii în *Raportul* care a fost invocat anterior.

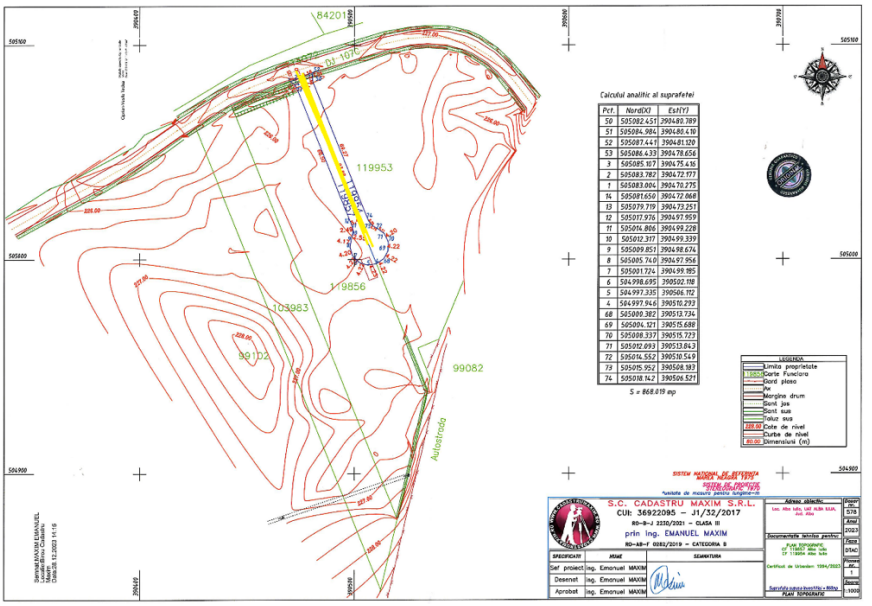

Fig. 2. Planul topografic al sectorului circumscris proprietății Karaioș Alexandru (sursa: proiect SC Cadastru Maxim SRL). Se observă limita A10 (în dreapta) și amprenta proiectului (cu galben)

Sectorul *Șesul Orzii* este delimitat la nord de marginea terasei și DJ 107C, la est de ampriza A10 (cercetată integral în campaniile 2016-2017), la sud de versantul nordic al Dealului Barbului cu zona unde a fost cercetată parțial o necropolă din epoca bronzului (Wietenberg[3]) iar la vest de sectorul *La Balastieră* (cercetat preventiv și sistematic în anul 2004[4]). Proprietatea Karaioș este situată în zona centrală a sitului arheologic, pe o terasă neinundabilă pe malul stâng al Mureșului, la circa 120 metri înainte de intersectarea DJ 107C (strada Dumbrăviței, FN) cu Autostrada Sebeș-Turda (A10), pe partea dreaptă, pe sensul de mers spre Limba.

[3] M-M. Ciută, C. P. Quinn, R. Totoianu, „Radiocaron data of funerary descoveries from middle Bronze Age in the Mureș Valley. The Wietenberg cemetery from Limba-Oarda de Jos (Alba county, Romania),” *Journal of Ancient History and Archaeology,* vol. 8, no. 2 (Cluj-Napoca: 2021): 5-13; C.P. Quin, M-M. Ciută, „Chronological Modeling Demonstrates Short Use Of Middle Bronze Age Cemetery in Transylvania,” in *Radiocarbon* (2025): 1–11, doi:10.1017/RDC.2025.10138.

[4] I. Paul, M. Gligor, P. Mazăre, C. Șuteu, A. Niculescu, l. Haynes, Sz. Panczel, D. Bogdan, G. Sicoe, M. Ciaușescu, „Oarda (Limba), mun. Alba Iulia, jud. Alba Punct: Șesu Orzii Cod sit: 1106.03,” *în CCA* (2005): 246-247.

Cercetările anterioare din acest sector (1995-1997, 2004, 2016-2017) au documentat succesiunea de depuneri neolitice (cu o stratigrafie de circa 2 m grosime)[5], dar și aparținând altor epoci: *medieval timpurie sec. IV-V, medievală (sec. X-XII), romană (sec. II-III), prima epocă a fierului (culturile Gava, Basarabi şi ceramică „protodacică"- Ha D), epoca bronzului (bronz timpuriu - BT 1, bronz mijlociu -Wietenberg) şi eneolitic (Petreşti, Coţofeni)*[6].

Cercetarea arheologică a fost efectuată în intervalul 17.09.-20.09.2025, în baza *Autorizației de supraveghere* nr 646/09.05.2025, emisă de Ministerul Culturii, respectiv a *Contractului de prestări servicii* nr. 1050/29.07.2025.

Stratul arheologic aferent locuirilor neolitice a fost surprins pe toată lungimea excavată, având grosimi cuprinse între 0,40-1,20 m. În stratigrafie, au fost surprinse două niveluri distincte de locuire: primul nivel de fază Vinča A (A2-A3), situat deasupra sterilului arheologic (galben loessoid), iar al doilea nivel Vinča B (B1), deasupra primului, parțial afectat de lucrările prealabile de decopertare.

a b

Fig. 3. Situația în teren la debutul lucrărilor, cu trasarea axei canalizării și a drumului de acces (a); detaliu din timpul realizării șanțului pentru instalarea elementelor de canalizare (b)

[5] M-M. Ciută, „References regarding the topography, toponimy and the sectors of the archaeological complex of settlements from Limba-Oarda de Jos (Alba county)," în *Acta Terrae Septemcastrensis*, VIII (Sibiu: 2009): 65-88.

[6] I. Paul, M. Gligor, P. Mazăre, C. Şuteu, A. Niculescu, l. Haynes, Sz. Panczel, D. Bogdan, G. Sicoe, M. Ciauşescu et al., „Oarda (Limba), mun. Alba Iulia, jud. Alba Punct: Şesu Orzii Cod sit: 1106.03," *în CCA,* 2005, p. 246-247.

Stratul de depuneri arheologice situat la bază, Vinča A3, evoluează constant spre sud, cu o grosime de 0,40-0.50m, având la bază sterilul arheologic. La metrul 8,10, pe ambele profiluri ale șanțului, de la adâncimea de 0,40m. s-a conturat un nou complex adâncit, de dimensiuni mai mari, ușor de evidențiat datorită culorii distincte a pământului de umplutură, cenușiu deschis și a materialelor arheologice extrem de bogate. Complexul se adâncește cu circa 90-100 cm, pereții având o coborâre lină, iar fundul fiind drept pe o lungime de cca. 4,5 m. Lungimea la deschidere a complexului este de 5,60 m (fig. 3). Din umplutura sa, a fost recuperat un foarte bogat material arheologic, constând din ceramică, obiecte de mici dimensiuni (*smal finds*), resturi faunistice, fragmente de vatră fățuită în poziție secundară, râșnițe și fragmente de râșnițe.

Materialul ceramic a facilitat încadrarea complexului în faza A a culturii Vinča (Fig. 8-9). În profilul de est, în zona dinspre extremitatea de sud, a fost surprinsă o râșniță de mari dimensiuni, din gresie, care, prin aspectul părții sale active, dovedește faptul că era utilizată la măcinarea rocilor ce conțineau pigmenți minerali de culoare roșie (ocru cu oxizi de fier), produsul râșnirii, sub forma unui praf fin, fiind utilizat la colorarea prin angobare a ceramicii (*blacktopped* sau pictura „Lumea Nouă").

Fig. 4. Vedere asupra Cpx. 2, dinspre nord-vest.

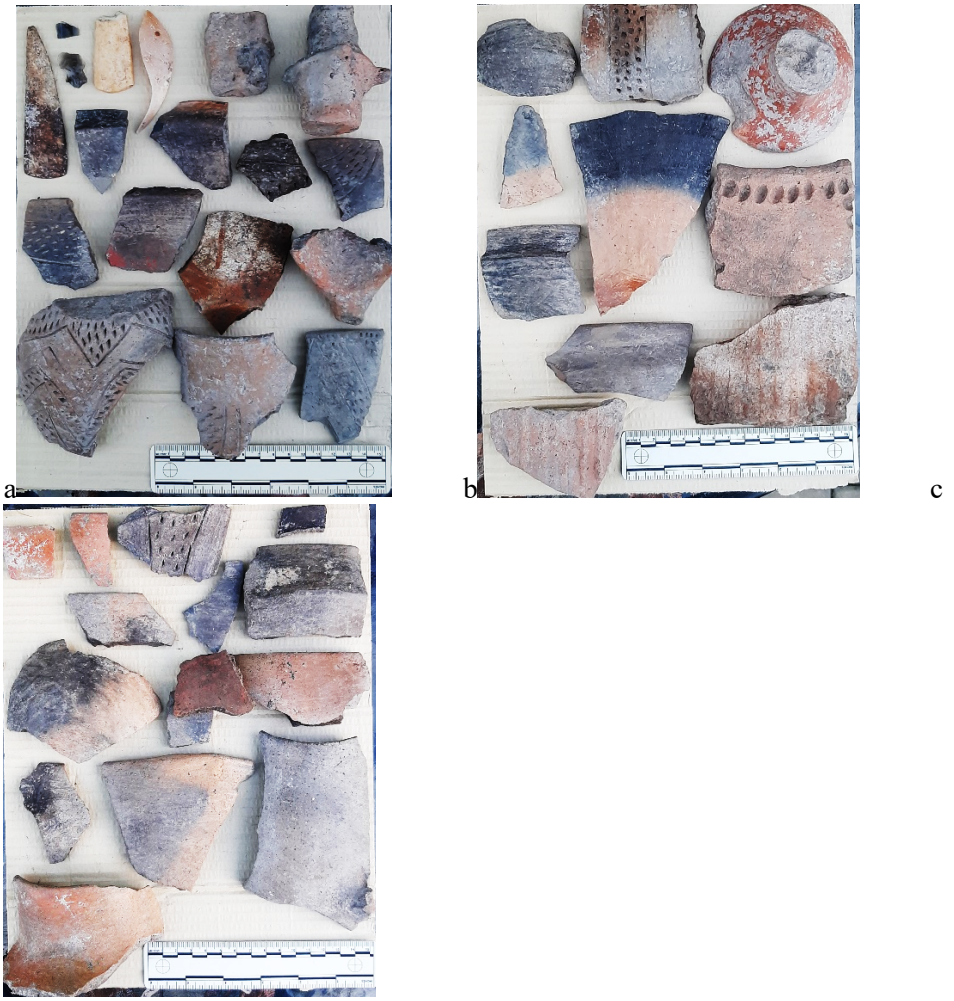

Fig. 5. Materiale speciale din Cpx. 2. Unelte din obsidian, unelte din os, amuleta, fragmente de idoli antropomorfi, vase miniaturale, ceramică pictată, capace de vase prosopomorfe, ceramică *blacktopped.*

Artefactul interpretat ca fiind o posibilă amuletă, este, de fapt, un pandantiv realizat dintr-un perete de defensă de porc mistreț[7]. Atribuirea este relativ facilă, deoarece pe partea sa anterioară sunt vizibile nervurile paralele, semicirculare, produse de procesul creșterii caninilor, Piesa are dimensiunile de 8,4 x 2,2 cm, grosimea ei maximă fiind de cca. 2-3 mm. Să precizăm că piesa este întreagă, iar aspectele vizibile de ordin traseologic (lustru, zgărieturi etc.)

[7] Atribuirea taxonomică genului *Sus scrofa* a fost confirmată de dr. Georgeta El Susi, căreia îi mulțumim, și pe această cale, pentru sprijinul amabil și sugestiile oferite pentru bibliografie.

pledează pentru posibilitatea ca pandantivul să fi fost utilizat conform destinației sale. Morfologia piesei finite ne permite reconstituirea lanțului operatoriu în obținerea piesei finite, de la momentul alegerii defensei originale. Este evident faptul că artizanul care a confecționat piesa avea experiența suficientă în ceea ce privește alegerea materiei prime și tehnicile de prelucrare a acesteia deoarece, prin duritatea sa, net superioară altor tipuri de dinți sau oase, necesita cunoștințe superioare pentru debitare, tăiere, șlefuire (abraziune), lustruire, perforare.

Fig. 6. Amuleta de tip pandantiv, din defensă de mistreț. Fața (a) și a spatele (b).

Prima operațiune a fost aceea a alegerii caninului adecvat, care să fi avut, *ab inițio,* o lungime, lățime și aspect, potrivite pentru dimensiunea finală. Caninii porcului mistreț se prezintă sub forma a două perechi diferite ca morfologie.

Caninii superiori sunt mai scurți și mai groși, răsuciți în sus, cu suprafața mai neregulată - sub forma unor șănțuiri longitudinale - uneori având și o culoare mai închisă. Cei inferiori sunt mai lungi, mai înguști, cu suprafața mai netedă, având și culoarea mai deschisă. După caracteristicile peretelui din care a fost realizat pandantivul de la Limba, respectiv lungimea și aspectul suprafeței exterioare ne exprimăm opinia că acesta a fost realizat dintr-o defensă inferioară.

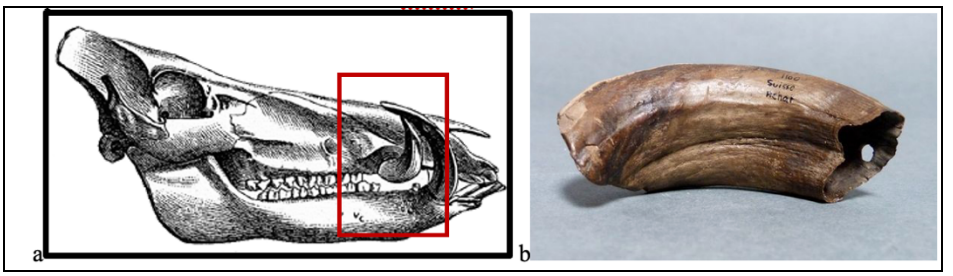

Fig. 7. Structura anatomică și dispunerea a defenselor de mistreț (a), defensă inferioară perforată, dintr-un sit paleolitic

Următoarea operațiune a fost aceea a debitajului, respectiv a decupării, din defensa inițială a acelei fațete care corespundea obținerii piesei finite. După aspectul exterior al pandantivului, este evident că a fost aleasă porțiunea cea mai plată a defensei, în scopul obținerii unei plăci cu dimensiunile cât mai mari. Debitajul a fost efectuat prin loviri cu un corp dur, cel mai probabil piatră (sau daltă din corn de cerb), pe plan longitudinal. Pe suprafața care corespunde părții interioare a defensei, se păstrează pe una din margini muchia de îndoire a defensei inițiale, care nu a fost integral îndepărtată prin debitaj și șlefuirea ulterioară. Partea interioară este ușor de identificat și prin faptul că are o suprafață ușor concavă (cauzată de morfologia naturală a defensei, cu asperități, dar și mai închisă la culoare, datorită țesutului original al acesteia, care a favorizat și depunerile de carbonat de calciu (fig. 8)

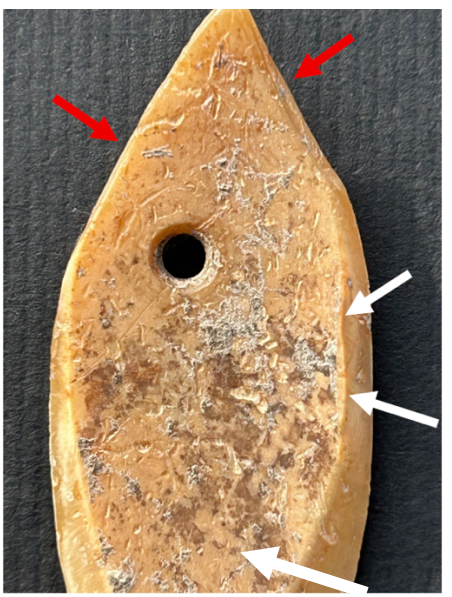

Fig. 8. Aspectul general al feței interioare, cu muchia de îndoire păstrată parțial pe partea dreaptă (săgețile albe) și laturile superioare decupate/șlefuite cu muchiile drepte (săgețile roșii).

Urmează etapa decupării piesei, pentru a căpăta o formă cât mai apropiată de cea finită. În partea superioară s-a procedat la decuparea sub forma unui triunghi ascuțit, cu muchiile drepte (fig. 8), în vreme ce pentru partea inferioară s-a decupat mult mai profund, cu intenția de a obține un vârf încovoiat dar și muchii laterale tăioase (fig. 9).

Imediat după finalizarea decupajului, a urmat operațiunea șlefuirii extrem de atente a muchiilor și a suprafețelor. Aceasta s-a efectuat cu un material abraziv, care a presupus fie roci silicioase (gresii) fie piese din corn completate cu nisip. Dacă pentru suprafața exterioară (fața), datorită aspectului ei inițial oferit de smalțul caninului nu a fost necesară șlefuirea propriu-zisă, ci doar ulterior, lustruirea ușoară, pentru fața interioară a fost necesară atât îndreptarea (uniformizarea) planului suprafeței cât și șlefuirea intensă a părții inferioare, în așa fel încât să se poată obține o parte cât mai subțire spre extremitate cât și mai ascuțită.

Fig. 9. Operațiunea de șlefuire a părții interioare și inferioare a pandantivului. Urmele de șlefuire cu rezultatul unei nervuri (săgeata neagră) și trasele de confecționare și/sau utilizare (săgețile albe).

Observarea simplă, vizuală a operațiunii de șlefuire (fig. 9), ne oferă date interesante cu privire la tipul de operațiuni dar și la precizia cu care s-a procedat la această retușare a părții inferioare a piesei. Practic, cele două muchii laterale au fost șlefuite în unghi de 46 de grade, rezultând miște margini ascuțite ca niște lame (prin bizotare), până în locul în care limitele interioare s-au unit, oferind o secțiune relativ triunghiulară piesei - păstrând o nervură mediană, care imită un detaliu anatomic al unui canin de urs - iar din acest punct s-a mers pe o direcție curbă, spre stânga, evoluând cu un aspect relativ rotunjit în secțiune (fig. 9). Trasele șlefuirii, prin abraziune, mai evidente, sunt vizibile chiar și în urma lustruirii fine, la finalul procesului de confecționare și/sau a utilizării, prin purtare (fig. 9). Vârful inferior al piesei nu este unul extrem de ascuțit, scopul nefiind obținerea unui obiect care să înțepe sau să zgârie, ci mai degrabă

să reproducă, cât mai fidel cu putință, un canin de urs, mai uzat, având secțiunea prin profil către capăt cât mai mult spre forma unui cerc.

În fine, spre capătul lanțului operator putem identifica fina lustruire a muchiilor și a suprafețelor, respectiv maniera de realizare a perforației, în zona superioară centrală, prin utilizarea unui vârf ascuțit (burin?), cel mai probabil din silex sau obsidian, fiind aplicate perforațiile prin răsucire deopotrivă pornind din ambele părți, rezultând o gaură cu o morfologie specifică, cu marginile mai largi și mijlocul mai îngust, ce aduce cu o clepsidră (fig. 10-11).

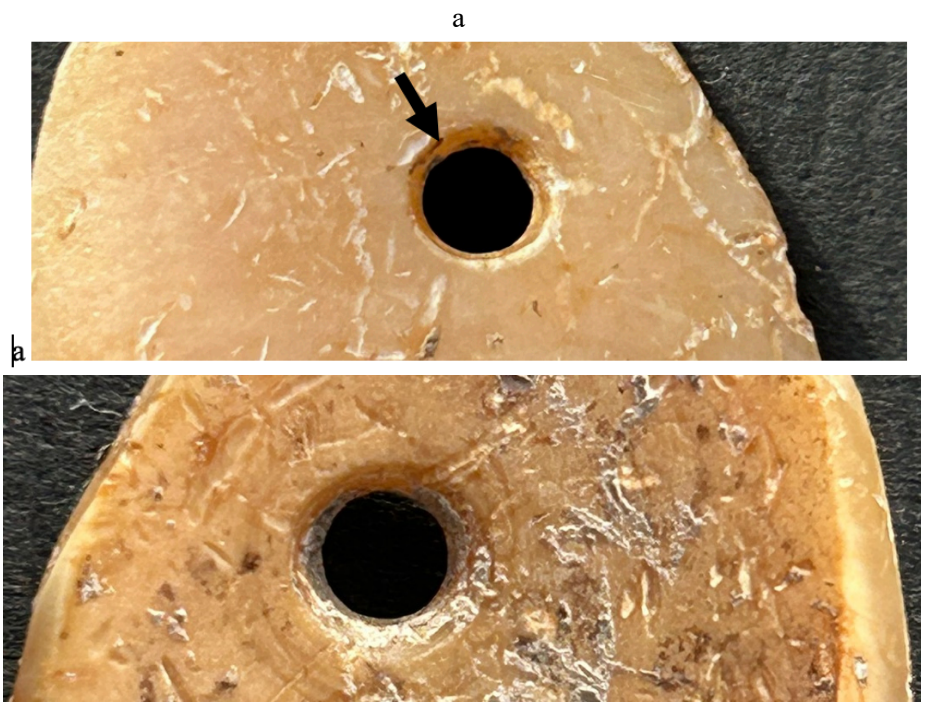

Fig. 10. Perforația transversală. Fața exterioară (a), fața interioară (b).

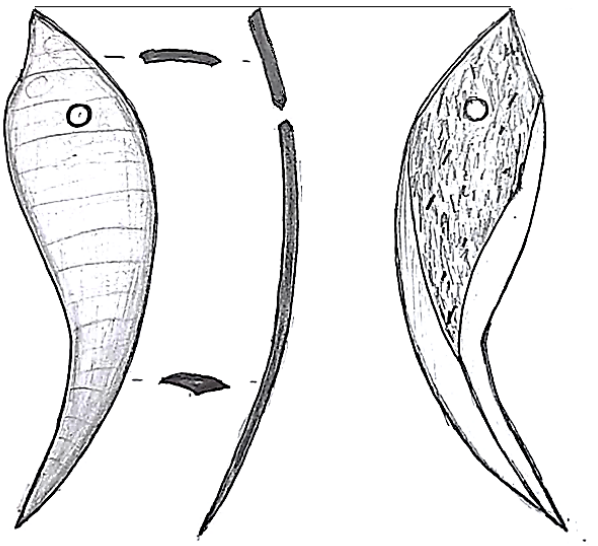

Fig. 11. Pandantivul din defensă de mistreț. Față, profil, spate și secțiunile transversale

În tot cuprinsul Preistoriei, ca de altfel și în Antichitate, Evum Mediu, Epoca Modernă și chiar în contemporaneitate, colții canini ai (defensele) de porc mistreț au reprezentat un trofeu deosebit dar și un material de o duritate excepțională, din care au fost realizate arme sau elemente de arme, elemente de echipament (armură de protecție), trofee ce au ținut loc de simboluri de prestigiu. Să amintim doar faptul că în lumea epocii bronzului minoic și mai ales micenian au fost documentate coifuri realizate din colți de mistreț[8], ca element de maximă rezistență. Pentru epoca bronzului putem vorbi despre o integrare a defenselor de mistreț, prin proprietatea durității și elasticității lor remarcabile, într-un sistem defensiv real, nu același lucru îl putem atribui epocii neolitice, când semnificațiile pieselor din acest material par a fi mai degrabă legate de alte sfere, simbolice, cum ar fi acelea de protecție magică, statut, gest ritual.

Firește, o primă și principală întrebare care derivă din nevoia de înțelegere a semnificației prezenței acestui tip de artefact în inventarul material al unei locuințe neolitice, este acela care face trimitere la materialul din care este

[8] Sub forma plăcuțelor de defense de mistreț, cusute pe o bază de piele sau textilă. În *Iliada*, Homer descrie coiful lui Meriones, alături de alte elite războinice miceniene, realizat din plăcuțe din defense de mistreț: „Lui Odiseu îi dăruie Meriones arcul, tolba şi sabia şi fruntea i-o încinge cu un coif făurit din piele de bou, ce pe-dinăuntru este bine lucrat din curele-mpletite, împodobit pe afară cu colţi albi de mistreţ, colţi ce-s mulţi la număr şi frumos rânduiţi. Coiful e înfundat în mijloc cu pâslă” Homer, *Iliada*, tr. Radu Hâncu (București: Ed. Mondero, 1999), 254.

confecționat, respectiv la morfologia dorită și obținută de artizan. Spunem dorită și obținută, deoarece pornim de la premisa că forma finală a piesei nu este nicidecum produsul hazardului, artizanul fiind extrem de bine familiarizat cu acest tip de artefacte (colții canini de urs), astfel că rezultatul este unul foarte bine proiectat și realizat. Altfel spus, artizanul avea experiență în domeniu și abilități tehnice și estetice remarcabile. Fie doar și prin analiza tehnicilor utilizate, a tipurilor de materiale de lucru, a observării micilor detalii rezultate în urma confecționării piesei, reiese o excelentă cunoaștere a proporțiilor, a echilibrului, a proprietăților materiei prelucrate. Produsul finit aparține unei categorii speciale, cu o destinație la fel de specială. Dar care ar putea fi aceasta? Ce semnificație ar avea un pandantiv perforat din defensă de mistreț, prelucrat sub forma unui canin de urs, în cadrul unei comunități neolitice.

Se cunoaște faptul că primele atestări ale unor amulete de tip pandantiv, realizate din canini de *Ursus Speleus* există încă din Paleoliticul superior, fiind asociate unor credințe și ritualuri ale vânătorilor din perioada Pleistocenului final. Purtarea unui canin al unuia dintre cele mai redutabile carnasier al epocilor glaciare este asociată credințelor în domeniul sacrului. Colții de urs perforați și purtați ca pandantiv de către vânătorii paleolitici aveau o semnificație complexă, situată la intersecția dintre ritual, identitate, magie și cosmologie. Interpretarea lor nu se reduce la podoabă, ci ține de un limbaj simbolic profund, specific societăților de vânători-culegători.

Caninul este arma principală a prădătorului, cea care concentrează ideea de agresivitate, putere, dominație, eficiență. Prin purtare, funcționează ca transfer simbolic al forței, asigurând succesul la vânătoare, protecția și chiar supraviețuirea. Ca atare, are o funcție profund apotropaică, magică, sacră. Perforarea caninului în sine, devine un act încărcat de sacralitate, deoarece prin el se realizează un transfer de identitate, iar prin purtarea sa el oferă un transfer de identitate. Ca atare, purtarea acestuia devine un apanaj al liderilor vânători, dar și persoane care prin transferul de identitate, pot să-și asume o relație periculoasă și sacră cu ursul, cu care comunică în lumea spiritelor – șamanii.

Deși formele de viață spirituală a comunităților neolitice sunt bine cunoscute și ordonate sub forma seturilor de manifestări de tip ritualic asociate agriculturii, creșterii animalelor domestice, cultului Zeiței Mamă, al Taurului, al morților și al altor segmente asociate vieții cotidiene (ca reflectări ale sacrului în lumea profană), este greu să acceptăm ideea dispariției totale a șamanilor și a rolului pe care aceștia îl jucau în cadrul epocii neolitice. Deși prin intermediul documentărilor arheologice este dificilă surprinderea supraviețuirii acestora, ei fiind oricum niște indivizi exteriori sau periferici ai societății și spațiilor locuite, este de presupus că șamanii, sau urmași ai lor care practicau anumite ritualuri fie și golite de conținutul lor inițial, la o imitație a celor autentici.

Despre trecerea de la șaman la preot sau dăinuirea ambelor roluri în cadrul societății neolitice, am mai vorbit cu ocazia publicării unui sceptru din corn de cerb, decorat cu simboluri de factură paleolitică și/sau mezolitică,

descoperit într-o locuință neolitică timpurie (Starcevo-Criș IIIB) descoperită tot la Limba, în sectorul *Bordane*[9]

De ce un talisman care imită un canin de urs din defensă de mistreț? În mediul mezolitic, pe teritoriul nord dunărean apar frecvent pandantive din defense de mistreț[10]. Datele realizate pe marginea analizelor arheozoologice ne confirmă faptul că vânătoarea mistrețului era prezentă în cadrul comunităților vinciene timpurii (faza A) din zona Banatului dar și de pe Valea Mureșului, de la Tărtăria[11].

În cele mai vechi texte, mistrețul este considerat un animal cu calități cu totul excepționale[12], cu nimic mai prejos decât alte fiare redutabile. Curajos, rapid, rezistent și imprevizibil, calități care îl fac un animal redutabil și de admirat. Mistreții, în anumite condiții, se pot angaja în confruntări directe chiar și cu ursii.

Dacă ursul simbolizează puterea latentă, mistrețul este un exponent al forței active.

Ursul este un animal liminal, asociat inițierii, situat între viață și moarte (prin hibernare), între sălbăticie și uman (prin postura sa bipedă, și „fața" antropomorfă), ocupă spații cosmologice privilegiate (peștera), este asociat cu reînnoirea ciclică și lumea de dincolo.

Mistrețul este un animal al agresivității imediate, exclusiv terestru, fără ambiguitate cosmologică, asociat cu: forța brută, violența, fertilitatea masculină, conflictul. Pentru epoca neolitică și acea a bronzului, pandantivul din defensă de mistreț este un marcator identitar, un semn de statut, sau chiar un simbol al virilității și agresivității controlate. Recent, în cadrul sitului neolitic aceramic (PPNA) de la Göbekli Tepe din sud-estul Anatoliei, în cadrul spectaculoaselor

---

[9] M-M. Ciută, „Consideraţii pe marginea funcţionalităţii sceptrului de la Limba-Bordane," în *Terra Sebus, Acta Musei Sabesiensis*, V (Sebeș, 2013): 11-30.

[10] M. Mărgărit, A. Boroneanț, C. Bonsall, „Stone and Osseous Adornments in the Mesolithic and Early Neolithic of the Iron Gates," in *Open Archaeology*, 7 (2021): 779–797.

[11] G. El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.CH - I d.CH*. (Timișoara: Ed. Mirton, 1996). G. El Susi, „New Data on Livestock and Hunting in the Settlement Vinča A3-B1 (Level IIb) at Miercurea Sibiului-Petriș, Sibiu County," *Acta Terrae Septemcastrensis*, XI (2012): 33-56.

D. Malaxa, L. Bejenaru, S. Stanc, „Evaluation of animal resources used in Neolithic settlements of Vinča Culture: Archaeozoological Review," in *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, s. Biologie animală*, 64 (2018-2020): 47-62.

[12] În Iliada, Homer spune că „Asemenea leilor dornici de carne crudă ori asemenea mistrețului cu puteri neinvinse. Hera se opreşte, luand chipul lui Stentor cu-glasul-de-arama, ce singur răsună ca strigătele puternice a cincizeci de bărbaţi, (778) iar ulterior îl asemuie pe eroicul Hector cu același mistreț. Homer, *Iliada*, tr. Radu Hâncu, Ed. Mondero, București, 1999.

construcții circulare pe piloni în formă de „T”, apare frecvent motivul mistrețului, sub forma de statui sau în basoreliefuri[13], dovedind faptul că acest animal avea o semnificație cu totul specială pentru primele comunități de cultivatori-culegători și crescători de animale.

Din perspectiva funcției sociale și ideologice accentuate se observă o trecere de la magie relațională la reprezentare simbolică socială. În neolitic colții de urs dispar treptat - consecința a reducerii numărului de urși, a contactelor conflictuale om-urs, a irelevanței vânătorii acestor animale în economia comunităților neolitice – astfel că defenselor de mistreț le revine rolul de substitut simbolic. Astfel apar imitațiile, prelucrările elaborate și poate chiar reinterpretări formale (ex. imitarea caninului de urs)

În concluzie, mistrețul preia o moștenire simbolică paleolitică, adaptată unui nou sistem economic și social. Pandantivul perforat realizat din defensă de mistreț, dar intenționat modelat după forma unui canin de urs, poate fi interpretat ca o punte simbolică între două cosmologii
o formă de memorie culturală sau o încercare de a reactualiza un imaginar paleolitic într-un context neolitic. Prin urmare, această piesă nu este doar un ornament, ci un obiect de negociere simbolică între forța arhaică (urs) și agresivitatea socializată (mistreț).

Prezența pandantivelor din dinți de animale sălbatice este o realitate în cadrul comunităților neolitice din nordul și centrul Europei, adică acolo unde vânătoarea continuă să dețină o poziție foarte importantă în viața cotidiană a comunităților[14].

---

[13] https://www.dainst.org/newsroom/life-size-statue-of-a-wild-boar-found-in-special-building-d-of-goebekli-tepe/181.

[14] G. Osipowicza, G. Piličiauskienėb, J. Orłowskaa, G. Piličiauskasc, „An occasional ornament, part of clothes or just a gift for ancestors? The results of traceological studies of teeth pendants from the Subneolithic sites in Šventoji, Lithuania,” in Journal of Archaeological Science: Reports *Journal of Archaeological Science: Reports*, 29 (2020): 1-14, E. Kashina, A. Macāne, „Wild boar tusk adornments and tools from the Neolithic hunter-gatherer sites in the Volga-Oka interfluve (Central Russia)*,*” în *Beauty and the eye of the beholder: personal adornments across the millennia*, ed. Monica Mărgărit and și Adina Boroneanț (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2020), 151-162; S. Vitezović, D. Antonović, „Jewellery from osseous and lithic raw materials in the Vinča culture,” în Mărgărit și Boroneanț, *Beauty and the eye of the beholder: personal adornments across the millennia*, ed. Monica Mărgărit and Adina Boroneanț. Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2020, p. 87-100; P. Zidarov, „White fangs of the south: canid tooth pendants in Thrace, Macedonia and Western Anatolia during the Early Bronze Age,” în Mărgărit și Boroneanț, *Beauty and the eye of the beholder:personal adornments across the millennia*, ed. Monica Mărgărit and Adina Boroneanț. Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2020, p. 163-184; S. Vitezovic, „Craft Production in the Vinča Culture: Viewpoint from Osseous Industries,” în *Artisans Rule: Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*, ed. I. Miloglav and și J. Vuković (Cambridge Scholars Publishing, 2018), 65-88; M. Mărgărit, A. Boroneanț, A, Bălășescu, *Industria materiilor dure*

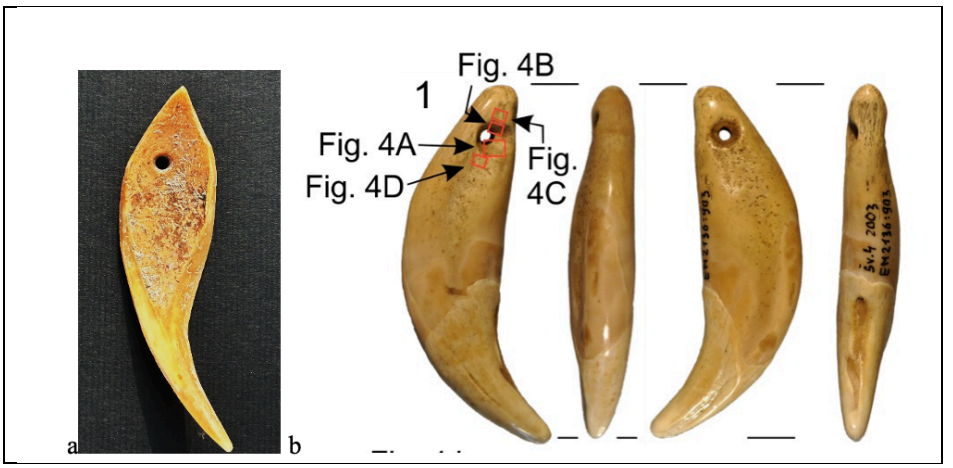

Fig. 12. Comparație morfologică și de dimensiune între pandantivul de la Limba (a) și un canin de urs, la aceeași scară[15]

Parafrazând titlul unui articol citat mai sus: poate fi pandantivul de la Limba un ornament ocazional, o piesă de îmbrăcăminte sau doar un dar pentru strămoși? Una din concluzii este aceea că piesa merită o aprofundată abordare traseologică, ce va oferi, fără nici o îndoială, noi perspective privind modul de confecționare și funcționalitatea ei în neolitic.

Studiile trasologice, de uzură, realizate asupra pandantivelor confecționate din dinți de animale, provenite din situl de la Limba, a căror prezentare debutează cu acest articol, sunt fără îndoială dificile. Urmele de uzură formate pe artefacte de acest tip sunt foarte specifice, fiind determinate de numeroși factori și, în plus, sunt concentrate în zona perforațiilor, care sunt inaccesibile sau greu accesibile pentru investigațiile microscopice. Cu toate acestea, prin dimensiunea sa și prin contextul arheologic, piesele de la Limba-Oarda de Jos reprezintă fără îndoială o sursă arheologică deosebit de importantă pentru cercetarea semnificației acestor obiecte pentru comunitățile din Holocenul timpuriu, nu doar în regiunea transilvană, ci și la scara întregii Europe.

Studiul bibliografiei de specialitate ne-a permis să constatăm că piese relativ similare, realizate în aceeași tehnică și tot din defense de mistreț, sunt

animale din așezarea de la Drăgușeni-Ostrov (jud. Botoșani) (Cetatea de Scaun, 2022); M. Mărgărit, A. Boroneanț, C. Bonsall, „Stone and Osseous Adornments in the Mesolithic and Early Neolithic of the Iron Gates," in *Open Archaeology*, 7 (2021): 779–797.

[15] G. Osipowicza, G. Piličiauskienėb, J. Orłowskaa, G. Piličiauskasc, *An occasional ornament, part of clothes or just a gift for ancestors? The results of traceological studies of teeth pendants from the Subneolithic sites in Šventoji, Lithuania,* Fig. 2/1, p. 3.

specifice, deși destul de rare, mediului mezolitic și neolitic din Europa Occidentală (Franța, Elveția, Germania[16]), însă acolo, consecință a morfologiei lor diferite, ele au fost interpretate inițial ca reprezentări antropomorfe ale unor figurine feminine, specifice tradițiilor paleolitice Magdaleniene ale comunităților de vânători și pescari, însă analizele recente efectuate asupra lor au dovedit că ele sunt mult mai recente, aparținând Holocenului, fiind utilizate, probabil, ca unelte de răzuit[17].

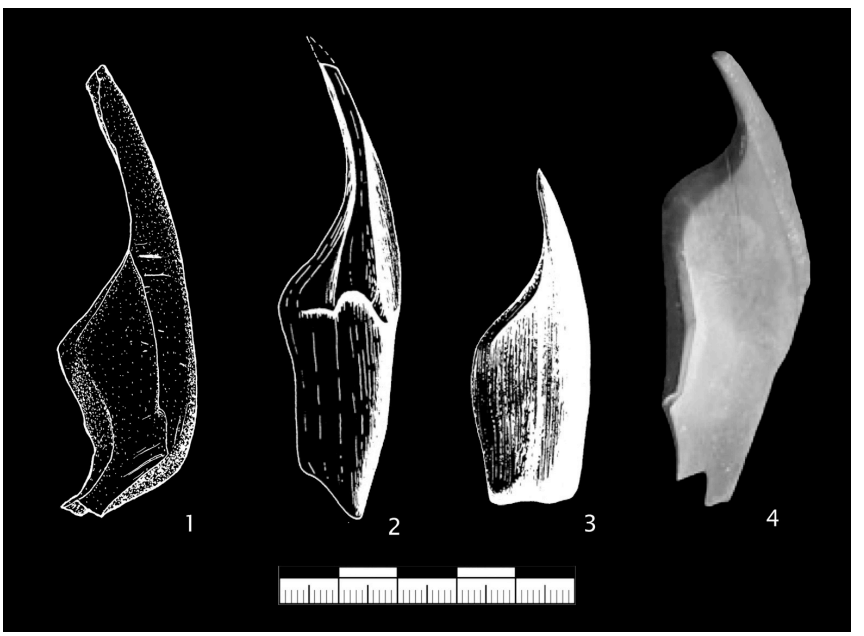

Fig. 13. Artefacte din defense de mistreț cu muchii șlefuite oblic (bizoturi) bilaterale convex–concave și muchii ascuțite descoperite la Vogelherd (1); situri mezolitice din Franța (2-4) (după N.J. Conrad et alii 2022, Fig. 5).

Începând cu perioada mezolitică și continuând în neolitic, colții de mistreț sunt bine documentați în contexte arheologice din sud-vestul Germaniei și din regiunile învecinate. Studiile funcționale preliminare sugerează că aceste artefacte ar fi putut fi utilizate în activități de răzuire, ipoteză susținută de urmele

[16] N.J. Conard, B. Schürch, F. Haack, S. Wolf, „On the Status of the Boar Tooth Artifact from the Backdirt of Vogelherd," *Mitteilungen der Gesellschaft für Urgeschichte*, 31 (2022): 87-105, https://doi.org/10.51315/mgfu.2022.31005.

[17] De altfel, prima dată ele chiar au fost atribuite depunerilor paleolitice, ulterior fiind corectată interpretarea apartenenței lor culturale și stratigrafice, colții de mistreț lipsind de altfel cu desăvârșire din depunerile Magdaleniene din Germania și Elveția - N.J. Conard, B. Schürch, F. Haack, S. Wolf, *On the Status of the Boar Tooth Artifact from the Backdirt of Vogelherd*.

de uzură asociate. Cu toate acestea, sunt necesare cercetări suplimentare pentru a determina cu mai multă precizie funcția exactă a acestor obiecte.
O gamă largă de piese realizate din dinți de mistreț a fost, de asemenea, descrisă pentru neoliticul din sud-vestul Germaniei. Uneltele confecționate din acest material folosesc frecvent zona de tranziție dintre smalț și dentină ca muchie activă, în mod similar cu ceea ce am descris pentru artefactul de la Limba, respectiv referitor la muchiile laterale ascuțite și tăioase din partea inferioară. În plus, tot în arealele invocate (Germania, Franța, Elveția etc.) colții de mistreț au fost adesea utilizați și ca materie primă pentru realizarea podoabelor.

În ultimă instanță, analiza morfologică, traseologică și tehnologică a pandantivului perforat realizat dintr-o defensă de mistreț, descoperit la Limba-Oarda de Jos, într-un complex aparținând fazei timpurii a culturii Vinča, completată cu raportările comparative cu piese similare din siturile neolitice din Europa Centrală și de Vest, ne face să considerăm că ne aflăm în fața unui artefact cu multiple și complexe conotații, care își au originea cel mai probabil în manifestările magico-sacrale ale comunităților de vânători-pescari-culegători paleolitici și mezolitici, care s-au conservat o lungă perioadă de timp, prin reinterpretări sau imitație, făcând trimitere la gesturi și conotații de tip apotropaic, de prestigiu, ce poate fi interpretat ca o amuletă.

Valențele estetice remarcabile fac ca piesa să fie una cu adevărat spectaculoasă, iar sugerarea destul de evidentă a reproducerii unui canin de urs, ne fac să ne întrebăm dacă prezența sa într-o comunitate de agricultori și crescători de animale nu poate fi interpretată, din perspectiva psiho-culturală, ca o nostalgie a vechilor vremuri ale veșnicilor vânători care au înfruntat marile pericole ale naturii, ursul fiind trofeul cel mai reprezentativ al lor.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 93-110

10.2478/actatr-2025-0004

MEIUL (*PANICUM MILIACEUM* L.) ÎN ECONOMIA ȘI ALIMENTAȚIA MEDIEVALĂ DIN OLTENIA. DATE ISTORICE ȘI ARHEOBOTANICE PRIVIND CONSUMUL DE MEI

Beatrice Ciută
Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia
beatrice.ciuta@uab.ro

Keywords: *archaeobotany; millet (Panicum miliaceum L.); medieval agriculture; food storage; mineralization.*
Abstract: *The paper presents the exceptional discovery of a late medieval storage pit containing mineralized millet (Panicum miliaceum L.) seeds, unearthed at the Gârlești archaeological site (Dolj County, Romania). The study integrates archaeological, archaeobotanical, and taphonomic analyses to reconstruct the pit's structure, storage functionality, and preservation mechanisms. The mineralization process, rarely documented in southeastern Europe, is interpreted as phosphatic fossilization within a closed, anaerobic microenvironment. In addition to the material evidence, the interpretation also draws upon written sources of contemporary travelers and relevant historical and archaeobotanical studies, which provide a broader cultural and economic framework for understanding medieval subsistence practices. The discovery provides valuable insights into medieval agricultural practices, food storage strategies, and the symbolic and economic role of millet before the introduction of maize in the 18th century. Comparative analogies with European finds underline both the rarity and the significance of this context for medieval archaeobotany in Romania.*

Introducere

Întrucât spațiul rural a constituit motorul vieții medievale, agricultura, ca activitate economică fundamentală, devine esențială pentru înțelegerea proceselor de dezvoltare ale societăților umane în diferite epoci istorice[1]. Din perspectiva arheobotanicii, acest rol fundamental nu poate fi redus la o imagine statică, a unei economii imobile și conservatoare, ci se dezvăluie ca un proces dinamic, strâns legat de adaptarea comunităților la resursele naturale și la

[1]Ludmila Pîrnău, George Bilavschi, Luminița Bejenaru și Vasilica-Monica Groza, ed., *Alimentație și demografie în Moldova din Evul Mediu până în epoca modernă. Abordări interdisciplinare* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2021), 9.

schimbările de mediu. Studiul macroresturilor vegetale (cereale, legume, fructe) ne arată că satul medieval nu a fost un univers rigidizat, ci un spațiu al diversității culturilor agricole, al practicilor alimentare variate și al interacțiunilor complexe dintre om și natură.

Studiile privind viața cotidiană, mentalitățile și obiceiurile comunităților rurale și urbane capătă profunzime atunci când sunt corelate si cu date arheobotanice si arheozoologice, dezvăluind rețele complexe: natură-agricultură- spațiu domestic-societate-individ.

În istoriografia românească, studiul vieții cotidiene și al agriculturii tradiționale a fost mult timp marginalizat, în parte și din cauza lipsei de surse directe. Totuși, arheobotanica – prin coroborări interdisciplinare – oferă un potențial imens: reconstituirea practicilor de cultivare, a alimentației, a sănătății și a ritualurilor legate de plante.

Abia în ultimele decenii se observă o schimbare de paradigmă, cercetările devenind mai receptive la integrarea datelor arheobotanice, ceea ce permite o abordare mai complexă și mai fidelă a lumii medievale, atât în mediul rural, cât și în cel urban.

Descoperirile arheobotanice din Europa oferă o imagine tot mai clară asupra strategiilor agricole, a practicilor de depozitare și a speciilor de plante incluse în hrana comunităților din evul mediu târziu. Între cerealele cultivate, *Panicum miliaceum* L. (meiul) a jucat un rol important în economia rurală înainte de introducerea porumbului (*Zea mays*) în arealul carpato-danubian, în special în secolele XVIII–XIX[2]. Adaptabilitatea culturii de mei la soluri sărace și la cicluri scurte de vegetație a făcut din acesta o opțiune eficientă pentru agricultorii medievali[3].

În literatura istorică de specialitate sunt documentate mențiuni frecvente despre consumul de mei sub diferite forme – terci, pâine sau mămăligă – în special în Moldova și Țara Românească[4], până la înlocuirea sa treptată cu porumbul după secolul al XVIII-lea.

În acest context, studiul resturilor arheobotanice conservate devine o sursă esențială pentru reconstituirea dietei și practicilor agricole din trecut. Alimentația populației medievale era strâns dependentă de condițiile

[2] Arcadie M. Bodale „Informaţii documentare privind alimentaţia în Ţara Moldovei (secolele XV–XVIII)", în Pîrnău, Bilavschi, Bejenaru și Groza, ed., *Alimentaţie şi demografie în Moldova din Evul Mediu până în epoca modernă*, 73–94.

[3] Ferenc Gyulai, „The history of broomcorn millet (*Panicum miliaceum* L.) in the Carpathian Basin in the mirror of archaeobotanical remains II. From the Roman Age until the Late Medieval Age", *Columella -Journal of Agricultural and Environmental Sciences* 1 (2014), 39- 48.

[4] Geanina Butiseacă și Vasile Diaconu, „Date preliminare despre resturile arheobotanice provenite dintr-o locuință medievală de la Târgu Neamț," în Pîrnău, Bilavschi, Bejenaru și Groza, ed., *Alimentație și demografie în Moldova din Evul Mediu până în epoca modernă,* 17-32.

meteorologice și de evenimentele militare, ceea ce a făcut ca foametea să devină o realitate recurentă și aproape endemică în spațiul românesc. Hrana era adesea insuficientă și prost pregătită, iar în perioadele de criză mulți țărani rămâneau fără provizii. Mămăliga, preparată din făină de mei sau de hrișcă, reprezenta alimentul de bază, în timp ce pâinea, mai ales în regiunile montane unde grâul era rar, era considerată un produs de lux[5]. Este bine documentat faptul că, la începutul secolului al XV-lea, climatul emisferei nordice a cunoscut o răcire semnificativă, asociată așa-numitei Mici Ere Glaciare, fenomen care a avut efecte profunde asupra producției agricole, determinând episoade repetate de secetă[6].

Totuși, conservarea cerealelor în contextele arheologice este rareori favorabilă, iar cazurile de mineralizare excepțională sunt cu atât mai valoroase. Procesul de fosfatare în condiții anaerobe, de cele mai multe ori rezultat al depozitării în medii umede sau izolate, a fost identificat într-o serie de situri din Europa și Marea Britanie[7], dar este rar întâlnit în spațiul românesc.

Prezentul studiu documentează o descoperire remarcabilă de semințe de *Panicum miliaceum*, conservate prin mineralizare într-o groapă de provizii datată în epoca medievală târzie (secolele XVI–XVII, datare cu monedă), în situl arheologic de la Gârlești, județul Dolj (România). Cantitatea și starea excepțională de conservare, asocierea cu un context domestic clar, precum și absența altor specii vegetale, oferă oportunitatea unei analize detaliate privind destinația gropii, regimul alimentar al comunității și condițiile de conservare.

Scopul acestui articol este de a prezenta contextul arheologic al gropii de provizii de la Gârlești, precum și semnificațiile culturale și economice ale cerealelor de mei (Panicum miliaceum L.) în economia și alimentația comunităților din epoca medievală târzie. Studiul urmărește să evidențieze importanța procesului de conservare prin mineralizare ca fenomen taphonomic rar documentat în Romania și să sublinieze contribuția acestuia la aprofundarea cercetărilor arheobotanice.

În același timp, interpretarea materialului este completată prin corelarea cu sursele istorice scrise ale epocii – în special relatările călătorilor străini[8] și studiile de specialitate – care oferă un cadru comparativ amplu pentru înțelegerea

[5] Bodale „Informaţii documentare privind alimentaţia în Ţara Moldovei (secolele XV–XVIII)", 54-55.

[6] Francisca Chiriloaei, Maria Radoane, Ioana Perșoiu și Ionel Popa, „Late Holocene History of the Moldova River Valley, Romania," *Catena* 93 (2012), 66.

[7] Francis J. Green, „Medieval Plant Remains: Methods and Results from Archaeobotanical Analysis from Excavations in Southern England with Special Reference to Winchester and Urban Settlements of the 10th–15th Centuries", (PhD diss., University of Southampton, 1979).

[8] Maria Holban, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu și Ion Totoiu, „Călători străini despre Țările Române", vol. I (București: Editura Științifică, 1968).

practicilor agricole, a strategiilor de stocare și a valorilor simbolice asociate cerealelor în lumea rurală medievală.

Descoperirea de la Gârlești se înscrie într-un corpus restrâns, dar semnificativ, de contexte arheobotanice medievale europene în care s-au păstrat semințe prin mineralizare. Fenomenul a fost studiat în detaliu de F.J. Green în legătură cu situri din Marea Britanie, unde fosfatarea semințelor a fost atribuită prezenței materiei organice în descompunere și lipsei oxigenului din gropi închise[9]. Leslie Moffett a documentat cazuri similare în situri urbane medievale din Anglia, în special în latrine și puțuri, unde condițiile de umiditate constantă și închidere ermetică au permis conservarea semințelor de cereale, inclusiv *Panicum miliaceum*, în stare mineralizată[10].

Descoperiri asemănătoare au fost semnalate și în Bruxelles[11] sau în sudul Franței[12], în contexte arheologice unde sigilarea fortuită sau sigilarea organică au creat microcondiții favorabile conservării fosfatice. În Peninsula Iberică, studii recente au identificat semințe conservate parțial în mediu umed, anaerob sau mineralizare în contexte domestice a unei grădini medievale[13]. Astfel de situații indică mai curând caracterul excepțional al conservării, posibil rezultat al unor combinații fortuite de factori de mediu, decât o practică intenționată generalizată.

Localizarea geografică a sitului arheologic de la Gârlești (jud. Dolj)

Situl arheologic de la Gârlești, a fost descoperit în urma cercetărilor de diagnostic arheologic care au precedat lucrările de construcție a drumului expres Craiova-Pitești, lotul 1 (fig 1). În urma acestor cercetări, a fost identificată o

[9] Green, „Medieval Plant Remains: Methods and Results from Archaeobotanical Analysis from Excavations in Southern England with Special Reference to Winchester and Urban Settlements of the 10th–15th Centuries".

[10] Leslie Moffett, „The Archaeology of Medieval Plant Foods," în *Food in Medieval England: Diet and Nutrition*, ed. C. M. Woolgar, D. Serjeantson și T. Waldron (Oxford: Oxford University Press, 2006), 41-55.

[11] Lien Speleers, Jan M. A. van der Valk, „Economic Plants from Medieval and Post-Medieval Brussels (Belgium): An Overview of the Archaeobotanical Records," *Quaternary International* 436, no. 3 (2017), 96–111; Marijke van der Veen, Alistair Hill and Alexandra Livarda, „The Archaeobotany of Medieval Britain (c. AD 450–1500): Identifying Research Priorities for the 21st Century", *Medieval Archaeology* 57 (2013), 151–182.

[12]Marie-Pierre Ruas, Laurent Bouby, Vanessa Py-Saragaglia, and Jean-Paul Cazes, „An 11th Century A.D. Burnt Granary at La Gravette (South-West France): Preliminary Archaeobotanical Results", *Vegetation History and Archaeobotany* 14 (4) (2005), 416-426.

[13] Leonor Peña-Chocarro, Guillem Pérez-Jordà, Natàlia Alonso, Ferran Antolín, A. Teira-Brión, João P. Tereso, E. M. Montes -Moya, Daniel López Reyes, „Roman and Medieval Crops in the Iberian Peninsula: A First Overview of Seeds and Fruits from Archaeological Sites," *Quaternary International* 499 (2019), 49-66.

așezare medievală aparținând perioadei XVI-XVII, situată pe terasa nordică a râului Teslui, râul delimitând la sud locuirea. Au fost identificate straturi de cultură în 12 din cele 14 sondaje efectuate în acest perimetru (fig 2). În aceste două sondaje, nu mai apare strat de cultură pigmentat dar în arătură, apar, rar, fragmente ceramice sugerând o posibilă delimitare a așezării pe latura de nord-est. Descoperirile arheologice se întind pe aproximativ cinci hectare. Situl continuă în afara proiectului spre NV și SE, fapt ce reiese din materialele ce apar în arătură. Descoperirile arheologice încep din imediata apropiere a râului Teslui (pe terasa acestuia) şi, devin mai consistente în dreptul km 6,4 unde, la vest de proiect, se identifică o zonă ușor mai ridicată.

Situl arheologic se află pe terasa nordică a râului Teslui, la sud de satul Gârleşti, la aproximativ 450 m SV de limita dintre localitățile Ghercești şi Pielești, pe drumul județean DJ641. Mai exact în zona de graniță dintre satul Gârleşti din comuna doljeană Ghercești şi satul Pieleşti, din comuna cu aceeași nume (fig 3). Lucrările au început în primăvara anului 2021- când cu această ocazie au fost descoperite mai multe așezări din epoci diferite- printre care și epoca medievală târzie, care face obiectul studiului de față. Lângă aceste așezări, pe o zonă mai ridicată, arheologii au identificat și două necropole. Una este de înhumație și datează din epoca medievală târzie.

Groapa nr. 1280: Context și morfologie

Groapa care face obiectul studiului de față – și în care au fost descoperite semințele mineralizate de *Panicum miliaceum* - are o formă circulară în plan și are diametrul de 1,11 m. Se lărgește spre bază, având o formă ovală, cu diametrul de 1,63 m / 1,44 m (fig 4). La adâncimea de 1,26 m a fost descoperit și un capac din lemn care închidea o gaură de acces cu dimensiunile de 0,35 m / 0,38 m. Capacul de lemn s-a păstrat tot datorită procesului de mineralizare din jurul lui (fig 5)

În profilul gropii se poate observa cum accesul în groapă se făcea printr-o groapă mult mai îngustă. Inițial, pentru amenajarea gropii a fost săpată o zonă de acces mult mai mare, pentru ca, în momentul în care au fost depozitate cerealele, s-a recurs la o îngustare a zonei de acces, fiind depus de jur-împrejur un strat de pământ lutos-nisipos, de culoare brună, asemănător cu stratul steril, dar un pic mai afânat.

Un strat de pământ de culoare brună, gros de 0,14 m, era depus peste capac. Sub capacul de lemn, în groapă erau depozitate cereale până la baza gropii, care prezenta o podea lutuită (fig 6). Pereții gropii, până sub capac, prezintă un strat de cenușă, probabil resturile unor materiale vegetale care izolau cerealele de pereții gropii. Analiza contextului arheologic sugerează că groapa a fost amenajată pentru depozitarea pe termen lung a cerealelor, probabil în scopul conservării proviziilor alimentare destinate consumului domestic sau comunitar.

Analiza arheobotanică

Materialul arheobotanic recuperat din interiorul gropii constă într-o cantitate semnificativă de semințe intacte, identificate morfologic ca aparținând speciei *Panicum miliaceum* (mei). Starea excepțională de conservare, în absența carbonizării sau a contactului prelungit cu apă stagnantă, indică posibilitatea unui proces de mineralizare fosfatică, rar documentat în această regiune geografică[14] (fig 7). Semințele au fost prelevate direct din stratul superior al gropii, imediat sub capacul de lemn conservat prin mineralizare, în momentul decopertării arheologice. Datorită abundenței materialului, s-a procedat la o sub-prelevare, prin selectarea unui eșantion reprezentativ.

Materialul a fost analizat macroscopic, fără intervenții chimice, datorită stării de conservare impecabile. Semințele au fost sortate, curățate manual și observate la microscop, iar confirmarea identificării a fost realizată prin determinatoare, atlase[15]. S-au urmărit caracteristici morfologice-cheie ale cariopselor: dimensiunea generală, forma rotunjită, secțiunea transversală ovală, ornamentația pericarpului și tiparul embrionar, toate caracteristice speciei *Panicum miliaceum* L.

În total, eșantionul analizat conține exclusiv semințe de *Panicum miliaceum*, fără urme vizibile de alte specii vegetale sau corpuri străine. Starea generală de conservare este foarte bună. Semințele se prezintă compactate, fără urme de carbonizare, dar cu o ușoară mineralizare vizibilă la nivelul suprafeței exterioare. Majoritatea sunt întregi, cu dimensiuni medii, corespunzătoare caracteristicilor tipice ale cariopselor de mei (*Panicum miliaceum* L.). Nu au fost identificate alte specii de plante cultivate sau spontane în acest context.

Culoarea semințelor variază de la cafeniu-majoritar cu tonuri ocru-gălbui si mici inserții de gri-cenușiu, în funcție de gradul de mineralizare.

Fenomenele de fosfatare și mineralizare a semințelor sunt rare în arheobotanică și apar doar în condiții specifice de mediu: prezența unui substrat bogat în fosfați (de regulă materiile organice în descompunere), lipsa oxigenului și o temperatură relativ constantă. În cazul gropii 1280, combinarea stratului de cenușă, a podelei lutuite și a capacului de lemn, peste care a fost adăugat pământ,

[14] În sens arheobotanic, mineralizarea reprezintă procesul prin care resturile vegetale sunt conservate prin impregnarea sau substituirea țesuturilor organice cu minerale, în special fosfați de calciu, apărut în contexte cu medii anaerobe și bogate în compuși fosfatici (precum gropi menajere, latrine, morminte sau spații asociate activităților animaliere). Acest tip de conservare este excepțional și depinde de un set specific de condiții fizico-chimice care inhibă degradarea biologică *cf.* van der Veen, Hill și Livarda, „The Archaeobotany of Medieval Britain (c. AD 450–1500)", 151–182.

[15] René Neef, René T. J. Cappers și R. M. Bekker, ed., *Digital Atlas of Economic Plants in Archaeology* (Groningen: Barkhuis & Groningen University Library, 2012); Daniel Zohary, Maria Hopf și Ehud Weiss, *Domestication of Plants in the Old World: The Origin and Spread of Domesticated Plants in Southwest Asia, Europe, and the Mediterranean Basin* (4th ed.; Oxford: Oxford University Press, 2012).

și care a sigilat complet deschiderea a creat un microambient anaerob favorabil mineralizării.

Pe baza dimensiunilor interne ale Gropii 1280 (1,63 × 1,44 m la bază, adâncime de 1,26 m), volumul brut este de aproximativ 1,55 m³. Estimările teoretice, aplicând densitatea medie a semințelor de *Panicum miliaceum*, ar sugera o capacitate de până la aproximativ 100 kg de semințe de mei, stocate în această groapă. Această valoare este compatibilă cu utilizarea gropii la nivel gospodăresc, pentru hrana familiei într-un interval de 6-12 luni.

Prezența capacului, a stratului de cenușă și a podelei lutuite subliniază intenția de protecție pe termen lung, chiar dacă depozitul era de capacitate redusă.

Descoperirea unei gropi medievale de provizii conținând semințe de *Panicum miliaceum*, în stare excepțională de conservare, în sudul României este extrem de rară în context regional. Majoritatea descoperirilor comparabile provin din Europa:

- Franța, unde meiul a fost documentat în contexte de arsură[16];
- Elveția, unde depozite de cereale mineralizate fosfatic au fost recuperate din situri medievale timpurii[17];
- Portugalia, unde structuri arse conțineau cereale carbonizate[18];
- Marea Britanie, în special în Southampton, unde meiul a fost descoperit în sedimente umede anaerobe, mineralizat natural[19].

Însă, în toate aceste cazuri, materialul a fost fie flotat, fie parțial degradat, iar documentarea gropilor nu a fost însoțită de o estimare realistă a volumului stocat.

În contrast, Groapa 1280 oferă:

- structură bine delimitată și stratificată (cu capac de lemn, cenușă și lut);
- păstrare naturală excepțională a semințelor, fără intervenții externe de conservare;

---

[16] Marie-Pierre Ruas, Laurent Bouby, Vanessa Py-Saragaglia și Jean-Paul Cazes, „An 11th Century A.D. Burnt Granary at La Gravette (South-West France): Preliminary Archaeobotanical Results," *Vegetation History and Archaeobotany* 14, no. 4 (2005), 416–426.

[17]Marlu Kühn și Stephanie Jacomet, „Late Medieval (15th Century) Cereal Finds from the 'Rosshof' Site in Basel (Switzerland)," în *L'homme et la nature au Moyen Âge: Paléoenvironnement des sociétés occidentales. Actes du Ve Congrès international d'Archéologie Médiévale* (Grenoble, 6–9 octobre 1993) (Caen: Société d'Archéologie Médiévale, 1996), 106–108.

[18] Luís Seabra, Catarina Tente, Filipe Costa Vaz, Cláudia Oliveira, Lara González Carretero, João Pedro Tereso, „Crops on the Rocks: Production, Processing, and Storage at the Early Medieval Site of Senhora do Barrocal (Municipality of Sátão, Central Portugal)," *Plants* 11, no. 4 (2022), 1-26.

19 Andrew Smith, „Medieval Urban Food Storage in Southampton," *Antiquity* 85, no. 329 (2011), 934–950.

- și o estimare directă, bazată pe observație de teren, care situează conținutul în jurul valorii de 100 kg de semințe de mei;

Această cantitate este comparabilă cu depozite mici din gospodării rurale medievale din nordul Italiei, Anglia sau Bavaria[20] și sugerează o utilizare sezonieră sau de rezervă, nu industrială sau colectivă.

Analogiile din spațiul european evidențiază existența similitudinilor privind rolul meiului în economia agrară medievală, oferind un context comparativ valoros pentru descoperirea de la Gârlești. În Ungaria, studiile lui Ferenc Gyulai[21] (2014) arată că meiul a fost o cereală importantă în Bazinul Carpatic, fiind identificat în peste 80 de situri încadrate între epoca romană până în Evul Mediu târziu, utilizat atât în alimentația umană, cât și ca furaj[22].

În Europa Centrală, Salova et al.[23] reliefează persistența culturilor de mei în paralel cu extinderea grâului și orzului, arătând similitudini structurale cu agricultura Moldovei medievale și a Țării Românești[24]. În Europa Occidentală, L. Moffett (2006) descrie cazuri similare de conservare fosfatică a cerealelor (inclusiv mei) în contexte urbane medievale din Anglia și Flandra, în latrine și puțuri sigilate anaerob, mecanisme de fosilizare apropiate de cele observate la Gârlești. În sudul Franței, Marie-Pierre Ruas (2005) a documentat apariția recurentă a meiului în siturile medievale, asociat cu grâu și secară, fiind consumat mai ales de populația rurală[25].

În Peninsula Iberică, Pérez-Jordà și Peña-Chocarro[26] (2023) au arătat continuitatea cultivării meiului și *Setaria italica* din epoca romană până în secolele XIII–XIV, cu dovezi de importuri în centre comerciale medievale.
În zona balcanică, descoperirile din Slavonia (Croația) analizate de Reed et al. (2022)[27] atestă prezența *Panicum miliaceum* alături de orz și grâu, adaptat la

[20] van der Veen, Hill și Livarda, „The Archaeobotany of Medieval Britain (c. AD 450–1500): Identifying Research Priorities for the 21st Century," 151–182.
[21] Ferenc Gyulai, „History of Broomcorn Millet (Panicum miliaceum L.) in the Carpathian Basin II," *Columella* 1 (2014), 42.
[22] Gyulai, „History of Broomcorn Millet (Panicum miliaceum L.)," 43.
[23] Jana Šalová, Leonid Vyazov și Jan Beneš, „When Barley and Wheat Meet Millet: Cereal Cultivation Patterns in the Forest and Forest-Steppe of Eastern Europe," *Vegetation History and Archaeobotany* 33 (2024), 25–47.
[24] Emil I. Emandi, „Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX–XV) în lumina cercetărilor paleobotanice," *Hierasus* II (1979), 51–58.
[25] Moffett, „The Archaeology of Medieval Plant Foods," 41–55; Marie-Pierre Ruas, „Aspects of Early Medieval Farming in Mediterranean France," 423–438.
[26] G. Pérez-Jordà și L. Peña-Chocarro, „Plants from Distant Places: The 1st Millennium CE Archaeobotanical Record from Iberia," *Vegetation History and Archaeobotany* (2023), 1–15.
[27] Kelly Reed, Jaqueline Balen, Ana Smuk și Tatjana Tkalčec, „Food and Agriculture in Slavonia, Croația, during the Late Middle Ages," *Vegetation History and Archaeobotany* 31 (2022), 347-361.

regiunile cu soluri uscate și perioade scurte de vegetație. În ansamblu, datele indică o unitate agricolă europeană medievală caracterizată de:

- utilizarea cerealelor cu maturare rapidă (mei, orz);
- sisteme de stocare în gropi sigilate anaerob;
- o economie cerealieră adaptată la schimbările climatice ale Evului Mediu târziu.

Aceste convergențe confirmă integrarea descoperirii de la Gârlești într-un context continental, unde *Panicum miliaceum* L. rămâne martor al tradițiilor agricole premoderne din Europa.

Funcția gropii și semnificația depozitării exclusive a meiului

Groapa nr. 1280, identificată într-un areal domestic dens locuit, între mai multe locuințe și cuptoare, se distinge printr-un set de trăsături morfologice și funcționale care indică utilizarea sa ca groapă de provizii. Prezența unui capac de lemn, păstrat prin mineralizare, și stratul de cenușă de pe pereții gropii sugerează o construcție deliberată pentru izolare și conservare a conținutului. Depozitarea exclusivă a unei cantități mari de semințe de *Panicum miliaceum* sugerează o selecție clară a acestui produs agricol, cel mai probabil destinat consumului uman, având în vedere lipsa oricăror alte semințe sau impurități.

Această situație indică un nivel ridicat de organizare gospodărească și o practică intenționată de stocare a resurselor alimentare. În contextul medieval târziu, astfel de practici nu sunt izolate, însă conservarea remarcabilă prin mineralizare face din acest caz o descoperire rară în peisajul arheologic al sudului României.

Groapa nu a fost datată direct prin metode absolute (radiocarbon), însă stratigrafia, asocierea cu locuințele din epocă și descoperirea unei monede în contexte contemporane sprijină încadrarea sa în secolele XVI–XVII. În acest caz, datarea radiocarbon nu este necesară pentru stabilirea cronologiei generale, însă poate deveni relevantă pentru confirmarea cronologiei sedimentare și pentru analize complementare viitoare (izotopi, SEM etc.).

Rolul meiului în alimentația epocii medievale

În regiunile extracarpatice, *Panicum miliaceum* a reprezentat o sursă importantă de glucide și energie până la introducerea și răspândirea culturii de porumb (*Zea mays*) în secolul al XVIII-lea. În lipsa acestuia, cerealele precum meiul și hrișca (în Moldova) erau utilizate în prepararea de terciuri și mămăligi, așa cum reiese din sursele istorice de secol XVI-XVII[28]. În cazul nostru, descoperirea unei gropi de provizii pline exclusiv cu semințe de mei, alături de

[28] M. M. Alexandrescu-Dersca „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII),” *Studii* XXI, nr. 5 (1968), 843–864; Emil I. Emandi, „Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX–XV) în lumina cercetărilor paleobotanice,” *Hierasus* II (1979), 51–58.

instalații pentru prepararea alimentelor (cuptoare), permite ipoteza utilizării acestuia sub formă de „pâine de mei" sau „mămăligă de mei" – o alternativă evidentă la porumbul care încă nu intrase în circuitul agricol și alimentar al regiunii[29].

Străinii care au traversat teritoriile românești de-a lungul principalelor rute comerciale medievale, ce legau Europa Centrală și Occidentală de Peninsula Balcanică, au lăsat mărturii directe despre realitățile sociale, economice și culturale observate în timpul călătoriilor lor. Fie că era vorba despre simpli călători (Bongars, Fourquevaux), cavaleri cruciați (Walerand de Wavrin), soli diplomatici (Paul de Strassburg, Franco Sivori), misionari catolici (Paul Beke, Antonio Angelini) sau episcopi și negustori (Bandini Bagni, Tommaso Alberti, Bartolomeo Locadello), aceștia au furnizat, în grade diferite, informații prețioase despre lumea românească premodernă[30].

Relatările acestor observatori, fie descriptive, geografice, narative ori misionare, completează sursele interne, aducând o perspectivă detaliată asupra economiei agrare a Țării Românești și Moldovei între secolele XV–XVII[31]. Valoarea acestor informații depinde, firește, de pregătirea și interesul autorilor: relatările comercianților și ale trimișilor străini oferă date concrete despre producția și depozitarea cerealelor, în timp ce narațiunile cu caracter istoric integrează aspecte economice doar incidental.

Meiul se semăna primăvara târziu, când temperatura solului devenea suficient de ridicată, de obicei în prima decadă a lunii mai, și nu concomitent cu grâul de primăvară, așa cum s-a presupus anterior. Descoperirile de la Novgorod[32] au evidențiat boabe de mei de dimensiuni variate, aparținând speciei *Panicum italicum*, specie atestată documentar sub denumirea de „mălai tătărăsc", preferată pentru obținerea crupei, dar încă neidentificată arheologic în spațiul românesc[33].

Printre cele mai vechi descrieri ale practicilor de stocare a cerealelor se numără cea a cavalerului burgund Walerand de Wavrin (1445), care menționează existența unor gropi mari săpate în pământ, asemănătoare unor cisterne, folosite pentru depozitarea grâului, ovăzului și a altor cereale, acoperite cu pietre mari

[29] Arcadie M. Bodale „Informaţii documentare privind alimentaţia în Ţara Moldovei (secolele XV–XVIII)," 47; Maria Holban, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu și Ion Totoiu, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I (București: Editura Științifică, 1968).

[30] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române,* vol I.

[31] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. II 380–381; Costăchel et al., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, 38–40.

[32] Emandi, „Cultura plantelor în nordul Moldovei (secolele IX–XV) în lumina cercetărilor paleobotanice," 57.

[33] Bodale, „Informaţii documentare privind alimentaţia în Ţara Moldovei (secolele XV–XVIII)," 56.

pentru a le proteja de umezeală și dăunători[34]. Această informație este completată de relatarea italianului Giovanni Maria Angiolello (1476), care descrie descoperirea unor gropi de grâne sigilate la Suceava, folosite pentru depozitarea proviziilor, remarcând abilitatea localnicilor de a detecta aceste goluri subterane prin metode empirice[35]. Giovanni Maria Angiolello oferă o descriere remarcabilă a metodelor empirice utilizate de localnici pentru ascunderea cerealelor, precum și a modului în care acestea au fost descoperite de trupele otomane. El notează că turcii „erau meșteri în descoperirea cerealelor ascunse în pământ: trecând pe deasupra un lanț sau chiar un fir, reușeau să recunoască golurile unde se aflau grânele", referindu-se la depozitele sigilate descoperite la Suceava în timpul campaniei lui Mehhemed al II-lea din 1476.[36].

Începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, dezvoltarea agriculturii a fost puternic afectată de factori politici și naturali: presiunile fiscale ale Porții Otomane, distrugerile cauzate de războaiele repetate din spațiul central-european și calamitățile naturale – seceta, invaziile de lăcuste, gerurile severe[37] și foametea periodică[38]. Cronici contemporane descriu sate pustiite și ogoare arse, iar țăranii erau adesea constrânși să-și părăsească gospodăriile.

Episcopul bulgar Petra Bogdan Bakšić (1640) nota, într-un raport misionar, că românii „nu se îndeletnicesc prea mult cu agricultura, ci seamănă doar atât cât le ajunge pe un an"[39] – observație care reflectă tranziția către o economie rurală de subzistență, afectată de instabilitatea generală a vremurilor.

În Moldova, sursele occidentale oferă detalii suplimentare despre calendarul agricol. Medicul venețian Matei Muriano, aflat la Suceava în 1502, consemna că semănatul grâului se făcea în lunile aprilie–mai[40]. Câteva decenii mai târziu, Antonio Maria Graziani confirma această practică, precizând că moldovenii nu semănau grâul înainte de 1 aprilie, ceea ce indică predominanța grâului de primăvară[41].

---

[34] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 99.

[35] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 137.

[36] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII)*, 844; Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 13.

[37] Fenomene accentuate de condițiile climatice ale Micii Ere Glaciare *cf.* Chirilăoaiei et al., "Late Holocene History of the Moldova River Valley, Romania," 66.

[38] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII)*, 849.

[39] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 95.

[40] Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII)," 847; Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 149.

[41] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, 380–381; Alexandrescu-Dersca „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII)," 847.

Călătorii și misionarii din secolele XVI–XVII menționează că Moldova producea mei, grâu, orz, secară și ovăz, însă meiul (*mălaiul*) era cea mai răspândită cultură, semănată în aprilie și recoltată în septembrie[42]. Paul Beke descrie prepararea unei „mămăligi de mei" gustoase, consumată cu lapte[43], iar Petre Parčević și Antonio Angelini confirmă că meiul reprezenta alimentul principal al populației, într-o epocă în care grâul era cultivat preponderent în zonele mănăstirești și urbane[44]. Cronica lui Hieronymus Ostermayer menționează că, în secolul al XVI-lea, Țara Românească exporta grâne către Transilvania, iar întreruperea acestui comerț în anul 1554 a provocat o foamete severă[45].

În secolele XV–XVI predomină grâul de primăvară, dar începând cu mijlocul secolului al XVII-lea este atestat și grâul de toamnă. Paul Beke menționează că varietățile moldovenești nu includeau soiuri rafinate, precum *siligo*-ul[46], iar călugărul sirian Paul de Alep observa în 1653 că grâul local avea un pai atât de lung încât „întrecea statura omului"[47]. Aceste mărturii converg spre imaginea unei agriculturi tradiționale, bazate pe culturi rezistente, în care meiul a rămas alimentul central până în epoca modernă, iar grâul a devenit treptat un simbol al prosperității și al diferențierii sociale[48].

Concluzii

Informațiile oferite de călătorii străini referitoare la Moldova și Țara Românească sunt deosebit de valoroase, întrucât surprind aspecte relevante ale economiei și vieții rurale medievale. Aceste date permit realizarea unor analogii semnificative cu arealul Olteniei, contribuind la reconstituirea contextului social și economic căruia îi aparține descoperirea analizată în acest studiu.

Descoperirea unei gropi de provizii din epoca medievală târzie, umplută exclusiv cu semințe mineralizate de *Panicum miliaceum* L., în situl arheologic de la Gârlești (jud. Dolj), reprezintă un caz excepțional pentru arheobotanica românească și est-europeană. Conservarea remarcabilă a materialului vegetal este rezultatul unor condiții locale speciale – un mediu închis, anaerob, generat prin construcția atentă a gropii (capacul de lemn, stratul de cenușă, podeaua

[42]Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII)," 843–864.
[43] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, 381.
[44] Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini," 843.
[45] Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini," 844.
[46]Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini," 850.
[47]Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII)," 849.
[48] Holban et al., *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, 352.

lutuită). Obiceiul este unul specific în epocă, după cum reiese și din scrierile călătorilor străini prezentate mai sus.

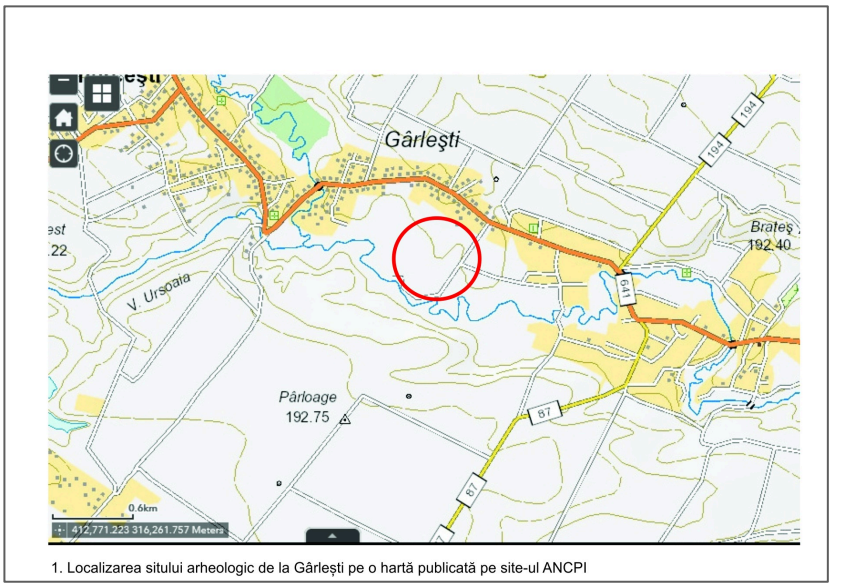
Analiza arheobotanică relevă nu doar natura tehnologică a depozitării cerealelor, ci și importanța economică și alimentară a meiului într-un moment istoric anterior generalizării culturii porumbului în sudul României. Faptul că semințele aparțin unei singure specii și se află într-o stare excepțională de conservare sprijină ipoteza unui consum selectiv, orientat către utilizarea meiului pentru prepararea unor produse tradiționale precum terciul, mămăliga de mei sau pâine de mei[49].

Această cercetare contribuie semnificativ la înțelegerea modului în care comunitățile medievale târzii din Oltenia gestionau resursele agricole, practici de depozitare și consum alimentar. În același timp, oferă un exemplu de context arheologic rar în care mineralizarea plantelor permite analize avansate privind conservarea, funcționalitatea și dieta. Studiul își propune extinderea cercetărilor în acest sens, prin analize izotopice, SEM și comparații regionale care pot consolida interpretările prezentate.

Mulțumiri

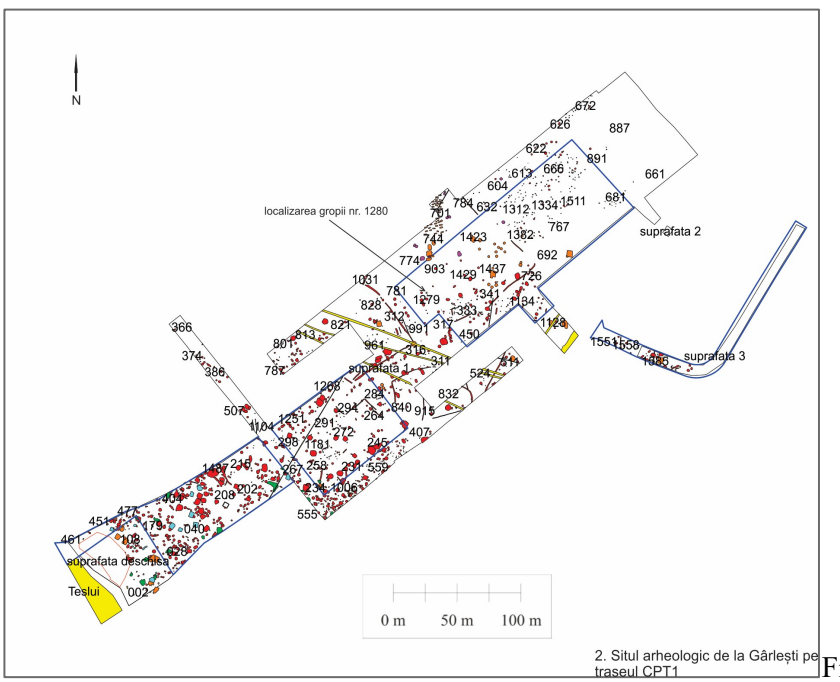
Autoarea mulțumește arheologilor Liviu Gabriel-Bălan și Raluca Burlacu-Timofte pentru furnizarea datelor din teren și prelevarea materialului arheobotanic, precum și instituțiilor implicate în cercetările de descărcare arheologică aferente proiectului Drumului expres Craiova–Pitești, lotul 1.

[49] Bodale, „Informaţii documentare privind alimentaţia în Ţara Moldovei (secolele XV–XVIII),” 56*;*
Alexandrescu-Dersca, „Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV–XVII),” 847.

1. Localizarea sitului arheologic de la Gârlești pe o hartă publicată pe site-ul ANCPI

Fig.1. Localizarea sitului arheologic de la Gârlești (jud. Dolj).

2. Situl arheologic de la Gârlești pe traseul CPT1

Fig. 2. Situl de la Gârlești cu toate contextele arheologice descoperite pe traseul CPT1. (design grafic Liviu Bălan).

Fig. 3. Imagine generală a sitului cu vedere dinspre sud
(Photo credit Liviu Bălan).

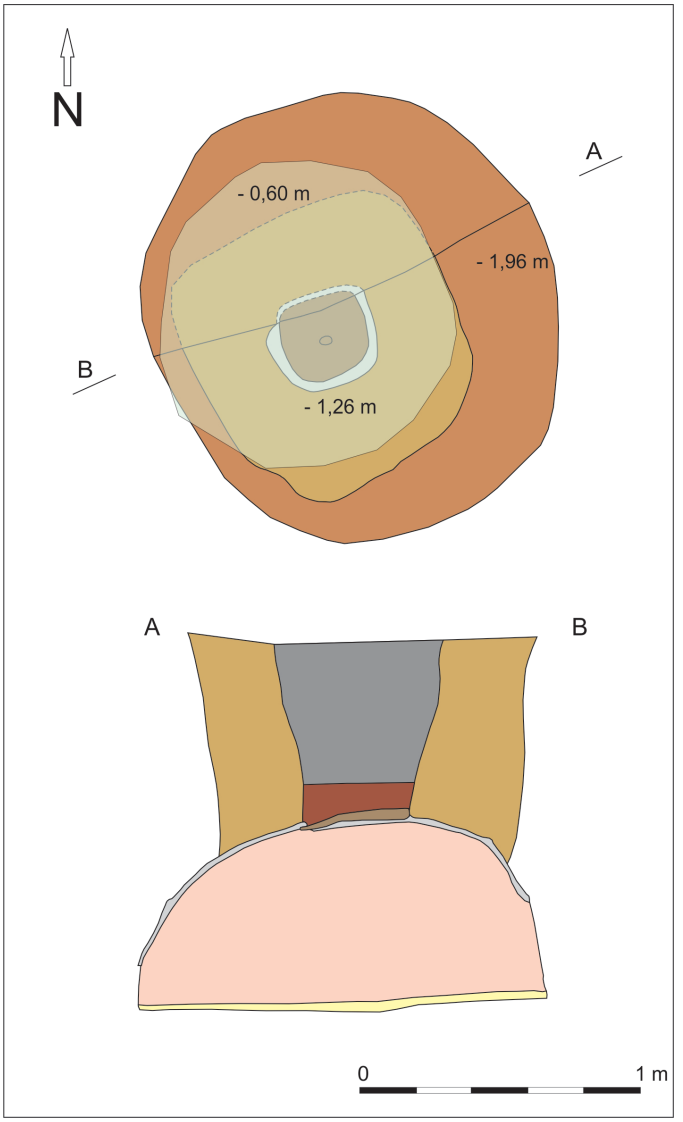

Fig. 4. Groapa 1280 (Design graphic Liviu Bălan).

Fig. 5. Groapa 1280 cu secțiune a umpluturii cu semințe mineralizate (vedere de sus)
(Photo credit Liviu Bălan)

Fig. 6. Groapa 1280 cu detaliu pe capacul din lemn (vedere de sus).
(Photo credit Liviu Bălan).

Fig. 7. Eșantion de cariopse de *Panicum miliaceum* L.
(Photo credit Liviu Bălan).

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 111-121

10.2478/actatr-2025-0005

CONSIDERAȚII TIPOLOGICE ASUPRA UNUI LOT DE PIESE DE PORT DESCOPERITE LA DOBROVĂȚ, JUD. IAȘI (SECOLELE XI-XIV P. CHR. ȘI EPOCA MODERNĂ)

Bogdan-Andrei Chiriloaie
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
chiriloaiebogdan@yahoo.com

Keywords: Dobrovăț, clothing accessories, typology, Moldavia, small finds.
Abstract: *The study focuses on the analysis of a distinct lot of twelve archaeological artifacts discovered in the territory of Dobrovăț, Iași County. This assemblage primarily consists of clothing accessories and adornments, including rings, buttons, and buckles, which are relevant for the study of local material culture. The research employs a typological and morphological examination of the items in order to establish their specific functionality and to identify valid analogies within the archaeological literature of the region. By correlating these finds with similar discoveries from other parts, the study aims to propose a chronological framework and to highlight the circulation of goods in this area. Furthermore, all these discoveries confirm the continuity of habitation and highlights the integration of the specific area into regional economic exchanges during medieval and modern periods. Ultimately, the publication of these pieces contributes to the enrichment of the archaeological map of Moldavia and offers new data regarding the evolution of accessories in the analyzed period.*

I. INTRODUCERE

Prin prezenta lucrare, propunem valorificarea științifică a unui lot inedit de piese, alcătuit din 12 artefacte încadrate în categoria small finds, respectiv inele, aplici, pandantive, nasturi și cheutoari. Toate aceste piese au fost descoperite în perimetrul localității Dobrovăț, județul Iași, la 1-2 km sud de sat, în pădurea Buda. Chiar dacă numărul de piese este unul redus, lotul reprezintă un ansamblu de piese importante, cu o relevanță documentară semnificativă pentru istoria locală și zonală, oferind mărturii prețioase despre tipologia elementelor de port, specifice zonei.

Articolul nostru se concentrează asupra analizei morfologice și stilistice a pieselor, urmărind îndeaproape stabilirea unor analogii, unde există, cu alte

obiecte asemănătoare și încadrarea lor în imaginea generală a descoperirilor de piese similare. Publicarea acestor materiale contribuie la completarea hărții descoperirilor din teritoriul actualului județ Iași și marchează noi repere pentru studiul evoluției pieselor de port și de îmbracăminte a comunităților din vremea respectivă.

Descoperirile arheologice sunt încadrate cronologic în cel de-al doilea mileniu al erei creștine și aduc importante informații cu privire la evoluția tipologică a diferitelor piese de port, descoperite pe teritoriul României. Indiferent dacă discutăm despre cultura medievală sau evoluția acesteia până în prezent, orice piesă descoperită joacă un rol important în contextul general al analizei trecutului. Totodată, cercetările arheologice din ultima perioadă oferă o importanță deosebită culturii materiale mărunte, *small findings*, marcând ideea conform căreia obiectele mărunte poartă cu ele martorii principali pentru reconstituirea vieții cotidiene și a preferințelor societății într-un anumit timp și spațiu. Pe baza acestor mărturii arheologice, analiza prezentă nu se rezumă doar la fixarea unui catalog, ci marchează o unealtă în înțelegerea și identificarea statutului social, schimburilor comerciale și a influențelor culturale venite din diferite spații culturale.

II. DESCRIEREA PIESELOR

I. Inele

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Inel din AE ce prezintă o veriga dintr-o bară semiovală în secțiune. Expune un chaton lipit de baza superioară a verigii, cu o formă circulară. În ansamblu, podoaba se menține într-o stare foarte bună de conservare, fiind evidențiate mai multe caracteristici, printre care decorul, tipul aliajului și dimensiunile acestuia. În ceea ce privește decorul, pe întreaga suprafață a verigii pot fi observate cinci linii circulare, dintre care patru cu dimensiuni reduse, pe laterale, câte două, iar linia mediană se remarcă printr-o ieșire în relief. De asemenea, această linie mediană are și un decor propriu, de tip împletitură. Chatonul face corp comun cu veriga, prin lipitură, de o bună calitate. Decorul este unul ce surprinde o granulă în mijloc și alte patrusprezece în jurul celei mediane. Toate sunt de mici dimensiuni, cu dimensiuni aproximativ egale, cea din mijloc fiind puțin mai mare în lungime și lățime, însă înălțimea este egală în toate cazurile.

4. Di. – 15 mm; De. – 17 mm; Dc. – 17 mm; Dv. – 16 mm; G

5. Datare: sec. XIII-XIV.

6. Oța 2012, 142, pl. 11, nr. 14.

II. Aplici

A.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Aplică din AE sub formă semi-sferoidală cu 12 lobi, realizată prin imprimare. Se află într-o stare bună de conservare, slab exfoliată, fără alte defecte.

4. De. – 17 mm.

5. Datare: Epoca Modernă.

B.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Aplică din AE sub formă circulară. Se află într-o stare bună spre slab de conservare. S-a păstrat doar montura realizată prin turnare cu un decor compus din granule/bile, constituind un motiv floral.

4. De. – 16 mm.

5. Datare: Epoca Modernă.

C.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Aplică din AE sub formă circulară, plată cu 9 lobi, realizată din același material, prin modelare. Se află într-o stare bună de conservare, slab exfoliată, fără alte defecte. Cei 9 lobi oferă un aspect floral, de petale. În zona mediană se află un orificiu cu diametrul de 4 mm.

4. De. 16 mm.

5. Datare sec. XI-XII.

6. Dumitriu 2001, 266, pl. 61, nr.3.

D.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Aplică sau bucată de pafta din AE realizată prin batere și fasonare. Prezintă trei orificii de mici dimensiuni pentru a fi prinsă cu ținte sau nituri pe o curea sau pentru piesa de legătură a paftalei. În zona de mijloc prezintă 10 lobi ce oferă un aspect floral, de petale.

4. L. – 56 mm; l. – 44 mm.

5. Datare: Epoca Modernă.

E.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Nasture din AE, de dimensiuni medii, în formă circulară. Se află într-o stare bună de conservare, fiind vizibile două linii circulare în zona de mijloc, ușor pronunțate în relief. Pe de o parte și alta a suprafeței se află două găuri, simetrice, ce indică faptul că acesta era atașat cel mai probabil de o căptușeală.

4. De. 11 mm.

5. Datare: Epoca Modernă.

F.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Nasture din AE, de dimensiuni medii, sub formă circulară. Este ușor bombat înspre exterior și se află într-o stare fragmentară precară. Prezintă urme de exfoliere și crăpătură în aproprierea zonei mediane, însă nu afectează structura podoabei. Prezintă o linie circulară în zona de mijloc, ușor ieșită în relief. Pe de o parte și alta a suprafeței se află două găuri, simetrice, ce indică faptul că acesta era atașat cel mai probabil de o căptușeală.

4. De. 20 mm.

5. Datare sec. XI-XII.

6. Dumitriu 2001, 273, pl.68, nr. 20. Pinter 2024, 159, pl. 43, C26-M13, b.

G.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Nasture din AE, de dimensiuni medii, sub formă circulară. Este ușor bombat înspre exterior și se află într-o stare fragmentară bună. Prezintă urme de exfoliere, însă nu sunt atât de pregnante. Prezintă o linie circulară în zona de mijloc, ușor adâncită în structura podoabei. Pe de o parte și alta a suprafeței se află două găuri, simetrice, ce indică faptul că acesta era atașat cel mai probabil de o căptușeală.

4. De. 20 mm.

5. Datare sec. XI-XII.

6. Dumitriu 2001, 273, pl.68, nr. 13, 16.

III. Pandantive

A.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Pandantiv de sticlă, oval sau aproape semicircular, aflat într-o stare bine conservată. Este înconjurat de o ramă din material din AE, sub formă de împletitură de dimensiuni reduse. Sticla prezintă o suprafaţa ce reflectă luciu, dar are şi imperfecțiuni, zgârieturi şi posibila prezență a unei patine.

4. L. – 20 mm; l. – 17 mm.

5. Datare: Epoca Modernă

B.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Pandantiv în forma de picătură cu bucla de prindere în partea superioară, iar corpul dominant metalic AE cu o zonă centrală ușor bombată şi margine clar definită. Prezintă semne de uzură şi oxidare, iar marginea precum și interiorul par a fi uzate sau alterate.

4. L. – 33 mm; l. – 18 mm.

5. Datare: Epoca Modernă.

IV. Nasturi

A.

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Nasture globular din AE, de dimensiuni reduse, în formă de pară. Se păstrează într-o formă bine de conservare, lipsind doar un mic fragment din partea superioară de ataș. Este puțin bombat înspre exterior, oval, fără alte caracteristici.

4. L. – 10 mm; l. – 5 mm.

5. Datare sec. XI-XII.

6. Dumitriu 2001, 234, pl. 30, 9-28. Dumitriu 2001, 263, pl. 58, 5-6.

V. Cheotoare

A

1. sat, Dobrovăț, comuna Dobrovăț , jud. Iași.

2. Piesa a fost descoperită pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, în urma cercetărilor de suprafață.

3. Cheotoare vestimentară din AE, realizată prin turnare și sudare. Se află într-o stare foarte bună și prezintă un model floral în zona inferioară. Prezintă

un cârlig circular, care cel mai probabil era folosit pentru prinderea față de un material textil.

4. L. – 25 mm; l. –11 mm. Di. – 9 mm;

5. Datare: Epoca Modernă.

III. DISCUȚII ȘI CONCLUZII

Analiza tipologică a lotului de piese arheologice descoperite în urma cercetărilor arheologice de suprafață efectuate pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, județul Iași, prezintă un orizont cronologic extins, care documentează locuirea zonei și evoluția culturii materiale locale în două etape istorice distincte: perioada medievală, încadrat cronologic în segmentul de timp cuprins între secolele XI–XIV p. Chr. și în Epoca Modernă.

Încadrările cronologice sunt ilustrate de prezența nasturilor globulari și a aplicelor lobate, a căror încadrare temporară este validată solid de analogiile existente în repertoriile arheologice efectuate în zonei Moldovei și a spațiului românesc, semnate de cercetători precum L. Dumitriu.[1] Mai mult, continuitatea locuirii în Evul Mediu este atestată documentar de inelul cu chaton și decor granular, datat în secolele XIII–XIV, cu bune analogii,[2] ce oferă indicii prețioase despre evoluția stilistică a podoabelor din regiune. Din perspectivă funcțională, repertoriul analizat este variat, incluzând atât elemente de podoabă propriu-zise, precum inelele și pandantivele, cât și accesorii vestimentare funcționale, de tipul nasturilor, aplicelor și cheotorilor, fapt ce sugerează o diversitate a pieselor de port utilizate în cadrul comunității. Un element deosebit de relevant pentru conturarea profilului așezării îl constituie inelul cu chaton și decor granular, încadrat cronologic în secolele XIII-XIV. Această piesă, prin calitatea execuției tehnice, sugerează o stratificare socială în cadrul comunității de la Dobrovăț sau, cel puțin, capacitatea anumitor indivizi de a achiziționa bunuri cu valoare simbolică ridicată. Această dezvoltare are loc odată cu intensificarea circulației și cu stabilizarea drumurilor comerciale din zona Moldovei.[3]

Prin urmare, lotul de piese arheologice descoperite pe teritoriul administrativ al comunei Dobrovăț, oferă repere importante privind cele două orizonturi cronologice distincte, respectiv perioada medievală (cu o concentrare pe secolele XI–XII și XIII–XIV) și Epoca Modernă, confirmând astfel

[1] Luminița Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert* (București: Tipored, 2001), p. 266, pl. 61, nr. 3.; p. 273, pl. 68, nr. 20.; p. 234, pl. 30, 9-28.; p. 263, pl. 58, 5-6.

[2] Silviu Oța, „Tombs with Jewels in the Byzantine Tradition Discovered on the Present-Day Territory of Romania, North of the Danube (End of the 11th Century–the 14th Century)," *Ziridava Studia Archaeologica* 26/1 (2012): 142, pl. 11, nr. 14.

[3] Alexandru Berzovan, *At the borders of the Great Steppe. Late Iron Hillforts between the Eastern Carpathians and the Prut (5th – 3rd centuries BC)* (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022), 30.

continuitatea și stabilitatea demografică a comunității locale. Această persistență a locuirii în zona de silvo-stepă a Moldovei se înscrie, de altfel, în tiparul general de evoluție a așezărilor rurale din spațiul est-carpatic, fenomen analizat pe larg în cadrul unor lucrări semnate de V. Spinei și D. Gh. Teodor[4]. Aceștia subliniază faptul că, în ciuda instabilității politice cauzate de migrațiile ultimele valuri de populații nomade, în special mongolii, comunitățile locale au reușit să se mențină fapt vizibil și în cazul descoperirilor de la Dobrovăț.[5]

În ceea ce privește starea de conservare, materialul arheologic se prezintă, în ansamblu, în condiții bune, majoritatea obiectelor fiind întregi sau prezentând doar ușoare urme de exfoliere, ceea ce a permis o analiză detaliată a detaliilor morfologice și identificarea urmelor de utilizare, cum ar fi perforațiile simetrice pentru fixarea pe suport textil sau căptușeală. O caracteristică definitorie a acestui ansamblu o constituie omogenitatea materialului, majoritatea pieselor fiind confecționate din aliaje neferoase, fapt ce subliniază preferința și accesibilitatea metalului pentru obiectele de uz cotidian. Din punct de vedere tehnologic, studiul morfologic evidențiază stăpânirea unor procedee de manufacturare variate, adaptate necesităților epocii, de la turnare, tehnică vizibilă în cazul inelelor și al nasturilor globulari, până la batere, fasonare, sudare sau imprimare, procedee identificate în cazul paftalelor și al elementelor de prindere, în cazul pieselor moderne. Stilistic, decorul pieselor este dominat de motive geometrice, redate prin linii circulare și cercuri concentrice, dar și de elemente de inspirație vegetală, precum dispunerea lobilor sub formă de petale. Nasturii globulari și aplicele cu decor floral descoperite în situl ieșean, databile în secolele XI-XII, corespund perfect tiparelor de cultură materială răspândite în întreg bazinul carpatic, reflectând o anumită uniformizare a gustului estetic și a vestimentației.[6]

Așadar, materialul arheologic prezentat în rândurile de față, deși fragmentar, validează ipoteza conform căreia zona Dobrovățului a reprezentat un punct de locuire constant, a cărui evoluție culturală și economică reflectă fidel transformările majore parcurse de societatea românească de la formele incipiente

[4] Victor Spinei, „Săpăturile de la Trifești (jud. Iași),” *Materiale și Cercetări Arheologice*, XVI (1986): 237–242. Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV* (Chișinău: Ed. Universitas, 1994). Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI–XI e.n.* (Iași: Editura Junimea, 1984).

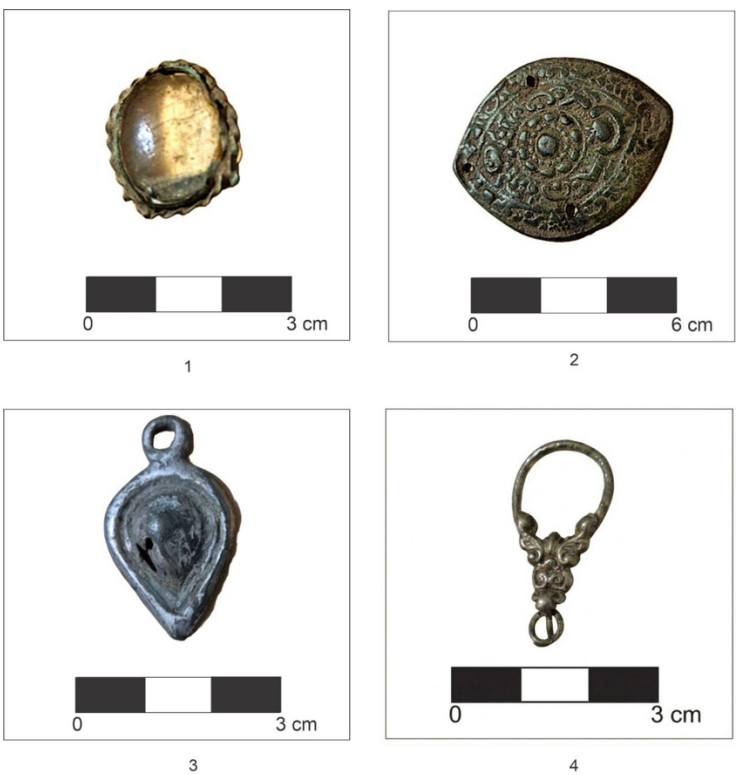
[5] Dan Gh. Teodor, *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații* (Buzău: Editura Alpha, 2003). Dan Gh. Teodor, „Interferențe etno-culturale la est și sud de Carpați în secolele V-XI d. Hr.,” *Musaios*, XII (2007).

[6] Dan Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V-XI d.Chr.* (București, Muzeul Național de Istorie a României, 1997).

ale evului mediu până în pragul contemporaneității. Pe baza acestor afirmații, cercetările anterioare confirmă prezența locuirii în arealul analizat.[7]

LISTA PRESCURTĂRILOR

Di – diametrul interior
De – diametrul exterior
Dc – diametrul corpului
Dv – diametrul verigii
L – lungime
l – lățime
G – greutate
Gr – grosime
AE – Bronz/alte aliaje

1- Pandantiv; 2- Aplică; 3- Pandantiv; 4- Cheotoare.

PLANȘA 1.

[7] Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași* (Iași: Academia de Ştiinţe Sociale și Politice a R.S. România, 1984), 126, XXIII1.H; XXIII1.K; XXIII1.L; XXIII1.M; XXIII1.N.

1 2

3 4

1,2,4 - Aplici; 3- Nasture globular

PLANȘA 2.

1

2

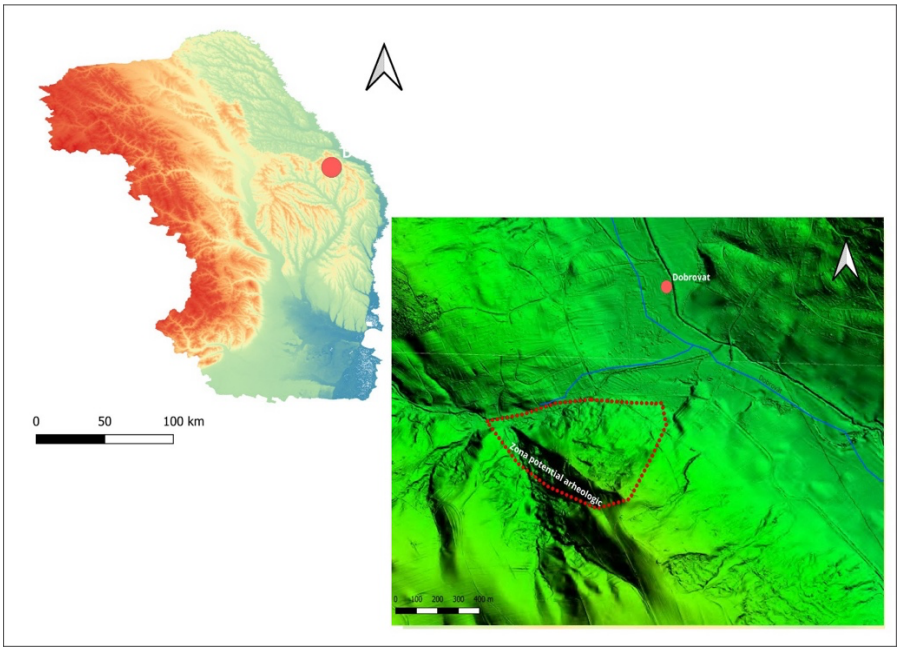
3

4

1,2,3- Aplici, 4- Inel

PLANȘA 3.

PLANȘA 4. HARTA ZONEI CU POTENȚIAL ARHEOLOGIC (LIDAR)

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 123-129

sciendo

10.2478/actatr-2025-0006

ARHEOLOGIA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XIX

Cornel Bucurenciu
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj Napoca
cornel.bucurenciu@ubbcluj.ro

Keywords: *Romanian archaeology, 19th century, collectors, National Museum of Antiquities, Alexandru Odobescu*
Abstract: *The 19th century represented a period of formation and institutional consolidation for Romanian archaeology, marked by the transition from antiquarianism to scientific research. In the context of Western cultural influences and the development of national consciousness, collectors and intellectuals of the time contributed to the creation of the first archaeological collections and museums. Initiatives such as the founding of the National Museum of Antiquities (1834) and the activity of figures such as Mihalache Ghica, Cezar Bolliac, Alexandru Odobescu, and Grigore Tocilescu laid the methodological and academic foundations of Romanian archaeology. Through the introduction of specialized education and the development of systematic research, archaeology became a scientific field with an important role in defining national identity and in understanding the past. Thus, the 19th century can be regarded as the birth era of modern archaeology in Romania.*

Secolul al XIX-lea reprezintă, pentru arheologia românească, o perioadă de tatonări teoretice şi de cristalizare a cadrului instituţional. Este o perioadă în care, treptat, ca şi în istoriografie, spiritul critic îşi face loc.[1]

Acest „Secol al naţiunilor" aduce cu sine, cum era şi firesc, o înmulţire a colecţionarilor de antichităţi, aşa cum în peisajul social apar un număr tot mai consistent de intelectuali de formaţie occidentală.

În acest context, diverşi particulari, aparţinând elitei culturale, politice şi economice a vremii, adună, conservă şi etalează în palatele lor, colecţii arheologice, numismatice, de arme, documentaristice, de minerale, care au stârnit interesul la vremea lor. Diversitatea acestora şi mai ales valoarea lor, au impulsionat şi cercetările arheologice desfăşurate de amatori, nesistematice, pur acumulativ şi distructive.

[1] Mihai Anghelinu, *Evoluția gândii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie* (Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2014), 81.

Această stare, ce caracterizează în mod deosebit prima jumătate a secolului al XIX-lea, este cunoscută drept aşa-zisa perioadă a anticarismului, în care aceste obiecte de patrimoniu, ce nu beneficiau întotdeauna de cunoaşterea precisă a locului şi a condiţiilor descoperirii, au fost cumulate fără a avea o destinaţie socială bine delimitată, structurată şi o conservare în condiţii legitime şi în folosul generaţiilor viitoare.[2]

Instaurarea Rusiei ca putere protectoare în Principate avea să joace un rol important: atraşi de cultura franceză şi inspiraţi de demersurile anticariste din Rusia ţaristă, primii colecţionari din România extracarpatică sunt fie ofiţeri ruşi, fie beneficiază de iniţiative ruseşti.[3]

Primele preocupări arheologice au fost încurajate prin prevederile *Regulamentului organic*: „Archiologia se va învăţa ca un suplement la cursul de literatură grecească şi latinească şi de istorie veche. Istoria cuprinde interesurile publice şi întâmplările cele mai vrednice de aducere aminte, iar archiologia tâlmăceşte aceste interesuri şi întâmplări. Pătrunde în toate amănunturile vieţii din lăuntru, arată obiceiurile, ţiremoniile politice şi bisericeşti, descrie monumenturile, meşteşugurile, felul îmbrăcămintelor, sărbătorile jocurilor publice şi altele. Profesorul va arăta mai întâi antichităţile Egipetului şi ale neamurilor din Asia. După aceea, va trece la antichităţile grecilor şi ale romanilor, la care se va opri mai multă vreme şi va sfârşi printr-o arătare pe scurt de antichităţile cele mai vrednice de luare aminte ale celorlalte neamuri.[4]

Pentru comunitatea ştiinţifică din România data de 3 noiembrie 1834 rămâne o dată de referinţă, când este vorba de a rememora începuturile arheologiei naţionale.

Ceea ce ar putea să fie doar o dată convenţională în istoria acestei ştiinţe este în fapt data naşterii unei instituţii, a cărei continuitate poate fi urmărită şi documentată până în zilele noastre.[5]

---

[2] Bogdan-Petru Niculică, „Arheologie și arheologi în Bucovina secolului al XIX-les. De la anticarism la instituționalizare," *Analele Bucovinei*, XX, 2 (41), București (2013), 519.

[3] Sub autoritatea generalului Kisseleff apare, în 1832, o „Statisticească şi istoricească a Moldovei", în 1835 autorităţile ruseşti publicând o hartă, care semnala inclusiv unele puncte de interes arheologic; alt colaborator al lui Kisseleff, generalul Mavros, inspector al carantinelor şi arendaş al vămilor, va controla, practic, activitatea arheologică din sudul României, până pe la 1848, acumulând, prin săpături sau achiziţii, o importantă colecţie de antichităţi (Ion Ghiţă, „Pionieratul arheologiei românești", în Alexandru Barnea, Ela Gheorghe și Cristian Matos, (coord.), *Arheologia clasică în România: primul secol* (Cluj-Napoca: Nereamia Napocae, 2003), 23-25) citat în Anghelinu, *Evoluția gândii teoretice în arheologia din România*, 82.

[4] *Regulamentul organic* (1847), 384, citat în Dumitru Tudor, „Alexandru I. Odobescu arheolog," prefaţă la Alexandru Odobescu, *Istoria Archeologiei* (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1961), 8.

[5] Marius Babeș, „170 de ani de arheologie românească," *SCIVA*, tomurile 54–56, București (2003–2005), 9.

Astfel din 3 noiembrie 1834, la inițiativa banului Mihalache Ghica, care de altfel va face și prima donație, ia „naştere" din *porunca* fratelui său, domnitorului Alexandru Ghica, *Muzeul de Istorie Naturală și de Antichități*.

Noua instituţie editează, pentru scurtă vreme (1836-1838), un săptămânal, *Muzeul Naţional*, „gazetă literară şi industrială", unde anticarul Wladimir de Blaremberg publică descoperirile sale din Oltenia. Misiunea tot mai explicit naţională a arheologiei se conturează treptat, unul din articolele apărute în efemera publicaţie afirmând: "acum a venit vremea să ne întoarcem privirea noastră şi înapoi să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine suntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat viacurile trecute, cine a întemeiat acest stat, la ce prefaceri a fost supus."[6]

Este instituită obligativitatea depunerii obiectelor antice la muzeu, interzicându-se săpăturile prădalnice, cu scopuri mercantile.[7] Colecţia muzeului, în prima sa fază, se constituie din obiecte donate de iniţiator, majoritatea acestora provenind din achiziţii sau din săpăturile lipsite de metodă ştiinţifică, întreprinse de M. Ghica în staţiunile romane de la Reşca, Celeiu, Slăveni, Turnu Severin (toate din Oltenia). Banul M. Ghica este totodată acela care a salvat de la pierdere celebrul tezaur de la Pietroasele, descoperit în 1837, făcând ca el să ajungă, în 1842, la Muzeul Naţional.[8]

În Moldova, începuturile arheologiei se leagă de activitatea lui Gh. Săulescu, cel care publică, în 1837, o primă „monografie arheologică" asupra sitului roman de la Barboşi (Galaţi), *Descrierea istorico-geografică a cetăţii Caput Bovis*, deşi ea nu se baza pe săpături propriu-zise.[9]

Mai târziu, în 1862, o nouă donaţie făcută de colecţionarul de antichităţi Nicolae Mavros avea să fie prilejul decretului domnesc din 25 noiembrie 1864, prin care principele Alexandru Ioan Cuza instituia „Regulamentul pentru administrarea şi organizarea Muzeului de Antichităţi din Bucureşti". Muzeul astfel reorganizat era pus sub conducerea unui *Comitet Arheologic*, alcătuit din marile autorităţi ale vremii în acest domeniu: Nicolae Mavros (preşedinte pe viaţă). Alexandru Odobescu, V. Alexandrescu-Urechia şi August Treboniu Laurian. Adăpostit de-acum în noua clădire a Universităţii bucureştene, Muzeul de Antichităţi s-a limitat încă o vreme la funcţia de „depozitar" al vechilor

[6] Alexandru Păunescu, Irina Casian-Franga și Petre Diaconu, „Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului Naţional de Antichităţi," partea I (1834-1880), *SCIVA*, tom 35, nr. 1 (1984), 13.

[7] Vladimir Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi* (Bucureşti: Ed. Meridiane, 1968), 6.

[8] Mihai Grec, *Arheologia, între știință și pasiune* (Arad: „Vasile Goldiș" University Press, 2009), 45.

[9] Ion Ghiţă, „Pionieratul arheologiei românești," în Barnea, Gheorghe și Matos (coord.), *Arheologia clasică în România*, 27-28.

colecţii, precum şi al descoperirilor făcute şi donate de unii arheologi diletanţi, precum Bolliac, Pappazoglu sau Butculescu.

Pe primul plan între aceşti *arheologi amatori,* s-a aflat Cezar Bolliac (1813-1881), pasionat căutător şi colecţionar de antichităţi.

Arheolog şi numismat, Bolliac s-a orientat în primele sale expediţii arheologice (1845 şi 1858) exclusiv spre studiul ruinelor romane. Începând cu anul 1869, el îşi va concentra atenţia spre cercetarea siturilor geto–dacice de la Tinosu, Piscu Crăsani, Zimnicea şi în aşezarea neolitică de la Vădastra. El sesizează importanţa arheologiei preistorice, care era capabilă să fundamenteze „cunoştinţa că pe aceste locuri exista istorie pe când nu era istoria".[10]

În aceeaşi perioadă, preocupări similare, fundamentate pe o erudiţie şi o metodă ştiinţiifică superioare, a avut Alexandru Odobescu (1834–1895).

Al. Odobescu s-a născut îa Bucureşti la 23 iunie 1834. În 1848 devine elev la colegiul Sf. Sava, iar mai apoi la colegiul francez Monty din Bucureşti. În 1850 merge la studii în Franța, la College de France din Paris, unde îi are ca profesori, printre alții, pe cunoscuții istorici Jules Michelet și pe Edgar Quinet, susținători ai cauzei naționale a românilor din Principatele Dunărene.[11] Este unul dintre fondatorii „Revistei române pentru ştiinţe, literatură şi arte" (1861).

Om de o vastă cultură, Al. Odobescu s-a format în mediul emigraţiei româneşti dominate de personalitatea lui Nicolae Bălcescu. El este unul dintre pionierii arheologiei româneşti, având cunoştinţe solide de literatură şi istorie. Deşi nu a desfăşurat cercetări pe teren tipic arheologice – prin săpături – a manifestat un interes aparte pentru antichităţi. În foarte multe dintre notele şi studiile sale pot fi întâlnite date preţioase despre unele antichităţi şi monumente din judeţele Romanaţi, Argeş, Vâlcea, Dorohoi.[12]

Al. Odobescu are, de asemenea, meritul de a fi fondatorul învăţământului arheologic românesc, devenind în anul 1877 primul profesor de arheologie la Universitatea din Bucureşti, unde a prezentat numeroase prelegeri despre istoria arheologiei. În același an, 1877, publică primul manual/prima istorie a arheologiei scrisă de un român: *Cursu de Archeologia, Istoria Archeologiei. Studiu introductivu la această sciința. Prelegeri ținute la Facultatea de Litere din Bucuresci. I. Anticitatea, Renașcerea*.[13]

Tot el este autorul unui prim chestionar arheologic, destinat învăţătorilor de ţară şi pe care îl difuzează în 1871. Rezultatele provenite din judeţele Dorohoi şi Romanaţi vor fi publicate în 1871 şi 1877, însă – semnificativ pentru climatul

[10] M. Babeş, *în* Constantin Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol I (A-C) (Bucureşti: Fundația Culturală a Bucovinei, 1994), 94-95.
[11] Jules Michelet, *Istoria Franței*, colecția Biblioteca pentru toți (București: Editura Minerva, 1973).
[12] Grec, *Arheologia, între știință și pasiune*, 46.
[13] Bărbulescu, *Arheologia azi, în România* (Cluj-Napoca: Idea, 2016), 27.

căruia i se adresa demersul său - majoritatea informaţiilor primite sunt fie negative, fie incomplete, fie conţin „naive revelaţiuni ale învăţătorilor săteşti”.[14]

Arheologia românească îi datorează lui Odobescu şi alte câteva direcţii iniţiatice şi novatoare, cum ar fi introducerea noţiunii de „cultură” materială, analiza relaţiei dintre arheologie şi istorie, sau integrarea fenomenului social în studiul antichităţii.[15]

În mod deosebit se remarcă, în arheologie, prin studiile sale ample şi competente asupra tezaurului de la Pietroasa. Acestuia i-a închinat o impresionantă monografie, în limba franceză, intitulată „Le trésor de Petrossa”, vol. I–III, Paris, 1889–1900 (514 pagini). În acelaşi tipar se înscriu şi lucrările privind bibliografia Daciei, artele, antichităţile scitice şi datele despre împăratul Traian.

Dintre lucrările lui Odobescu, mai merită amintite: „Notice sur les antiquites de la Roumanie et catalogue de l’exposition universelle de Paris de 1867”, Paris, 1868 (87 p.); „Cestionarul arheologic”, Bucureşti, 1871; „Istoria arheologiei”, Bucureşti, 1877 (763 p.); „Antichităţile judeţului Romanaţi”, Bucureşti, 1878… Întreaga operă arheologico–istorică şi literară a lui Alexandru Odobescu, îi conferă acestuia unul dintre importantele locuri în rândul marilor cărturari români ai secolului al XIX-lea și meritul de fi unul dintre întemeietorii arheologiei moderne românești.[16]

O altă personalitate marcantă a arheologiei româneşti, este Grigore Tocilescu (1850–1909). Născut la Feteşti–Mizil, îşi face studiile secundare la Ploieşti şi Bucureşti. La Universitatea din Bucureşti studiază literele, dreptul şi filosofia. Îşi susţine doctoratul în filozofie la Universitatea din Praga (1876).

Efectuează călătorii de studii în Bulgaria, Rusia, Franţa, Italia, Anglia, Germania. La întoarcere prezintă un mare număr de documente referitoare la trecutul ţărilor române (printre acestea şi cronica lui Mihail Moxa şi manuscrisele lui Dimitrie Cantemir).

În cei 3 ani petrecuți la Paris îşi îmbogăţeşte cunoştinţele în domeniul istoriei, epigrafiei şi arheologiei, audiind cursuri la „Ecole des hautes etudes” şi „College de France”.

Din 1881 este profesor de istorie antică şi epigrafie la Universitatea din Bucureşti, ocupând şi funcţia de Director al Muzeului Naţional de antichităţi. Întemeiază şi conduce „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie” (1882–1909). Susţine conferinţe şi comunicări la Paris, Roma, Londra, Dresda care îl vor face cunoscut, fiind cooptat membru în numeroase societăţi arheologice străine, din Paris, Orleans, Bruxelles, Roma, Atena, Odesa, Moscova. Din anul

[14] Tudor*, loc. cit*., p. 14.

[15] Anghelinu, *Evoluția gândii teoretice în arheologia din România*, 89.

[16] Ştefan Ştefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românesti* (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978), 242-243; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane* (Iaşi: Editura Junimea, 1978), 11.

1877 devine membru corespondent al Academiei Române, din 1890 devenind titular.

Domeniul în care se remarcă în mod deosebit este studiul antichităţilor greco–romane din ţară. Lucrarea sa de debut în arheologie şi istorie veche, este „Dacia înainte de romani", Bucureşti, 1880 (594 p.). Această lucrare, prin proporţii şi conţinut, reprezintă prima mare încercare de realizare a unei istorii a Daciei preromane.[17] Lucrarea conţine un bogat material istoric, filologic şi arheologic.

În perioada următoare își îndreaptă atenția asupra cercetărilor de antichităţi greco-romane şi epigrafie. Ca Director al Muzeului Naţional de antichităţi, declanşează o amplă campanie de identificare şi de strângere de monumente, elemente arhitectonice, epigrafe, monede, acordând o atenţie deosebită Dobrogei. Numai aici identifică 60 de cetăţi greceşti şi romane şi adună peste 600 de inscripţii.

Tocilescu acordă o atenţie deosebită cercetărilor de la Axiopolis, Tomis, Troesmis, Callatis, precum şi de-a lungul valurilor din Cernavodă şi Constanţa. Cercetează valea Oltului, în special castrul de la Copăceni şi limesul transalutan. Ca urmare a acestor cercetări, va publica „Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie", Paris, 1892–1899, lucrare de mare interes arheologic; lucrarea avea şi o hartă cu principalele centre arheologice cunoscute la acea dată în România. A participat de asemenea la elaborarea volumului III din *Corpus Inscriptionum Latinarum* şi a publicat inscripţiile şi sculpturile din colecţia Muzeului de Antichităţi (*Monumente epigrafice şi sculpurali*).

Tot de numele lui Tocilescu se leagă şi primele cercetări privind marele complex arheologic de la Adamclisi. Aici, timp de 12 ani, va efectua săpături de dezvelire a preţiosului monument triumfal, iar mai apoi va extinde cercetările şi asupra cetăţii vecine. Va colabora cu istorici străini (O. Benndorf, G. Niemann), învăţând de la aceştia, dar şi împărtăşindu-le experienţa.[18]

Începand cu 1895 și în Moldova apare învăţământul superior de specialitate, în cadrul Universităţii din Iaşi, unde, se înființează catedra de „arheologie şi antichităţi", ocupată de un fost elev al lui Odobescu, Teohari Antonescu (1866–1910).

Acesta se remarcă, în special, prin monografiile dedicate Trofeului de la Adamclisi (1905) şi Columnei lui Traian (1910).

Semnificative pentru Moldova sunt, în această perioadă, cercetările de preistorie, dedicate în special culturii Cucuteni, dar şi altor orizonturi neolitice. Începuturile acestor cercetări se leagă de numele lui Nicolae Beldiceanu (1845–1896) şi Grigore Buţureanu (1855–1907).

---

[17] Grec, *Arheologia, între știință și pasiune*, 48.

[18] Preda, *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, 326-327; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, 12.

În Transilvania propriu-zisă, geografică (Bazinul Transilvaniei), studierea şi practicarea arheologiei este consecinţa creării infrastructurii şi dezvoltării arheologiei, pe de o parte sub influenţa dinspre Buda, pe de altă parte sub influenţa dinspre Viena, respectiv a zonelor de influenţă germană.

Secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea se caracterizează prin constituirea unor mari colecţii de obiecte antice. Acestea vor îmbogăţi patrimoniul unor muzee, precum: Muzeul Brukental din Sibiu, Muzeul Ardelean din Cluj, Muzeul Naţional Secuiesc din Sfântul Gheorghe. Au fost editate şi importante reviste de specialitate, dar numai în limbile maghiară şi germană.

Printre pionierii arheologiei transilvănene, merită a fi menţionaţi-pentru activitatea lor ştiinţifică, – M. J. Ackner (1782–1862), epigrafist, numismat şi arheolog, unul dintre primii cercetători ai minelor dacice de la Grădiştea Muncelului; E. A. Bielz (1827–1898), numismat, care a avut importante preocupări pentru monedele dacice, autor al unor importante studii despre acestea; C. Gooss (1844–1881), autor al unei importante cronici a descoperirilor arheologice din Transilvania; K. Torma (1829–1897), mare iubitor al antichităţilor, cunoscut–în special–prin preocupările lui pentru epigrafie şi care a propus ca temă de investigaţie urmele romanilor în părţile din nordul Transilvaniei, luând parte şi la comisia care lucra pentru Corpus Inscriptionum Latinarum, condusă de Theodor Mommsen.

Bucovina, lipsită de monumente romane, a cunoscut o preocupare târzie faţă de vechile vestigii. Teritoriu aflat până la 1918 sub dominaţie străină, intră în circuitul cercetărilor de tip arheologic, o dată cu înfiinţarea „Societăţii române de arheologie" (1866), remarcabilă fiind activitate lui D. Olinescu.[19]

Secolul al XIX-lea reprezintă pentru spaţiul românesc, secolul naţiunii şi a statului.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, arheologia încetează a mai constitui o simplă colectare a antichităţilor şi capătă rolul de auxiliar al cunoaşterii istorice.

[19] Grec, *Arheologia, între știință și pasiune*, 50.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 131-139

10.2478/actatr-2025-0007

TOWARDS A PEDAGOGY FOR COMMUNICATING ARCHAEOLOGY IN AN A-HISTORICAL WORLD: MINIMAL PRINCIPLES AND DIRECTIONS

Constantin Necula
Lucian Blaga University of Sibiu
constantin.necula@ulbsibiu.ro

***Keywords*:** archaeology pedagogy, scientific communication, public archaeology, a-historicity, post-truth, museum education, digital narrative, archaeological ethics.
Abstract: *In an era marked by an overwhelming presence of ephemeral information and an apparent flattening of historical perspective, the communication of archaeology faces unprecedented challenges. This paper proposes a reflection on the necessity and foundations of a pedagogy for archaeological communication, adapted to the contemporary context we term "a-historical." Characterized by the general public's difficulty in relating to the past in terms of continuity and causality, this a-historical world demands a rethinking of how archaeology, as the science of material remains, conveys its message. We argue that such a pedagogy must not be limited to the mere dissemination of scientific results, but should aim to cultivate a critical consciousness of temporality, cultural alterity, and the complexity of historical processes. The paper explores the theoretical foundations of such an approach, proposing a series of minimal principles—radical contextualization, multivocal dialogue, ethical engagement, and reflexive narrativization—and outlines concrete directions for action, from museum practices and formal education to new digital media and community archaeology.*

Introduction – Archaeology Adrift in a World of the Perpetual Present

We live in a paradoxical world. Never before in human history have we had access to such a vast amount of information about the past. Digital databases, virtual museums, documentaries with spectacular reconstructions, and a constant flow of news about new archaeological discoveries create the illusion of an unprecedented proximity to bygone eras. However, this informational abundance coexists with a phenomenon we can call "a-historicity": a structural difficulty within contemporary societies to integrate the past into a coherent narrative of becoming, to understand the complexity of historical processes, and to value the radical alterity of extinct cultures. The a-historical world is not a world without history, but one in which history is consumed in a fragmented, decontextualized, and often instrumentalized manner. The past becomes a reservoir of exotic

curiosities, a picturesque backdrop for entertainment, or a source of simplistic arguments in ephemeral identity debates[1].

In such a context, characterized by the speed of communication, the primacy of the emotional over the analytical, and the erosion of trust in expert discourse—phenomena accelerated by the "post-truth" era—archaeology finds itself in a vulnerable position[2]. Its discourse, based on methodological rigor, the slow analysis of material sources, and the acceptance of uncertainty, risks becoming inaudible or irrelevant.

Faced with this challenge, simply intensifying efforts to "popularize" or "disseminate" archaeological knowledge proves insufficient. A paradigm shift is necessary: a move from unidirectional communication, from the expert to a passive audience, to a genuine pedagogy of archaeological communication. This does not mean turning archaeologists into teachers in the traditional sense, but rather infusing every act of public communication—be it a museum exhibition, an open excavation site, a press article, or a social media post—with a profound educational intentionality[3]. The ultimate goal is not just to inform, but to form: to provide the public with the conceptual and critical tools to relate meaningfully to the material past and, by extension, to their own historical condition.

This study aims to explore the theoretical and practical foundations of such a pedagogy. We will begin by analyzing the concept of an "archaeology of communication" to understand how the discipline itself can reflect on its own processes of knowledge construction. Subsequently, we will articulate four minimal principles that should guide this pedagogy and suggest several concrete directions for implementation, adapted to the contemporary media and social landscape.

1. Theoretical Foundations: Towards an Archaeology of Communication

Before designing a pedagogy for communicating archaeology, it is necessary to understand that archaeology itself is, in its essence, an act of communication. It is an effort to translate the silent language of material remains into an intelligible discourse about the past. This translation process, however, is never neutral. Post-processual theories in archaeology have convincingly emphasized that archaeological interpretation is a hermeneutic act, influenced by the social, political, and cultural context of the archaeologist. Archaeological

[1] Massimo Vidale, *Archeologia, teorie, metodi, strumenti*, Carocci Editore /Manuali, 2024.

[2] John Carman, *Archaeology and Heritage: An Introduction* (Continuum, 2002);

[3] Laia Colomer (ed.), *Public Archaeology in the 21st Century: A Global Report* (Archaeopress, 2007).

data do not "speak for themselves"; they are made to speak through our theoretical frameworks, the questions we ask, and the narratives we construct.

A pedagogy of archaeological communication must, therefore, start from a premise of reflexivity. It must expose to the public not only what we know about the past, but also how we came to know it, what the limits of our knowledge are, and what alternative interpretations exist. This implies an "archaeology of communication"—a self-analysis of how the discipline constructs, validates, and disseminates knowledge.

A central theoretical pillar for this approach is provided by public archaeology. Moving beyond the initial view that equated it with Cultural Resource Management, modern public archaeology focuses on the dialogical relationship between archaeologists and various communities. It recognizes that the public is not a homogeneous, passive recipient, but an ensemble of actors with diverse interests, knowledge, and perspectives on heritage. An effective pedagogy must be anchored in the principles of public archaeology, which advocate for inclusion, collaboration, and social relevance[4].

Another crucial theoretical foundation is critical pedagogy, as captured in the now-classic work of Paulo Freire[5]. This approach argues that education is not a simple transfer of information but an act of "conscientização" (consciousness-raising), through which individuals become capable of critically analyzing their own reality. Applied to archaeological communication, critical pedagogy urges us to move beyond monolithic and often elitist narratives about the past. Instead of presenting history as a triumphal march of civilizations or a succession of inevitable events, we are obliged to also explore subaltern voices, conflicts, failures, and discontinuities. Such an approach can transform the public's perception of archaeology from a discipline about "old things" into a powerful tool for understanding the mechanisms of power, inequality, and social change over time.

In the a-historical and post-truth context, this theoretical grounding becomes vital. When facts are questioned and alternative narratives (including pseudoscientific ones) proliferate, archaeology cannot win the battle for credibility merely by asserting its scientific authority. It must win the public's trust through transparency, by explaining its methods, and by demonstrating its relevance to contemporary issues. A pedagogy of archaeological communication is, ultimately, a pedagogy of critical thinking applied to the materiality of the past.

2. Minimal Principles for a New Pedagogy

[4] Ian Hodder, *The Archaeological Process: An Introduction* (Blackwell Publishers, 1999).

[5] Paulo Freire, *Pedagogy of the Oppressed* (Continuum, 2005).

Drawing from these theoretical foundations, we can articulate a series of guiding principles for a pedagogy of archaeological communication adapted to the 21st century. These principles are not a rigid recipe but a flexible framework intended to orient practice in various contexts.

2.1. The Principle of Radical Contextualization

In a world of informational fragmentation, the greatest disservice we can do to the past is to present it decontextualized. A spectacular artifact, isolated in a display case or featured in a viral post, becomes a mere aesthetic curiosity, devoid of historical significance. The principle of radical contextualization imposes a constant effort to place every object, site, or archaeological phenomenon within its complex network of relationships[6]. This means:

- **Archaeological Contextualization:** Explaining not only an object's function but also its provenance (stratigraphic context), its associations with other artifacts and ecofacts, and the post-depositional processes that affected it. The public must understand that the significance of a ceramic sherd, for example, derives less from its intrinsic value and more from the information it carries about trade networks, technologies, dietary practices, or rituals.
- **Social and Cultural Contextualization:** Reconstructing, as much as possible, the social landscape in which artifacts were created and used. This involves moving beyond typological and chronological descriptions to explore themes such as social organization, gender relations, religious beliefs, or economic practices.
- **Historiographical Contextualization:** Presenting how interpretations of a site or culture have changed over time. Showing, for example, how a Dacian fortress was interpreted differently by the nationalist archaeology of the early 20th century, by Marxist archaeology, and by contemporary approaches is an essential exercise in intellectual honesty and a valuable lesson in how the present shapes our understanding of the past[7].

2.2. The Principle of Multivocal Dialogue

Traditional archaeological discourse has been largely monologic: the expert's voice explaining the past to a silent public. An effective pedagogy for an a-historical world must replace this monologue with a multivocal dialogue[8]. This means actively recognizing and integrating other voices into the process of interpreting and communicating the past.

- **Dialogue with Local Communities:** The communities living in proximity to archaeological sites are not mere passive custodians but holders of local

---

[6] Cornelius Holtorf, *Archaeology is a Brand! The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture* (Left Coast Press, 2007).

[7] Susan E. Alcock and Robin Osborne, eds., *Classical Archaeology*, 2nd ed. (Wiley-Blackwell, 2012).

[8] Nick Merriman, ed., *Public Archaeology* (London: Routledge, 2004).

memories, traditions, and perspectives that can enrich scientific interpretation. Community archaeology projects, which actively involve residents in various stages of research, are a clear example of this principle.

- **Interdisciplinary Dialogue:** Archaeology can no longer operate in isolation. Dialogue with anthropology, sociology, genetics, chemistry, or the visual arts can open new perspectives and make archaeological discourse more relevant and appealing.
- **Dialogue with the Public:** Creating platforms (physical and digital) where the public can ask questions, express doubts, and propose their own interpretations. This does not mean abandoning scientific rigor, but rather treating the public as an intelligent partner in the process of knowledge construction. Even confronting pseudo-archaeological interpretations can become a pedagogical opportunity if approached not with ridicule, but with a transparent explanation of scientific methods and arguments.

2.3. The Principle of Ethical and Political Engagement

Archaeology is never apolitical[9]. Decisions about which sites to excavate, what stories to tell in museums, and how to manage heritage have profound political and ethical implications. To claim absolute neutrality is not only naive but also irresponsible[10]. A pedagogy of archaeological communication must address these dimensions head-on.

- **Ethics of Discovery and Repatriation:** Discussions about the provenance of artifacts in museum collections, the restitution of cultural property, and the rights of indigenous communities to their heritage should not be avoided. They represent crucial opportunities to educate the public about the history of colonialism and the complexities of reparatory justice.
- **Awareness of Political Instrumentalization:** The public must be equipped to recognize the ways in which archaeology is used (and abused) to legitimize nationalist agendas, territorial claims, or xenophobic discourses. A critical analysis of how certain archaeological symbols are co-opted in contemporary political discourse is an exercise in civic hygiene.
- **Relevance to the Present:** Archaeology can offer valuable perspectives on some of the most pressing current issues: climate change (through paleoclimatic studies), sustainability (by analyzing ancient agricultural systems), migration (by tracing interaction networks), or crisis management (by studying the collapse of past societies). Establishing these connections is essential to combat the perception of archaeology as an irrelevant discipline.

---

[9] Bruce G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, 3rd ed. (Cambridge University Press, 2020); Paul Feyerabend, *Science in a Free Society* (London: New Left Books, 1978); Paul Feyerabend, *Farewell to Reason* (Verso Books, 1987).

[10] Cătălin Pavel, *Arheologia iubirii: De la Neanderthal la Taj Mahal* (Bucharest: Humanitas, 2019).

2.4. The Principle of Reflexive Narrativization

Humans understand the world through stories. Raw data, however rigorously collected, have limited impact if not integrated into a coherent and captivating narrative[11]. However, in the post-truth era, the power of narratives can be dangerous. The principle of reflexive narrativization proposes a middle path: using the power of stories, but with a critical awareness of their construction.

- **From Artifact to Story:** The effort to translate an assemblage of artifacts and structures into a story about the lives of people in the past. This involves the use of controlled, evidence-based imagination to evoke human experiences, emotions, and dilemmas.
- **Multiple Narratives:** Presenting several possible stories that the data can support. For example, instead of presenting a single interpretation of a rich grave, we can explore alternative scenarios: was this a respected leader, a feared warrior, a usurper, or perhaps a religious figure? This teaches the public about the hypothetical and probabilistic nature of archaeological interpretation.
- **The Meta-narrative (The Story of the Story):** Including the story of the archaeological research itself within the narrative about the past. Recounting the difficulties on-site, the "eureka" moments in the lab, the heated debates among researchers, and the interpretive dead-ends humanizes the science and makes it more credible[12].

3. Minimal Directions for Action

Implementing these principles requires a multi-faceted approach that combines traditional methods with new technologies. We present below some directions for action, without claiming to exhaust the line of research[13].

3.1. Reinventing the Museum Space

The museum remains the primary point of contact between the public and archaeology[14]. To become a driver of the new pedagogy, the museum must evolve from a temple of objects to a forum for ideas.

- **Problem-Oriented Exhibitions:** Exhibition design should move beyond simple chronological or typological displays. Exhibitions could be structured around

---

[11] Michael Shanks and Christopher Tilley, *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice* (Cambridge University Press, 1987).

[12] Daniel Punday, "Space across Narrative Media: Towards an Archeology of Narratology," *Narrative* 25(1) (2017): 92–112, https://doi.org/10.1353/nar.2017.0006.

[13] Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (London: Routledge, 2006); Eric H. Cline, *Archaeology: An Introduction to the World's Greatest Sites* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016).

[14] Bruce G. Trigger, *Sociocultural Evolution: Calculation and Contingency* (Wiley-Blackwell, 1998).

questions or problems (e.g., "How did people manage waste in the Roman era?"; "What does gender mean in prehistory?"), encouraging visitors to seek answers and reflect.

- **Open Laboratories and Curatorial Transparency:** Allocating spaces where the public can see specialists at work (conservators, anthropologists, illustrators) and interact with them. Labels and wall texts should include not only factual information but also open-ended questions, details about the objects' provenance, and mention of interpretive controversies.
- **Co-creative Programs:** Inviting local communities, artists, or student groups to participate in creating exhibition sections or events, thereby offering alternative perspectives on the collections.

3.2. Archaeology in Formal Education

Integrating archaeology into the school curriculum is fundamental for cultivating historical consciousness from a young age.

- **Pedagogical Kits and School Partnerships:** Developing teaching materials (artifact replicas, activity manuals, lesson plans) that teachers can use in the classroom. Museums and research institutes should establish long-term partnerships with schools in their communities.
- **Simulated "Excavations" and Practical Workshops:** Organizing hands-on activities that allow students to experience the process of archaeological discovery and interpretation. These develop critical thinking, observation skills, and teamwork.
- **Teacher Training:** Offering training courses for history teachers (and others) to familiarize them with the methods and perspectives of contemporary archaeology.

3.3. Capitalizing on New Digital Media

The digital landscape offers extraordinary opportunities but also considerable risks. A pedagogy of archaeological communication must navigate this space with intelligence and responsibility.

- **Interactive Digital Storytelling:** Using online platforms to create complex, non-linear narratives. Interactive maps, 3D models of artifacts and sites, virtual tours augmented with information, and video games based on rigorous historical scenarios can provide immersive and personalized learning experiences[15].

---

[15] H. Erich., *Archeology. An Introduction to the World's Greatest Sites*, The Teaching Company, 2016; Daniele Manacorda, *Lezioni di Archeologia*, Editori Laterza, 2025.

- **Active and Dialogical Presence on Social Media:** Archaeological institutions must use social media not just as bulletin boards, but as spaces for conversation. This involves responding to comments, organizing Q&A sessions with specialists, debunking fake news with clear arguments, and promoting a culture of civilized debate.
- **Open Science:** Publishing primary data (where possible and ethical), excavation reports, and articles in an open-access format increases transparency and trust. Excavation blogs, where archaeologists share the progress and challenges of their research in real time, are an excellent tool in this regard.

3.4. Expanding Community Archaeology

The most effective form of pedagogy is direct participation. Community archaeology projects[16], where citizens work alongside archaeologists, are essential.

- **Open and Participatory Archaeological Sites:** Organizing open days, but also creating volunteer opportunities for community members in activities such as surface surveys, washing and sorting archaeological material, or documentation[17].
- **Oral History and Local Memory Projects:** Correlating archaeological discoveries with the memories and stories of local inhabitants, creating a bridge between the distant and recent past.
- **Co-management of Heritage:** Involving local communities in decisions regarding the protection and enhancement of archaeological sites in their territory, thereby increasing their sense of ownership and responsibility[18].

Conclusions: An Archaeology for the Future

The a-historical world, with its temptations to flatten time and ignore complexity, represents a threat not only to the discipline of archaeology but to society as a whole. A society without a deep and critical understanding of its past is a society vulnerable to manipulation, incapable of learning from its previous mistakes, and lacking the cultural resources to imagine a different future.

In this context, the communication of archaeology becomes an act of cultural resistance and civic responsibility. The transition from the mere dissemination of information to a pedagogy of communication, as outlined in this paper, is an urgent necessity. Such a pedagogy, founded on contextualization, dialogue, ethical engagement, and reflexive narrativization,

[16] Gabriel Moshenska, ed., *Key Concepts in Public Archaeology* (UCL Press, 2017).
[17] Colin Renfrew and Paul Bahn, eds., *Archaeology: The Key Concepts* (Routledge, 2005).
[18] Colin Renfrew, Paul Bahn, Elisabeth DeMarrais, *L'essenziale di archeologia. Teoria. Metodi. Practiche*, Terza edizione italiana, Archeologia Zanichelli, 2024.

does not aim to provide definitive and comforting answers. On the contrary, its purpose is to teach the public to ask better questions, to tolerate ambiguity, to think critically, and to appreciate the infinite diversity of human experience as it is inscribed in the fragile material archive of the Earth.

By assuming this pedagogical role, archaeology can demonstrate that it is not just a science of bones and sherds, but a vital discipline for building a more conscious and responsible future. In a world that tends to forget, archaeology can teach us the essential art of remembrance.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 141-179

sciendo

10.2478/actatr-2025-0008

CULTURAL HERITAGE FRAMEWORKS AND GOVERNANCE IN CHINA AND EUROPE: LESSONS FOR ROMANIA

Răzvan M. Andrei
Western University of Timișoara
mihai.andrei83@e-uvt.ro

Keywords: *cultural heritage management; Europe; China; Romania; governance models.*
Abstract: *This article examines the major theoretical frameworks shaping contemporary cultural heritage management (Authorized Heritage Discourse, Values-Based Heritage Management, Sustainable Heritage Management, Cultural Landscape Theory, and Heritage Tourism Theory) and evaluates their applicability across different governance and cultural contexts. Drawing on case studies from Europe and China, it analyzes how political systems, planning traditions, and cultural values influence the interpretation, conservation, and use of heritage. The comparative discussion highlights Europe's shift toward participatory, community-centered governance and China's state-directed model, which selectively incorporates international best practices while maintaining centralized narrative control. The paper then considers implications for Romania, positioned between these paradigms. It argues that Romania's heritage sector would benefit from integrating participatory mechanisms, sustainability principles, and interdisciplinary approaches while adapting international models to local administrative and socio-cultural realities. Overall, the study demonstrates that heritage management must be context-sensitive, balancing expert knowledge, community values, and sustainable development to ensure the long-term vitality of cultural heritage.*

The study of cultural heritage management has evolved through a diverse set of theoretical and conceptual frameworks that structure the ways in which cultural heritage is defined, evaluated, and managed. This paper provides a comprehensive examination of the principal theories informing contemporary heritage-management research, offering a critical evaluation of each framework and its relevance across diverse cultural and political settings. It discusses the Authorized Heritage Discourse (AHD), Values-Based Heritage Management (VBHM), Sustainable Heritage Management, Cultural Landscape Theory, and Heritage Tourism Theory (with particular attention to the tourist gaze and questions of authenticity).

The analysis begins by defining the key concepts (heritage, management, conservation, and values) then moves to an in-depth assessment of each

theoretical model. It concludes with a comparative exploration of how these paradigms operate in Europe and China, supported by concrete case studies such as the Mogao Caves and Bran Castle, which illustrate the practical consequences of applying these approaches.

Cross-cutting debates, including universalism versus relativism in heritage definitions, the relationship between tangible and intangible heritage, and the extent to which Western theoretical models can be transferred to non-Western or authoritarian contexts, are explicitly integrated into the discussion.

Conceptual Clarifications

Before examining the theoretical frameworks, it is essential to clarify the core terms. Heritage studies draw on an interdisciplinary vocabulary, and agreement on definitions underpins the coherence of theoretical discourse. This section defines the notions of cultural heritage, heritage management, conservation, and values as they are used in this chapter.

"Cultural heritage" broadly denotes the legacy of physical artefacts and intangible attributes of a group or society, inherited from the past and transmitted to future generations. It includes both tangible heritage (monuments, buildings, sites, landscapes, objects)[1]and intangible heritage, such as living traditions, practices, knowledge, language, rituals, and other expressions that communities recognize as integral to their identity.[2]

It is crucial to emphasize that cultural heritage extends beyond officially designated sites; many places and traditions hold profound local or national significance even if they are not recognized by UNESCO. The 1972 UNESCO World Heritage Convention introduced the concept of Outstanding Universal Value (OUV) [3], referring to cultural or natural significance "so exceptional as to transcend national boundaries." This standard reflects a universalist orientation in the assessment of heritage value.

By contrast, frameworks such as UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage[4] and the Council of Europe's Faro Convention[5] foreground a more relativist and community-based perspective: heritage value is defined by the people who create, maintain, and

[1] UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* (Paris, 1972), chapter I, article 1, https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf.

[2] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (Paris, 2003), article 2, points 1, 2, https://perma.cc/JP9K-RCBR.

[3] UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*.

[4] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.

[5] Council of Europe, *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Faro, 2005), Council of Europe Treaty Series (CETS) No. 199, https://rm.coe.int/1680083746.

cherish it. From this standpoint, cultural heritage encompasses not only major monuments deemed "universal," but also everyday cultural practices and places imbued with meaning for specific communities; an understanding that affirms heritage as dynamic, plural, and co-produced through human narratives and memory.

"Heritage management" refers to the processes through which cultural-heritage resources are identified, protected, and administered in the public interest. It is often described both as a process and a product, involving planning and decision-making that balance conservation with contemporary use. One useful definition frames heritage management as the integration of the products and processes that provide society with a wealth of resources created and inherited from the past, shaped in the present, and transmitted for the benefit of future generations.[6]

In practical terms, this entails coordinating technical conservation work, legal protection, stakeholder engagement, and sustainable development, ensuring that heritage sites and practices can endure over time while retaining their significance.

"Conservation," as defined by the Burra Charter[7], encompasses "all the processes of caring for a place so as to retain its cultural significance." It includes a wide spectrum of actions (maintenance, preservation, restoration, reconstruction, and adaptation) intended to safeguard a site's important values for the future. The focus on cultural significance (often used interchangeably with "heritage values") highlights that conservation is not an end but a means of sustaining the meanings and values embedded in heritage places.

In this paper, management is understood as a broader undertaking involving policy, governance, and decision-making related to heritage, while conservation refers more specifically to the technical and practical interventions aimed at protecting the material fabric and associated values of cultural heritage.

At the core of contemporary heritage management lies the concept of "heritage values," the qualities and meanings that justify the preservation of a site or tradition. The Burra Charter defines cultural significance as comprising aesthetic, historic, scientific, social, or spiritual values relevant to past, present, or future generations.[8]

---

[6] Ricardo Elia and Marta E. Ostovich, "Heritage Management," *Oxford Bibliographies Online* (2011), https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195389661/obo-9780195389661-0119.xml.

[7] Australia ICOMOS, *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance* (Burwood: Australia ICOMOS, 2013), article 1.4, https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf.

[8] Australia ICOMOS, *Burra Charter*, article 1.2.

These values may be inherent in the material fabric of heritage (for example, the historic structure of a medieval church) or attributed by people through use, memory, and cultural association (such as the spiritual importance of a sacred place to a community). Heritage values are multivalent and frequently contested. Scholarship emphasizes that values are not fixed attributes of objects but are produced through the interaction of heritage with its social and historical contexts. They evolve over time and often vary among different stakeholder groups.

Commonly identified categories include historic value (connections to the past or to significant events), aesthetic value (artistic or architectural merit), scientific/technical value (knowledge embodied in a site), social value (contemporary meaning for communities and identities), spiritual or religious value, and increasingly, economic value (heritage as an economic asset or tourism resource).

Modern approaches to heritage management advocate recognizing and balancing this full spectrum of values rather than privileging a single dimension (such as historic or artistic significance) at the expense of others. In practice, the field has shifted from an expert-driven focus on narrowly defined "significance" toward a broader, values-based orientation that incorporates multiple stakeholder perspectives into decision-making about the care and use of heritage.[9]

Main Theoretical Frameworks

After clarifying these foundational concepts (what constitutes cultural heritage, what heritage management entails, and how conservation and values are understood) we now turn to the principal theoretical frameworks that have shaped research in heritage management.

Table 1 provides a comparative overview of these frameworks, which will be examined in detail in the following sections.

Theoretical Framework	Focus and principles	Key-concepts and examples
AHD – Authorized Heritage Discourse	It emphasizes official, expert-validated narratives about heritage, often oriented toward nation-building and monumental sites. Heritage is understood as material, historical, and "inherently valuable," with authorized	A top-down, hegemonic discourse that privileges certain values (e.g., monumental aesthetics) while marginalizing others. For example, national registers that prioritize grand monuments tend to

[9] Randall Mason, "Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices," in *Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report*, ed. M. de la Torre (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002), 5-30.

Theoretical Framework	Focus and principles	Key-concepts and examples
	experts (e.g., state heritage authorities) determining what qualifies as heritage.	underrepresent vernacular or minority heritages. Laurajane Smith introduced AHD as a critical analytical concept.
VBHM – Values-Based Heritage Management	It centers on the multiple values that different stakeholders attribute to heritage (historical, social, spiritual, and others) and grounds management decisions in sustaining those values. Developed as a response to the AHD, it promotes a more democratic and pluralistic process.	Assessing significance and engaging stakeholders are central. Its foundations lie in the Burra Charter principle that the purpose of conservation is the safeguarding of cultural significance. For example, heritage-site management plans may involve local communities to identify social values alongside expert assessments of historical and artistic ones. In this view, "managing heritage means managing values."
Sustainable Heritage Management	It integrates heritage conservation with the goals of sustainable development—social well-being, economic viability, and environmental protection. It recognizes heritage as a resource that must be managed for long-term sustainability and for the benefit of the communities it serves.	A holistic planning approach that balances conservation with contemporary use. Heritage contributes to sustainable development across cultural, economic, social, and environmental dimensions. Examples include the adaptive reuse of historic buildings (preserving cultural value while providing economically viable functions) or limiting visitor numbers to prevent environmental degradation. UNESCO's Historic Urban Landscape approach (2011)

Theoretical Framework	Focus and principles	Key-concepts and examples
		operationalizes this integration for urban heritage.
Cultural Landscape Theory	It views heritage not as isolated monuments but as landscapes shaped by the interaction between people and their environment. It embraces geographic and anthropological perspectives, blurring the line between nature and culture. Recognized by UNESCO in 1992 through the designation of cultural landscapes.	Human–environment synergy is central. Categories include designed landscapes, organically evolved landscapes (e.g., agricultural terraces), and associative landscapes (sites with spiritual or cultural associations). Examples include the Honghe Rice Terraces (China) as a continuously shaped landscape through indigenous agricultural practices, and the Lake District (UK) as a collaborative product of nature and agrarian culture. The focus is on conserving living cultural ecosystems, not merely individual artifacts.
Heritage Tourism Theory (including „Tourist Gaze" and „Authenticity")	It examines heritage within the context of tourism, exploring how visitors perceive and experience it ("the tourist gaze") and their quest for authenticity in travel experiences. It addresses the commercialization of heritage and its interpretation for audiences.	Tourists have a culturally conditioned "gaze": they seek images and narratives they expect to encounter, often shaped by the media. Heritage sites may "stage" experiences to meet these expectations (staged authenticity – MacCannell). For example, Bran Castle in Romania is promoted as "Dracula's Castle" to align with popular Gothic legends, despite a tenuous historical

Theoretical Framework	Focus and principles	Key-concepts and examples
		connection. The theory distinguishes between objective authenticity (historical accuracy) and experiential authenticity (the personal meaning experienced by the visitor).

Table 1. (Sources: Clark 2014[10], Smith 2006[11]; Burra Charter 2013[12]; UNESCO World Heritage Operational Guidelines 2005[13]; Urry 1990[14]; MacCannell 1973[15])

Authorized Heritage Discourse (AHD), a term coined by Laurajane Smith[16], describes the dominant Western paradigm of heritage, emerging in the 19th–20th centuries and still shaping contemporary practice. AHD frames heritage as material, monumental, and national, prioritizing major sites—monuments, iconic buildings, artworks, and archaeological sites—deemed historically significant by state authorities or experts. It emphasizes monumentality, aesthetics, age, and scientific authority.

AHD carries implicit narratives of national identity and continuity, positioning heritage as a tool for states to project a shared past and cultural prestige. The discourse is Eurocentric, originating from European experiences and disseminated globally through colonial and international heritage practices[17]. Experts (archaeologists, architects, historians, and state officials) hold the primary authority to define and conserve heritage, while community voices and alternative narratives are marginalized.

[10] Kate Clark, "Values-Based Heritage Management and the Heritage Lottery Fund in the UK," *APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology*, no. 45 (2014): 65-71.
[11] Laurajane Smith, *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage* (London: Routledge, 2004).
[12] Australia ICOMOS, *Burra Charter*.
[13] UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2005), https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf.
[14] John Urry, *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies* (London: Sage Publications, 1990).
[15] Dean MacCannell, "Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings," *American Journal of Sociology*, 79(3) (1973): 589-603, DOI: http://dx.doi.org/10.1086/225585.
[16] Smith, *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*.
[17] Smith, *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*.

In practice, AHD manifests in museum exhibitions, site interpretation panels, and national registers that privilege elite architecture and grand monuments over vernacular or indigenous heritage. As Waterton et al. [18] note, even expert-driven frameworks like the Burra Charter can reinforce an "authorized" version of heritage, limiting unofficial interpretations.

Critiques of AHD emphasize its hegemonic power dynamics. Far from neutral, AHD sustains the authority of states and expert institutions to define heritage, prioritizing material authenticity, monumental sites, and expert values while marginalizing living, community-based, and non-Western heritage. It assumes heritage value is intrinsic and universal, an assumption challenged by scholars advocating a relativist perspective in which value is culturally constructed and context dependent.[19]

Recent studies show that AHD is neither monolithic nor immutable. Even official heritage discourses can be negotiated and contested "from below," incorporating local agency. Case studies (e.g. Ashton[20] on Australian heritage) demonstrate that community initiatives and local contexts can reshape narratives framed by AHD. For example, a state-led reconstruction of a private residence in China into a patriotic memorial integrated local traditions and memories, creating a hybrid discourse. Yan's[21] comparison of official Chinese heritage narratives, such as Fujian Tulou, with Western AHD highlights notable differences: Chinese discourse emphasizes harmony with nature and living community, contrasting with the Western focus on material structure. Such research underscores the need to critically adapt AHD frameworks in non-Western contexts rather than applying them universally.

A major challenge to AHD emerged with the rise of intangible heritage as an international priority. UNESCO's recognition of intangible cultural heritage (oral traditions, performing arts, rituals, crafts, etc.) in 2003 directly confronted AHD's material bias. Intangible heritage does not reside in monuments or objects, but in human practices and knowledge, constantly evolving. This required an expansion of the discursive framework. Smith[22] herself argued that intangible heritage challenges the Authorized Heritage Discourse, forcing heritage authorities to shift from conserving static objects to facilitating the

---

[18] Emma Waterton, Laurajane Smith and Gary Campbell, "The Utility of Discourse Analysis to Heritage Studies: The Burra Charter and Social Inclusion," *International Journal of Heritage Studies*, no. 12 (2006): 339-355.

[19] Smith, *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*.

[20] Paul Ashton, "The Birthplace of Australian Multiculturalism? Retrospective Commemoration, Participatory Memoralisation and Official Heritage," *International Journal of Heritage Studies*, no. 15 (2009): 381–398.

[21] Haiming Yan, "World Heritage as Discourse: Knowledge, Discipline and Dissonance in Fujian Tulou Sites," *International Journal of Heritage Studies*, no. 21 (2015): 65–80.

[22] Laurajane Smith, "Intangible Heritage: A challenge to the authorised heritage discourse," *Revista d'Etnologia de Catalunya*, np. 39 (2014): 13-22.

transmission of living traditions—often owned by source communities rather than the state. AHD, with its emphasis on expert control, struggles to manage heritage that cannot be "frozen" or easily quantified. Integrating intangible heritage has begun to pluralize the discourse on what constitutes heritage, potentially democratizing it by recognizing community knowledge and cultural diversity.

In conclusion, AHD is a fundamental theoretical construct that illuminates how heritage narratives are authorized and by whom. It has been influential in critiquing entrenched heritage practices, particularly universalist, materialist, and expert-driven approaches typical of 20th-century charters and institutions. Understanding AHD provides a reference point against which other paradigms (such as values-based or sustainability-oriented approaches) have developed as responses or alternatives. As the comparative section will show, the relevance and character of AHD can differ between Europe (its site of origin) and China (which has its own state-led heritage narrative), raising important questions about the transferability of Western expert-centered theories to different cultural and political contexts.

Values-Based Heritage Management (VBHM) emerged in the late 20th century as a response to the limitations of Authorized Heritage Discourse (AHD). Unlike AHD, which prioritizes expert judgment, VBHM emphasizes the full range of values identified by diverse stakeholders, operating on the principle that managing heritage is managing values.[23]

Its foundations lie in the Burra Charter (ICOMOS Australia, 1979; revised 2013), which introduced the concept of cultural significance and called for conservation decisions to reflect a site's aesthetic, historic, scientific, and social values for past, present, and future generations.[24] This approach marked a shift from earlier materialist-focused philosophies, such as the Venice Charter (1964) [25], toward a place-centered, values-based methodology.

In the 1990s, systematic methods for identifying and assessing values were developed by organizations like the Getty Conservation Institute and English Heritage. Frameworks such as *Assessing the Values of Cultural Heritage*[26] provided tools to categorize and transparently analyze historic, social, spiritual, aesthetic, and economic values, embedding stakeholder perspectives into conservation planning.

---

[23] Clark, "Values-Based Heritage Management and the Heritage Lottery Fund in the UK".

[24] Australia ICOMOS, *Burra Charter*.

[25] ICOMOS, *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (Venice Charter) (Venice: ICOMOS, 1964), https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/Charter-of-Venice_1964.pdf.

[26] Marta de la Torre, *Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report* (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002).

VBHM emphasizes participatory processes in which stakeholders identify the diverse values associated with a heritage site. Local communities may highlight social or spiritual values; historians might focus on historical significance or rarity; visitors may appreciate aesthetic qualities or the site's atmosphere. These multiple perspectives are systematically integrated into management planning. Kate Clark[27] describes this approach as an "intellectual shift" in heritage decision-making, moving from individual expert judgment toward a more transparent, consultative, and evidence-based process. VBHM seeks to democratize heritage management by expanding the circle of those who can articulate significance. It does not dismiss expert knowledge but situates it alongside community knowledge and values derived from practical use.

A defining feature of VBHM is its focus on documenting and assessing values (through significance assessments, value surveys, or participatory workshops) and explicitly linking every management decision to its impact on the identified values. For example, a colonial-era building valued both for its architectural features and its role as a community space would be managed to conserve defining elements of its fabric while maintaining access for the community, thus simultaneously supporting historical, aesthetic, and social values. Conflicts between values (such as conserving a fragile interior versus opening it to the public) require careful negotiation, ideally involving all relevant stakeholders.[28]

VBHM carries significant ethical and practical implications. Ethically, it aligns with the view that heritage belongs to the communities who imbue it with meaning, reflecting the spirit of instruments such as the Faro Convention, rather than being the exclusive domain of the state or experts. Practically, by recognizing a broader spectrum of values, VBHM fosters inclusive management strategies and promotes long-term sustainability. For instance, a values-based management plan for an archaeological site may include physical protection of remains (scientific value), interpretation programs reflecting Indigenous perspectives (cultural value), and educational initiatives for the public (social value). This integration of multiple value types increases the likelihood that stakeholders will actively support and participate in heritage conservation.

The values-based approach has been increasingly incorporated into international practice. Advisory bodies of UNESCO, including ICOMOS and ICCROM, promote values-based site management and heritage impact assessments that consider social and cultural dimensions. The UK Heritage Lottery Fund adopted a values-based framework in the early 2000s for project funding, requiring applicants to identify heritage values and articulate anticipated

[27] Clark, "Values-Based Heritage Management and the Heritage Lottery Fund in the UK".
[28] Clark, "Values-Based Heritage Management and the Heritage Lottery Fund in the UK".

public benefits.[29] Similarly, ICCROM's 2015[30] guide on people-centered approaches underscores that decision-making should reflect community values and needs, reinforcing VBHM principles in professional practice.

Despite its broad acceptance, VBHM faces practical challenges. Identifying and assessing values can be methodologically complex and occasionally contentious. Stakeholders often hold conflicting values—for instance, a developer may emphasize the economic value of repurposing a historic warehouse, conservators may prioritize its historical value and preservation of original structures, and artists may highlight its social value as a community arts space. VBHM requires negotiation and, at times, compromise. It also assumes that authorities have both the capacity and willingness to facilitate meaningful community participation, which is not always possible, particularly in highly centralized governance contexts.[31]

In China, VBHM principles are partially adopted at the discursive level but rarely fully realized in practice. The 2011 Intangible Cultural Heritage Law explicitly calls for "community involvement," yet political frameworks limit the actual autonomy of these communities.[32]

A notable positive example is the UNESCO Mogao Grottoes, managed by the Dunhuang Academy, where multiple values (historical, artistic, religious, and educational) are assessed. Management includes collaboration with international organizations such as the Getty Conservation Institute, and daily visitor limits (around 6,000 per day) reflect the application of the principle of "value sustainability".[33] However, the "community" defined in management documents does not include the local population (as the site is uninhabited) but only experts and visitors, reflecting a technocratic form of participation.

In other cases, such as Pingyao, local consultations are largely symbolic, while final decisions rest with state or municipal authorities. Unlike Western models, VBHM in China functions more as a mechanism to validate pre-existing decisions rather than co-produce them. Participation is therefore often

---

[29] Clark, "Values-Based Heritage Management and the Heritage Lottery Fund in the UK".

[30] Sarah Court and Gamini Wijesuriya, *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage* (Rome: ICCROM, 2015), https://www.iccrom.org/sites/default/files/PCA_Annexe-2.pdf.

[31] Ji Li, "Community Participation in Urban Heritage Management: Comparing Chinese and International Practices," in *Towards a Participatory Approach to Cultural Heritage Management*, book series Creativity, Heritage and the City, volume 7 (Springer Singapore, 2025) DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-96-9366-5_3.

[32] 中華人民共和國非物質文化遺產法 2011, [author's translation: *Law of the PRC regarding intangible cultural heritage 2011*], https://www.mct.gov.cn/gtb/index.jsp.

[33] Jinshi Fan, "Preserving the Mogao Grottoes: Challenges and Strategies," *China Heritage Quarterly*, no. 33, (2018): 22–35.

performative, a procedural requirement for UNESCO reporting rather than a genuine redistribution of authority.[34]

In conclusion, VBHM represents a major theoretical shift, reframing heritage from an object of expert care to a space of shared values. It redirects discourse from *how* to conserve heritage toward *why* and *for whom*, emphasizing the preservation of values meaningful to people. This framework also laid the groundwork for subsequent developments, such as sustainable heritage management, which can be seen as an extension of VBHM that explicitly links heritage values to sustainable development objectives. Before examining this approach, it is important to explore how the concept of sustainability has been integrated into heritage as an independent theoretical framework.

Theories of heritage management have increasingly intersected with the concept of sustainability, reflecting the global shift toward sustainable development paradigms in the late 20th and early 21st centuries. *Sustainable Heritage Management (SHM)* does not reject prior frameworks such as VBHM; rather, it builds on them to ensure that heritage protection aligns with long-term ecological, social, and economic sustainability. At its core, SHM asks: *How can heritage sites and practices be managed to meet present needs (of communities, economies, etc.) without compromising the ability of future generations to benefit from that heritage?* This echoes the Brundtland Commission's definition of sustainable development, applied to cultural heritage.[35]

A key principle of SHM is integrative management: heritage is not treated in isolation but as part of urban and regional planning, tourism management, environmental protection, and community development. UNESCO has been a major advocate for linking heritage with sustainable development. In 2015, it adopted a policy on Culture in Sustainable Development, recognizing that heritage can contribute to all three pillars of sustainability:

1. Social – fostering community identity, cohesion, and education.
2. Economic – supporting cultural tourism, urban regeneration, and creative industries.
3. Ecological – sustaining traditional environmental knowledge and maintaining biodiverse cultural landscapes.

Conversely, sustainable management is essential to protect heritage from threats such as climate change, uncontrolled tourism, and urban development. UNESCO's message is clear: *"heritage is an essential contributor to the broader goal of sustainable development"*, and therefore *"comprehensive heritage*

[34] Ming Ming Su and Geoffrey Wall, "Community Participation in Tourism at a World Heritage Site: Mutually Reinforcing Relationships or Contested Interests? The Case of Lijiang, China," *International Journal of Tourism Research* 13, no. 6 (2011): 611–626.
[35] WCED, *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development* (United Nations Brundtland Commission, 1987), http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf.

management is indispensable". This reflects a paradigm in which heritage conservation and the building of sustainable communities are complementary objectives. [36]

One manifestation of SHM is the Historic Urban Landscape (HUL) approach, adopted by UNESCO in 2011. HUL shifts focus from individual monuments to the broader urban context, integrating heritage conservation with social and economic development and environmental management. For example, rather than preserving a historic center as a "static museum," HUL promotes the management of urban change so that heritage values are respected while contemporary needs (housing, infrastructure, commerce) are sustainably accommodated. Tools include community participation, assessment of cultural significance alongside social impact, and legal frameworks balancing conservation with development. [37]

Another critical aspect of SHM is resilience and adaptation to climate change. As climate-related impacts intensify, heritage sites face growing risks such as floods, wildfires, and other environmental hazards. Sustainable management requires risk mitigation planning and enhancing heritage resilience, often through learning from traditional practices. For instance, some cultural landscapes incorporate Indigenous land-management knowledge that can help mitigate environmental risks; integrating these practices simultaneously conserves heritage and protects ecosystems.

SHM also requires a long-term perspective, which may sometimes conflict with short-term interests. Tourism revenue, for example, may tempt authorities to maximize visitor numbers at fragile sites, but sustainability necessitates setting capacity limits and, when needed, restricting access to prevent long-term degradation. The Mogao Grottoes in China exemplify this principle: facing deterioration of ancient murals due to visitor-generated humidity and CO_2, site managers, with international support, instituted strict visitor quotas and built a modern visitor center where tourists can view digital projections of the grotto interiors before accessing a limited number of caves. [38] This approach sacrifices some immediate revenue in favor of the site's longevity—a hallmark of sustainable thinking.

Sustainable Heritage Management (SHM) also addresses the economic viability of conservation. Heritage sites require funding and community support

---

[36] UNESCO. Director-General, 2009-2017 (Bokova, I.G.), *Culture and Sustainable Development* (circular letter CL/4206), https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000249172.

[37] UNESCO, *Recommendation on Historic Urban Landscape* (Paris: UNESCO, 2011) https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf.

[38] Neville Agnew and Martha Demas, *Extended Abstracts of the International Colloquium. Visitor Management and Carrying Capacity at World Heritage Sites in China*. 17-19 May 2013, Mogao Grottoes, Dunhuang (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2014).

to be maintained, and SHM often promotes adaptive reuse (for example, converting an old industrial building into a mixed-use commercial space) so that heritage remains active and economically productive in contemporary society. The concept of a circular economy is sometimes invoked: heritage should not be seen as a drain on resources but as an asset that, if managed intelligently, can generate employment (through tourism or craft industries) and foster inclusive economic growth. A notable example is the regeneration of the Liverpool Waterfront in the United Kingdom, where historic docks and warehouses were transformed into museums, galleries, and recreational spaces, preserving the area's character while revitalizing the local economy. Yet, Liverpool lost its UNESCO World Heritage status in 2021, highlighting the complexity and challenges of implementing sustainable heritage management. [39]

At the policy level, many countries and cities integrate heritage into sustainability strategies. The European Union has funded research and programs emphasizing cultural heritage as a driver of sustainable regional development. The ICOMOS Culture Urban Future Report (2016) [40] provides guidance on leveraging heritage for sustainable urban futures. In Asia, the concept of "sustainable conservation" resonates strongly. For example, Japan's Living National Treasures system supports craft heritage by sustaining practitioners, representing both an economic and social investment in heritage. [41]

A major challenge for SHM is measuring and evaluating outcomes across the multiple dimensions of sustainability. Tools such as Heritage Impact Assessments now incorporate social and environmental impacts alongside cultural ones. Another challenge is managing stakeholder expectations, as sustainable management often involves compromise and ongoing dialogue among conservators, developers, residents, and other actors. This requires robust governance mechanisms. In democratic contexts, participatory processes (public consultations, local debates, etc.) can facilitate this balance, whereas in authoritarian regimes, the state may impose sustainability measures (such as relocating residents from protected areas), raising concerns of social equity.

In China, this framework is institutionalized within the discourse of "ecological civilization" (生态文明), though implementation is often uneven.

---

[39] UNESCO World Heritage Centre, "Liverpool – Maritime Mercantile City," inscribed on the *World Heritage List* in 2004 and delisted in 2021, https://whc.unesco.org/en/list/1150/.

[40] UNESCO. Director-General, 2009-2017 (Bokova, I.G.), *Culture: urban future; global report on culture for sustainable urban development; summary* (Paris: UNESCO, Paris, 2016)
https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?html=Bur&base=technica&ref=42718&file=1399.pdf&path=245999e.pdf.

[41] Tsuneari Fukuda, Tsune Sugimura and Masataka Ogawa, *The Enduring Crafts of Japan: 33 Living National Treasures* (New York/Tokyo: Walker/Weatherhill, 1968).

The 798 District in Beijing exemplifies adaptive reuse: a former industrial complex converted into an arts and cultural hub. While it demonstrates economic revitalization and preservation of industrial memory, material authenticity and the original labor heritage have largely been aestheticized, with the industrial past repurposed as a brand for the urban creative class. [42] In contrast, the Beijing hutongs experienced widespread demolition during urban regeneration in the 1990s–2000s, later replaced with selective preservation and tourism management programs. Here, SHM encounters pressures from the real estate market and local economic priorities. Nevertheless, in the last decade, authorities have imposed strict demolition limits and promoted the concept of "living historic districts", a modest step toward social sustainability.

At the declarative level, China has embraced UNESCO's Historic Urban Landscape (HUL) approach (2011), but implementation remains selective. Pilot projects in Suzhou and Quanzhou demonstrate integrated management combining conservation, urban mobility, and tourism, yet many smaller cities remain at the stage of formal planning. [43]

In conclusion, Sustainable Heritage Management enriches the theoretical landscape by embedding heritage within the broader framework of sustainability. It encourages heritage managers to act as facilitators of both conservation and community development. SHM is not an independent theory but a transversal framework that overlaps and modifies existing paradigms: VBHM is integral (conserving what people value), and even AHD can be reinterpreted through a sustainability lens, where authorized narratives may emphasize "heritage for development." The comparative section will illustrate how Europe and China integrate (or struggle to integrate) sustainability in heritage management; for example, European urban heritage projects emphasize community participation, whereas China often adopts state-led heritage tourism strategies, raising the critical question: *whose sustainability is prioritized?*

The concept of cultural landscape has produced a paradigm shift in heritage thinking, dissolving the traditional divide between "cultural" and "natural" heritage and emphasizing their interconnectedness. *Cultural Landscape Theory* posits that landscapes (extensive territories shaped through long-term interactions between humans and their environment) constitute a fundamental unit of heritage, embodying both cultural and natural values.

---

[42] Xuefei Ren, *Urban China and the Making of a New Cultural Economy: The Case of 798 Art District* (London: Routledge, 2015).

[43] L. Zhang, "Conservation and Gentrification in Beijing's Hutongs," *Cities*, no. 86 (2019): 25–35.

This theoretical approach gained formal recognition in 1992, when the UNESCO World Heritage Committee[44] established three categories of cultural landscapes for inclusion on the World Heritage List:

1. Designed landscapes, intentionally created by humans (e.g., gardens, parks).
2. Evolved landscapes, which may be either relict or continuing, shaped by human activity over centuries and still in use (e.g., agricultural terraces).
3. Associative cultural landscapes, which may have minimal material evidence but hold significance through spiritual or symbolic associations with nature (e.g., sacred mountains, pilgrimage routes).

The concept of the cultural landscape has its roots in geography and anthropology. It was anticipated by the renowned geographer Carl Sauer[45], who defined a cultural landscape as follows: *"The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the agent, the natural area is the medium, and the cultural landscape is the result."* This perspective emphasizes the inseparability of natural environment and human culture in shaping the land. Each landscape simultaneously preserves traces of human activity and natural processes. For instance, rice terraces embody both agricultural technology (culture) and topographical modification (nature), forming an integrated aesthetic and ecological whole.

Cultural Landscape Theory, when applied to heritage management, invites us to value living, inhabited environments, not just isolated monuments. It promotes a holistic vision in which villages, fields, forests, sacred sites, irrigation systems, and the relationships among them together constitute heritage. This perspective contrasts sharply with the monument-centered approach characteristic of early conservation practices. It also aligns with many indigenous and non-Western worldviews, which often do not separate nature from culture, viewing landscapes as living entities imbued with cultural and spiritual significance.

In practice, managing a cultural landscape is complex. It involves not only preserving physical elements (terraces, paths, buildings) but also safeguarding intangible heritage and traditional knowledge (agricultural practices, land-based rituals) and maintaining environmental processes (water cycles, soil fertility, biodiversity) that sustain the landscape's identity. This integrated approach requires multidisciplinary collaboration among ecologists, anthropologists, architects, community leaders, and other specialists.

---

[44] UNESCO World Heritage Centre, *Report of the Sixteenth Session: Santa Fe, United States of America, 7-14 December 1992*, (UNESCO, 1992), https://whc.unesco.org/archive/1992/whc-92-conf002-12e.pdf.

[45] Carl O. Sauer, "The Morphology of Landscape," in *Geography*, Carl O. Sauer, ed., volume II (Berkeley: University of California Press, 1925): 19-53.

A classic example is the Ifugao Rice Terraces in the Philippines[46] (UNESCO World Heritage). Their conservation extends beyond preventing physical erosion to supporting traditional Ifugao agricultural cycles, rituals, and communal labor systems. Without the people and their practices, the terraces would deteriorate. Similarly, in Europe, the Lavaux Vineyards in Switzerland[47] are protected as a cultural landscape, with management plans addressing viticulture techniques, landscape quality, and the economic viability of local wine production alongside the conservation of stone terraces.

Cultural Landscape Theory resonates strongly with cultural sustainability and community engagement. Because these landscapes are often inhabited, resident communities play a central role in their management. The framework inherently values local participation and indigenous rights. UNESCO's category of associative cultural landscapes was specifically created to recognize sacred natural sites valued by indigenous peoples (e.g., Uluru in Australia or Pimachiowin Aki in Canada). Even in the absence of built monuments, these landscapes are acknowledged for the associations and traditional custodianship that confer their cultural and spiritual significance.

In Europe, thinking about cultural landscapes has influenced the European Landscape Convention[4849], which treats all landscapes (not only exceptional ones) as deserving careful management due to their contributions to quality of life and cultural identity. The Convention broadens the notion of heritage to include everyday landscapes and emphasizes public participation in landscape-related decisions, reflecting a vision of landscape as a democratic heritage.

In China, the concept of cultural landscape resonates with classical ideas of harmonious landscapes (山水文化 – shanshui culture) and has been adopted in the designation of UNESCO sites, such as the West Lake Cultural Landscape in Hangzhou. However, there is a notable dynamic: many of these sites are managed as scenic parks by government agencies, with a focus on visual-spatial planning and tourism infrastructure. Maintaining the continuity of traditional ways of life (such as those in the Hani terraces of Honghe) becomes challenging under the pressures of tourism and youth outmigration. The Chinese term *wenhua jingguan* ("cultural landscape") is now embedded in heritage discourse,

[46] UNESCO World Heritage Centre, "Rice Terraces of the Philippine Cordilleras," inscribed on the *World Heritage List* in 1995, https://whc.unesco.org/en/list/722.

[47] UNESCO World Heritage Centre, "Lavaux, Vineyard Terraces," inscribed on the *World Heritage List* in 2007, https://whc.unesco.org/en/list/1243/.

[48]Council of Europe, *The Council of Europe Landscape Convention (ETS No. 176)* (Florence, 2000), https://rm.coe.int/16807b6bc7.

[49] Council of Europe, *Protocol Amending the European Landscape Convention (CETS No. 219)* (Strasbourg, 2016), https://rm.coe.int/168072d121.

promoting a more ecosystemic vision of conservation, which can be seen as a significant step forward. [50]

In conclusion, Cultural Landscape Theory expands the scope of heritage management to encompass the full matrix of human–nature relationships. It advocates for the preservation of the character of places, not just individual objects, and calls for cross-sector collaboration across heritage, agriculture, forestry, tourism, and other fields. It also serves as a bridge between tangible and intangible heritage, as managing a landscape almost always involves immaterial dimensions. This framework has enriched heritage thinking by promoting more inclusive and ecologically attuned approaches. It reminds us that the significance of a temple often extends to the mountain it overlooks and the forest that surrounds it, and that a historic town cannot be separated from the rural landscape that sustained it. The next section, on heritage tourism, intersects with Cultural Landscape Theory, as many of these landscapes are tourist destinations requiring careful management of visitor impacts in relation to the needs of local communities.

Heritage and tourism are deeply interconnected: heritage sites often become tourist attractions, while tourism in turn influences how heritage is presented and managed. *Heritage Tourism Theory* examines this interaction, drawing on sociology and anthropology concepts, notably John Urry's "tourist gaze" [51] and Dean MacCannell's analysis of authenticity[52], to understand tourist behavior and its consequences for heritage management. Two central ideas define this field: the tourist gaze, describing how visitors perceive and consume heritage, and authenticity, which addresses what it means to have a genuine heritage experience and how such experiences are constructed or staged.

John Urry's concept of the tourist gaze, outlined in *The Tourist Gaze*[53], asserts that tourists do not view the world innocently; their gaze is socially organized and culturally conditioned. Tourists travel with expectations shaped by guidebooks, photographs, films, and marketing, seeking images that confirm pre-existing mental representations of a place. Consequently, the tourist gaze often focuses on the picturesque, monumental, or exotic. In heritage terms, this may manifest as attention to famous ruins, imposing castles, historic streetscapes, or colorful rituals. As summarized in a synthesis: *"The tourist gaze describes the organized ways in which visitors observe and interpret travel destinations, often influenced by prior cultural expectations or representations."*

Tourists prioritize experiences and landscapes deemed "worthy of tourism" (postcard views, iconic relics) while often overlooking everyday

[50] Mingxia Xu, "Sustaining the Hani Terraces: Cultural Landscape and Rural Transformation," *Heritage & Society* 10, no. 2 (2017): 145–163.
[51] Urry, *The Tourist Gaze*.
[52] MacCannell, "Staged Authenticity".
[53] Urry, *The Tourist Gaze*.

realities. This has practical implications: heritage managers may shape site presentations to satisfy these expectations, emphasizing certain aspects (e.g., restoring a palace façade for photographs) and obscuring others (e.g., modern constructions or surrounding poverty). The tourist gaze can also produce performative behavior, with locals and sites adapting to meet visitor expectations—a phenomenon MacCannell terms staged authenticity.

Dean MacCannell, in his seminal work *Staged Authenticity*[54], argued that modern tourists are motivated by a desire for authenticity (the experience of something real and different from their daily lives) but often encounter a staged version of local culture created for their consumption. He describes tourist environments as having "frontstage" zones (visible, staged) and "back-stage" areas (where real life occurs). For example, a traditional dance may be performed nightly for tourists (frontstage), while authentic ritual dances of the community (back-stage) diminish as performers are occupied with tourist spectacles. MacCannell noted that tourists often sense the lack of authenticity and attempt to access the backstage, yet as tourism expands, these areas become increasingly inaccessible. This theory remains relevant today, as heritage sites continue to navigate the challenge of presenting culture without reducing it to an empty spectacle.

The concept of authenticity in heritage tourism has multiple dimensions. Traditionally, experts evaluated authenticity based on material integrity—the originality of structures and materials (unaltered, not reconstructed). This is object-based authenticity. Tourists, however, experience authenticity more subjectively, as an emotional or existential state. Ning Wang[55] distinguishes among three forms:

1. Objective authenticity – museum-style evaluation: is the artifact genuine or a replica?
2. Constructed authenticity – the result of social constructions and expectations; for instance, a themed medieval village may appear authentic to tourists if it aligns with their mental image of the Middle Ages.
3. Existential authenticity – a personal sense of engagement or self-discovery, regardless of objective reality.

Many tourists are satisfied with constructed authenticity: visiting a "recreated" historic city or attending a historical reenactment can be fulfilling even if purists consider it inauthentic. This presents a dilemma for heritage managers: should a degree of theatricality be allowed to enhance visitor satisfaction, or should historical accuracy be preserved strictly?

---

[54] MacCannell, "Staged Authenticity".

[55] Ning Wang, "Rethinking Authenticity in Tourism Experience," in *Annals of Tourism Research*, vol. 26, no. 2, (1999): 349-370.

Bran Castle in Romania provides a striking illustration. Globally known as "Dracula's Castle," Bran is an authentic medieval fortress and a national historic monument; however, its worldwide fame largely stems from the Dracula myth. Tourist marketing amplifies this association—through Gothic décor and a mysterious atmosphere—catering to visitors seeking an "authentic" vampire experience. On-site, one observes a mixture of historical interpretation and themed souvenirs. Researchers such as Huebner[56] have noted that many visitors arrive with rich media-shaped images and express delight when the castle confirms those expectations, even if the historical reality is markedly different. The coexistence of historical and legendary narratives contributes to Bran Castle's "contested aura," which some argue enriches the tourist experience. For purists, this raises the question: is heritage trivialized? For proponents of sustainable tourism, the challenge is how to leverage popular interest without compromising the site's authenticity and integrity.

The tourist gaze highlights that what visitors value—and are willing to pay for—often diverges from what experts prioritize. Tourists frequently seek aesthetic pleasure, entertainment, and novel experiences. As a result, a visually striking site (e.g., highly photogenic on social media) may attract more visitors than one of major historical significance but less visual appeal. As Urry notes, tourist behavior is also shaped by the collective culture of travel—people pursue experiences that they see others enjoying, increasingly mediated by social media. This dynamic can generate excessive pressure on iconic sites (overtourism) while leaving others under-visited. Managing the spatial and temporal flow of visitors becomes critical, hence measures such as timed-entry tickets or redirecting tourists to secondary attractions. [57]

From a theoretical standpoint, Heritage Tourism Theory encourages heritage professionals to see themselves as interpreters or experience designers. Conservation alone is insufficient; managers must also communicate a site's significance engagingly and facilitate a meaningful or satisfying visitor experience. Interpretation theories, such as Freeman Tilden's principles, are particularly relevant here, emphasizing that interpretation should relate to visitors, provoke thought, and reveal deeper meanings. [58]

Authenticity in presentation is contested. The Nara Document on Authenticity (1994) [59] expanded the concept, recognizing that different cultures

---

[56] Anna Huebner, "Who came first – Dracula or the Tourist? New Perspectives on Dracula Tourism at Bran Castle," in *European Journal of Tourism Research*, vol. 4, no. 1 (2011): 55-65.

[57] Urry, *The Tourist Gaze*.

[58] Freeman Tilden, *Interpreting Our Heritage*, third edition (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1977).

[59] ICOMOS, *The Nara document on authenticity* (Nara, 1994), https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2020-05/convern8_06_thenaradocu_ing.pdf.

may have distinct understandings, not always centered on materiality. For instance, periodic reconstruction of a temple according to traditional methods may be considered authentic in cultures where renewal is valued over original material. In many non-Western contexts, strict material authenticity is more flexible. In China, wooden temples have been rebuilt periodically over centuries, maintaining continuity through technique and form rather than original materials. Both Chinese tourists and authorities may thus regard a reconstruction as "authentic," contrasting with the Western preference for the "patina of age."

Additional Chinese examples illustrate these dynamics. Lijiang, a historic Naxi city inscribed as UNESCO World Heritage in 1997[60], demonstrates how mass tourism has driven gentrification, relocation, and the staging of traditions. Objective authenticity has been replaced by performative authenticity: dances, cuisine, and crafts adapted to urban visitors' tastes. This aligns precisely with MacCannell's notion of staged authenticity, a constructed yet accepted form of authenticity for tourists.

In Dali[61] and Wuzhen[62], architectural heritage has been meticulously restored, but original communities were largely displaced. Authorities have increasingly promoted the concept of an "authentic experience" in modern cultural parks; for example, Yuanmingyuan[63] has been recontextualized as a space for "patriotic reflection". Here, authenticity derives not from historical materiality but from emotional resonance with the state's narrative.

Overall, Chinese heritage tourism confirms Urry's hypothesis: the tourist gaze is socially and politically constructed, and in China, this process is actively regulated by the state.

In conclusion, Heritage Tourism Theory introduces a dynamic, visitor-centered dimension to heritage management. It compels managers to consider demand-side factors: what audiences seek, how they behave, and how this influences heritage. It introduces key concepts such as carrying capacity (the number of visitors a site can sustain without damage), interpretation and storytelling as management tools, and the need to manage commercialization and community impacts. A critical theoretical debate concerns whether commercialization diminishes heritage's value or, conversely, can support its conservation—a discussion that connects to broader heritage theory debates on

---

[60] UNESCO World Heritage Centre, "Old Town of Lijiang," inscribed on the *World Heritage List* in 1997, https://whc.unesco.org/en/list/811/.

[61] UNESCO World Heritage Centre, "Dali Chanshan Mountain and Erhai Lake Scenic Spot," submitted on the *Tentative Lists* in 2001, https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1634/.

[62] UNESCO World Heritage Centre, "The Ancient Waterfront Towns in the South of Yangtze River," submitted on the *Tentative Lists* in 2008, https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5328/.

[63] UNESCO World Heritage Centre, "Summer Palace, an Imperial Garden in Beijing," inscribed on the *World Heritage List* in 1998, https://whc.unesco.org/en/list/880/.

universalism versus relativism, tangible versus intangible values, and the adaptation of Western theories to diverse cultural and political contexts.

Theoretical Debates and Cross-Cutting Themes

Throughout the exploration of the theoretical frameworks presented above, several recurring debates emerge. This section highlights three major controversies in heritage management theory: universalism versus cultural relativism, tangible versus intangible heritage, and the application of Western theories in non-Western or authoritarian contexts. These debates cut across all frameworks and shape our understanding of heritage in a global context.

Universalism vs. Cultural Relativism. This debate asks whether there are universal heritage values and approaches that transcend cultural boundaries, or whether heritage must be understood primarily within its specific cultural context.

The universalist perspective is exemplified by concepts such as UNESCO's Outstanding Universal Value (OUV), which asserts that certain heritage sites possess significance so exceptional that they belong to the entire human community. This vision underpins the World Heritage system and presumes the existence of shared standards, for example, criteria relating to architectural beauty or historical importance. Universalism aligns with Enlightenment ideals of world heritage as a tool for fostering global understanding and corresponds to the Authorized Heritage Discourse (AHD) tendency to privilege a canon of heritage masterpieces, often Eurocentric in scope.

In contrast, cultural relativism holds that what is considered heritage depends on its cultural context. The meaning of a site is largely shaped by the history, beliefs, and needs of the local community; external values should not be imposed. For instance, a sacred forest for a tribal community may have limited "universal" historical or artistic significance but profound importance for the identity and spiritual life of that community. Relativism maintains that such significance is fully valid and cannot be equated with the "universal" value of a Renaissance cathedral.

In practice, this debate is rarely binary. UNESCO has sought to balance these perspectives, especially following critiques of Western bias. The inclusion of intangible heritage and community empowerment[64] (exemplified by the Faro Convention[65], which emphasizes the "right to heritage" and defines heritage as what people consider valuable) reflects a relativist orientation, recognizing the diversity of heritage forms and the legitimacy of local perspectives.

[64] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.
[65] Council of Europe, *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Faro, 2005).

The tension between universalism and relativism is particularly evident in the process of inscribing sites on the World Heritage List. For example, when China nominates sites, it must articulate their significance in terms recognized by the international community, sometimes resulting in a strategic framing of value. The Mogao Grottoes[66] in Dunhuang were inscribed primarily for their Buddhist art of Outstanding Universal Value, rather than for their significance within Chinese national heritage or their local religious function. Conversely, some sites central to a nation's identity may remain unlisted if they do not align with internationally recognized "universal" themes.

This raises a critical question: might "universal value" reflect a Western perspective in disguise? Early World Heritage lists were dominated by European monuments and natural sites evaluated according to Western aesthetics (monumentality, antiquity). Subsequent reforms have broadened this view, with greater inclusion of cultural landscapes, industrial heritage, and sites of memory, such as genocide memorials—signaling an expanded understanding of universal value.

In conclusion, this debate invites critical reflection: whose heritage matters, and to whom? A balanced approach (both theoretically and practically) seeks to recognize the universality of certain human themes (art, architecture, creativity, cultural exchange) while respecting cultural specificity, avoiding uniform valuations of significance. It suggests that heritage managers must exercise cultural sensitivity and adopt layered assessments of significance, spanning global, national, and local scales.

Tangible vs. Intangible Heritage. The distinction between tangible and intangible heritage has been one of the most transformative debates in recent decades. Traditionally, heritage conservation focused almost exclusively on tangible heritage—physical artifacts, buildings, and sites. However, as discussed earlier, numerous scholars and cultural communities have argued for the recognition of intangible cultural heritage (ICH): living cultural expressions, knowledge, and skills transmitted across generations. The 2003 *UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*[67] marked a turning point, asserting that heritage encompasses not only monuments but also "practices, representations, expressions, knowledge, and skills" that communities recognize as integral to their identity. This represented, in part, a corrective to the material-focused perspective promoted by the Authorized Heritage Discourse (AHD) and the World Heritage framework, while also responding to postcolonial critiques emphasizing the need to protect indigenous and local traditions alongside stones and bones.

---

[66] UNESCO World Heritage Centre, "Mogao Caves", inscribed on the *World Heritage List* in 1987, https://whc.unesco.org/en/list/440.

[67] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.

The theoretical implications are profound. Intangible heritage does not "exist" in a static sense; it is interpreted, practiced, and recreated by each generation (for example, a song or craft technique). Consequently, its preservation cannot mean freezing it in time, but rather keeping it alive—transmitting knowledge, providing conditions for practice, and allowing adaptation. This approach contrasts sharply with the conservation of a building, where stability and minimal change are primary goals. Protecting intangible heritage requires new management methods, often drawn from social development fields: supporting tradition-bearers, documenting oral traditions, and facilitating adaptation to contemporary contexts to maintain viability. While this raises questions of authenticity, many accept that change is an inherent part of living heritage.

The integration of intangible heritage into general heritage theory also challenges the expert authority emphasized by AHD. While experts can study and facilitate safeguarding, intangible heritage belongs to the communities themselves; they are the primary authorities regarding its value and significance. This supports the shift toward people-centered heritage management.

Conceptually, the line between tangible and intangible is often blurred. Many heritage phenomena are hybrid: a temple (tangible) may be the center of rituals and performing arts (intangible); a cultural landscape combines traditional agricultural practices (intangible) with the cultivated terraces themselves (tangible). Increasingly, theorists refer to biocultural heritage or a nature-culture continuum, recognizing their interdependence. The tangible-intangible debate thus moves toward a holistic understanding. The Nara Document on Authenticity (1994) [68], already emphasized that authenticity and heritage must be understood in cultural context, including intangible aspects such as the spirit and atmosphere of a place.

In practice, heritage management organizations have had to broaden their expertise, collaborating not only with architects and archaeologists but also with ethnographers and cultural anthropologists. Museums, for example, no longer limit themselves to conserving objects but also document oral histories, crafts, and associated knowledge. In situ management plans for World Heritage sites now frequently include measures to protect associated intangible heritage (festivals, crafts, traditional land-use practices), recognizing that such elements are integral to the significance and sustainability of the site.

European examples include the recognition of traditional craftsmanship as intangible heritage: the art of violin-making in Cremona[69] or the cooperative

[68] ICOMOS, *The Nara document on authenticity* (Nara, 1994).

[69] UNESCO, "Traditional Violin Craftsmanship in Cremona," inscribed on the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, in 2012, https://ich.unesco.org/en/RL/traditional-violin-craftsmanship-in-cremona-00719.

culture of French baguette baking[70] (recently added to the UNESCO ICH list). These cases demonstrate how European authorities incorporate intangible dimensions, acknowledging that without the human element, tangible heritage loses context and meaning.

In China, intangible heritage has become central to cultural policy over the past two decades, with thousands of practices catalogued and numerous "heritage bearers" supported by the state. This aligns with national cultural strategies and, likely, soft power objectives. However, this top-down management (standardized festivals, folk arts transformed into performances) raises questions about whether excessive formalization intended to "preserve" traditions may fundamentally alter them. An active debate continues: how can intangible heritage be safeguarded without freezing or fossilizing it, while ensuring genuine community participation?

Theoretically, the inclusion of intangible heritage has made heritage discourse more inclusive, dynamic, and people centered. It challenges the materialist bias of traditional conservation and enriches frameworks such as Values-Based Heritage Management (VBHM), since heritage values often derive as much from intangible associations as from physical structure. Today, it is widely accepted that effective heritage management must address both tangible and intangible dimensions; for example, the conservation of a historic building (tangible) must be accompanied by the support of the performative traditions (intangible) for which it was created.

Western Heritage Theory in Non-Western Contexts (Transferability). A final major debate concerns the applicability of established heritage-management theories across different governance systems and cultural paradigms. Many of the frameworks examined (AHD, VBHM, and even sustainability as articulated by international bodies) emerged within Western democratic contexts (Europe, North America, Australia) and assume certain enabling conditions: active civil society, rule-of-law governance, and broadly liberal values. This raises a central question: How do these theories translate into settings with different political systems (socialist, authoritarian) or fundamentally different cultural values?

China provides a revealing case. Heritage governance there is characterized by strong state control and an instrumental view of heritage as a resource for nation-building and economic development, particularly through tourism. Elements associated with AHD are explicit: heritage is often what the state authorizes as significant, closely tied to narratives of Chinese civilization and patriotic education. Community activism (central to VBHM in Western contexts) has fewer outlets due to constraints on civil society. In Europe, non-governmental organizations and local "heritage friends" groups play visible,

[70] UNESCO, "Artisanal know-how and culture of baguette bread", inscribed on the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, in 2022, https://ich.unesco.org/en/RL/artisanal-know-how-and-culture-of-baguette-bread-01883.

sometimes decisive, roles; in China, independent advocacy is limited, and most decisions are taken top-down through government cultural bureaus. This constrains the practical application of frameworks premised on participatory governance. Comparative studies show that although pilot projects experiment with community collaboration, actual participation tends to be minimal or highly curated. Government agencies may solicit opinions but retain full decision-making authority—an arrangement best understood as consultative authoritarianism, not genuine power-sharing. [71]

Transferability is possible, but only through adaptation. For example, values-based management in China is often reinterpreted as balancing state-defined priorities (national historical significance, social harmony, economic benefit) rather than as an open negotiation among stakeholders. Likewise, the language of sustainability appears prominently in policy documents, but economic growth typically prevails when trade-offs emerge. Nevertheless, Chinese heritage experts are well versed in international theory and have integrated it into national guidelines such as the China Principles[72], which draw from international charters but adapt them to local conditions. A notable example of such adaptation is China's long-standing argument for a more flexible understanding of authenticity (such as the acceptability of reconstruction using traditional methods) an interpretation that influenced global theory and contributed to the Nara Document on Authenticity (1994).[73]

Authoritarian systems also align naturally with AHD's hierarchical structure and centralized narrative production. In such contexts, challenging official heritage narratives may be suppressed or ignored. States may elevate sites that reinforce national identity while marginalizing or destroying places associated with minority groups or politically sensitive histories. This raises a fundamental theoretical question: Do Western frameworks adequately account for power and politics? Critical heritage studies, influenced by sociology and postcolonial theory, argue that heritage must be understood as a governance mechanism and a discourse of power—as seen in AHD itself and in Brian Graham's work on heritage as political instrument[74]. In many parts of the world, heritage management is not a neutral technical field but is intertwined with identity formation, censorship, and conflict.

Non-Western contexts may also operate with different epistemologies of heritage. Many Asian and African traditions emphasize continuity and renewal

---

[71] Li, "Community Participation in Urban Heritage Management".
[72] *Principles for the Conservation of Heritage Sites in China*, issued by China ICOMOS and approved by the State Administration of Cultural Heritage (Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2002).
[73] ICOMOS, *The Nara document on authenticity* (Nara, 1994).
[74] Brian Graham, "Heritage as Knowledge: Capital or Culture?," in *Urban Studies*, 39(5-6) (2002): 1003-1017.

rather than static material preservation. Sacred value may outweigh material authenticity: for instance, the annual repainting of a temple may be understood as an essential devotional act, not as degradation of an "original" fabric. Such examples demonstrate that mechanical application of the Venice Charter, with its emphasis on material integrity, can be inappropriate. The emergence of the Nara Document[75] reflects precisely this recognition: cultural values shape what counts as authentic and what requires preservation. Any global framework must therefore be sufficiently flexible to accommodate local principles.

The World Heritage system has gradually moved in this direction by recognizing more diverse site categories and interpretive approaches. In recent years, scholars have even identified a distinctive Asia-Pacific conservation ethos, characterized by the prioritization of use, renewal, and craft-based continuity in Japan, China, India, and elsewhere—contrasting with Europe's emphasis on preserving original fabric. These approaches can be complementary, but when international standards are applied rigidly by Western-trained professionals, tensions or even unintended harm to local traditions may result. For example, prohibiting the continued use of an old structure may strip it of living cultural value and erode its significance for the community.

In sum, the debate on transferability compels scholars and practitioners to adopt a reflexive stance: to distinguish between what is universal (such as the intergenerational transmission of heritage) and what is culturally specific (methods, priorities, symbolic meanings). It calls for a pluralization of heritage theory, in which Western concepts are reinterpreted through other cultural lenses. This process is already underway through international forums, academic exchanges, and regionally informed conservation training. The ultimate goal is a globally grounded, culturally sensitive heritage-management theory capable of avoiding cultural imperialism while remaining analytically robust and practically workable.

Comparative Perspectives: Europe and China

After outlining the principal theoretical frameworks and conceptual debates, the focus shifts to how these ideas materialize in two major contexts: Europe (originator of many heritage doctrines and shaped by pluralistic democracies) and China, a socialist state with a distinct paradigm of cultural heritage governance. Examining them side by side highlights both convergence and divergence. The core challenges of heritage management (preserving significance, involving communities, balancing conservation with development) are broadly shared, yet the methods and priorities differ markedly. Governance systems, historical trajectories, cultural values, and socio-economic imperatives all shape these contrasts.

[75] ICOMOS, *The Nara document on authenticity* (Nara, 1994).

In Europe, the Authorized Heritage Discourse (AHD) emerged through national museums, early monument protection laws (such as France's 1913 *Monument Law*[76] or the creation of the *National Trust*[77] in the UK), and through UNESCO—an institution whose early decades were dominated by European experts. Over time, however, European heritage management increasingly embraced pluralist and participatory perspectives.

Today, many European states possess strong mechanisms for identifying local heritage, conducting public consultation in planning, and supporting active non-governmental heritage organizations. The European AHD has been challenged from within by movements such as ecomuseums (community-driven museums), by the formal inclusion of social values in assessment (e.g., English Heritage's shift toward "public value" in the 2000s), and by the recognition of vernacular and minority heritages—from Celtic revival in Brittany to the protection of industrial landscapes at Ironbridge.

The *Faro Convention*[78] crystallizes this modern European orientation. It defines cultural heritage as a resource for human development and for fostering cultural diversity and intercultural dialogue. Crucially, it introduces the notion of a "right to heritage" as part of the broader right to participate in cultural life. This marks a clear departure from the strictly expert-driven AHD toward a more democratic framework.

Consequently, although European states continue to maintain official lists and expert bodies, heritage discourse now (at least in principle) integrates community perspectives and acknowledges the plurality of narratives. An increasing number of countries, for example, formally recognize immigrant heritage or "difficult heritage," including Soviet-era sites in Eastern Europe.

China, by contrast, maintains a strong form of AHD rooted in state authority. The official narrative emphasizes the grandeur of Chinese civilization (ancient dynasties, major inventions, world-heritage sites as symbols of national prestige) and, more recently, the unity of a multi-ethnic nation. This discourse is reinforced through school curricula, state media, and large-scale heritage theme parks.

For instance, the Mogao Grottoes are framed not only as masterpieces of Buddhist art but as evidence of China's historic cosmopolitanism along the Silk Road—integrated into a broader narrative of China as a historic driver of globalization. Unlike in Europe, where civil society often openly critiques AHD,

---

[76] Loi du 31 décembre 1913 sur les monuments historiques [Act of 31 December 1913 on Historical Monuments], *Journal officiel de la République française* [J.O.], January 4, 1914, https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000315319.

[77] *National Trust Act 1907*, https://www.legislation.gov.uk/ukla/Edw7/7/136/pdfs/ukla_19070136_en.pdf.

[78] Council of Europe, *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Faro, 2005).

such challenges in China remain limited. Instead, the state selectively adapts AHD to incorporate local elements while retaining full authority over interpretation.

An illustrative example is the 2013 *Hangzhou Declaration*[79], a UNESCO document strongly influenced by Chinese leadership, which frames heritage as a "driver of development." This formulation mirrors China's emphasis on heritage as an economic asset—through tourism, cultural industry zones, and urban redevelopment. The approach retains a top-down authorized discourse (the state determines the role of heritage in development) while expanding the notion of heritage value beyond aesthetics and history to include social and economic dimensions. It signals movement toward value-based frameworks but without meaningful community empowerment.

In Europe, value-based heritage management has shaped numerous major projects. A prominent example is the historic city of Bruges[80] (Belgium), a UNESCO World Heritage urban landscape. Bruges developed a management plan that explicitly outlines the full spectrum of its heritage values—architectural, historical, and those tied to its character as a living city with active traditions and intangible cultural practices. When new interventions are proposed

(such as infrastructure upgrades or contemporary insertions) their impact is assessed against these values, and local stakeholders (residents, business owners, civic groups) are formally included in the decision-making process. Public consultation procedures are firmly embedded in the governance structure.[81]

Conflicts still arise (particularly concerning tourism pressure or debates about integrating contemporary architecture into historic centers) but across much of Europe there is a baseline expectation that communities will have a meaningful voice. Even in states with a strong tradition of centralized authority over heritage, such as France with its hierarchical Monuments Historiques system, public debate and local mobilization are vigorous. Protests triggered by threats to community-valued buildings are a recurring phenomenon.[82]

---

[79] UNESCO, *The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies* (Hangzhou, 2013).

[80] UNESCO World Heritage Centre, *Historic Centre of Brugge*, inscribed on the *World Heritage List* in 2000, https://whc.unesco.org/en/list/996/.

[81] City of Bruges, *Bruges, UNESCO World Heritage Property*. *Management Plan – synopsis*, (Bruges: The City Council of Bruges, 2012), https://www.brugge.be/sites/default/files/2024-03/ManagementPlanSummaryEN.pdf.

[82] Christer Gustafsson and Matthias Ripp, "Urban Transformation and Related Conflicts at UNESCO World Heritage Sites," in 5*0 Years World Heritage Convention: Shared Responsibility – Conflict & Reconciliation*, (Springer, 2022): 85-97.

EU-level programs (including the European Heritage Days and the European Heritage Label[83]) further reinforce community involvement and cross-border value exchange, promoting a shared and participatory understanding of European heritage.

In China, community engagement exists but is more sporadic and often driven by academics, local officials with vision, or specific project teams rather than by broad national policy. The historic walled city of Pingyao offers a well-documented case. After World Heritage inscription, tourism boomed in the early 2000s, and residents were initially marginalized or relocated from the urban core. Over time, planners and researchers recognized that lived traditions, residential courtyards, and local customs were integral to Pingyao's significance. Subsequent initiatives improved living conditions and integrated residents into the heritage economy through homestays, craft markets, and local entrepreneurship. This marks a gradual acknowledgment of social values, although the framing remains strongly tied to tourism development.[84] While such projects are not widespread, they illustrate the potential for adapting participatory models within Chinese governance structures.

A comparative analysis by Li[85] on community participation in China versus international practice found that global standards integrate community involvement at every stage of heritage management (from identification through monitoring) whereas in China consultation tends to appear only in later phases or in a controlled form. Although both models express a theoretical commitment to community empowerment, the Chinese system remains state-driven, with participation occurring only minimally in practice. The study recommended learning from international experience while adapting it critically to China's cultural and political context—a localized reinterpretation of VBHM.

This gradual evolution can be seen in recent urban regeneration projects experimenting with public hearings and participatory consultations. Nonetheless, genuine power-sharing with civil society in heritage governance remains at an early stage.

The Mogao Grottoes[86] (see Figure 1) exemplify how international principles can be applied successfully within China's system. Inscribed on the World Heritage List in 1987, Mogao faced severe deterioration risks in the 1990s

[83] European Commission, *Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Evaluation of the European Heritage Label Action 2018-2024*, COM (2025) 366 final (Brussels, 2025), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52025DC0366&utm.

[84] Lisheng Weng et al., "Sustainability Assessment of Cultural Heritage Tourism: Case Study of Pingyao Ancient City in China," in *Sustainability*, 11(5) (2019), DOI: https://doi.org/10.3390/su11051392.

[85] Li, "Community Participation in Urban Heritage Management".

[86] UNESCO World Heritage Centre, "Mogao Caves".

due to visitor pressure. In response, Chinese authorities established a long-term partnership with the Getty Conservation Institute beginning in 1989, gaining access to advanced conservation science and value-based planning methods.

A master plan was developed that explicitly identified the site's core values: the artistic value of the mural paintings and sculptures; the historical value of Mogao as a key Silk Road hub; the spiritual value for Buddhist communities; and the economic value associated with regional tourism. The plan's objective was not to increase visitor numbers but to safeguard and transmit these values.[87]

Concrete measures included installing environmental control and monitoring systems in the caves, creating high-quality replica caves to absorb part of the visitation demand, and constructing a visitor center where introductory interpretive films are shown before entry. This design reduces the time spent inside the caves and mitigates cumulative humidity and other physical impacts.[88]

This constitutes a textbook example of sustainable heritage management. Scientific studies of carrying capacity established an upper limit of roughly 3,000 visitors per day, and the administration enforced this cap even when demand was significantly higher—particularly after intensified promotion of the Silk Road narrative. The Dunhuang Academy also undertook comprehensive digital documentation of the caves, a value-driven decision intended to preserve the artistic record should physical deterioration occur.[89]

These strategies combine several theoretical frameworks:

• Value-based approaches (explicit identification and long-term protection of multiple heritage values).

• Sustainability principles (prioritizing conservation over short-term gains).

• A nuanced form of AHD, shaped through collaboration between national and international experts—though community participation remains minimal, as the site is uninhabited and the relevant "communities" are primarily scholars and, to a degree, global Buddhist audiences.

Notably, Mogao also incorporates insights from tourism theory. By carefully structuring the visitor experience (introductory films, rotation of accessible caves, standardized guide training) the management effectively shapes the "tourist gaze" to emphasize artistic and historical appreciation rather than sensationalism or uncontrolled photography (prohibited for conservation reasons).

The success of Mogao is widely promoted as a model for other Chinese heritage sites. It demonstrates that, even within an authoritarian governance

[87] Agnew and Demas, *Extended Abstracts of the International Colloquium*.
[88] Agnew and Demas, *Extended Abstracts of the International Colloquium*.
[89] Agnew and Demas, *Extended Abstracts of the International Colloquium*.

structure, strong political will and adequate resources can enable the implementation of international best practices. Yet Mogao's achievements relied heavily on a visionary leadership within the Dunhuang Academy and committed international partners—conditions far from universal.

For a European counterpoint, this paper examines Bran Castle in Romania, a case that highlights different challenges (less material than narrative) and tied to questions of authenticity within a post-communist economic transition. Nationalized under the communist regime, restituted to the royal family in the 2000s, and now operated as a private museum, Bran embodies a complex negotiation between official history and global tourist expectations.

Initially, the Romanian state's authorized discourse emphasized the castle's documented history: a 20th-century royal residence and medieval fortress guarding a major trade route. Yet international tourism centered almost exclusively on the Dracula myth. In the early post-communist years, authorities hesitated to promote the legend for fear of trivializing national heritage. Over time, economic pragmatism prevailed; today, Bran Castle embraces its Dracula association and attracts hundreds of thousands of visitors annually.[90]

This has generated persistent tension between the authorized historical narrative favored by experts and the popular, commercially driven narrative embraced by visitors and the tourism industry. The current interpretation is a compromise: exhibitions present both Vlad the Impaler and Bram Stoker's novel, alongside authentic historical furniture and documentation. Meanwhile, the surrounding area is dominated by Dracula-themed souvenir stalls. [91]

Scholars such as Light[92] argue that, although this commercialization may appear to dilute heritage authenticity, it has revitalized the local economy and turned Bran into a global landmark. Debates about authenticity play out openly: some visitors leave with distorted historical impressions, while others encounter genuine Romanian folklore and architecture through their search for the myth.

As a European state, Romania is influenced both by Western conservation frameworks and by its own national priorities. Since EU accession in 2007, European cultural programs have increasingly supported participatory projects, heritage interpretation training, sustainable tourism initiatives, and community engagement. The current management of Bran Castle reflects a blend of authorized heritage discourse (ensuring the monument's physical integrity under state oversight) and pragmatic adaptation to tourism demand.

This case exemplifies a broader European challenge: managing "unofficial" narratives (fictional associations, popular myths, even conspiratorial

[90] *Dracula's Castle*, Bran Castle official website, www.dracula-castle.ro.

[91] Tuomas Hovi, *Heritage through Fiction: Dracula Tourism in Romania* (Turku: University of Turku, 2014).

[92] Duncan Light, "Dracula tourism in Romania Cultural identity and the state", in *Annals of Tourism Research*, 34(3) (2007), pp. 746-765.

reinterpretations) alongside scholarly narratives. Europe offers many parallels, such as the Sherlock Holmes Museum in London[93], where a fictional home is treated as a heritage site. The prevailing European approach is to allow multivocal narratives to coexist, provided the site's material integrity is safeguarded. This aligns with a postmodern view of heritage as a space of negotiated meanings among experts, communities, and the wider public.

Urban heritage zones in Europe (such as the historic centers of Florence, Edinburgh, and many other old towns) are generally managed through frameworks that integrate conservation with contemporary urban life. Europe pioneered "integrated conservation" in the 1970s; for example, the 1975 Council of Europe Declaration[94] emphasized adapting historic buildings to new uses to keep them viable.

Most European cities employ strict planning regulations to protect the character of historic districts (height controls, façade guidelines) alongside incentives encouraging rehabilitation for modern use (tax relief, grants). Public-private partnerships are common in funding urban heritage projects. Moreover, community participation is increasingly mandated in urban planning law. In Tallinn[95] (Estonia), for example, updates to the heritage management plan include public forums, resident feedback, and transparent discussion of proposals—imperfect but deeply embedded in European conceptions of heritage as part of community development.

In China, urban heritage zones (often designated as "historic-cultural blocks" or "famous historical and cultural cities") face intense development pressures. Traditional approaches often involved either "museumification" (transforming old towns into tourist enclaves with resident displacement) or façadism (retaining superficial historic façades masking new structures). Influenced by international best practices and domestic advocacy, some cities now pursue more holistic strategies. In addition to Pingyao, Yangzhou has invested heavily in improving living conditions while preserving the historic urban fabric.[96]

---

[93] The Sherlock Holmes Museum official website, https://www.sherlock-holmes.co.uk.

[94] Congress on the European Architectural Heritage, *Declaration of Amsterdam* (Amsterdam: Congress on the European Architectural Heritage, 1975), https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/Declaration-of-Amsterdam_25_10_1975.pdf.

[95] City of Tallinn, "Tallinn's Old Town development plan 2025–2035 opens for public discussion," Tallinn.ee, January 27, 2025, https://www.tallinn.ee/en/news/tallinns-old-town-development-plan-2025-2035-opens-public-discussion.

[96] Xinpeng Li, Wei Hou, Meng Liu and Zhenlin Yu, "Traditional Thoughts and Modern Development of the Historical Urban Landscape in China: Lessons Learned from the Example of Pingyao Historical City," in *Land*, 11(2) (2022), DOI: https://doi.org/10.3390/land11020247.

During the 2010s, China launched national programs for "Historic-Cultural Villages" and "Traditional Villages," aimed at directing funds and conservation plans toward rural heritage sites that remain inhabited. These initiatives acknowledge the importance of sustainability and social values: maintaining resident populations and improving living standards are essential for preserving vernacular heritage, which tends to deteriorate when depopulated. Yet these programs remain centralized: the state selects villages, sets design templates, and produces guidelines—local communities implement rather than lead.[97]

Cultural landscapes in Europe and China reveal further contrasts. In Europe, landscapes such as vineyard regions or pastoral settings enjoy strong legal protections and are governed by stakeholder committees comprising farmers, ecologists, and heritage specialists. The EU's Common Agricultural Policy even provides direct payments to farmers who maintain traditional landscape features (hedgerows, stone terraces), effectively subsidizing heritage as environmental stewardship.[98]

In China, cultural landscapes like the Hani Rice Terraces[99] received heavy investment in infrastructure and tourism. Authorities have also supported traditional agriculture through irrigation improvements and subsidies, recognizing that the landscape collapses if farming ceases. Tourism, however, is double-edged: it generates income but can lead younger residents to abandon farming for tourism employment. Officials respond through forms of "guided commodification," turning some farmers into demonstrators for tourists or developing agrotourism experiences. The long-term sustainability of these approaches remains uncertain, but they illustrate efforts to integrate conservation of the tangible (landscape) with the intangible (agricultural knowledge) within centralized planning.[100]

Importantly, the exchange of ideas in heritage theory is not one-directional. Global discourse increasingly draws on Asian practices, including those from China. The Chinese tradition of periodic reconstruction of timber structures has significantly shaped debates on authenticity, supporting the notion that "the spirit of place" may outweigh preservation of original material. ICOMOS charters now acknowledge that cyclical renewal is legitimate in some cultures, with the classic example being Japan's Shikinen Sengu at the Ise Shrine.

---

[97] Mengyuan Zhou, Songfeng Chu and Xiaofan Du, "Safeguarding Traditional Villages in China: The Role and Challenges of Rural Heritage Preservation," in *Built Heritage* 3(2) (2019): 81-93.

[98] European Commission, *The common agricultural policy at a glance*, https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en.

[99] UNESCO World Heritage Centre, *Cultural Landscape of Honghe Hani Rice Terraces*, inscribed on the *World Heritage List* in 2013, https://whc.unesco.org/en/list/1111/.

[100] Xu, "Sustaining the Hani Terraces".

This broadened the international doctrine beyond a Eurocentric material focus toward more culturally diverse understandings.[101]

China's engagement with international frameworks is evident in the proliferation of translated charters and guidelines, university curricula, and joint international projects. Many Chinese heritage professionals receive academic training overseas and reintroduce concepts such as community involvement and value assessment, which gradually diffuse into domestic practice.

Europe, meanwhile, is increasingly attentive to heritage's role in intercultural dialogue and post-colonial reconciliation. These themes resonate with China's management of the heritage of its 56 officially recognized minority groups. Both contexts grapple with incorporating minority narratives—Europe with migrant and post-colonial communities, China with groups such as Tibetans and Uyghurs whose cultural expressions may diverge from the national narrative. In Europe, prevailing policy encourages these communities to articulate their own heritage (e.g., recognition of Islamic heritage in Spain and Bosnia).[102] In China, minority heritage is often celebrated but framed as part of the "great tapestry of the Chinese nation," sometimes smoothing over cultural differences or political aspirations.[103]

Once again, political context shapes how theoretical frameworks are applied: value-based and participatory approaches inevitably carry political implications.

Broadly, Europe appears to be moving toward a model of pluralist stewardship—a combination of top-down policies and bottom-up initiatives integrating sustainability, community values, and narrative plurality, supported by strong civil society. China follows a model of state-guided strategy—selectively adopting international best practices, especially technical and planning tools, when aligned with national objectives, while retaining narrative control and limiting participation. Heritage is also heavily leveraged for economic development and soft power.

Both contexts show that heritage management is dynamic and must respond to contemporary pressures—climate change, rapid urbanization, mass tourism, and social movements for justice. Accordingly, theoretical frameworks continue to evolve: Europe leans toward participation and inclusivity (including museum decolonization), while China increasingly experiments with integrating

---

[101] Songfeng Jing, Wei Wang and Takeshi Masui, "Analysis for Conservation of the Timber-Framed Architectural Heritage in China and Japan from the Viewpoint of Authenticity," in *Sustainability*, 15(2) (2023), DOI: https://doi.org/10.3390/su15021384.

[102] European Heritage Awards/Europa Nostra, *IS-LE: Islamic Legacy, pan-European project coordinated in SPAIN*, https://www.europeanheritageawards.eu/winners/is-le-islamic-legacy-pan-european-project-coordinated-in-spain.

[103] Juheon Lee, "Promoting Majority Culture and Excluding External Ethnic Influences: China's Strategy for the UNESCO 'Intangible' Cultural Heritage List," *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture* 21, no. 5 (2015): 474–489.

heritage into regional and urban planning, where new cities often incorporate museums and heritage-themed parks.

Conclusion

This analysis has shown that contemporary heritage theory and practice constitute a highly complex field situated at the intersection of science, politics, economics, and ethics. The theoretical frameworks examined (Authorized Heritage Discourse, Values-Based Heritage Management, Sustainable Heritage Management, Cultural Landscape Theory, and Heritage Tourism Theory) offer complementary perspectives on how societies define, protect, and mobilize cultural heritage. Each paradigm not only interprets heritage processes but also shapes them according to specific values, ideologies, and socio-political conditions.

In the twenty-first century, heritage can no longer be understood as a static assemblage of monuments and artefacts. Rather, it functions as a living system of relationships among people, places, memories, and identities. This paradigmatic shift (from materiality to meaning, and from expert authority to participatory governance) is evident in the transition from AHD to VBHM. While AHD dominated the modern era with its elitist, nationalist, expert-centered orientation, newer approaches emphasize democratization and pluralism. In a world shaped by globalization, mobility, and cultural diversity, heritage becomes less an emblem of national identity and more a space for negotiating values.

The values-based model marks a key moment in the intellectual maturation of the field. It introduces a participatory and reflexive process through which communities, experts, and authorities work together to determine what is significant and why. In Romania (a context shaped by a long-standing tradition of centralized, bureaucratic monument protection) adopting such a model could revitalize the relationship between heritage and society. Cases such as Roșia Montană, the wooden villages of Maramureș, or the Danube Delta illustrate the need for a management framework able to balance cultural, social, economic, and ecological values.

Sustainability adds another integrative dimension by linking heritage to broader goals of sustainable development. Heritage is not merely a legacy of the past but also a resource for the future: a source of identity, education, social cohesion, and economic vitality. SHM represents a synthesis between VBHM and contemporary governance strategies, seeking equilibrium between conservation, use, and intergenerational transmission. The Mogao Grottoes in China exemplify this paradigm, demonstrating science-based, value-driven, and sustainability-oriented management under intense economic and tourism pressures.

The comparison between Europe and China highlights how heritage theories adapt to different political and cultural systems. Europe has increasingly

moved from centralized control toward participatory governance, with civil society, NGOs, and local communities playing expanding roles. Documents such as the Faro Convention and European initiatives around "heritage rights" reflect a vision in which heritage contributes to democratic development and social inclusion.

By contrast, China represents a selective adaptation of international theories to an authoritarian context. Heritage is mobilized both as an economic resource and an ideological instrument, reinforcing state narratives and national identity. Although recent initiatives incorporate ideas of community participation, sustainability, and cultural landscapes, these are generally implemented top-down. At the same time, the Chinese model shows how a strong state can mobilize substantial resources for conservation, and international collaboration can yield exemplary outcomes, as demonstrated at Dunhuang.

Both models offer valuable lessons for Romania. From Europe, Romania can draw on principles of transparency, public participation, and the appreciation of vernacular heritage. From China, it can learn how to strategically integrate heritage into economic and urban development. Romania occupies an intermediate position between these paradigms, combining European legal-institutional frameworks with administrative cultures shaped by centralization. As such, the adaptation of international theoretical models must be critical, context-sensitive, and attentive to local political, economic, and cultural realities.

Practically, Romanian heritage management should prioritize three directions. First, strengthening participatory frameworks by establishing genuine mechanisms for community involvement in decision-making. Second, integrating sustainability principles into all public policies related to heritage—from urban planning and tourism to education and environmental protection. Third, expanding digitalization and innovation to improve access, documentation, and heritage education in line with successful international models.

At the theoretical level, the study underscores the need for an interdisciplinary approach. Heritage cannot be understood solely through art history or architecture; it must be analyzed in relation to sociology, anthropology, economics, law, and environmental sciences. This holistic perspective aligns with contemporary global trends, which increasingly conceptualize heritage as a socio-ecological system. Cultural landscape theory and the recognition of intangible heritage reinforce this orientation, highlighting how the identity of places emerges from ongoing interactions between people and their environments, and between material and immaterial dimensions.

Education represents another essential element. Without robust heritage education, theories and policies remain abstract. Romania would benefit from a national strategy that promotes cultural literacy, youth engagement, and interdisciplinary professional training. European examples (such as volunteer

programs at World Heritage Sites or school–museum partnerships) offer adaptable models.

In conclusion, cultural heritage is not merely something to be preserved but a strategic resource to be continually reinterpreted and developed. Whether material or intangible, European or Asian, rural or urban, heritage requires a balance between conservation and transformation, between past and future. The theories examined here demonstrate that there is no universal model but rather a constellation of principles adaptable to diverse contexts. Ultimately, the challenge is to ensure that heritage retains a meaningful, dynamic role—one that unites, inspires, and contributes to sustainable and equitable development.

Heritage, in all its forms, remains a vital expression of humanity's diversity. In an era marked by globalization and multidimensional crises (climatic, identity-based, moral) it can serve as an anchor, a symbolic reference point, and a platform for dialogue. The heritage professional's role, therefore, is to mediate between past and present, between scientific knowledge and community needs, between memory and the demands of the future.

Fig. 1. The Mogao Caves in Dunhuang, China – a complex of 492 rock-cut Buddhist cave temples dating from the 4th to the 14th century. The site is managed by the Dunhuang Academy in cooperation with international partners. Conservation measures include visitor caps, continuous environmental monitoring, and extensive digital documentation. Mogao is frequently cited as a model of best practice in balancing heritage conservation with public access and tourism (Photo source: author's archive).

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 181-192
10.2478/actatr-2025-0009

RESTAURAREA UNEI CRUCI DE BINECUVÂNTARE, PRODUSĂ ÎNTR-UN ATELIER DIN MĂRGINIMEA SIBIULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Cristina Feleki-Dengel (Dăneasă)
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
cristina.daneasa@ulbsibiu.ro

Georgeta-Maria Roman
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
georgetamaria.roman@ulbsibiu.ro

Key words: *wood blessing cross, conservation, restoration, principles of restoration, protection, enhancement*
Abstract: *The cross is part of the collection of the Orthodox Archdiocese of Sibiu. In this article, we wish to highlight the entire process of conservation and restoration of this cross, supported by relevant scientific research. The purpose of this paper is to present the restoration process in all its stages, from documentation and preliminary analysis to the actual interventions and recommendations for preservation and valorization. We aimed to follow ethical and methodological principles in restoration and apply the criteria of reversibility, compatibility, legibility, and minimal intervention. The paper thus highlights both the value of the restored object and the role of the restorer in protecting the national cultural heritage.*

1. Introducere

Crucea de binecuvântare aflată în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe din Sibiu este o piesă care datează, probabil, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În registrele de inventar nu s-au păstrat informații cu privire la datarea și proveniența acesteia.

Crucea de binecuvântare este realizată dintr-o singură planșă de din lemn de castan sălbatic, cunoscut și sub denumirea de castan porcesc (Aesculus hippocastanum)[1], traforată și sculptată, având capetele brațelor trilobate. De o parte și de cealaltă a brațului vertical al crucii, dedesubtul brațului orizontal, există două voleuri de ornamente traforate și poleite, iar deasupra brațului transversal ornamente mai simple, în forma unor raze. Crucea prezintă un sipet

[1] Conform buletinului de analize biologice realizat de doamna profesor Conf. univ. dr. Livia Bucșa – expert biolog.

încadrat de un chenar dublu. Din loc în loc, pe acesta au fost fixați în cep, butoni mici din lemn. Voleurile sunt ornamentate prin traforare cu motive vegetale – frunze și flori. La capătul brațului inferior a fost fixat cu cep un mâner bombat, realizat prin strunjire. Cepul de îmbinare al crucii în mâner este plasat descentrat. Pe diametrul maxim al mânerului se poate presupune că au existat bumbi asemănători acelora de pe sipet, mărturie rămânând doar cepurile prin care au fost fixați. Armonia piesei este oferita de echilibrul dintre dimensiunile brațelor (44,5cm și 36,6 cm), între care decorul dantelat oferă stabilitate în partea inferioară, fiind alternat de prezența bumbilor pe sipet și pe canturi.

Crucea a fost pictată, în tehnica tempera, peste foița de aur aplicată pe întreaga suprafață a obiectului. Imaginile sunt reprezentate cu tușe delicate de culoare, de sub care transpare, îndeosebi în cazul veșmintelor, fondul de aur.

Răstignirea Mântuitorului Iisus Hristos este unul din cele mai semnificative și mai dramatice evenimente ale istoriei, marcând jertfa Fiului lui Dumnezeu, adusă pentru răscumpărarea păcatelor întregii omeniri. Vestiri profetice ale Întrupării Fiului lui Dumnezeu și ale coborârii sale în lume, în istorie, sunt consemnate în cărțile Vechiului Testament, anunțând atât nașterea Sa: *Iată fecioara va lua în pântece si va naște Fiu și vor chema numele Lui Emanuel* (Isaia 7, 14), cât și rostul jertfei Sale: *Dar El fusese străpuns pentru păcatele noastre şi zdrobit pentru fărădelegile noastre. El a fost pedepsit pentru mântuirea noastră şi prin rănile Lui noi toți ne-am vindecat.* (Isaia 53, 5). Tema reprezentată pictural respectă canoanele Erminiei picturii bizantine, Iisus fiind prezentat în agonie, cu capul ușor aplecat, și corpul spânzurând pe lemn, într-o atitudine de suferință, dar și de smerenie.[2] Chipurile care încadrează scena Răstignirii sunt reprezentate în medalioane circulare, Maica Domnului și Sfântul Ioan Evanghelistul, care adesea sunt pictați în ipostaza de *martori* ai răstignirii.[3]

Scena Botezului Domnului, cunoscută în iconografia bizantină și sub denumirea de *Epifanie*, reprezintă momentul revelării Sfintei Treimi în timpul botezului lui Iisus Hristos în apele Iordanului de către Sfântul Ioan Botezătorul. Cuvântul provine din grecescul *Theos,* „Dumnezeu”, şi verbul *phaino,* care s-ar traduce prin „a străluci”, „a ilumina”, „a revela”, „a descoperi”) și semnifică manifestarea lui Dumnezeu perceptibilă prin simțuri.[4] Relatat de toți cei patru evangheliști (Matei 3, 13-17, Marcu 1, 9-11, Luca 3, 21-22, Ioan 1, 29-34), acest eveniment al botezului exprimă atât smerenia lui Hristos, care se supune botezului în apele Iordanului, cât și manifestarea divinității Sale.[5] În centrul compoziției este reprezentat Hristos, în poziție frontală, cu picioarele scufundate în apele Iordanului, în vreme ce deasupra capului Său se observă Duhul Sfânt, zburând în chip de porumbel, coborând dintr-un semicerc înconjurat de raze,

[2] Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine* (București: Editura Sophia, 2000), 115.
[3] Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, 116.
[4] Constantin Cavarnos, *Ghid pentru iconografia ortodoxă* (București: Editura Sophia, 2004), 83.
[5] Cavarnos, *Ghid pentru iconografia ortodoxă*, 83.

simbolizând prezența și manifestarea slavei Tatălui ceresc. În partea stângă a crucii este înfățișat Sfântul Ioan Botezătorul, o figură esențială în iconografia *Teofaniei*,[6] prezentat într-o ipostază specifică rolului său de profet și Înaintemergător al lui Hristos. Alăturat, în partea dreaptă, observăm prezenta unui înger, care întregește compoziția. Prezența îngerului reflectă și iconografia patristică în care întreaga creație participă la manifestarea Fiului lui Dumnezeu în lume, îngerii fiind martori și slujitori ai tainei divine. Astfel, ambii protagoniști laterali ai compoziției întăresc mesajul teologic al Botezului: recunoașterea și revelația divinității lui Hristos.[7]

2. Starea de conservare

Pe întreaga suprafață se observă depuneri de praf și depuneri neaderente. În partea inferioară regăsim depuneri aderente și stropi de ceară, din cauza îndelungatei folosiri a obiectului. Suportul lemnos este vizibil fragilizat, consecință a atacului biologic de insecte xilofage *sp. Anobium punctatum*[8] (Foto. nr. 1 și 2). Observăm un defect de prelucrare la brațul stâng al crucii, unde sipetul probabil s-a rupt în timpul prelucrării. Imediat sub lobul drept avem o fractură din cauza unui șoc mecanic asupra lemnului fragilizat în urma atacului biologic. Pe zona de sipet, pe fiecare parte, erau 36 de bumbi din lemn, fixați în suport cu cep și scobitură, dintre care se mai păstrează însă doar unul, pe partea cu *Răstignirea*, iar pe versoul cu Scena *Botezului* întâlnim alții trei. Lipsa butonilor decorativi de pe sipetul crucii și a ornamentului decorativ de la intersecția brațelor, pot fi o consecință a mânuirii necorespunzătoare a obiectului, a șocurilor mecanice sau chiar o urmare a uzurii funcționale.

Canturile prezintă semne evidente de uzură mecanică, care ar putea fi rezultatul manipulării frecvente, a unei depozitări necorespunzătoare sau curățiri repetate. Această uzură este mai accentuată în zonele proeminente, acestea fiind mai vulnerabile, cum ar fi capetele brațelor crucii și marginea decorativă.

În ceea ce privește stratul de policromie se pot observa cracluri, fisuri și crăpături, ce pot fi observate în special pe suprafețele aurite. Aceste fisuri sunt cauzate de îmbătrânirea naturală a materialelor, de variațiile de umiditate și temperatură și de contragerea și expansiunea naturală a lemnului. (Foto nr. 3) Pe toată suprafața se observă desprinderi de strat policrom din cauza pătrunderii umidității, diminuarea proprietăților coezive ale liantului care au evoluat în pierderi și a mișcărilor repetate ale suportului (jocul lemnului). Pe zonele cele mai expuse, cum sunt extremitățile crucii, zonele marginale ale decorului și mânerul, se pot observa exfolieri, desprinderi și pierderi semnificative ale stratului policrom, unele ajungând până la stratul de grund, iar altele până la

[6] Cavarnos, *Ghid pentru iconografia ortodoxă*, 86.
[7] Ion D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti* (București: Editura Meridiane, 1973), 97.
[8] Conform buletinului de analize biologice realizat de doamna profesor Conf. univ. dr. Livia Bucșa – expert biolog.

suportul lemnos. Cauza acestor pierderi pot fi schimbările de temperatură, umiditate relativă ce au influențat contragerile și umflările repetate ale suportului și posibil manevrarea necorespunzătoare. (Foto nr. 3, 5)

Îmbătrânirea naturală a materialelor oferă patina nobilă ceea ce poate fi considerat o parte din valoarea sa estetică. Patină evolutivă cum sunt diverse depuneri, necesită a fi subțiate și îndepărtate fără a afecta pictura originală, deoarece acestea pot duce la acumulări de umiditate și la formarea unor condiții favorabile dezvoltării microorganismelor care ar putea deteriora piesa în timp.

3. Investigații științifice

Investigațiile științifice reprezintă o etapă fundamentală în procesul de restaurare a patrimoniului cultural, asigurând o intervenție bazată pe cunoaștere și etică. Prin metode analitice moderne – fizice, chimice și biologice – obținem identificarea materialelor originale, a cauzelor degradării și a celor mai adecvate soluții de conservare. Integrarea cercetării științifice în restaurare garantează respectarea autenticității obiectului, durabilitatea intervenției și conformitatea cu principiile etice și profesionale ale conservării și restaurării.

Piesa a fost expusă radiațiilor cu raze Roentgen, care sunt raze electromagnetice, cu lungimea de undă de aproximativ 1000 de ori mai scurtă decât lungimea de undă a razelor de lumină vizibilă oferindu-ne astfel, o imagine de ansamblu asupra stării obiectului.[9] Putem observa semnalul radiografic puternic al pigmenților albi (probabil de plumb) de pe ambele fețe ale crucii, pe zona carnațiilor chipurilor semnalul radiografic este mai puternic, probabil generat de straturile aplicate succesiv conform tehnicii tradiționale, iar îmbinările cu cepuri sunt evidențiate. (Foto nr. 6)

Fotografierea în lumină UV și raze IR ne arată fluorescența ridicată a stratului de preparație și a pigmenților și opacitatea zonelor cu pierderi de straturi picturale, desenul este evidențiat, observându-se destul de bine detaliile compoziției originale (figurile sfinților). (Foto nr. 7,8 , 9,10)

Fotografierea cu microscopul digital oferă o privire profundă asupra stării de conservare a obiectului, asigurând o analiză cât mai obiectivă a gravității degradărilor.

Pentru realizarea stratigrafiilor s-au prelevat probe (metodă invazivă), care au fost supuse observațiilor la microscop, oferindu-ne posibilitatea studierii succesiunii staturilor de diferite grosimi în acest caz. (Foto 11, 12)

S-au realizat teste microchimice pentru identificarea naturii grundului prin picurarea acidului clorhidric peste probele prelevate, urmărindu-se reacția acestora. S-a constatat că preparația a fost realizată dintr-un amestec de cretă ($CaCO3$) și gips ($CaSO4 \cdot 2H2O$), în urma obținerii imaginilor microscopice a

[9] Slanski Buhoslav, *Tehnica picturii – materiale folosite în pictură* (Moscova: Editura Academiei de Arte Frumoase a URSS, 1962), 41.

cristalelor aciculare grupate, dar și a particule asemănătoare unei sări higroscopice.[10]

Natura lemnului, precum și gravitatea și intensitatea atacului biologic au fost analizate de către Conf. Univ. Dr. Livia Bucşa a identificat esența lemnoasă folosită – castanul porcesc *Aesculus hippocastanum* și ne-a asigurat că atacul biologic de *Anobium punctatum* nu este activ. (Foto 13-15)

4. Materiale și metode

Crucea a fost restaurată în cadrul Departamentului de Conservare și Restaurare *Andrei Șaguna,* Arhiepiscopia Ortodoxă din Sibiu. Piesa a fost obiectul lucrării practice a lucrării de licență a studentei Georgeta-Maria Roman (studentă a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, specializarea Conservare și restaurare). Coordonarea precum și executarea diferitelor etape de cercetare a fost realizată de lect. univ. dr. Cristina Maria Feleki-Dengel (Dăneasă).

Aderența straturilor picturale la suportul de lemn era una precară necesitând o atenție sporită în demararea procesului de consolidare, crucea având ambele fețe pictate. Operațiunea s-a realizat etapizat pe fiecare parte pentru a nu compromite solzii de policromie volanți prezenți pe întreaga suprafață a crucii.

După desprăfuire a fost necesară consolidarea propriu zisă a picturii, pentru ca apoi crucea să poată fi întoarsă și manevrată cu grijă. Consolidarea s-a realizat cu clei de iepure și pește, de diferite concentrații. Pentru replantarea și consolidarea solzilor de policromie volanți, s-a injectat o cantitate mică de alcool tehnic în zonele cu desprinderi, pentru a facilita penetrarea cleiului în fisuri și spații greu accesibile. După aplicarea cleiului (doar sub desprinderi, fără a ajunge pe suprafața policromă), solzii au fost aduși la nivel prin apăsarea ușoară cu ajutorul unei folii de Melinex, asigurând astfel o uniformizare delicată fără a compromite integritatea materialului original. În urma acestei consolidări, crucea a putut fi întoarsă fără riscul de a avea noi pierderi de policromie, iar același proces a putut fi realizat și pe scena Botezului Domnului. (Foto nr. 16-17)
Decorul vegetal din lemn traforat s-a păstrat doar parțial. S-a decis să se completeze decorul lipsă, respectându-se tehnicile tradiționale de prelucrare și direcția lemnului. S-a optat pentru folosirea lemnului de tei, care este asemănător cu cel de castan ca densitate, culoare, greutate. Completarea a fost desenată după o imagine la scară reală a părții martor, traforându-se apoi pe formă. Completarea a fost potrivită în zona unde aceasta trebuia să fie amplasată prin cioplirea acesteia după forma rupturii ornamentului original. Ulterior s-au sculptat toate elementele decorative, întocmai ca pe elementul martor. (Foto nr. 18-20). Fixarea completării s-a realizat prin încleiere. (Foto nr. 21-23)

[10] Marta Julia Guttmann, *Investigații chimice — Degradările materialelor celulozice* (suport de curs susținut la anul III, specializarea Conservare și Restaurare, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, an universitar 2024-2025).

Completarea a fost tratată după tehnicile tradiționale, cu un grund pe bază de clei de piele și cretă de munte, în straturi succesive (Foto nr. 24-26).

Fracturile ornamentului decorativ au fost consolidate mecanic, cu clei și benzi elastice. Pierderile de material lemnos de mici dimensiuni au fost completate cu un chit bicomponent Balsitte, după o degresare în prealabil. Suportul de lemn a fost curățat cu apă amoniacală, după testarea mai multor amestecuri pe bază de apă, alcool și amoniac.

Pictura de pe cruce era suficient de curată, astfel s-a optat pentru îndepărtarea depunerilor superficiale de pe suprafața acesteia. Foița de aur era sensibilă la apă, fiind nevoiți să testăm amestecuri de solvenți nepolari și alcooli. Cele mai bune rezultate l-a oferit amestecul pe bază de White Spirit, alcool, esență de petrol și toluen.

În final, elementele noi cât și zonele cu grund aparent au fost integrate cromatic cu acuarele astfel încât să evidențiem zonele completate sau chituite, fără a deranja optic imaginea de ansamblu (Foto nr. 28-30)

Procesul de restaurare a vizat în special operațiunile de consolidare a straturilor policrome, cu risc de desprindere și pierdere, contribuind astfel la păstrarea imaginii originale pentru mai mult timp. Completarea decorului s-a realizat cu scopul întregirii piesei atât vizual, cât și static, zonele expuse ale fragmentelor de lemn fiind acum protejate. Integrarea cromatică este una neutră, dorindu-ne să evidențiem în special elementele originale păstrate, dar și completările ulterioare, astfel încât privitorului să i se releve imaginea unei piese peste care a trecut timpul, dar să își poată imagina cu ușurință aspectul crucii în integritatea sa.

Ilustrații

Foto nr. 1, 2 - Orificiile de zbor rămase în urma atacului de insecte xilofage

Foto nr. 3 - Solzi de policromie volanți, desprinderi oarbe, libere și în acoperiș

Foto nr. 4 - Releveu pierderi material lemnos

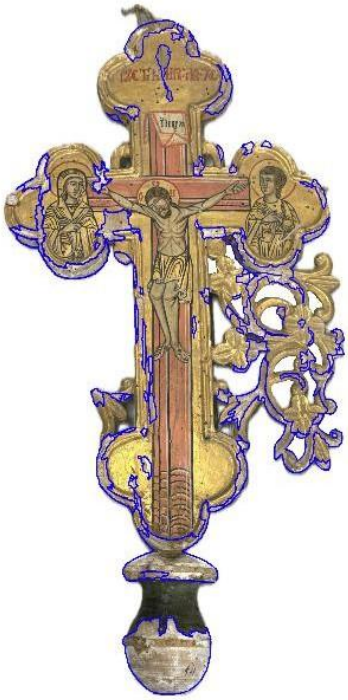

Foto nr. 5 - Releveu pierderi straturi picturale/policromie

Foto nr. 6 - Radiografia cu raze Röntgen

Foto nr. 7 - Fotografierea în lumină UV

Foto nr. 8 - Fotografierea în lumină UV

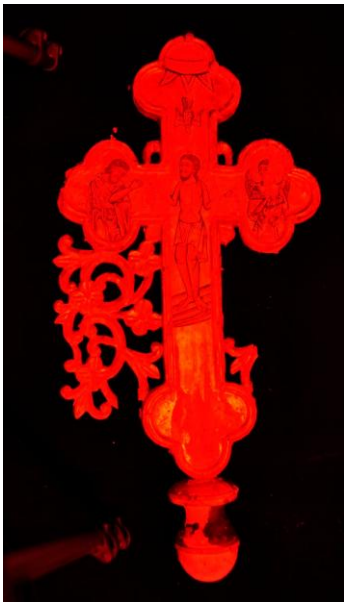

Foto nr. 9 - Fotografierea în lumină IR

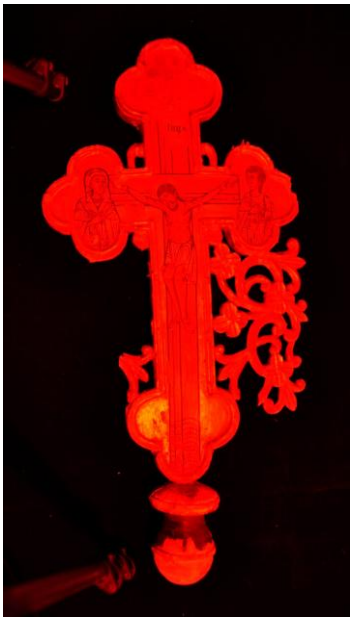

Foto nr. 10 - Fotografierea în lumină UV

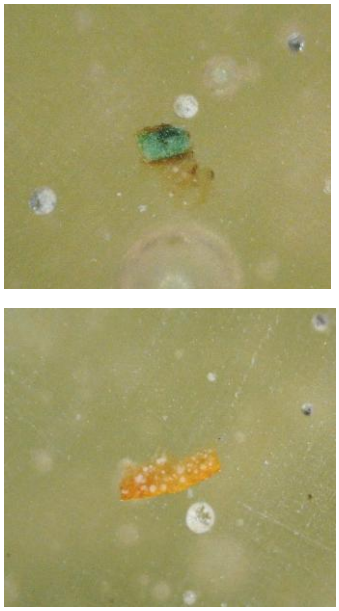

Foto nr. 11 & 12 - Imagini ale stratigrafiilor înglobate

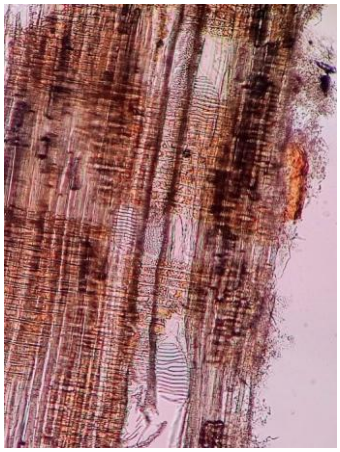

Foto nr. 13 - Secțiune radială la stereobinocular
Sursa: Conf. Univ. Dr. Livia Bucşa

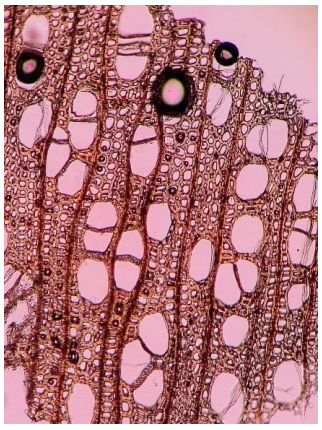

Foto nr. 14 - Secțiune transversală la stereobinocular
Sursa: Conf. Univ. Dr. Livia Bucşa

Foto nr. 15 - Secțiune tangențială la stereobinocular
Sursa: Conf. Univ. Dr. Livia Bucşa

Foto nr. 16 - Consolidarea solzilor de policromie volanți

Foto nr. 17 - Replantarea solzilor de policromie volanți

Foto nr. 18 - Alegerea lemnului și trasarea desenului

Foto nr. 19 - traforarea manuală

Foto nr. 20 - Traforarea mecanizată

Foto nr. 21 - Potrivirea completărilor

Foto nr. 22 - Ansamblu după încheierea completărilor

Foto nr. 23 - încheierea completărilor

Foto nr. 24 – Grunduirea completărilor noi

Foto nr. 25 - Ansamblu după grunduire

Foto nr. 26 - Șlefuirea cu hârtie abrazivă de diferite durități

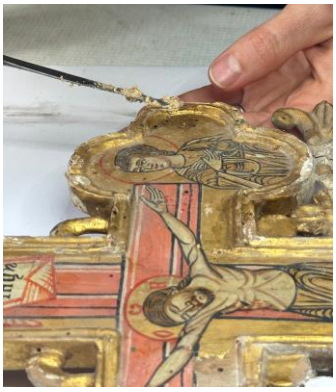

Foto nr. 27 - Chituirea lacunelor de mici dimensiuni, la nivelul suportului lemnos

Foto nr. 28 - Chituirea lacunelor de mici dimensiuni, la nivelul suportului lemnos

Foto nr. 29, 30 - Integrarea cromatică a piesei

Ansamblu față înainte de restaurare

Ansamblu față după restaurare

Ansamblu verso înainte de restaurare

Ansamblu verso după restaurare

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 193-198
10.2478/actatr-2025-0010

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND AȘEZAREA NORICO-PANNONICĂ DE LA OCNA SIBIULUI – *FAȚA VACILOR / LA FĂGĂDĂU*

Silviu I. Purece
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
silviu.purece@ulbsibiu.ro

Keywords: Ocna Sibiului, Norico-Pannonians, salt, colonization in Roman Dacia, Celtic colonists.
Abstract: *The Roman settlement at Ocna Sibiului–Fața Vacilor / La Făgădău is representative for the colonization of Roman Dacia by Celtic populations originating from Noricum or Pannonia. It functioned during the 2nd century, while its possible continuation into the 3rd century remains debated. The local community preserved Celtic cultural elements of the La Tène type, with Romanization occurring mainly within Roman Dacia. Characteristic Roman objects, including terra sigillata, were gradually adopted and integrated into everyday life. The establishment of Norican-Pannonian colonists at Ocna Sibiului–Fața Vacilor / La Făgădău was likely connected to the salt deposits in the Ocna Sibiului area and took place within the broader context of Trajanic colonization in Dacia.*

Sarea este un element esențial pentru existența umană, fiind necesară atât metabolismului[1], cât și susținerii activităților productive[2]. Exploatarea și comercializarea sării a fost strâns legată de păstorit, practicarea la scară largă a acestuia impunând accesul la surse de exploatare sau la puncte de aprovizionare cu sare. Activitățile pastorale au impus deplasarea animalelor în zone delimitate și controlate, iar uneori chiar menținerea lor în captivitate, ceea ce a făcut necesară suplimentarea cantităților de sare[3] pentru acestea, obținerea sării în mod natural din vegetația consumată nefiind suficientă.

Datorită caracteristicilor geologice pe care le manifestă spațiul transilvănean depozitele de sare abundă aici[4], situație aflată în contrast cu cea întâlnită la sudul

[1] Ion Sandu, Adrian Poruciuc, Marius Alexianu, Roxana-Gabriela Curcă, Olivier Weller, „Salt and Human Health: Science, Archaeology, Ancient Texts and Traditional Practices of Eastern Romania," *Mankind Quarterly*, 50, 3 (2010): 242-243.
[2] Valeriu Cavruc, „Consideraţii privind schimbul cu sare în mileniile VI-II î. Hr. în spaţiul carpatodunărean," *Tyragetia* SN, 1 (2010): 7.
[3] Marius Alexianu, Felix Adrian Tencariu, Andrei Asăndulesei, Olivier Weller, Robin Brigand, Ion Sandu, Gheorghe Romanescu, Roxana-Gabriela Curcă, Ștefan Caliniuc, Mihaela Asăndulesei, „The Salt from Alghianu Beck (Vrancea County, Roumania): A Multifaceted Ethnoarchaeological Approach," în *Archaeology of Salt*, ed. Robin Brigand, Olivier Weller (Leiden, 2015), 56.
[4] Csaba Krézsek, Albert W. Bally, „The Transylvanian Basin (Romania) and Its Relation to the Carpathian Fold and Thrust Belt: Insights in Gravitational Salt Tectonics," *Marine and Petroleum Geology*, 23 (2006): 426.

Dunării[5] sau în Câmpia Pannonică[6]. Formarea diapirilor saliferi în zona Transilvaniei[7] a dus la apariția frecventă a izvoarelor sărate și a ușurat exploatarea sării geme prin activități miniere de suprafață. Sarea a fost cea care a stimulat și favorizat locuirea în zona Ocna Sibiului începând cu neoliticul[8], apele și solurile sărate fiind folosite intens[9].

Întregul areal al Ocnei Sibiului este străbătut de cursul superior al Visei, valea râului făcând legătura cu zona Târnavelor și, implicit, cu cea a Mureșului. Zona deluroasă a Ocnei Sibiului marchează, de altfel, limita dintre bazinul hidrografic al Oltului și cel al Mureșului, devenind astfel o punte de trecere între văile celor două râuri[10], principalele artere de comunicații din spațiul intracarpatic.

În perioada romană o serie de așezări funcționează în zona salifera sau în imediata apropiere[11], una dintre acestea fiind atestată, printr-un inventar destul de complex[12], chiar în vatra orașului Ocna Sibiului. Este foarte probabil ca exploatarea minieră a sării să fi început aici sub autoritate romană[13], acum fiind detașate unități auxiliare pentru supravegherea procesului extractiv[14]. Nu este exclus ca, în anumite zone restrânse, unde sarea era mai accesibilă, datorită eroziunii provocate de râul Visa, aceasta să fi fost extrasă în stare gemă încă din perioade mai timpurii, posibil începând cu epoca bronzului[15].

Intrarea Daciei în structura Imperiului Roman a declanșat profunde schimbări demografice, marcate de fenomenul colonizării traianice. O prezență semnificativă în cadrul procesului de colonizare l-au avut celții proveniți din Noricum și Pannonia, grupați sub denumirea generică de norico-pannoni[16]. Aceștia

---

[5] Nenad N. Tasić, „Salt Use in Early and Middle Neolithic of the Balkan Peninsula," în *Technology, Style And Society: Contributions to the Innovations Between The Alps and the Black Sea in Prehistory*, ed. Lolita Nikolova (Oxford: BAR Publishing, 2000), 39.

[6] Anthony Harding, *Salt in prehistoric Europe* (Leiden, 2013), 105.

[7] O. Gelencsér, A. Szakács, Á. Gál, Á. Szabó, Z. Dankházi, T. Tóth, D. Breitner, Zs. Szabó-Krausz, Cs. Szabó, Gy. Falus, „Microstructural Study of the Praid Salt Diapir (Transylvanian Basin, Romania) and Its Implication on Deformation History and Hydrogen Storage Potential," *Acta Geodaetica et Geophysica*, 59 (2024): 347.

[8] Iuliu Paul, „Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană," *SCIVA*, 40, 1 (1989): 4; Iuliu Paul, „Săpăturile arheologice din vara anului 1960 de la Ocna Sibiului (jud. Sibiu)," *Materiale și cercetări arheologice*, 9 (1970): 97.

[9] Dragan Milanović, „The Economic and Social Importance of Saline Soils and Saltwaters During the Late Neolithic of the Pannonian Plain and the Central Balkans," *Старинар*, LXXI (2021): 8.

[10] Florin Fodorean, *Drumurile din Dacia Romană* (Cluj-Napoca: 2006), 278.

[11] Dumitru Popa D. Popa, *Aşezarea norico-pannonică de la Ocna Sibiului,* în *Relații interetnice în spațiul românesc*, ed. I. M. Țiplic, S. I. Purece (Alba Iulia, 2006): 141-142.

[12] Cl. Munteanu, S. Sonoc, „Piese legate de cultul lui Sol descoperite la Ocna Sibiului (județul Sibiu) și câteva precizări cu privire la habitatul roman de aici," *Apulum*, 46 (2009): 444.

[13] Volker Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană* (Cluj-Napoca: 1996), 242-243.

[14] Lucrețiu Mihăilescu Bîrliba, *Salt in Roman Dacia. Production, Use, and Strategic Value* (Oxford: 2025), 98.

[15] Cosmin Suciu, „Un ciocan de piatră de la Ocna Sibiului-Fața Vacilor," *Angustia*, 17-18 (2014): 200.

[16] Adrian Husar, *Celți și germani în Dacia romană* (Cluj-Napoca: 1999), 107-108.

au adus cu ei și au conservat, în faza timpurie a existenței provinciei, stilul de viață tradițional, lăsându-și o amprentă distinctă asupra ansamblului cultural al Daciei Romane. Regiunea dintre cursul Mureșului și cel al Oltului a fost puternic marcată de prezența comunităților norico-pannonice, cu o prezență mai pregnantă a elementelor norice[17], fapt confirmat și prin intermediul cercetărilor arheologice din așezarea de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău.*

Deși așezarea de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău* prezintă un aspect cultural norico-pannonic pregnant, inventarul arheologic descoperit reflectând tradițiile culturale celtice de tip La Tène[18], de aici nu lipsesc produsele tipic romane, inclusiv vasele de tip *terra sigilata*. Realitățile arheologice identificate sugerează că stadiul romanizării acestor coloniști a fost, la momentul sosirii, destul de puțin avansat[19], procesul lor de aculturație continuând pe teritoriul Daciei romane[20].

Până în prezent, așezarea este documentată pe terasa din stânga Visei, în punctul *La Făgădău*[21], nefiind exclusă extinderea sa în zonele adiacente. Terasa este delimitată la sud și sud-est de valea Visei, în zona estică de o ravenă adâncă, la nord de pantele abrupte ale dealului Fața Vacilor, iar la sud de o a doua ravenă săpată de apele unor izvoarelor situate puțin mai la nord-vest de terasă. Primele cercetările arheologice derulate în sit, începute în anul 2004,[22] au vizat regiunea de est a acesteia[23], pentru ca în ultimii ani să fie direcționate spre cea vestică.

Începutul existenței așezării trebuie amplasat la scurt timp după momentul cuceririi traianice[24]. Este clar că așezarea a prosperat în secolul al doilea, războaiele marcomanice și pandemia din timpul lui Marcus Aurelius marcând, probabil, un moment de cumpănă în evoluția sa. Obiectele timpurii precum fibulele puternic profilate, specifice mediului norico-pannonic[25] și prezente în număr semnificativ în așezare, sau fibulele cu forme geometrice și emailate[26] susțin acest aspect cronologic. De remarcat este și moneda comemorativă emisă de Tiberius pentru Augustus, găsită în context arheologic clar, a cărei prezență se asociază cu nivele tipurii, traianice, din Dacia romană[27]. De altfel, monedele descoperit în așezare nu depășesc orizontul secolului al doilea, cele mai târzii fiind emise în timpul lui

[17] Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, 58-59, 268.
[18] Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, 173-174.
[19] Dumitru Popa, *Viața rurală în Transilvania romană* (Sibiu: 2000), 116.
[20] Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, 107.
[21] Vezi planșa.
[22] D. Popa, Gh. Dragoș, C. Paraschiva, „Ocna Sibiului, jud. Sibiu Punct: Faţa Vacilor-La Făgădău," *CCA*, Campania 2005 (București: 2006), 240.
[23] Dumitru Popa, „Obiecte din metal descoperite în așezarea romană rurală de la Ocna Sibiului," *Apulum*, 48 (2011): 269.
[24] S. I. Purece, "Divus Augustus and the Arrival of the Norico-Pannonians in Dacia. Coins from Ocna Sibiului Fața Vacilor/La Făgădau Site". *Journal of Ancient History and Archaeology*, 8.4 (2021): 98-107.
[25] Sorin Cociș, *Fibulele din Dacia Romană* (Cluj-Napoca: 2004), 72-73; vezi planșa.
[26] Cociș, *Fibulele din Dacia Romană*, 122; vezi planșa.
[27] S. I. Purece, "Divus Augustus and the Arrival of the Norico-Pannonians in Dacia. Coins from Ocna Sibiului Fața Vacilor/La Făgădau Site". *Journal of Ancient History and Archaeology*, 8.4 (2021): 101.

Antoninus Pius[28]. Monedele lui Antoninus Pius sunt într-o stare de conservare bună, puțin uzate, ceea ce sugerează faptul că au fost în circulație o perioadă nu foarte lungă de timp . Elementele aparținând secolului al treilea par a fi limitate, precum o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt realizată din argint[29] sau fibulele din fier în formă de omega[30], a căror cronologie nu este exclus să fie mai înaltă intrând, asfel, în secolul al doilea.

Prezența elementelor care definesc locuirea timpurie de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău* este strâns legată de practicarea unor meșteșuguri, cu specific tradițional, necesare întreținerii vieții de zi cu zi, în contextul în care resursele materiale și posibilitățile de aprovizionare trebuie să fi fost, cel puțin la început, destul de limitate în noua provincie. Prelucrarea metalelor a făcut parte din rândul activităților atestate în așezare, numeroase bucăți de zgură fiind recuperate din sit. Descoperirea unor monede din bronz tăiate, una chiar de două ori, indică posibilitatea reutilizării bronzului pentru realizarea de obiecte, poate chiar a fibulelor tipice, norico-pannonice, purtate de localnici. Evident, producerea ceramicii trebuie să fi fost o activitate importantă în așezare, numărul de fragmente aparținând vaselor realizate în stil tradițional fiind ridicat. Funcționarea unui astfel de atelier este bine atestată atât prin instrumente folosite în procesul de producție[31], cât și printr-un cuptor folosit pentru arderea ceramicii[32]. Nu este exclus ca vasul ceramic norico-pannonic din care provine fragmentul inscripționat înainte de ardere să fi fost produs aici[33]. De posibile activități comerciale poate fi legată și descoperirea unei balanțe[34] în zona de est a terasei, regiune a sitului cu numeroase artefacte ce pot fi legate de activități productive.

Meșteșugurile casnice trebuie să fi avut un impact major asupra vieții locuitorilor, torsul și țesutul sunt bine atestat prin fusaiolele sau greutățile descoperite. Prelucrarea pieilor și a lemnului a fost, de asemenea, importantă pentru comunitate. Ridicarea structurilor din așezare a implicat utilizarea pe scară largă a lemnului, iar creșterea animalelor este bine atestată, aici fiind descoperite numeroase resturi osteologice provenite atât de la bovine, ovi-caprine sau suine. Desigur, nu trebuie omisă din spectrul activităților zilnice vânătoarea.

Locuințele așezării, de formă patrulateră, sunt dificil de identificat datorită amprentei superficiale pe care au lăsat-o în sit, gropile de par fiind destul de rare.

---

[28] . I. Purece, "Divus Augustus and the Arrival of the Norico-Pannonians in Dacia. Coins from Ocna Sibiului Fața Vacilor/La Făgădau Site". *Journal of Ancient History and Archaeology*, 8.4 (2021): 100.

[29] Popa, „Obiecte din metal descoperite în așezarea romană rurală de la Ocna Sibiului", 271.

[30] Fibulele sunt în curs de publicare; S. Cociș, C. Gaiu, R. Zăgreanu, „Fibulele romane din Dacia intracarpatică," *Revista Bistriței*, XXIV (2010): 205.

[31] Dumitru Popa, „Un atelier ceramic în așezarea romană rurală de la Ocna Sibiului (punctul „Fața Vacilor – La Făgădău")," *Studia Universitas Cibiniensis Series Historica* 8 (2011): 34-35.

[32] Silviu I. Purece, Augustin Ungureanu, „Considerații generale privind prezența ceramicii norico-panonice și producerea acesteia în așezarea romană de la Ocna Sibiului-Fața Vacilor / La Făgădău," *Transilvania*, 1 (2018): 38.

[33] Dumitru Popa, „Un fragment de vas cu inscripție descoperit în așezarea romană de la Ocna Sibiului," *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 6 (2009): 35.

[34] Popa, „A Roman Steelyard Discovered at Ocna Sibiului", 523.

Se pare că, o parte semnificativă a locuințelor sau a construcțiilor anexe au fost realizate din bârne de lemn suprapuse și conectate la o talpă din lemn[35], pe traseul pereților fiind, adesea, prezente cuie din fier folosite pentru fixare. Chirpiciul apare sporadic fiind utilizat, probabil, pentru izolarea spațiilor dintre bârne. Locuințele dispun de vetre de foc uneori cu amenajări din piatră.

Până de curând, necropolele ofereau cele mai bune elemente de identificare a prezenței coloniștilor norico-pannoni, amprenta culturală a acestora fiind bine conservată în cadrul ritualului funerar din necropolele de la Cșolț și Calbor[36]. Deocamdată, nu avem o relație clară între așezarea de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău* și o posibilă necropolă, cu toate acestea trebuie să observăm descoperirea, în contextul cercetărilor arheologice desfășurate în situl de la Șura Mică-*Râșloave*, a două morminte conținând vase tripode, mormintele fiind situate la 500 m vest de așezarea de la Șura Mică-*Râșloave* [37] și la doar 1,5 km distanță față de așezarea de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău*. Vasele tripode fac parte din pleiada de obiecte specifice coloniștilor norico-pannoni și au fost identificate din abundență în situl de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău*, nefiind exclus ca această formă de vas să fi fost produsă în atelierele locale. Astfel, este destul de posibil ca cele două morminte de la Șura Mică să fi aparținut unor coloniști norico-pannoni. Trebuie amintit faptul că tot din Șura Mică provine un fragment din monumentul funerar al Iuliei Magiona[38], o tânără de origine noricană[39]. Din păcate, nu cunoaștem locul inițial în care s-a aflat monumentul funerar și dacă are sau nu legătură cu neropola sau așezarea identificate la Șura Mică-*Râșloave*. Credem că cercetările arheologice viitoare preconizate a se derula în siturile de la Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău* și Șura Mică-*Râșloave* vor putea să clarifice, printre altele, relațiile dintre cele două comunități și să documenteze mai bine impactul prezenței coloniștilor norico-pannoni asupra zonei din imediata apropiere a zăcămintelor salifere de la Ocna Sibiului.

[35] Elbert Wencke, *Die Architektur der Kelten. Siedlungsmuster, Bauformen und Konstruktionsprinzipien der Eisenzeit* (lucrare de doctorat, Fakultät Architektur und Stadtplanung der Universität Stuttgart, 2018), 540.

[36] Mircea Babeș, „Zu den Bestattungsarten im nördlichen Flachgräberfeld von Romula. Ein Beitrag zur Grabtypologie des römischen Daziens," *Dacia* N.S., 14 (1970): 204-205.

[37] Cătălin Cristescu, „Așezarea de epocă romană," în *O ne(obișnuită) așezare. Cercetările arheologice de la Șura Mică-Râșloave*, ed. Martin Rill, Răzvan Mateescu (Cluj-Napoca: 2023), 112.

[38] Ion I. Rusu, „Note epigrafice," *Studii și comunicări Brukenthal*, 12 (1965): 210; *Inscripțiile Daciei Romane* III/4, 75.

[39] Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, 59.

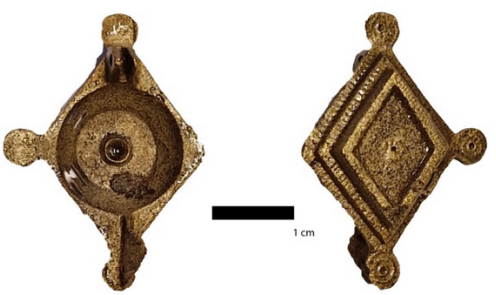
I. Vedere generală asupra sitului Ocna Sibiului-*Fața Vacilor / La Făgădău* și a zonei învecinate
1. terasa vizată de cercetările arheologice, 2 - 3. ravene, 4. dealul Fața Vacilor,
5. valea Visei, 6. orașul Ocna Sibiului.

II. Fibulă puternic profilată

III. Fibulă rombică emailată

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 199-219
10.2478/actatr-2025-0011

RAPORT DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ ÎN SITUL DE LA LIMBA-OARDA DE JOS, SECTORUL *ȘESUL ORZII*, PROPRIETATEA KARAIOȘ ALEXANDRU

Marius-Mihai Ciută
Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
mariusmihai.ciuta@ulbsibiu.ro

Radu Totoianu
Centrul Cultural „Lucian Blaga" Sebeș – Muzeul „Ioan Raica"
rtotoianu@yahoo.com

Beatrice Ciută
Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia
beatrice.ciuta@uab.ro

Răzvan Andrei
Universitatea de Vest din Timișoara
mihai.andrei83@e-uvt.ro

Keywords: *Multilayered Neolithic site; preventive excavation; Vinča culture; semi-subterranean dwellings*
Abstract: *The present report addresses the circumstances and results of an archaeological investigation initially authorized as a monitoring activity but subsequently developed into a preventive excavation, conducted within a site that has been subject to systematic and preventive research since 1995. The infrastructure project, involving the installation of a sewage system along the axis of a future access road to a property located within the site's perimeter, required the excavation of a trench measuring approximately 90 m in length and c. 1–1.2 m in width for the installation of the sewer line, including five inspection chambers and four branch connections.*
A total of eight features attributed to Vinča - period occupations were identified and partially investigated, the majority consisting of sunken features (semi-subterranean dwellings and refuse pits), alongside one surface structure (Feature Cpx. 8), interpreted as the platform of an above-ground dwelling. The archaeological material recovered in substantial quantities enabled a reliable cultural and chronological attribution of the investigated complexes.

Cercetarea arheologică preventivă[1], realizată în baza *Autorizației de supraveghere nr. 646/09.05.2025*, emisă de Ministerul Culturii, a fost determinată de lucrările pentru proiectul „*Elaborare DTAC - căi de comunicație, rețele și dotări tehnico-edilitare*", în perimetrul situat în localitatea Alba Iulia, Oarda de Jos, jud. Alba, str. Dumbrăviței FN, CF 119857, CF 119954- în conformitate cu *Autorizația de construire nr. 316/12.06.2024* a Primăriei Municipiului Alba Iulia și a avizului DJC Alba nr. 86/ZP/28.07.2025 – perimetru care suprapune un sector din *ansamblul de situri arheologice Limba-Oarda de Jos*[2], sit aflat în curs de *cercetare sistematică* (instituția organizatoare a cercetării fiind Muzeul Municipal *Ioan Raica* din Sebeș, iar instituția parteneră Universitatea *Lucian Blaga* din Sibiu).

Colectivul cercetării a fost compus din dr. Marius-Mihai Ciută, responsabil cercetare (Universitatea Lucian Blaga din Sibiu); dr. Radu Totoianu (Muzeul Municipal Ioan Raica), dr. Beatrice Elena Ciută (Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia, membrii ai colectivului**.**

„Ansamblul de situri preistorice Limba-Oarda de Jos" este un sit multistratificat constituit din mai multe așezări neolitice, cu două niveluri cultural-cronologice distincte ce aparțin neoliticului timpuriu (Cultura sau Grupul Precriș-WRPP și faza IIIB a Complexului Cultural Starcevo-Criș), urmate de cel puțin trei niveluri ale culturii Vinca (A2, A3, A3-B1).

---

[1] Situația oarecum atipică a tipului de cercetare a fost consecința unei erori materiale, care a rezidat din excluderea accidentală a arealului situat în imediata apropiere a limitei de vest a amprizei A10 (cu lățimea de cca. 100 m), din zona protejată a sitului arheologic, conform *Planului de Urbanism General* (PUG) al Municipiului Alba Iulia. Chiar în condițiile în care PUG-ul are această lipsă, totuși, din multe alte surse publice (inclusiv RAN, în care dezvoltarea sectoarelor sitului este foarte corect realizată – Fig. 24) reiese în mod evident faptul că întreaga amprentă a proiectului suprapune o zonă protejată, în accepțiunea OG43/2000. În acest context, credem că ar fi necesară o abordare a problematicii situației în care DJC-urile solicită efectuarea de ***supravegheri*** în detrimentul ***cercetărilor preventive***, în cadrul unor areale care sunt situri arheologice cunoscute (și cercetate!), iar anvergura lucrărilor care afectează structura solului este de peste 90 de metrii pătrați! Subiectul merită o detaliere și din perspectiva unui caz recent intrat în bibliografia de specialitate (N. C. Rișcuța, I. V. Ferencz, „Scurtă pildă arheologică despre cum poți fi pedepsit dacă salvezi patrimoniul cultural. Short Archaeological Parable about how you can be punished if you save the Cultural Heritage," *Sargetia*, XV (LI), Serie Nouă (2024): 161-172), care atrage atenția exact asupra riscurilor și vulnerabilităților pe care le presupune transformarea unei cercetări din *supraveghere* în *preventivă*. Rezultatele cercetării arheologice de la Șesul Orzii – proprietatea Karaioș, cuprinse în prezentul *Raport*, vor constitui elementele în baza cărora ne vom adresa Primăriei Municipiului Alba Iulia, respectiv Direcției Urbanism din cadrul acesteia, cu solicitarea îndreptării acestei erori materiale și includerea perimetrului în cadrul zonei protejate a sitului arheologic, conform legii.

[2] Cod RAN 1106.03 / Cod LMI / AB-s-B-00035.

Sectorul de sit *Șesul Orzii* (cod RAN 1053.03) aparține sitului arheologic Limba-Oarda de Jos, este localizat în hotarului localității Oarda de Jos (localitate componentă a \municipiului Alba Iulia). Arealul sectorului *Șesul Orzii* se află pe malul stâng al Mureșului, între localitățile Oarda de Jos (actualmente cartier al municipiului Alba Iulia) și Limba (com. Ciugud), pe partea sudică drumului județean ce leagă cele două localități (D.J. 107C – Strada Dumbrăviței), pe o lățime de cca. 100-150 de metri. Sectorul în care s-au efectuat lucrările se află înainte de trecerea DJ 107C pe sub A10, pe sensul de mers dinspre Oarda de Jos spre Limba, cu circa 100 de metri înainte de pasarela A10 (fig. 1).

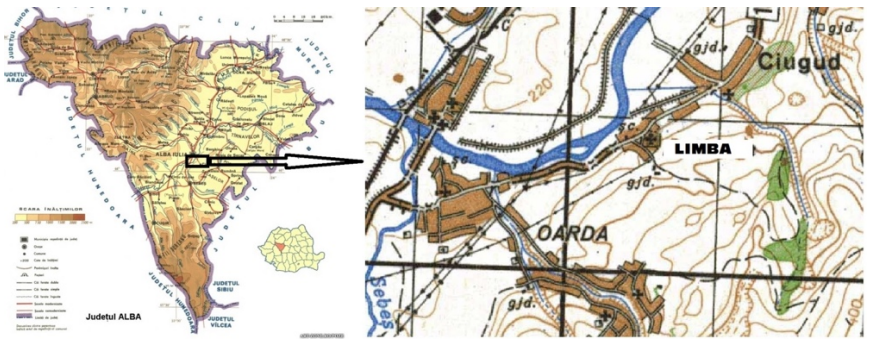

Fig. 1. Localizarea sitului arheologic din Limba-Oarda de Jos.

Sectorul *Șesul Orzii* este delimitat la nord de marginea terasei și DJ 107C, la est de ampriza A10 (cercetată integral, preventiv, în intervalul 2016-2017), la sud de versantul nordic al Dealului Barbului iar la vest de sectorul *La Balastieră*. Proprietatea Karaioș este situată în zona centrală a sitului arheologic, pe o terasă neinundabilă pe malul stâng al Mureșului, la circa 120 metri înainte de intersectarea DJ 107C (strada Dumbrăviței) cu Autostrada Sebeș-Turda (A10), pe partea dreaptă, pe sensul de mers spre Limba (fig. 1).

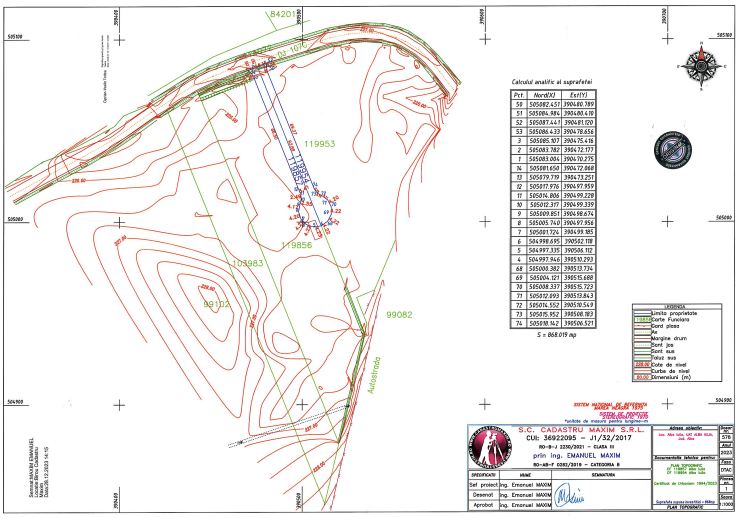

Fig. 2. Planul topografic al sectorului circumscris proprietății Karaioș (sursa: proiect SC Cadastru Maxim SRL). Se observă limita A10 (în dreapta) și amprenta proiectului (cu albastru),

Istoricul cercetărilor

Anterior, în acest sector de sit au fost efectuate și alte cercetări sistematice (în anii 1995[3], 1996[4], 1997[5], 2004[6]), precum și cercetări preventive, ocazionate de construirea tronsonului I al Autostrăzii Sebeș-Turda (A10) care au relevat situația arheologică existentă, respectiv existența unor așezări neolitice timpurii (Starčevo-

[3] I. Al. Aldea, M-M. Ciută, „Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în situl de la Limba-Bordane, campania 1995," *CCA* (1996): 5.

[4] I. Paul, M-M. Ciută, „Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în situl de la Limba-Bordane, campania 1996," *CCA* (1997): 2-3.

[5] I. Paul, M-M. Ciută, „Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în situl de la Limba-Bordane, campania 1997," *CCA* (1998): 41-42.

[6] I. Paul, M. Gligor, P. Mazăre, C. Șuteu, A. Niculescu, l. Haynes, Sz. Panczel, D. Bogdan, G. Sicoe, M. Ciauşescu, „Oarda (Limba), mun. Alba Iulia, jud. Alba Punct: Şesu Orzii Cod sit: 1106.03," *CCA* (2005): 246-247. Cercetările au relevat existența, în acest sector, a depunerilor „*ce conţin materiale arheologice încadrate cronologic în perioada medieval timpurie (inclusiv fragmente de vase lucrate cu mâna şi datate în sec. IV-V) şi medievală (sec. X-XII), majoritatea ceramicii- ce se datează în alte epoci decât cea romană - aparţine epocii preistorice, cu cea mai mare pondere atribuită primei epoci a fierului (culturile Gava, Basarabi şi ceramică „protodacică"- Ha D). urmată de neolitic (Vinca, Lumea Nouă), epoca bronzului (bronz timpuriu - BT 1, bronz mijlociu - Wietenberg) şi eneolitic (Petreşti, Coţofeni)".*

Criș, fazele I și III), neolitice mijlocii (Vinča, fazele A și B), respectiv un cimitir aparținând epocii bronzului mijlociu (cultura Wietenberg)[7] (fig. 2; fig. 22).

Cercetarea arheologică a fost efectuată în intervalul 17.09-20.09.2025, în baza *Autorizației de supraveghere nr 646/09.05.2025,* emis de Ministerul Culturii, respectiv a *Contractului de prestări servicii* nr. 1050/29.07.2025.

Fig. 2.1. Ridicarea topografică a sitului arheologic (1995) cu unitățile de cercetare din anii 1995-2001. Sectorul *Șesul Orzii* este la sud de DJ 107C și la vest de A10. Cu dreptunghiul roșu este indicată amprenta autostrăzii A10.Cu trapezul mov este indicată proprietatea Karaioș.

[7] M-M. Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, I.-C. Codrea, E. B. Ciută, B. Bobînă, Al. Bărbat, „Considerații preliminare privind cercetările preventive din situl nr. 6, km. 6 + 050 – 7 + 050, din lotul 1 al autostrăzii Sebeș-Turda," *Terra Sebus*, *Acta Musei Sabesiensis*, VIII (2016): 9-22; M-M Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, B. Bobînă, I. Codrea, B. Ciută, Al. Bărbat, „Situl nr. 6 Lotul 1 Autostrada Sebeș - Turda (com. Ciugud, jud. Alba) campania 2016," în *CCA* (București: 2017): 187-189; M-M Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, I. Codrea, B. Ciută, „Situl nr. 6 Lotul 1 Autostrada Sebeș - Turda (com. Ciugud, jud. Alba) campania 2017," *CCA* (Cluj-Napoca: 2018): 195-211; M-M. Ciută, C. P. Quinn, R. Totoianu, „Radiocaron data of funerary descoveries from middle Bronze Age in the Mureș Valley. The Wietenberg cemetery from Limba-Oarda de Jos (Alba county, Romania)," *Journal of Ancient History and Archaeology,* vol. 8, no. 2 (Cluj-Napoca: 2021): 5-13; M-M. Ciută, A. Tudorie, „New data about the "Polychrome painted horizon" on the Early Neolithic of the Middle Mureș Valley," *Journal of Ancient History and Archaeology,* vol. 11, no. 4 (Cluj-Napoca: 2024): 30-43; C.P. Quin, M-M. Ciută, „Chronological Modeling Demonstrates Short Use Of Middle Bronze Age Cemetery in Transylvania," *Radiocarbon* (2025): 1–11.

La debutul supravegherii, practic la momentul deplasării în teren, s-a constatat îndepărtarea prealabilă, cel mai probabil mecanizată, a stratului superior al depunerilor arheologice (0,30-0,40 m), pe întreaga suprafața aferentă drumului de acces, pe axa căruia au fost realizate lucrările de canalizare[8]. Acesta conținea materiale arheologice deranjate de plug (0,30m) – arealul fiind utilizat sute de ani în scopuri agricole - dar a afectat și 0,10-0,20m (pe alocuri chiar 0,25m) de strat nederanjat anterior, în care se distingeau materiale arheologice (Fig. 3). Ca atare, la toate cotele înregistrate în raport trebuie adăugată această marjă de 0,40-0,50m, a stratului decapat mecanizat anterior (cu autogrederul).

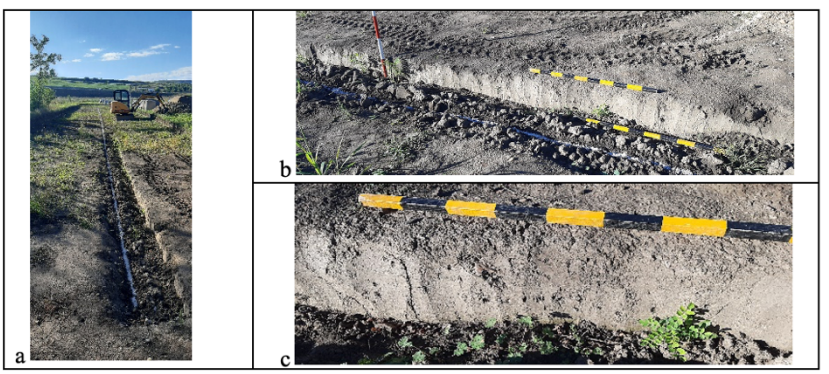

Fig. 3. Situația în teren, pe amprenta investiției, la debutul cercetării. Trasarea axei șanțului (a) detalii din profilul obținut la decaparea arealului aferent proiectului și a șanțului canalizării (b-c).

A fost executat, conform proiectului, un șanț de 75 m lungime, 0,80 m lățime, la adâncimea medie de 1,80 m, în scopul amplasării conductelor PVC și a căminelor de vizitare (4 în total), din beton, aferente canalizării. Șanțul a avut orientarea generală nord-vest – sud-est. Au mai fost executate 4 ramificații laterale, de 6 x 0,40 x 2 m, perpendiculare (pe direcția est-vest), pentru guri de canal secundare. Suprafața totală afectată de proiect, cercetată arheologic a însumat 90 mp. Practic este vorba despre realizarea sistemului de canalizare aferent drumului de acces spre locuințele particulare proiectate a fi construite în acest areal.

[8] Proprietarul Al. Karaioș a confirmat faptul că el a efectuat, în regie proprie, această operațiune de îndepărtare a stratului deranjat de lucrările agricole (35-40 cm) pe întreaga suprafață a viitoarei căi de acces, iar pe traseul canalizării a mai executat un nivel de săpare (25-30 cm). Rezultă o realitate evidentă, care ne spune că practic 40-50 cm din nivelul superior al coloanei stratigrafice a fost îndepărtat, iar cotelor pe care le-am utilizat în decursul cercetării trebuie să li se adauge aceste valori.

A fost surprins stratul arheologic aferent locuirilor neolitice pe toată lungimea excavată, având grosimi cuprinse între 0,40 - 1,20 m. În stratigrafie, au fost surprinse două niveluri distincte de locuire: primul nivel de fază Vinča A (A2-A3), situat deasupra sterilului arheologic (galben loessoid), iar al doilea nivel Vinča B (A3-B1), deasupra primului, parțial afectat de lucrările prealabile de decopertare.

Au fost identificate și documentate 8 complexe de locuire: 7 de tip adâncit (bordeie, gropi – Cpx. 1 - Cpx. 7) și 1 locuință de suprafață (Cpx. 8). Dintre acestea 7 (Cpx. 1 - Cpx. 7) aparțin locuirii Vinca A, iar una (Cpx. 8) locuirii Vinča B. Complexele au fost documentate stratigrafic, prin săparea manuală, nivel cu nivel și documentarea contextuală, iar materialul arheologic a fost recuperat, în integralitate (în ciuda ritmului foarte rapid de desfășurare a săpăturii), fiind în curs de prelucrare.

În capătul de nord al proiectului, în cadrul primului cămin de vizitare, a fost constatată o stratigrafie simplă, în sensul în care stratul arheologic, brun-închis, se prezintă ca având circa 0,5m, sterilul arheologic, galben, conturându-se destul de sus (fig. 4) (realitate cunoscută din SVII/1997, când s-a constatat că spre marginea (fruntea) terasei, sterilul se ridică spre nivelul de călcare actual).

a b

Fig. 4. Situația stratigrafică în căminul de vizitare 1, situat în extremitatea de nord.

În zona de capăt de nord, fiind și cea a accesului spre DJ 107C (Strada Dumbrăviței) proprietarul a ridicat cu circa 40 cm nivelul de acces, prin adăugarea de pietriș, vizibil în partea superioară a profilului rezultat (fig. 4), pentru egalizarea cu podețul construit peste rigolă.

La metrul 4,3, la distanța de 2,3 m de capătul sudic al căminului 1 de vizitare, pe ambele profiluri ale șanțului s-a conturat un complex adâncit (Cpx.1), cu pereții care coboară abrupt, care se adâncea în sterilul arheologic, având o lungime de cca. 2,2 m la bază și 2,50 m la deschidere. Adâncimea complexului este de 0,60 m de la nivelul de conturare, fundul său fiind drept (fig. 5). Materialele arheologice au fost recoltate integral, fiind cele care au făcut posibilă atribuirea complexului culturii Vinča, (faza A3) (fig. 6).

Fig. 5. Conturarea, pe profilul de est, a complexului 1, adâncit.

Fig. 6. Materiale ceramice aparținând culturii Vinča, faza A, din Cpx. 1.

În continuare, stratul de cultură evoluează constant spre sud, cu o grosime de 0,40-0.50m, având la bază sterilul arheologic. La metrul 8,10, pe ambele profiluri ale șanțului, de la adâncimea de 0,40 m. s-a conturat un nou complex adâncit, de dimensiuni mai mari, ușor de evidențiat datorită culorii distincte a pământului de umplutură, cenușiu deschis și a materialelor

arheologice extrem de bogate. Complexul se adâncește cu circa 90-100 cm, pereții având o coborâre lină, iar fundul fiind drept pe o lungime de cca. 4,5 m. Lungimea la deschidere a complexului este de 5,60 m (fig. 7). Din umplutura sa, a fost recuperat un foarte bogat material arheologic, constând din ceramică, obiecte de mici dimensiuni (*smal finds*), resturi faunistice, fragmente de vatră fățuită în poziție secundară, râșnițe și fragmente de râșnițe. Materialul ceramic a dus la încadrarea complexului în faza A a culturii Vinča (fig. 8-9). În profilul de est, în zona dinspre extremitatea de sud, a fost surprinsă o râșniță de mari dimensiuni, din gresie, care, prin aspectul părții sale active, dovedește faptul că era utilizată la măcinarea rocilor ce conțineau pigmenți minerali de culoare roșie (ocru cu oxizi de fier), produsul râșnirii , sub forma unui praf fin, fiind utilizat la colorarea prin angobare a ceramicii (*blacktopped* sau pictura „Lumea Nouă").

Fig. 7. Vedere asupra Cpx. 2, dinspre nord.

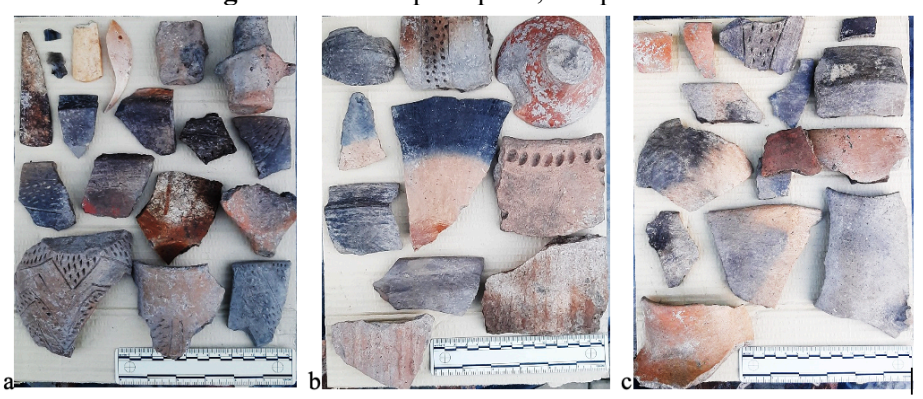

Fig. 8. Materiale speciale din Cpx. 2. Unelte din obsidian, unelte din os, amulete, fragmente de idoli antropomorfi, vase miniaturale, ceramică pictată, capace de vase prosopomorfe, ceramică *blacktopped.*

Fig. 9. Materiale speciale din Cpx. 2: Râșniță pentru prepararea coloranților minerali (a), amuletă din defensă de porc mistreț (b), lingură din ceramică, ceramică pictată de tip Lumea Nouă (c).

În continuare, stratul de cultură evoluează spre sud, având grosimea cuprinsă între 0,40-0,60 m. După căminul de vizitare nr. 2, la metrul 37, doar pe profilul de est s-a conturat un nou complex adâncit (Cpx. 3), de data aceasta având mai mici dimensiuni (fig. 10). Complexul coboară de la adâncimea de 50 cm, cu pereții destul de verticali, până la 1,50 m, fundul său prezentându-se sub forma a două alveolări. Deschiderea maximă la profilare este de cca. 1,50. Materialul ceramic, în cantitate destul de redusă, a făcut posibilă încadrarea în aceeași fază a culturii: Vinča A.

Fig. 10. Vedere asupra Cpx. 3.

În imediata apropiere, la metrul 39, s-a profilat, tot de la adâncimea de 0,50m, un nou complex adâncit, Cpx. 4, de mari dimensiuni, deschiderea maximă fiind surprinsă pe o lungime de 5,40 m. în adâncime, complexul a coborât până la 1,80 m, limita sa inferioară fiind profilată prin intermediul unei lentile de culoare neagră, de arsură. În profil, complexul s-a prezentat sub forma a trei profilări (compartimente) distincte (Cpx. 4a, 4b, 4c) (fig. 11).

Astfel de complexe compuse din mai multe compartimentări, respectiv mai multe gropi de locuire care se intersectează, au fost frecvent sesizate și cercetate în cadrul amprentei amprizei autostrăzii A10. Deși de foarte mari dimensiuni, cantitatea de materiale arheologice a fost una redusă - probabil deoarece complexul a fost abandonat înaintea utilizării sale ca zonă menajeră – aceasta a fost suficientă însă pentru a face posibilă încadrarea în aceeași fază a culturii: Vinča A (fig. 12).

Fig. 11. Cpx 4, vedere asupra profilului de est, dinspre nord-vest (a). Limita de sud a Cpx.4 (b).

Fig. 12. Materiale ceramice, unealtă din os și resturi faunistice din Cpx. 4.

La metrul 58,50, în limita de sud a Căminului de vizitare nr. 3, s-a profilat un nou complex adâncit de mai mici dimensiuni, Cpx 5, de la adâncimea de 0,60 m, având o lungime de cca. 1,50 în zona fundului drept și 1,70 m la zona superioară (Fig. 13. Pământul din umplutura acestui complex a prezentat același caracter afânat, cu foarte multă cenușă în compoziție, cu materiale arheologice reprezentative pentru faza A a culturii Vinča.

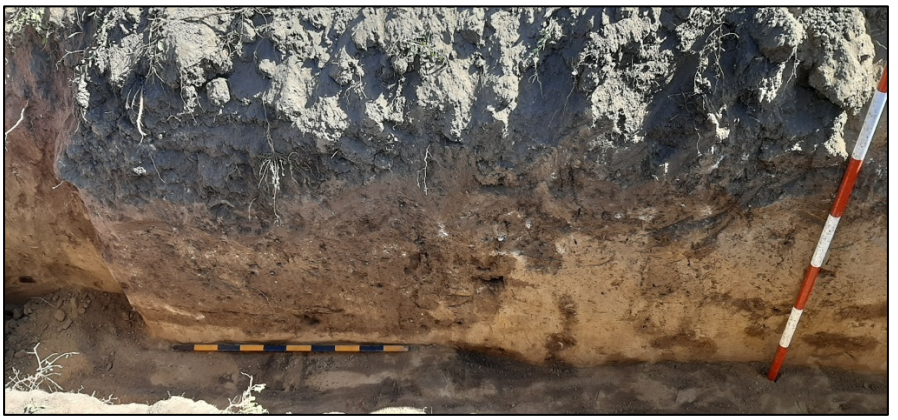

Fig. 13. Vedere dinspre vest asupra Cpx. 5.

La metrul 68, tot pe profilul de est, s-a profilat un nou complex Cpx. 6, având pereții în coborîre ușoară, de la 0,70 pînă la 1,50 m, având deschiderea maximă de 2,40, iar lungimea fundului de 1,90 m.

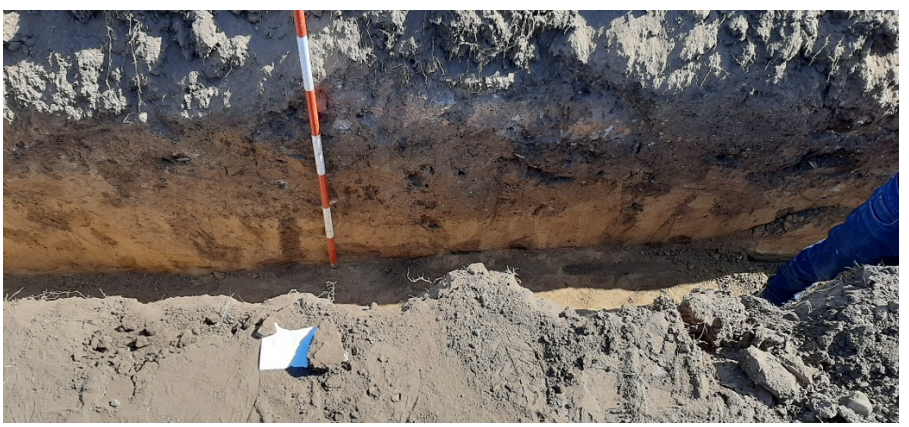

Fig. 14. Vedere dinspre vest asupra Cpx. 6.

Materialele arheologice recuperate din acest complex, pledează pentru încadrarea În aceeași fază A a culturii Vinca, cu posibilitatea ca ea să aparțină unei sub faze mai timpurii (fig. 15).

Fig. 15. Materiale ceramice, valvă de *Unio Pictorum* și fragment de râșniță din Cpx. 6.

La metrul 77, pe profilul de est al Căminului de vizitare nr. 4, a fost surprins un nou complex adâncit: Cpx. 7., distins tot printr-un strat de arsură puternică la baza sa, cu o umplutură cenușie. Conturarea complexului este de la adâncimea de 1 m și se adâncește circa 70 de centimetrii în sterilul arheologic reprezentat de același loess (fig. 16). Materialele din acest complex par să aparțină aceleiași faze, Vinča A, dar probabil unei sub faze mai timpurii în cadrul acesteia, probabil Vinca A2 (fig. 17-18).

Fig. 16. Vedere dinspre vest asupra Cpx. 7.

Fig. 17. Materiale ceramice și unealtă din corn de cerb, descoperite în Cpx. 7.

Fig. 18. Materiale ceramice descoperite în Cpx. 7.

În urma finalizării săpării șanțului principal, s-au executat cele scurte, laterale, perpendiculare. Primul șanț lateral (6 x 0,30 x 1,80 m.) executat pornind spre vest de la Căminul de vizitare nr. 4, nu a surprins nici un complex, dar a fost documentat stratul de cultură, cu materiale arheologice aparținând altor epoci, în poziții posibil secundare.

Astfel, a fost descoperit un fragment ceramic cu slip de culoare roșie, cu pictură cu alb, dispusă sub forma unor buline. Ceramica de bună calitate, neagră în spărtură, cu degresant vegetal, cu slip roșu pe ambele părți, aparține primei locuiri neolitice a sitului de la Limba-Oarda de Jos și celei mai vechi locuiri neolitice la nord de Dunăre: Cultura Precriș, sau Faza I -a a Culturii Starcevo-Criș, sau, cum este denumită mai recent de arheologii din Bulgaria: Cultura ceramicii roșii cu pictură albă (WRPP) (fig. 19). Prezența acestui fragment în acest punct, ridică o serie de discuții privind întinderea locuirilor Precriș – WRPP de la Limba-Oarda de Jos, spre sud și vest, în sectorul Șesul Orzii.

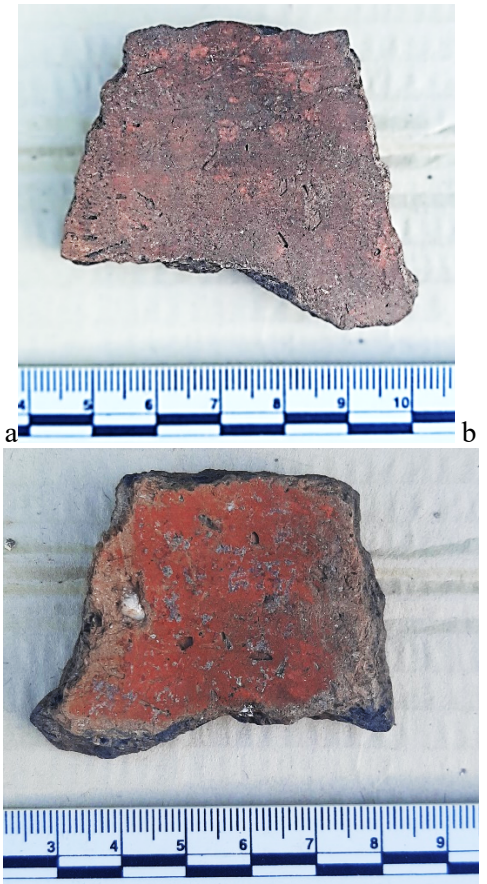

Fig. 19. Fragment ceramic Precriș (WRPP) față (a), verso (b).

De asemenea, în stratul acestei ramificații laterale a mai fost descoperit un fragment dintr-o căldare de lut (cu găuri de prindere interioare), specifice secolelor secolele X-XIII (fig. 20). Această locuire medievală a fost documentată și în cercetarea din anul 2004.

a b

Fig. 20. Căldare de lut (cu găuri de prindere interioare).

În fine, la excavarea penultimului șanț lateral, cel care evoluează spre vest, de la căminul de vizitare nr. 2, la nivelul de călcare obținut în urma decopertării anterioare (repetăm faptul că circa 0,40 - 0,40 m au fost decapați cu autogrederul), a fost surprins un nou complex, aflat exact pe nivelul de călcare, care s-a prezentat sub forma unei platforme de chirpici ars, cu grosimi cuprinde între 4-8 cm (podină). Tot ceea ce se aflase deasupra acestei structuri fusese îndepărtat anterior, astfel că pe lungimea de circa 3 metri a fost demontată, pe lățimea de 30 centimetri. Cele câteva fragmente ceramice recuperate dintre fragmentele de podină, fac posibilă încadrarea locuinței de suprafață (Cpx. 8), în faza B a culturii Vinča, indicând numeroase analogii cu locuințe similare descoperite anterior, în campaniile anului 1996[9] și a anilor 2016-2017[10]. Locuințele de suprafață sunt caracteristice ultimei locuiri neolitice din acest sit

[9] M-M. Ciută, „O locuință de suprafață, aparținând ultimei locuiri neolitice din situl de la Limba-Oarda de Jos," *Acta Musei Porolissensis*, XLV (2023): 61-78.

[10] M-M. Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, I.-C. Codrea, E. B. Ciută, B. Bobînă, Al. Bărbat, „Considerații preliminare privind cercetările preventive din situl nr. 6, km. 6 + 050 – 7 + 050, din lotul 1 al autostrăzii Sebeș-Turda," *Terra Sebus*, *Acta Musei Sabesiensis*, VIII (2016): 9-22; M-M Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, B.Bobînă, I. Codrea, B. Ciută, Al. Bărbat, „Situl nr. 6 Lotul 1 Autostrada Sebeș - Turda (com. Ciugud, jud. Alba) campania 2016," *CCA* (București: 2017): 187-189; M-M Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, I. Codrea, B. Ciută, „Situl nr. 6 Lotul 1 Autostrada Sebeș - Turda (com. Ciugud, jud. Alba) campania 2017," *CCA* (Cluj-Napoca: 2018): 195-211; M-M. Ciută, „O locuință de suprafață, aparținând ultimei locuiri neolitice din situl de la Limba-Oarda de Jos," *Acta Musei Porolissensis*, XLV (2023): 61-78.

arheologic, de fază B a culturii Vinča. Sub platformă nu a mai fost surprins decât stratul de cultură, cu grosimea de 40 - 50 cm.

Fig. 20. Demontarea platformei (podina) pe traseul șanțului secundar

Fig. 21. Profilul de nord al șanțului secundar, cu platforma de chirpici ars prezentă la limita superioară.

În ultima unitate de cercetare, șanțul secundar spre este din Căminul de vizitare nr. 1, a fost confirmată situația cunoscută anterior, respectiv existența unui strat de cultură relativ constant, de 0,30-0,40 m, cu două niveluri distincte, ambele Vinča, care se află deasupra sterilului arheologic. Nu au fost surprinse complexe arheologice.

Toate elementele de stratigrafie și planimetrie descoperite au fost documentate prin fotografie și desen arheologic, la scară. Materialele arheologice au fost prelevate integral, depuse la Muzeul Municipal „Ioan Raica" din Sebeș, fiind în curs de prelucrare (spălare, curățare, restaurare, fotografiere, desenare, interpretare).

Concluzii

Cercetarea arheologică efectuată cu prilejul implementării proiectului „Elaborare DTAC – căi de comunicație, rețele și dotări tehnico-edilitare", situat în localitatea Alba Iulia, Oarda de Jos, jud. Alba, str. Dumbrăviței, respectiv în cadrul sectorului *Șesul Orzii*, al sitului arheologic Limba-Oarda de Jos, a relevat existența unor consistente depuneri arheologice (strat, materiale și complexe de locuire), care confirmă (!) faptul că acest perimetru se caracterizează printr-o densitate deosebită de locuire din epoca neolitică, confirmând pe deplin faptul că în acest segment al terasei ne aflăm în zona centrală a sitului arheologic.

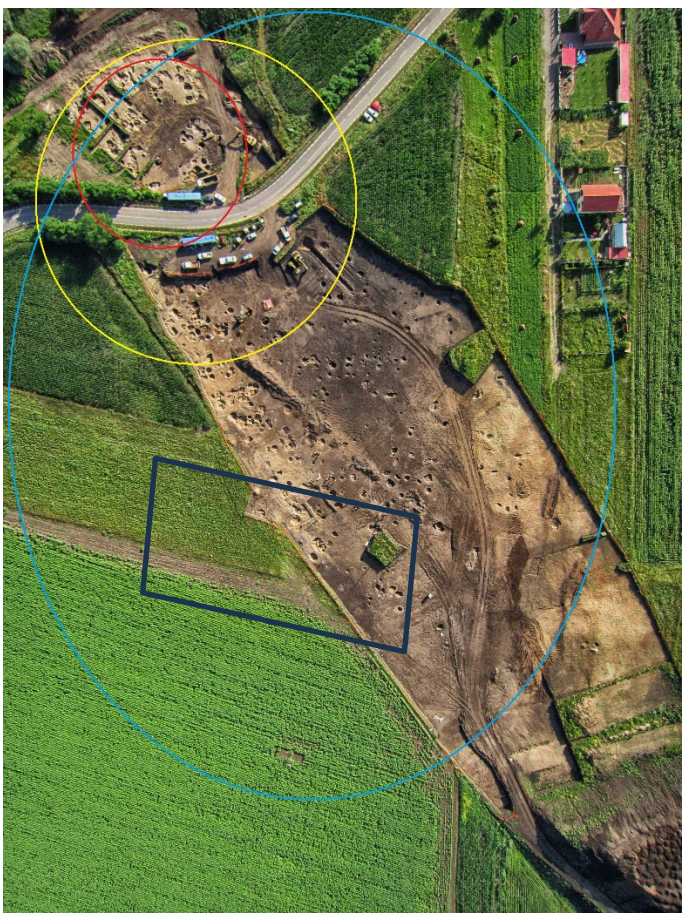

Fig. 22. Fotografia aeriană a amprentei Autostrăzii A10, la finalul cercetării preventive din anul 2016. Se observă că cea mai mare densitate a complexelor de locuire este grupată la limita de vest a perimetrului, aflată în imediata vecinătate a proprietății Karaioș.

Realitățile arheologice surprinse în cadrul cercetării prilejuite de executarea canalizării din cadrul proprietății Karaioș au confirmat faptul că în acest sector avem de a face cu o zonă deosebit de importantă a sitului arheologic, extrem de bogată în depuneri, cu o densitate maximă a complexelor și artefactelor arheologice[11]. Această stare de fapt era previzibilă, pe baza datelor pe care le-am prezentat mai sus, bazate pe rezultatele cercetărilor anterioare, în special a cercetării preventive prilejuite de cercetarea amprizei Autostrăzii A10. Este avident faptul că cea mai mare densitate a complexelor de locuire a fost documentată spre extremitatea de vest a amprizei A10 (fig. 22). În consecință, vom notifica Primăria municipiului Alba Iulia cu privire la eroarea materială care apare în *Planul de Urbanism General* (PUG), respectiv asupra situației în care un important segment al sitului arheologic (limita de est a sectorului *Șesul Orzii*, lipită de limita de vest A10 Sebeș-Turda), nu apare ca fiind zonă protejată! Situația se impune a fi remediată în regim de urgență, pentru a evita și alte intervenții antropice care ar putea afecta integritatea depunerilor arheologice (fig. 23-24).

Fig. 23. Planul de Urbanism General al Municipiului Alba Iulia (a), situl arheologic Limba-Oarda de Jos și detaliu cu segmentul din sectorul de sit arheologic *Șesul Orzii*, care trebuie inclus în arealele cu regim de „**zonă protejată**”.

[11] Această situație a fost clar precizată și în studiile premergătoare cercetării preventive asupra amprizei Autostrăzii A10, când au fost publicate datele toponimice, topografice și ale sectorizării sitului arheologic: M-M. Ciută, „Precizări cu privire la topografia, toponimia și sectoarele complexului de așezări preistorice de la Limba-Oarda de jos (jud. Alba),” *Apulum*, XLV (Alba Iulia: 2009): 219-233; M-M. Ciută, „References regarding the topography, toponimy and the sectors of the archaeological complex of settlements from Limba-Oarda de Jos (Alba county),” *Acta Terrae Septemcastrensis*, VIII (Sibiu: 2009): 65-88.

Fig. 24. Captură din aplicația ***Repertoriul Arheologic Național***, care precizează care sunt limitele sectorului Limba-Oarda de Jos-*Șesul Orzii*. (sursa: https://ran.cimec.ro/?codran=1053.03).

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 221-239
10.2478/actatr-2025-0012

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PREVENTIVE LA BISERICA FORTIFICATĂ DIN ȘEICA MICĂ, JUD. SIBIU CAMPANIA ANULUI 2021

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Abstract: *The 2021 excavations indicate that the church's ground plan has not undergone major changes. In the chancel area, the buttress foundation is bonded with the choir foundation, and both foundation soles lie at the same depth (c. –204 cm). By contrast, in the nave the buttress foundation is not bonded with the nave foundation, indicating a later addition. Notably, nave buttresses occur only on the south side, with no corresponding elements on the north.*
The chancel and buttress investigated in Trench C8 show a c. 10 cm-wide offset, suggesting a subsequent structural modification. This observation is consistent with the historiography, which notes that in the early 16th century the choir was heightened by adding a fortified level with loopholes and that the buttresses were extended (Fabini 2012, 130). The stratigraphic sequence supports a relative chronology with three principal phases: (1) an initial construction stage of the church, associated with an early burial horizon dated to the 14th–15th centuries; (2) alterations to the choir, corresponding to a second burial horizon; and (3) later modifications to the nave, including the abandonment of the collateral aisles, associated with late burials characterized by very deep grave pits.
In addition to church-related contexts, the excavations documented earlier occupation evidence. In C6, below the burial layers, two ovens were identified, predating the church. In C7, also beneath the burial level, features interpreted as a dwelling—most likely of Early Iron Age date—were recorded. (The ceramic assemblages from these contexts have not yet been analyzed.)
Keywords: *Șeica Mică, Transylvania, Church archaeology, fortified Church, rescue archaeological excavation*

Autorizație: nr. 501/17.10.2018
Perioada de desfășurare: septembrie-octombrie 2021
Colectiv: Prof.univ.Dr.habil. Ioan Marin Țiplic (responsabil științific), dr. Maria Emilia Țiplic (responsabil de sector), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare), dr. Corina Hopârtean (membru colectiv de cercetare).

Introducere

Biserica evanghelică se află în centrul localității. Săpăturile preventive s-au derulat cu ocazia restaurării bisericii în cadrul unui proiect cu fonduri europene. Fiind monument de categoria A s-a cerut cercetare arheologică preventivă. Este a doua campanie, prima fiind cea din anul 2018.

În 2021 au fost trasate 5 casete (C6, C6A, C7, C8, C9) astfel: C6 pe latura de nord a navei la joncțiunea corului cu nava; C6A în prelungirea C6 la 6 metri nord de aceasta; C7 pe latura de sud între contraforții 4 și 5 de pe latura de sud, începând numerotarea contraforților de la vest spre est; C8 pe latura de sud a corului între contraforții 2 și 3 începând numerotarea de la vest la est; C9 pe latura de nord la 5 m vest de C6.

Dimensiunile secțiunilor sunt: C6 (2x4m), C6A (2x2.5m) C7 (2x4m), C8 (1,5x3m), C9 (1.50x1.50m).

Rezultatele cercetării

În această etapă s-a urmărit obținerea de informații cu privire la planimetria bisericii și a unor eventuale etape de construcție, identificarea zidului primei incinte, adâncimile fundațiilor navei și a contrafortului, relația dintre fundația navei bisericii cu contraforturile, relația dintre eventualele morminte descoperite cu etapele de construcție a bisericii.

Secțiunea de pe latura de sud a corului a avut scopul de a observa fundația corului și relația acestuia cu contrafortul. În continuare descrierea rezultatelor pe casete.

C6

Dimensiuni: 2x4 m. Caseta a fost trasată pe latura de nord a bisericii la intersecția peretelui ridicat pentru scara care urcă la amvon cu nava. Pe latura de nord biserica nu are contraforți, caseta fiind trasată la 92 cm vest de sacristie. Trasarea ei a urmărit etapele de construcție a acestui perete și relația cu nava bisericii, de asemenea adâncimea fundației, stratigrafia și raportul eventualelor morminte cu etapele de construcție a bisericii.

În urma cercetării arheologice, la adâncimea de -46 cm față de nivelul actual a ieșit o fundație lată de 80 cm ce intră sub elevația actuală. Adâncirea s-a făcut până sub talpa acestei fundații la -172 cm față de nivelul actual.

În timpul adâncirii la -30-40 cm față de nivelul actual au ieșit o țeavă de gaz și o țeavă de plastic de drenaj ceea ce a îngreunat adâncirea.

Au fost descoperite 30 de morminte (M16, M17, M27, M28, M29, M30, M31, M32, M33, M34, M38+M39, M40, M41, M42, M43, M44, M45, M46, M47, M54, M55, M58, M59, M60, M61, M62, M69, M70, M71, M72), din perioade diferite, atât târzii cât și timpurii, însă fără inventar. Mormintele M38-M39 sunt mamă și copil.

La adâncimea de -140-150 cm față de nivelul actual sub nivelele de înmormântări au ieșit două cuptoare, ce țin de o perioadă anterioară bisericii.

Inventarul arheologic din C6 constă în ceramică din două perioade istorice total diferite: din preistorie și din evul mediu.

Descrierea mormintelor:

M16: orientare E-V; tip mormânt: individual; gen: copil (infant); starea scheletului: craniul sfărâmat, brațul/antebrațul stâng lipsesc, la fel și pe partea dreaptă, iar piciorul stâng lipsește de asemenea, în timp ce din piciorul drept s-a păstrat doar

femurul; dimensiunea totală (ce a mai rămas) este de 58 cm; dimensiuni craniu: 14x14 cm; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 16.5 cm; brațele par a fi fost depuse pe bazin (degetele mâinii drepte sunt pe bazin); umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar, piatră, alte oase, ceramică; adâncimea: -70 cm; încadrare: perioadă târzie post reformă. Fără inventar.
M17: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil (infant); starea scheletului: s-au păstrat părți din craniu și coaste, restul de oase în profilul estic; dimensiunea totală (ce se vede): 28 cm; dimensiuni craniu: 12x12 cm; lungime femur: - ; brațele - ; umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar, piatră, alte oase, ceramică; adâncimea: -70 cm; încadrare: perioadă târzie post reformă. Fără inventar.
M27: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult; starea scheletului: partea dreaptă lipsește, craniul distrus, lipsesc coaste, iar scheletul de la jumătatea femurului intră în profil; dimensiunea totală (ce se vede): 80 cm; dimensiuni craniu: - dimensiune bazin: - ; lungime femur: - ; brațele: - ; umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar, piatră, cuie de sicriu, alte oase, ceramică; adâncimea: -97 cm; încadrare: perioadă târzie post reformă. Fără inventar.
M28: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult; starea scheletului: s-au păstrat părți din craniu și coaste, brațul drept (tăiat de M27); dimensiunea totală (ce a mai rămas): 48 cm; dimensiuni craniu: - ; lungime femur: - ; brațele - ; umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar, piatră, alte oase, cuie, ceramică; adâncimea: -97 cm; încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: tăiat de M27, care la rândul lui a fost tăiat de M16. Fără inventar.
M29: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: lipsește craniul, partea dreaptă a scheletului cu coaste și braț lipsesc, iar partea stângă a scheletului a rămas în profilul nordic. Dimensiunea totală (fără craniu): 134 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 41 cm ; brațele: antebrațele par a fi fost depuse paralel deasupra bazinului. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar, alte oase, cuie, ceramică. Adâncimea: -108 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: tăiat de M33. Fără inventar.
M30: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: tăiat de M33 și M34 din schelet s-au păstrat părți din brațe, antebrațe, câteva coaste și vertebre. Dimensiunea totală (ce s-a mai păstrat): 29 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: - ; brațele: antebrațele erau duse spre bazin și încrucișate. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, mortar, alte oase, cuie, ceramică. Adâncimea: -114 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: tăiat de M31 în zona capului și de un alt mormânt, M34, în zona bazinului și picioarelor. Fără inventar.
M31: orientare V-E; tip mormânt: dublu; gen: adult. Starea scheletului: două morminte suprapuse din aceeași groapă; zona craniului în profil vestic. Dimensiunea totală (ce se vede): 140 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: 27 cm ; lungime femur: 33 cm; brațele: antebrațele aduse paralele deasupra bazinului. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, piatră, mortar, alte oase, cuie, ceramică. Adâncimea: -120 cm. Încadrare: perioadă târzie sec. XVII-XVIII. Obs.: taie mormintele M30, M32, M33. Fără inventar.

M32: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: s-au păstrat femurul drept și oasele gambei, atât de pe dreapta cât și de pe stânga; intră în profil vestic. Dimensiunea totală (ce se vede): 86 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 40 cm; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar, cuie de sicriu, alte oase. Adâncimea: -120 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: partea stângă tăiat în zona femurului de M31. Fără inventar.
M33: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: s-au păstrat oasele de pe partea stângă a scheletului, în timp ce oasele de pe partea dreaptă au fost tăiate de M33și de la bazin în sus intră în profilul vestic. Dimensiunea totală (ce se vede): 102 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 41 cm; brațele: antebrațele erau încrucișate deasupra bazinului . Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar și ceramică. Adâncimea: -120 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: partea dreaptă a scheletului tăiată de M31. Fără inventar.
M34: orientare V-E. Stare: *in situ* s-a surprins doar partea superioară a craniului, restul scheletului fiind în profilul estic. Obs.: taie pe M30. Adâncime -114 cm. Fără inventar.
M38 și M39: orientare V-E; tip mormânt: dublu (mamă și copil). Fără inventar.

- M38: gen: adult (F). Starea scheletului: craniul spart în timpul săpăturii; de la bazin este suprapus de M39; intră în profilul estic de la genunchi în jos; ambele schelete erau poziționate între fundațiile descoperite în secțiune. Dimensiunea totală (ce se vede): 100 cm; dimensiuni craniu: aprox. 12 cm în diametru ; dimensiune bazin: 26 cm; lungime femur: aprox. 40 cm; brațele: antebrațele par a fi fost duse pe bazin și încrucișate. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar. Adâncimea: -102 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă.
- M39: gen copil. Starea scheletului: a fost atins de muncitori în timpul săpăturii; s-au păstrat femurele, parte din bazin, câteva coaste, antebrațele, brațul stâng. Dimensiunea totală (ce se vede): 40 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: 20 cm; lungime femur: - ; brațele: întinse pe lângă bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar. Adâncimea: -102 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă.

M40: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adolescent. Starea scheletului: distrus parțial în timpul săpăturii; lipsește partea stângă a scheletului tăiată de gropile lui M27 și M28; de la nivelul femurului intră în profilul estic. Dimensiunea totală (ce se vede): 64 cm; dimensiuni craniu: 18x14 cm; dimensiune bazin: 20 cm; lungime femur: - ; brațele: ?. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți mici de cărămidă, piatră, urme de mortar, ceramică. Adâncimea: -102 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: partea stângă a scheletului tăiată de M27 și M28. Fără inventar.
M41: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: craniul tăiat de fundația descoperită cu cărămidă; nu are bazinul și femurul, care ar fi putut fi scoase la săparea gropilor lui M38 și M39; intră în profilul estic de la nivelul gambelor. Dimensiunea totală (ce se vede): 102 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: -; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru

cu bucăți mici de cărămidă, urme de mortar și ceramică. Adâncimea: -110 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: posibil atins de groapa lui M38 și M39. Fără inventar.
M42: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: lipsește craniul; nu are brațul stâng; intră în profilul estic de la nivelul femurelor. Dimensiunea totală (ce se vede): 57 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: 33 cm; lungime femur: -; brațele: antebrațele erau aduse și așezate paralele deasupra bazinului. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți mici de cărămidă, urme de mortar, piatră. Adâncimea: -102 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Fără inventar.
M43: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: scheletul deranjat din vechime peste el fiind depuse la un loc alte oase deranjate de o săpătură veche (groapa 1); intră în profilul vestic. Dimensiunea totală (ce se vede): 120 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 40 cm; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar, piatră, alte oase. Adâncimea: -100 cm. Încadrare: perioadă târzie post reformă. Obs.: deasupra acestui schelet este groapa 1 cu oase redepuse. Fără inventar.
M44: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: craniul tăiat, fără brațul stâng; bazinul nu e întreg; intră în profilul estic. Dimensiunea totală (ce se vede): 64 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: -; brațele: antebrațele erau aduse paralel deasupra bazinului . Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar. Adâncimea: -107 cm. Încadrare: perioadă târzie după anul 1500. Fără inventar.
M45: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult (M). Starea scheletului: lipsesc oasele picioarelor (posibil scoase de groapa lui M54). Dimensiunea totală (ce se vede): 75 cm; dimensiuni craniu: 21x14 cm; dimensiune bazin: - ; lungime femur: -; brațele: antebrațele erau aduse paralel deasupra bazinului . Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar. Adâncimea: -116 cm. Încadrare: perioadă târzie după anul 1500. Fără inventar.
M46: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil. Starea scheletului: s-au păstrat o parte din bazin (partea dreaptă), oasele antebrațului, coaste, parte din femur; deranjat de M47. Dimensiunea totală (ce se vede): 53 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 22 cm; brațele: antebrațele erau aduse spre bazin și încrucișate . Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar. Adâncimea: -110 cm. Încadrare: perioadă târzie după anul 1500. Fără inventar.
M47: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: nu erau oasele gambei și partea stângă a scheletului (bazin, femur, oasele gambei). Dimensiunea totală (ce se vede): 67 cm; dimensiuni craniu: - ; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 40 cm; brațele: antebrațele erau aduse paralel deasupra bazinului. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, urme de mortar. Adâncimea: -116 cm. Încadrare: perioadă târzie după anul 1500. Fără inventar.
M54: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: intră în profilul estic; e întreg cât se vede; se află sub M42. Dimensiunea totală (ce se vede): 86 cm; dimensiuni craniu: 16x32 cm; dimensiune bazin: 32 cm; lungime femur: - ; brațele: antebrațul drept era dus pe bazin, iar antebrațul stâng întins pe lângă bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu bucăți de cărămidă, țiglă, urme de

mortar și var. Adâncimea: -116 cm. Încadrare: perioadă târzie secolele XVII-XVIII. Fără inventar.
M55: orientare V-E. Stare: S-a păstrat doar piciorul drept (osul gambei) și oasele degetelor de la picioare; deranjat de M46. Dimensiunea totală: 50 cm. Adâncimea: -110 cm. Fără inventar.
M58: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil. Starea scheletului: *in situ* s-au păstrat partea dreaptă a scheletului cu braț, coaste, bazin, femur, oasele gambei; a fost tăiat de groapa lui M71; dinspre gât în sus intră în profil vest. Dimensiunea totală (ce se vede): 64 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: - ; lungime femur: 26 cm; brațele: antebrațul drept era dus pe bazin, mâna fiind așezată pe bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slabe de cărămidă și mortar. Adâncimea: -132 cm. Încadrare: înainte de anul 1500. Fără inventar.
M59: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* au fost surprinse doar oasele gambei; de la genunchi în sus intră în profil vest, suprapune pe M72. Dimensiunea totală (ce se vede): 30 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: - ; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și mortar. Adâncimea: -145 cm. Încadrare: înainte de anul 1500. Fără inventar.
M60: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* au mai rămas oasele gambei, femurul drept și mâinile cu degetele, dar nu și antebraț sau braț; deranjat de groapa lui M45 din nivelul anterior. Dimensiunea totală (ce a mai rămas): 90 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: 42 cm; brațele: mâinile se aflau așezate sub nivelul bazinului. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă. Adâncimea: -155 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
M61: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* a fost surprins doar craniul; restul corpului în profilul estic. Dimensiuni craniu: 16x22 cm. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și mortar. Adâncimea: -132 cm. Încadrare: înainte de anul 1500. Fără inventar.
M62: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* s-au păstrat doar femurul drept și coastele de pe partea stângă. Dimensiunea totală (ce se vede): 80 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: 42 cm; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă. Adâncimea: -145 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
M69: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil. Starea scheletului: avea craniul teșit, iar picioarele au fost tăiate la săpare; mandibula arată că era la vârsta când schimba dinții. Dimensiunea totală (ce se vede): 45 cm; dimensiuni craniu: 12x14 cm; dimensiune bazin: 14 cm; lungime femur: - ; brațele: întinse pe lângă corp până în dreptul bazinului. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slabe de cărămidă. Adâncimea: -136 cm. Încadrare: înainte de anul 1500. Fără inventar.
M70: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* au fost surprinse doar oasele picioarelor de la genunchi în jos; restul sunt în profilul vestic. Dimensiunea totală (ce se vede): 40 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: - ; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu urme de mortar. Adâncimea: -142 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
M71: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* au fost surprinse femurele și oasele gambei drepte; de la bazin în sus intră în profil vest; taie pe M58. Dimensiunea totală (ce se vede): 38 cm; dimensiuni craniu: -;

dimensiune bazin: -; lungime femur: 18 cm; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu urme mortar. Adâncimea: -138 cm. Încadrare: înainte de anul 1500. Fără inventar.
M72: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* au fost surprinse doar oasele gambei; de la genunchi în sus intră în profil vest, suprapus de M59. Dimensiunea totală (ce se vede): 24 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: - ; brațele: - . Umplutura gropii: pământ negru cu urme de ceramică. Adâncimea: -145 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.

Descrierea stratigrafiei:

Stratigrafia profilului estic este formată din patru straturi principale. Primul este stratul vegetal (stratul 1). Sub acest strat avem un nivel de pământ negru cu urme de mortar și cărămidă (stratul 2); acesta este întrerupt înspre profilul de nord de o groapă din pământ negru cu bucăți mari de cărămidă, țiglă și mortar rezultate de la o renovare târzie a bisericii (8). Sub acest strat vine un nivel de înmormântare în care pământul este negru, dar cu cărămidă și mortar (3), de la modificările efectuate la biserică cel mai probabil în jurul anului 1500. Sub acest nivel avem un strat de pământ negru cu fragmente de ceramică și urme de mortar (4). Ultimul strat surprins este din pământ negru cu fragmente ceramică (6). În această stratigrafie surprindem de asemenea fundația descoperită înspre zidul colateralei de nord. Stratul vegetal este la nivelul acestuia.
Stratigrafia profilului vestic prezintă aceleași patru nivele. Avem stratul vegetal care se adâncește până la -20-35 cm (1). Urmează apoi stratul cu pământ negru cu urme de mortar și cărămidă (2), întrerupt înspre profilul nordic de groapa din pământ negru cu bucăți mari de cărămidă, țiglă și cu mortar (8); tot la acest nivel datorită introducerii drenajului o bună parte din strat este cu țeava și nisipul de drenaj. Sub aceste straturi avem nivelul de înmormântare în care pământul negru este amestecat cu mult mortar și cărămidă (3), de la modificările efectuate la biserică cel mai probabil în jurul anului 1500. Înspre fundația descoperită și pintenul care ține de această fundație, sub stratul trei avem un pământ negru cu urme de lut ars și cărbune (9), rezultate cel mai probabil de la cuptorul 2 descoperit pe fundul secțiunii și deranjat de săparea fundației descoperite dar și de alte înmormântări. Sub aceste nivele avem un strat format din pământ negru cu ceramică și urme de mortar (4), ultimul strat. Acesta conține de asemenea și cuptoarele descoperite.

C6A

Dimensiuni: 2x2.5 cm. C6A a fost trasată la 6 metri nord de C6, în prelungirea acesteia. Scopul trasării acestei casete a urmărit identificarea fundației zidului primei incinte a bisericii. Adâncirea s-a oprit la -90 cm atât cât să se observe această fundație.
În urma cercetării a rezultat identificarea în teren a unei părți a primei incinte fortificate. Profilul vestic arată un nivel de călcare actual format din vegetal. Apoi un strat de pământ afânat cu urme de cărămidă și mortar. Urmează un strat ce arată un nivel de dărâmătură format din mortar, cărămidă și piatră. Sub acest strat este un pământ negru cu ceramică.
Observând profilul sudic vedem că sub nivelul vegetal avem un strat de pământ afânat cu urme de cărămidă și mortar, apoi o lentilă de pământ cu bucăți mari de

cărămidă. Sub acest strat este un nivel format din pământ negru cu urme de mortar și bucăți mici de cărămidă. Profilul surprinde o fundație a incintei fortificate alcătuită din cărămidă și piatră prinse cu mortar. Înspre vest această fundație nu continuă ci avem un pământ negru cu fragmente de ceramică.
Profilul de est oferă aceleași informații. Sub stratul vegetal actual avem înspre fundația incintei in pământ negru cu urme de mortar și bucăți mici de cărămidă, iar înspre nord pământ afânat cu urme de cărămidă și mortar, iar sub acest strat un pământ negru cu ceramică.
In situ au fost surprinse și alte aspecte. Printre acestea este un vas fragmentat, iar în jurul acestuia era împrăștiat mult cărbune. Înspre colțul de nord-est era o groapă cu oase de animale, în special de găină/pui. Fragmentele acelui vas ceramic sunt de culoare cenușie, cu decor de bandă de linii în valuri și bandă de linii drepte, cu buza lată și teșită, iar pe interior se pot observa striațiile de la roata olarului.

C7
Dimensiuni: 2x4m. C7 a fost trasată pe latura de sud a navei la al șaselea contrafort. Biserica are contraforți pe latura de sud a navei și la cor. Numerotarea contraforților de la navă este de la vest la est. Scopul trasării acestei secțiuni a urmărit relația dintre contrafort și fundația navei, adâncimea fundațiilor contrafortului și a navei, situația orizonturilor de înmormântare pe latura de sud.
În urma cercetării s-a constatat că fundațiilor contrafortului și a navei nu se țes, iar adâncimea contrafortului este mult mai mică decât a navei. Există și pe latura de sud mai multe orizonturi de înmormântare. Au fost cercetate 24 de morminte (M18, M19, M20, M21, M22, M23, M24, M25, M26, M48, M49, M50, M51, M52, M53, M56, M57, M63, M64, M65, M66a+M66b, M67, M68), din păcate toate fără inventar arheologic. **S-a mai observat un puternic orizont de cultură preistorică (sfârșitul epocii bronzului sau Hallstatt) existent sub nivelele ce țin de biserica din prezent**. Mormintele M66a și M66b sunt mamă și copil.
Talpa fundației contrafortului este la aprox. -126 cm față de nivelul actual și nu țese cu fundația navei. Talpa fundația navei este mult mai adâncită până la aprox. -220 cm.
Secțiunea a fost cercetată până la adâncimea de -220 cm unde a apărut un complex preistoric. Acesta prezenta o suprafață din pământ lutos galben, cu un amestec de cenușă la suprafață, iar pământul de deasupra era amestecat cu fragmente ceramice. Pentru verificarea situației sub acest complex a fost săpat un sondaj în partea de nord-vest înspre fundația navei. La adâncimea de -270 cm pământul era negru cu urme de galben (brun), tare, cu fragmente preistorice imediat sub complexul preistoric.
În privința mormintelor se pot observa mai multe orizonturi de înmormântare: timpuriu (sec. XIV-XV), târziu post anul 1500 și târziu din secolul al XVIII-lea.
Nivelul de înmormântare târziu din secolul al XVIII-lea prezintă gropi foarte adânci, pornite de la suprafața celui de al treilea strat, precum sunt M52 la -164 cm și M57 la -180 cm adâncime față de nivelul actual și a căror gropi au atins alte morminte mai vechi.
Mormintele târzii post anul 1500 sunt la -130-150 cm față de nivelul actual (M18, M19, M20, M21, M22).
Înmormântări de dinainte de anul 1500 sunt la -160-180 cm, din orizontul timpuriu, sunt mormintelor aflate la -166-180 cm.

Descrierea mormintelor:

M18: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: întreg. Dimensiunea totală: 142 cm; dimensiuni craniu: 14x16 cm; dimensiune bazin: 32 cm; lungime femur: 40 cm; brațele: antebrațele aduse deasupra bazinului și așezate paralel. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar. Adâncimea: -112 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.

M19: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: lipsesc craniul și brațele, care sunt în profilul vestic; femurul drept și oasele gambei lipsesc din vechime; brațul stâng, câteva coaste și parte din bazin au fost scoase la săpare. Dimensiunea totală (ce se vede): 65 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 27 cm; lungime femur: aprox. 32 cm; brațele: antebrațele aduse deasupra bazinului și așezate paralel; mâna stângă atinge bazinul. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar. Adâncimea: -150 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.

M20: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: *infant* (1-2 ani). Starea scheletului: *in situ* s-au păstrat un fragment din calota craniană, un femur, parte din bazin, câteva oscioare din zona pieptului. Dimensiunea totală (ce se vede): 38 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: partea stângă a bazinului (osul coxal stâng) avea 4 cm; lungime femur: 7 cm; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar. Adâncimea: -150 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.

M21: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil (adolescent). Starea scheletului: întreg. Dimensiunea totală (ce se vede): 120 cm; dimensiuni craniu: 26x14 cm; dimensiune bazin: 22 cm; lungime femur: 30 cm; brațele: antebrațele nu s-au păstrat *in situ*. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar. Adâncimea: -130 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.

M22: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* s-au păstrat parte din bazin, parte din femurul stâng, os al gambei partea stângă; de la bazin în sus intră în profilul vestic. Dimensiunea totală (ce se vede): 48 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: aprox. 30 cm; brațele: nu s-au păstrat antebrațele, dar degetele mâinilor sunt pe bazin. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar. Adâncimea: -133 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar. Obs.: M22 a fost deranjat din vechime de groapa lui M21.

M23: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* avem craniul și puțin din brațul drept și câteva coaste; mormântul intră în profilul estic. Dimensiunea totală (ce se vede): 28 cm; dimensiuni craniu: 15x20 cm; dimensiune bazin: -; lungime femur: -; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar. Adâncimea: -136 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.

M24: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil. Starea scheletului: lipsesc craniul, brațul stâng, coastele de pe parte dreaptă. Dimensiunea totală (ce se vede): 60 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 17 cm; lungime femur: 17 cm; brațele: antebrațele aduse deasupra bazinului și așezate paralel. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă, mortar, cuie de sicriu, alte oase. Adâncimea: -136 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.

M25: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: lipsește craniul, iar partea inferioară a oaselor gambei intră sub M23. Dimensiunea totală (ce se vede): 134 cm (fără craniu și partea inferioară a oaselor gambei); dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 30 cm; lungime femur: 39 cm; brațele: antebrațele aduse deasupra bazinului și așezate paralel. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă, mortar, pietre, cuie de sicriu. Adâncimea: -146 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.
M26: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* au fost surprinse oasele de la bazin în jos, în timp ce oasele de la bazin spre craniu au rămas în profilul estic. Dimensiunea totală (ce se vede): 97 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 34 cm; lungime femur: 44 cm; brațele: antebrațele erau aduse pe bazin cu degetele mâinii așezate pe bazin. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, țiglă, mortar, cuie de sicriu. Adâncimea: -162 cm. Încadrare: post anul 1500. Fără inventar.
M48: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: lipsesc craniul și partea dreaptă din vechime; intră sub contrafort cu oasele gambei; la oasele gambei a ieșit un maxilar. Obs.: tăiat de groapa lui M49. Dimensiunea totală (ce se vede): 120 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: 41 cm; brațele: antebrațele întinse pe lângă corp. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și urme de mortar. Adâncimea: -170 cm. Încadrare: ante anul 1500. Fără inventar.
M49: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* surprinse oasele picioarelor. Obs.: a tăiat mormintele M48 și M50. Dimensiunea totală (ce se vede): 80 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: 37 cm; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și urme de mortar. Adâncimea: -165 cm. Încadrare: ante anul 1500. Fără inventar.
M50: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: tăiat de M49; intră sub contrafort. Dimensiunea totală (ce se vede): -; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: -; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și urme de mortar. Adâncimea: -170 cm. Încadrare: ante anul 1500. Fără inventar.
M51: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: partea dreaptă tăiată de groapa lui M26; partea inferioară a oaselor gambei intră în profilul estic. Obs.: tăiat de groapa lui M26. Dimensiunea totală (ce se vede): 146 cm; dimensiuni craniu: 16x12 cm; dimensiune bazin: aprox. 30 cm; lungime femur: 44 cm; brațele: antebrațele aduse spre bazin și mâinile încrucișate pe bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și urme de mortar. Adâncimea: -168 cm. Încadrare: ante anul 1500. Fără inventar.
M52: orientare NV-SE; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: de la bazin în sus intră în profilul vestic; mormânt târziu. Obs. 1: groapa sa a tăiat M56. Obs. 2: groapa sa taie toate orizonturile de înmormântare. Dimensiunea totală (ce se vede): 98 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 22 cm; lungime femur: 38 cm; brațele: antebrațele par a fi fost aduse spre bazin și încrucișate. Umplutura gropii: bucăți de cărămidă, mortar, var, cuie de sicriu, alte oase. Adâncimea: -174 cm. Încadrare: târzie. Fără inventar.
M53: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: craniul și partea dreaptă a scheletului sunt tăiate din vechime; de la bazin intră în profilul estic. Dimensiunea totală (ce a mai rămas): 60 cm; dimensiuni craniu: -;

dimensiune bazin: 40 cm; lungime femur: -; brațele: antebrațele aduse deasupra bazinului și așezate paralel. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și urme de mortar. Adâncimea: -160 cm. Încadrare: ante anul 1500. Fără inventar.
M56: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil. Starea scheletului: tăiat de gropile mormintelor M52 și M57; s-au păstrat un fragment din calota craniană, brațul drept și câteva coaste. Obs.: tăiat de gropile lui M52 și M57. Dimensiunea totală (ce se vede): 34 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: -; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru fără materiale. Adâncimea: -164 cm. Încadrare: ante anul 1500. Fără inventar.
M57: orientare E-V; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: *in situ* sunt surprinse oasele de la bazin în jos; restul oaselor intră în profilul estic. Obs.: partea inferioară a oaselor gambei drepte tăiată de M52. Dimensiunea totală (ce se vede): 106 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 34; lungime femur: 45 cm; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, mortar, var, piatră, cuie de sicriu, alte oase. Adâncimea: -180 cm. Încadrare: târziu. Fără inventar.
M63: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: s-au mai păstrat 5 vertebre, antebrațul stâng, oase ale gambei stângi. Obs.: deasupra lui M56 este M49; posibil să fi fost atins de groapa lui M49. Dimensiunea totală (ce se vede): ?; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: -; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slabe de cărămidă. Adâncimea: -167 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
M64: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: craniul tăiat din vechime; brațul drept scos la săpat; intră în profilul estic din zona genunchiului. Dimensiunea totală (ce se vede): 85 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 28; lungime femur: aprox. 27 cm (nu este întreg *in situ*); brațele: întinse pe lângă corp; mâna stângă are degetele pe femurul stâng sub bazin; mâna dreaptă la fel are degetele pe femurul drept sub bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slabe de cărămidă și mortar. Adâncimea: -184 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
M65: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil (2-4 ani). Starea scheletului: aproape întreg, craniul se află în profil vestic. Obs.: se află sub M66. Dimensiunea totală (ce se vede): 82 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: 24 cm; brațele: întinse pe lângă corp. Umplutura gropii: pământ negru cu urme de cărămidă și mortar. Adâncimea: -172 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
M66: orientare V-E; tip mormânt: dublu (mamă-M66a și copil-M66b); gen: adult (F) și bebeluș.

- M66a: adult. Starea scheletului: intră în profilul vestic de la bazin în sus. Obs.: tăiat de gropile lui M52 și M57. Dimensiunea totală (ce se vede): 100 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: 32; lungime femur: 40 cm; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slabe de cărămidă și mortar. Adâncimea: -168 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.
- M66b: copil (bebeluș). Starea scheletului: întreg. Obs.: oase mici și friabile. Dimensiunea totală (întreg): 50 cm; dimensiuni craniu: 12x11 (craniul e turtit); dimensiune bazin: aprox. 6 cm; lungime femur: 8 cm; brațele: încrucișate pe bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu urme

slabe de cărămidă și mortar. Adâncimea: -168 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.

M67: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: tăiat de groapa lui M26; se află sub M66; a tăiat mormântul M68; lipsesc oasele gambei, care au fost scoase de muncitori. Dimensiunea totală (ce se vede): 140 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: 40; brațele: întinse pe lângă corp; degetele de la mâna stângă ating femurul stâng sub bazin. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slabe de cărămidă și mortar, cuie de sicriu și urme de lemn de la sicriu. Adâncimea: -164 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.

M68: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: tăiat de la bazin în sus de M67; intră în profilul estic. Dimensiunea totală (ce se vede): 43 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: aprox. 32 cm; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru cu urme slave de cărămidă și mortar. Adâncimea: -164 cm. Încadrare: secolele XIV-XV. Fără inventar.

Stratigrafia profilului estic este compusă din vegetal, urmat de un nivel format din pământ negru-cenușiu cu bucăți de cărămidă, mortar, piatră și fragmente de țiglă. Sub acesta vine nivelul de înmormântări în care umplutura gropilor este din pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă și urme de mortar. Urmează un alt nivel de înmormântări, timpuriu, în care umplutura gropilor este din pământ negru cu urme de mortar alb, pigment de cărămidă și fragmente ceramice (din nivelul preistoric); acest nivel de înmormântare a atins stratul preistoric prin urmare întâlnim numeroase fragmente din această perioadă. Ultimul strat este nivelul preistoric unde avem pământ brun afânat cu ceramică preistorică și urme de cărbune.

Tot în profilul estic observăm fundația contrafortului care se termină la -120-126 cm față de nivelul actual, iar sub talpa contrafortului, înspre fundația navei, avem un pământ negru cu fragmente de ceramică, la aprox. 60 cm față de fundația navei, înspre sud, pământul negru conține urme de mortar și avem gropi de morminte. Sub pământul negru și acest nivel de înmormântare pământul este brun afânat cu ceramică preistorică și urme de cărbune, nivel care continuă pe profilul estic înspre sud și prezentat în rândurile de mai sus, atins de înmormântări timpurii.

Complexul preistoric se observă în profil în ultimul nivel, fiind parte a nivelului cu pământ brun afânat, ceramică și cărbune. Nivelul complexului arată un lut galben cu urme de cenușă.

Stratigrafia profilului vestic nu diferă de cea a profilului estic. Sub nivelul vegetal (1) este un nivel de pământ negru-cenușiu cu bucăți de cărămidă, mortar, piatră și fragmente de țiglă (2). Înspre fundația navei pământul conține o densitate de bucăți de cărămidă și mortar, densitate observată și înspre sud (3). Nivelul de înmormântare târziu conține în umplutura gropilor pământ cu bucăți de cărămidă și mortar (19), dar înspre fundația navei pământul este amestecat cu mult mortar alb și bucăți mici de cărămidă (6). Sub acest nivel urmează un strat de pământ negru cu urme de mortar alb, pigment de cărămidă și fragmente ceramice (7). Stratul preistoric (8) este un pământ brun afânat cu ceramică preistorică și urme de cărbune. Înspre fundația navei s-a făcut un mic sondaj pentru a verifica stratul de sub complexul preistoric, iar acest strat conține un pământ negru cu urme de galben și ceramică doar imediat sub complex.

C8

Dimensiuni 1,5x3m. C8 a fost trasată pe latura de sud a corului, la al doilea contrafort, numerotând de la vest la est. Cercetarea a vizat relația dintre fundația contrafortului și a corului, adâncimile acestora și dacă au avut alte faze de construcție.

În urma investigației s-a constat că cele două fundații se țes și sunt la aceeași adâncime în sol, conțin piatră de diferite dimensiuni având ca liant mortar. Tălpile ambelor fundații sunt la -200-204 cm adâncime față de nivelul actual. Fundațiile au un ușor decroș (de 10 cm). Fundația contrafortului a suferit o modificare fiind supraînălțată. De la acest decroș al fundației a fost adăugat încă un nivel de pietre prinse cu mortar, printre care și bolovani fasonați, nivel înalt de 60-64 cm, peste care vine elevația. Aceeași situație se observă și la fundația corului care se încheie într-un brâu din piatră fasonată. Fundațiile corului și a contrafortului se țese în ambele etape, îmbinarea fiind precisă.

În urma cercetării au fost dezvelite trei morminte: M35, M36, M37. Acestea fac parte dintr-un orizont târziu și sunt fără inventar.

Descrierea mormintelor:

M35: orientare E-V; tip mormânt: individual; gen: copil (3 ani). Starea scheletului: s-au păstrat doar femurele și urmele de la sicriu. Dimensiunea totală (ce se vede): 40 cm; dimensiuni craniu: -; dimensiune bazin: -; lungime femur: aprox. 20 cm; brațele: -. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă și mortar. Adâncimea: -122 cm. Încadrare: târzie. Fără inventar.

M36: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: adult. Starea scheletului: craniul a fost atins în timpul săpăturii; de la bazin în jos intră în profilul estic. Dimensiunea totală (ce se vede): 62 cm; dimensiuni craniu: 22x16 cm; dimensiune bazin: 20 cm; lungime femur: aprox. 32 cm; brațele: antebrațele par a fi fost întinse pe lângă corp. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, piatră și mortar. Adâncimea: -138 cm. Încadrare: târzie. Fără inventar.

M37: orientare V-E; tip mormânt: individual; gen: copil (7-10 ani). Starea scheletului: tăiat de M36; craniul era turtit; oasele gambei intră în profilul estic. Obs.: craniul era orientat spre stânga. Dimensiunea totală (ce se vede): 72 cm; dimensiuni craniu: 16x20 cm; dimensiune bazin: 18 cm; lungime femur: aprox. 32 cm; brațele: antebrațele par a fi fost întinse pe lângă corp. Umplutura gropii: pământ negru afânat cu bucăți de cărămidă, piatră și mortar. Adâncimea: -138 cm. Încadrare: târzie. Fără inventar.

Stratigrafia profilului estic arată un nivel vegetal (1), urmat de un strat compus din pământ cu bucăți de cărămidă și mortar (2), apoi un nivel de înmormântare care străpunge două straturi: unul de pământ cu bucăți de țiglă și mortar (3) și celălalt din pământ cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar și oase umane (4).

Stratigrafia surprinde fundația contrafortului și a navei, care au talpa la aproximativ aceeași adâncime față de nivelul actual de călcare: -200-204 cm. De asemenea stratigrafia arată că fundația contrafortului are două etape de construcție, așa cum arată și decroșul. Etapa mai târzie (probabil rezultată în urma modificărilor la cor) este la nivelul celui de al doilea strat (pământ cu bucăți de cărămidă și mortar). Aceleași două etape de construcții se văd și pe fundația navei, unde etapa timpurie formează un decroș, peste care a fost ridicată apoi elevația. Ambele fundații (ale navei și a contrafortului) se țes, în ambele etape.

Stratigrafia profilului vestic arată sub nivelul vegetal (1) un strat de pământ cu bucăți de cărămidă și mult mortar (2). Apoi un strat de pământ cu bucăți de țiglă și mortar (3). Nivelul de înmormântări este sub acest strat, iar umplutura gropilor mormintelor conține pământ cu bucăți de cărămidă și țiglă, mortar și oase umane (4). Sub nivelul de înmormântări este un pământ negru cu urme de mortar (5), iar sub acesta un pământ negru cu ceramică preistorică (6).

C9

Dimensiuni: 1.5x1.5 cm. Caseta a fost trasată doar pentru a verifica dacă fundația descoperită în C6 continuă spre vest, ceea ce nu a reieșit până la adâncimea de -60 cm (fundația descoperită în C6 a reieșit la -46 cm). Caseta este la 5 m vest de C6.

Concluzii

Rezultatele săpăturilor din anul 2021 arată că planimetria bisericii nu a suferit modificări importante. Pe latura de sud, talpa fundația navei este la aprox. -220 cm față de nivelul actual, iar talpa corului la aprox. -204 cm față de nivelul actual. Diferența de adâncime poate rezulta din diferența de nivel a stratului vegetal actual. Dar în privința contraforților situația este alta. Fundația contrafortului de la cor se țese cu fundația corului, iar tălpile ambelor fundații sunt la aceeași adâncime (aprox. -204 cm). Însă la navă situația este diferită. Fundația contrafortului nu se țese cu cea a navei și adâncimile sunt diferite: talpa fundației navei este la aprox. -220 cm, iar cea a contrafortului la aprox. -124 cm. Contrafortul a fost adăugat mai târziu. De asemenea trebuie reținut că biserica are contraforți la navă doar pe latura de sud, nu și pe cea de nord.

Corul și contrafortul cercetat în C8 prezintă un decroș, lat de aproximativ 10 cm, ceea ce arată o modificare ulterioară a acestora. Istoriografia arată că la începutul sec. al XVI-lea corul a fost supraînălțat cu un nivel fortificat format din guri de tragere, iar contraforții au fost prelungiți (Fabini 2012, p. 130). Acest fapt rezultă în urma săpăturii din C8.

Literatura de specialitate consideră că biserica a fost ridicată în secolul al XIV-lea, a suferit modificări la începutul secolului al XVI-lea, iar în secolul al XVIII-lea au fost modificate colateralele bisericii, tribunele fiind adăugate peste acestea, ceea ce a rezultat în faptul că nava principală și colateralele sunt sub același acoperiș.

Stratigrafia arată sub nivelul vegetal trei straturi cu cărămidă, mortar și țiglă. Un strat aflat imediat sub cel vegetal, urmat apoi de un strat în care sunt și înmormântări și un strat format din pământ negru fără cărămidă, dar cu urme de mortar. Corelând cu informația istorică rezultă că ultimul strat, cel cu pământ negru și urme de mortar este de la construcția bisericii în secolul al XV-lea, ridicată probabil în prima jumătate a acestui secol. Stratul cu pământ amestecat cu cărămidă, țiglă și mortar este de după anul 1500, iar stratul de sub cel vegetal de la modificările din secolul al XVIII-lea, fiind un strat cu cărămidă și mortar.

În privința înmormântărilor situația este următoarea:

1. Cel mai vechi orizont de înmormântare, din secolele XIV-XV, cu umplutura gropii din pământul negru cu urme de mortar și de cărămidă (pigment de mortar și cărămidă), aflat la -160-180 cm față de nivelul actual.
2. Un orizont de înmormântare târziu post- anul 1500 cu morminte aflate la -130-150 cm față de nivelul actual și cu umplutura gropii din pământ cu bucăți de cărămidă, țiglă și mortar.

3. Nivelul de înmormântare târziu din secolul al XVIII-lea prezintă gropi foarte adânci, pornite de la suprafața celui de al treilea strat și a căror gropi au atins alte morminte mai vechi, cu umplutura gropii din pământ cu cărămidă și mortar.
4. Se observă opt moduri de așezarea a mâinilor defuncților:

- Cu antebrațele așezat paralel unda de alta și depuse deasupra bazinului: C6 – M29, M31, M42, M44, M45, M47; în C7 – M18, M19, M24, M25, M53.
- Cu antebrațele încrucișate deasupra bazinului: C6 – M33, M46.
- Cu brațele întinse pe lângă corp: C6 – M39, M69; în C7 – M48, M64, M65, M67; în C8 – M36, M37.
- Cu brațele așezate pe bazin: C6 – M16, M58; în C7 – M22, M26.
- Cu brațele așezate pe bazin și mâinile încrucișate: C7 – M51, M52.
- Cu antebrațele încrucișate pe bazin: C6 – M30, M38; în C7 – M66b.
- Cu antebrațul drept dus pe bazin și antebrațul stâng întins pe lângă bazin: C6 – M54.
- Cu mâinile așezate sub bazin: C6 - M60.

Cronologia relativă arată o primă etapă de construcție, inițială, când a fost ridicată biserica și de care ține orizontul de înmormântare timpuriu din secolele XIV-XV. O a doua etapă cu modificări la corul bisericii de care ține al doilea orizont de înmormântare. Putem vorbi și de a treia etapă care grupează modificări a navei bisericii prin renunțarea la colaterale și de care se leagă înmormântările târzii cu gropi foarte adânci.
Aceste cercetări arheologice au relevat și alte descoperiri ce nu țin de biserică, fiind vorba de artefacte din preistorie și posibil din evul mediu timpuriu (ceramica încă nu a fost analizată), și anume în C6 sub nivelele de înmormântări au ieșit două cuptoare, ce țin de o perioadă anterioară bisericii. De asemenea în C7 tot sub nivelul de înmormântări a ieșit ceea ce pare o locuință din preistorie, cel mai probabil din epoca timpurie a epocii fierului.

Bibliografie

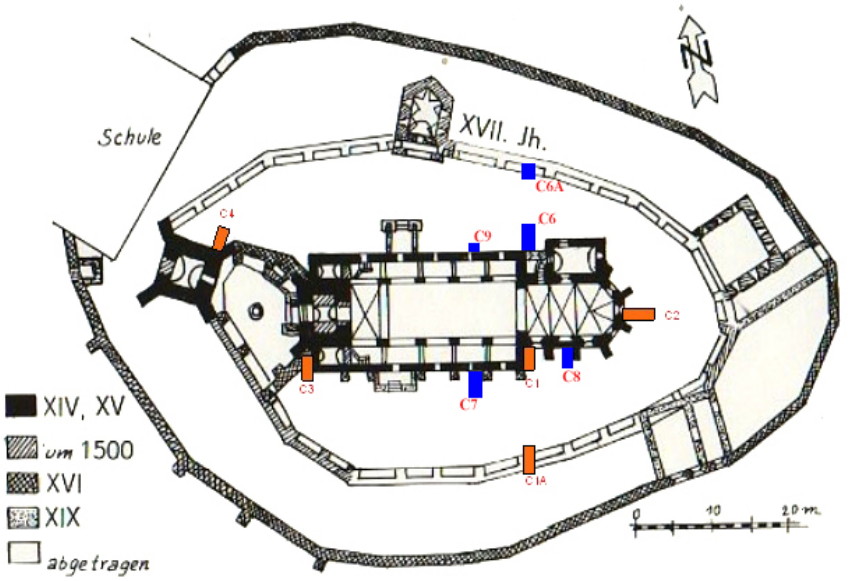
Izvoare

Ub - *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen.*
DIR – *Documente privind Istoria Românilor*.

Lucrări de specialitate

Crîngaci-Ţiplic, Maria, *„Oaspeţii germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (secolele XII–XIII)*, Bucureşti, 2011.
Fabini, Hermann, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Bde. I-II, Heidelberg, Hermannstadt, 1998
Fabini, Hermann, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, 2012.
Fabriţius Dancu, Juliana - *Sachsische Kirchenburgen in Siebenburgen*, Zeitschrift Transilvania, Sibiu, 1983.
Horvath, Walter, *Siebenburgish-sachsiche Kirchenburgen baugeschichtlich untersucht und dargestellt,* Sibiu, 1940.
Luca, Sabin Adrian, Pinter Zeno Karl, Georgescu Adrian, *Repertoriul arheologic al Județului Sibiu*, Sibiu, 2003.
Vătășianu, Virgil, *Istoria artelor feudale în țările române*, I, 1959

Anexe

Plan de situație cu amplasarea unităților arheologice. Cu portocaliu unitățile arheologice din 2018, cu albastru cele din 2021.

A

B

C6. Fundație veche (posibil de sacristie) descoperită la -45 cm adâncime. A – vedere dinspre est; B – vedere dinspre vest.

C6. Mormintele M27-M33, M38-M40.

C6. Detaliu cu M41 (-110 cm) aflat sub M38-M39 (-100 cm). Mormintele M45-M47.

C6. Cele două cuptoare ieșite sub ultimul nivel de înmormântări. Detaliu profil cuptor 2.

C6A. Vedere dinspre nord cu ceramica și cărbunele din jurul ei. Detaliu cu ceramica *in situ*.

C6A. Câteva din fragmentele de ceramică după curățare. Golirea complexului preistoric - vedere dinspre nord.

C7. Mormintele M18-M21 și mormintele M23-M25.

C7. Mormintele M48-M53 și M56-M57 și mormintele M63-M68.

C7. Complex preistoric.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 241-256
10.2478/actatr-2025-0013

RAPORT DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ OCNA SIBIULUI-CENTRUL CULTURAL, PIAȚA TRAIAN NR. 9

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Abstract
Preventive archaeological excavations conducted in May 2021 at the Ocna Sibiului Cultural Center (Sibiu County, Romania) revealed structural remains of a modern-period building and evidence of repeated terrain leveling associated with the former bank of the Vișa River. Seventeen excavation units and three trenches documented brick and stone foundations, collapse layers, and complex stratigraphy reflecting multiple construction and reconstruction phases.
The most significant discovery was a Middle Bronze Age occupation level attributed to the Wittenberg culture. In excavation unit C13, a prehistoric complex (CX1) consisting of burnt clay (daub) and numerous ceramic fragments was identified within a 70 cm-thick cultural deposit. The feature was recorded at depths between 1.0–1.15 m below the present surface. Additional Wittenberg pottery fragments were recovered from adjacent contexts.
The excavation thus contributes both to the understanding of modern urban stratigraphy in Ocna Sibiului and to the identification of a previously undocumented Bronze Age settlement horizon in the area.
Keywords*: Ocna Sibiului; Transylvania; preventive archaeology; Middle Bronze Age; Wittenberg culture; prehistoric habitation; Early Middle Ages pottery*

Autorizație: nr. 501/17.10.2018
Perioada de desfășurare: septembrie-octombrie 2021
Colectiv: Prof.univ.Dr.habil. Ioan Marin Țiplic (responsabil științific), dr. Maria Emilia Țiplic (responsabil de sector), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare), dr. Corina Hopârtean (membru colectiv de cercetare).

Autorizație de cercetare arheologică preventivă nr. 333/25.05.2021
Perioada de desfășurare: mai 2021
Colectiv de cercetare: dr. Ioan Marin Țiplic (responsabil științific), dr. Silviu Istrate Purece (responsabil de sector), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare).

Introducere

Centrul Cultural Ocna Sibiului se află în partea de vest a Pieței Traian la nr. 9 în centrul orașului Ocna Sibiului la două imobile distanță de Primăria Orașului Ocna Sibiului. Săpăturile preventive s-au derulat cu ocazia punerii în aplicare de către Primărie a unui proiect de construcție a unui nou corp ce va fi în spatele Centrului Cultural din Ocna Sibiului într-un spațiu abandonat, inundat de vegetație, dar unde existase o clădire mai veche care în perioada comunistă a funcționat ca cinema. Datorită degradării, clădirea s-a prăbușit la începutul anilor 2000, locul a fost nivelat ca apoi să crească vegetație. Suprafața cercetată arheologic și viitoarea clădire are ieșire și pe strada Avram Iancu.

Au fost realizate 3 secțiuni (S1, S2, S3) și 17 casete. Secțiunile S2 și S3 au avut dimensiunile 2x6 m, S1 de 2x13,5 m. Cele 17 casete au variat în dimensiuni: C1 și C2 au fost de 6.10x2.70 m; C15 de 2.50x1.20 m, iar celelalte secțiuni C1-C14 și C16-C17 de 2.50x1.50 m.

Dimensiunile casetelor au fost determinate de faptul că s-a ținut cont de poziția gropilor cuzineților pe care constructorul urma să le sape în vederea ridicării stâlpilor construcției, iar dimensiunile secțiunilor au fost determinate de spațiul rămas necercetat în urma poziționării casetelor și acoperirea prin săpătură arheologică a terenului avut în vedere.

Rezultatele cercetării

S1–Trasarea a urmărit cercetarea arheologică a suprafeței centrale a zonei de interes unde va urma să se ridice clădirea. Constructorul nu avea nici o intenție de săpare a unei gropi, prin urmare pentru a câștiga timp în cea mai mare parte s-a folosit săparea mecanizată, ca finalitatea ei să se facă manual.

Săpătura s-a realizat pe o suprafață de 13.50x2 m însumând 27 m^2, mecanizat și parțial manual. Săpătura a evidențiat fundațiile a trei ziduri. Adâncirea s-a produs până la steril, un lut galben, aflat la o adâncime de -2.50 m față de punctul zero în partea vestică a secțiunii și la -2.84 m față de cota zero partea estică a secțiunii între fundația centrală și cea de est descoperite *in situ*.

Stratigrafia profilelor arată trei straturi. Primul este umplutură formată din pietriș cu materiale de construcție (cărămidă, mortar). Un al doilea strat de pământ negru cu fragmente ceramice și în final sterilul un pământ lutos de culoare galbenă. Apar câteva gropi în profil ce arată un pământul negru ce s-a amestecat cu fragmente de cărămidă și de mortar.

Talpa fundațiilor este la -2.46 m față de punctul zero pentru fundația dinspre profilul vestic, și la -2.13 m și -2.27 m pentru fundația centrală. Fundația dinspre profilul estic la -2,34 m față de punctul de zero.

În secțiune a ieșit un vas de mici dimensiuni din preistorie, epoca bronzului, cel mai probabil cultura Wietenberg. Dimensiunile vasului: h=8.8 cm; dg=5.8 cm; d.f.=4.7 cm; d. pântec= 7.5 cm. Culoarea vasului, atât pe interior cât și pe exterior, este una gri-cenușiu cu angobă negricioasă care se exfoliază. Arderea este reducătoare, iar grosimea pereților este de aprox. 0.4-0.5 cm. Vasul a fost găsit lângă fundația a doua, centrală din secțiune, în partea de est, în pământ negru, la o adâncime de -150-160 cm față de nivelul actual.

S2– Secțiunea, ca și S3, a fost trasată la marginea de est a suprafeței cercetare, fiind paralele și lipite de bordura actuală a trotuarului public al străzii Avram Iancu. Ambele secțiuni sunt perpendiculare pe această bordură. Secțiunile nu sunt pe același ax cu clădirea actuală a Centrului Cultural și cu celelalte casete și din această cauză pe planul general cele două secțiuni par a avea o formă „trapezoidală", însă ambele au fost trasate perpendicular pe bordură. Cele două secțiuni (S2 și S3) par în contrast cu celelalte casete.
Stratigrafia este simplă arătând un nivel de pietriș pentru nivelare, urmat de un nivel de umplutură și sterilul, un pământ galben lutos. Umplutura conține pietriș, cărămidă, bucăți de beton și piatră. Adâncimea maximă a fost de -2.76 m față de punctul zero.

S3 – Secțiunea a fost trasată paralele față de S2 la o distanță de 2.40 m. Stratigrafia este la fel ca la S2: un nivel de pietriș pentru nivelarea suprafeței, alt nivel de umplutură, urmat de stratul de lut galben steril. Adâncimea maximă a fost de -2.80 m față de punctul zero.

C1 – caseta are dimensiunile 5.70x2.50 m. Caseta a fost trasată în partea de nord a suprafeței cercetate. Rezultatele au dezvăluit o stratigrafie pe mai multe nivele cu umpluturi petrecute de-a lungul timpului și din cauză că partea de nord a zonei cercetate a fost malul care ducea spre râul Vișa, aflat nu departe de zona cercetată, în toate casetele de pe partea de nord straturile au coborâre de la sud spre nord.

Stratigrafia profilului sudic al casetei arată existența unei fundații pe două nivele, care stă pe pământ negru lutos. Prima fundație aflată între -2.60 și -1.70 m față de punctul zero este formată din cărămizi roșii de dimensiuni 20x6 cm. În partea de est al profilului avem cărămizi așezate în cant formând un arc sau boltă. Acestea cel mai probabil aveau rolul de a suporta apăsarea și greutatea clădirii prin forma sa de arc. Peste acesta avem un al doilea nivel al fundației formată tot din cărămizi, așezate ca la zidire una peste alta. Terenul a fost nivelat, cărămizile fiind acoperite cu pietriș.

Stratigrafia profilului nordic este formată din primul nivel de pietriș, urmat de o umplutură de cărămidă cu mortar, apoi pământ negru cu bucăți de cărămidă, pământ galben nisipos, umplutură de nisip cu pământ și bucăți de cărămidă cu pietre. Ultimul nivel este cel de pământ negru lutos.

În partea de est al profilului nordic avem o îndesire a straturilor cu o stratigrafie aparte: pietriș (nr. 3 în imaginea de la anexe); pământ negru cu bucăți cărămidă (5); pământ galben nisipos din nisip cu bucăți de cărămidă (2); pământ negru cu bucăți de cărămidă (3); pământ negru cu fragmente de cărămidă (6); un nivel de cărămidă (7); pământ galben nisipos din nisip cu bucăți de cărămidă (2); pământ negru cu bucăți de cărămidă (3); în final pământul negru lutos (9). Sunt mai multe gropi datorate cel mai probabil unor intervenții la fostul zid al clădirii. Stratigrafia acestui sector se vede cel mai bine pe profilul de est al C1.

Stratigrafia profilului vestic arată o dărâmătură a unei bolți peste umplutura de cărămidă cu pământ și un nivel de pământ negru cu fragmente de cărămidă. Umplutura și bolta căzută stau pe un nivel de pământ negru lutos tăiat înspre partea de nord a profilului de o altă umplutură de cărămidă cu pământ. Stratigrafia: pietriș (1); umplutură pământ cu cărămidă și mortar (2); pământ negru cu fragmente cărămidă (3); dărâmătură din cărămizi aflate în cant și lipite cu mortar din nisip galben (4); pământ brun amestecat cu fragmente de cărămidă (5);

dărâmătură de cărămizi cu mortar de nisip galben (6); pământ negru lutos (8); în partea dreaptă a stratului 8 avem o umplutură de pământ cu cărămidă (7) ce arată o nivelare a terenului prin umplerea fostului mal al râului Visa.

Stratigrafia profilului estic arată un posibil contrafort sau zid de susținere a părții de nord a clădirii. În partea de est a profilului avem la -20-25 cm față de nivelul actual, sub stratul de umplutură cu pământ cu cărămidă și mortar (2) un „pinten" de cărămidă adânc de aprox. 1m ce este țesut cu fundația din profilul sudic; acest „pinten" stă pe un pământ negru lutos cu fragmente ceramice (10).

Adâncimea maximă a secțiunii este de -3.20 m față de punctul zero.

C2 – dimensiunile sunt 5.70 X 2.50 m. Caseta a fost trasat în partea de sud a suprafeței cercetate. Rezultatele au fost total diferite față de C1. Stratigrafia este împărțită pe trei nivele, ultimul fiind steril, lut galben. Au ieșit două fundații din cărămidă. Din păcate datorită lucrărilor cu mașini grele în apropiere de săpătură, una din fundații s-a prăbușit, provocând în același timp și căderi ale profilului sudic al C2.

Stratigrafia nu e complexă. Primul nivel e format din pietriș cu rol de nivelare a suprafeței după demolarea în anii '90 a vechii clădiri. Este urmat de un pământ negru cu fragmente de ceramică și bucăți de cărămidă. Fragmente ceramice sunt contemporane. Un al strat este de pământ negru pe alocuri cu piatră și fragmente ceramice din perioada medievală târzie sau modernă. Un al nivel de pământ negru cu fragmente rare de ceramică din preistorie, cultura Wietenberg. În final sterilul galben.

Adâncimea maximă a fost de -3.10 m față de punctul zero. La est de a doua fundație nu ne-am mai adâncit la maximum, ci doar am evidențiat zidul, adâncimea fiind de -1.10 m față de punctul zero. Talpa fundației 2 era la -1.45 m. La aceeași adâncimea era și talpa primei fundații din această casetă așa cum se poate vedea pe profil.

În sectorul vestic al profilului sudic s-a conturat o groapă cu lut ars de culoare maronie-gălbuie cu fragmente ceramice medievale târzii sau moderne. Groapa era în pământ negru lutos cu alocuri piatră și fragmente ceramice.

Profilul nordic al C2 este la fel ca cel al profilului sudic, în stratigrafie diferind doar adâncimile nivelelor. Mai întâi avem un nivel de pietriș depus pentru nivelarea suprafeței, urmat de un al doilea nivel împărțit în două sectoare: în sectorul estic al profilului avem pământ negru cu fragmente ceramice medievale târzii sau moderne cu bucăți rare de cărămidă. În sectorul vestic un pământ negru cu alocuri piatră și fragmente ceramice medieval târzii sau moderne. Un al treilea nivel în tot profilul de pământ negru lutos cu fragmente ceramice din preistorie, cultura Wietenberg.

Fundația zidului doi este la -0.96 m față de punctul „zero" și talpa la -1.35 m. Diferența față de profilul paralel fiind în ceea ce s-a mai păstrat din cărămidă la nivelul superior la călcare.

C3 – casetă de dimensiuni 2.5 x 1.5 m trasată în partea de vest a suprafeței cercetate. Înspre profilul de nord în cadrul casetei a apărut fundație de cărămidă, iar în profilul vestic o altă fundație ce este lipită de cea din profilul nordic formând un „L". Adâncimile sunt diferite având tălpile fundațiilor la cea dinspre profilul nordic la -148 cm față de punctul „zero", iar cea din profilul vestic la -104 cm față de punctul „zero".

Pe fundul casetei la adâncimea de -172 cm față de punctul „zero” s-a conturat o groapă.
În casetă a fost surprinsă doar o parte a acesteia, iar stratigrafia arată două nivele de umplere,cel de pe fund de aprox. 40 cm fiind din pământ lutos de culoarea brun-închis și cu fragmente ceramice, urmat de un strat de pământ galben-lutos cu fragmente mici de cărămidă și cu bucăți de fier, de asemenea fragmente ceramice moderne. Deasupra gropii avem un pământ brun care conține oase de animale și fragmente ceramice moderne. Groapa este încadrată de pământ negru care avea fragmente ceramice.

C4 – caseta are dimensiunile de 2.5 x 1.5 cm. A fost dezvelită o fundație din piatră peste care a fost așezată cărămidă, iar fundație are o ușoară curbură. Adâncirea s-a făcut la nord de aceasta. Talpa fundației este la -177 cm față de punctul „zero” și la -72 cm față de nivelul actual. Observăm o coborâre în pantă spre zona de nord a suprafeței.
Stratigrafia profilului de nord arată mai multe straturi de umpluturi și dărâmături. Avem pe fundul gropii un strat de pământ negru lutos, apoi un pământ negru cu fragmente ceramice, urmată de o lentilă de nisip galben cu bucăți cărămidă. Următorul strat este format din pământ negru cu fragmente de cărămidă întrerupt de o lentilă cu nisip galben. Nivelele superioare sunt formate din umplutură de pământ cu cărămidă și fragmente ce țiglă căzute peste nivelul de pământ negru. Nivelarea s-a făcut cu pietriș nisipos și în final cu pământ amestecat cu pietriș, fragmente de țiglă și cărămidă.

C5 – dimensiunile castei sunt de 3.5 x 1.5 m. În urma cercetării avem în C5 conturarea legăturii între două fundații ce alcătuiau pereții și structura de rezistență a vechii clădiri. Fundația ce alcătuiește structura de rezistență este lată de 70 cm și adâncită la -80 cm față de nivelul actual și la -147 cm față de punctul „zero”. Aceasta are direcția V-E și s-a conturat în C3 parțial și în C5 complet. De aceasta sunt legate alte fundații perpendiculare, cum este și în acest caz unde observăm că fundațiile se țes formând corpuri ale clădirii. Lățimea fundației este de 46 cm și se află la o adâncime de -90 cm față de nivelul actual și la -149 cm față de punctul „zero”. Fundațiile sunt din cărămidă prinse cu mortar, talpa lor este la -147-149 cm față de punctul „zero”, ceea ce arată că formau structura de rezistență a clădirii. Adâncimea casetei este la -208-211 cm față de punctul „zero”.
Stratigrafia casetei este simplă. Avem stratul superior de nisip cu bucăți de cărămidă și mortar galben, urmat de un strat negru cu fragmente ceramice. Steril nu a fost surprins deoarece spațiul casetei a fost limitat de fundația casetei și săpătura a devenit dificilă la adâncimi mari.

C6 – casetă deschisă pe partea de sud a suprafeței cercetate, prin urmare stratigrafia arată numeroase nivele de umplutură. Dimensiunile castei sunt 3.5x1.5 m, ca și C5. În urma investigației a rezultat fundația unei structuri de rezistență a vechii clădiri, alcătuită din cărămidă prinsă cu mortar, dar ridicată pe o structură de piatră prinsă cu mortar. Această structură de piatră alcătuiește talpa fundației. Faptul că această talpă se surprinde doar în partea de nord a zidului, dar nu și în partea de sud, a cărei talpă de cărămidă a vechii clădiri stă pe pământ negru lutos, poate arăta că structura de piatră a fost parte a unei mai vechi construcții. De asemenea se poate explica și prin faptul că ne aflăm în partea de nord a suprafeței unde apropierea de malul râului Vișa putea crea probleme în structura de rezistență a clădirii. Însă faptul că stratigrafia ne arată un nivel de prăbușire mai vechi, față

de cel actual, cel mai probabil clădirea a avut dimensiuni mai mici sau vechea clădire a fost construită peste una mai veche.

Stratigrafia arată 8 nivele. Primul nivel este alcătuit din nisip și pietriș cu fragmente de cărămidă fiind stratul de nivelare a suprafeței. Aceasta este urmată de un al doilea strat, care în profilul nordic, deci la nord de fundație, arată un nivel de pământ brun cu nisip galben și bucăți de cărămidă. Al treilea nivel stratigrafic este din pământ negru cu bucăți de cărămidă. Stratigrafia continuă cu un al patrulea strat împărțit în două sectoare unde secțiunea estică conține nisip galben, pietricele și mortar și secțiunea vestică conține nisip galben cu bucăți mari de cărămidă, pietricele și mortar. Sub acestea vine pământul negru (stratul cinci și șapte) care conține fragmente ceramice fiind despărțit de o lentilă de pământ negru cu mortar galben și pigment cărămidă. Fundul secțiunii arată un pământ negru lutos. Nu s-a ajuns la sterilul galben.

Fundația este adâncă de -86 cm față de nivelul actual și la -178 cm față de punctul „zero". Lățimea fundației, doar a structurii din cărămidă prinsă cu mortar, cum este și la celelalte fundații, este de 58 de cm și aflată la o adâncime de -92 cm față de punctul „zero". Decroșul din cărămidă, din alt tip de cărămidă, este lat de 22-28 cm și la o adâncime de -136 față de punctul „zero", iar decroșul din piatră este de 26-28 cm și la o adâncime de -142 cm față de punctul „zero". Altfel totalul fundației cu cele două decroșuri este de aprox. 108 cm. Groapa casetei este la o adâncime de -276 cm față de punctul „zero".

Poziția casetei și lungimea acesteia au surprins și un nivel de „interior", în sensul că în interiorul clădirii, mai exact sub ea, nu avem acele nivele de umplutură. Astfel la sud de fundație avem o stratigrafie simplă: un nivel de călcare actual format din pământ negru amestecat cu multă cărămidă și urmat de pământul negru cu fragmente ceramice (rare) și pe fundul caseteia un pământ negru lutos mai tare.

C7 – dimensiunile castei sunt de 2.5x1.5 cm. Atât la C7 cât și la C9 fundațiile au fost surprinse pe centrul casetelor ceea ce nu a dat posibilitatea de a ne adânci la maximum. Stratigrafia este una simplă, formată din trei straturi: pământ negru cu bucăți de cărămidă și mortar galben nisipos; o lentilă de mortar galben nisipos; un nivel de pământ negru cu fragmente ceramice și pe fundul castei un pământ lutos negru-gălbui. Adâncimea casetei e de -1.80 m față de nivelul actual și la -252 cm față de punctul „zero".

Fundația este din cărămidă lipită cu mortar și lată de 50 cm, aflată la o adâncime de -80-90 cm față de nivelul actual și la -155-165 cm față de punctul zero. Aceeași situație o întâlnim și în C9.

C8 – dimensiunile casetei sunt de 2.5x 1.5 m. Stratigrafia este complexă cu două nivele de dărâmături. De asemenea în săpătură a reieșit în profilul sud parte a fundației care se aseamănă la structură cu cea din C6.

Profilul nordic arată o stratigrafie pe 12 nivele. Primul strat este pământ brun afânat cu pietriș. Al doilea strat este format din pietriș, folosit pentru nivelarea terenului. Urmează un al treilea strat care conține dărâmătură din cărămidă ce era prinsă cu mortar alb. Un al patrulea strat din pământ negru cu bucăți mari de cărămidă și mortar alb din bucăți mari și destul de des în strat. Un strat cinci rezultat din dărâmătură de cărămidă cu mortar din nisip galben. Stratul șase (de asemenea straturile opt și zece) este din pământ negru și bucăți cărămidă cu urme de mortar alb despărțit în două locuri de o lentilă de pământ negru cu bucăți mici de cărămidă și urme de mortar alb (stratul șapte) și o altă lentilă din pământ negru cu mortar din

nisip galben cu mici fragmente din țiglă și pigment de cărămidă (stratul nouă). Un penultim strat (11) din lentilă din pământ negru cu pigment de cărămidă și urme de mortar alb. Ultimul strat (12) este din pământ negru cu fragmente ceramice. Caseta nu a putu fi săpată până la steril.

Profilul de sud este format din fundația vechii clădiri. Astfel stratul superior este un amestec de pământ cu pietriș pentru nivelare, urmat de un nivel de pietriș, apoi un strat de umplutură cu cărămidă, nisip și mortar din nisip galben. Urmează fundația, iar sub fundație avem un pământ negru cu fragmente ceramice.

Ceea ce s-a surprins din fundație în C8 este fundația de piatră. Deasupra fundației de piatră este un nivel de umplere din cărămidă cu nisip și mortar din nisip galben. Talpa fundației este la -130-140 cm față de nivelul actual și la -208 cm față de punctul „zero". Adâncimea casetei este de -286 cm față de punctul „zero".

C9 – dimensiunile casetei sunt de 2.5x1.5 m. Rezultatele săpăturii sunt asemănătoare cu cele din C7, casete paralele. Fundația de cărămidă lipită cu mortar a apărut pe centrul casetei. Stratigrafia arată trei nivele: cel superior din pământ negru cu fragmente de cărămidă și mortar galben nisipos; apoi un strat de pământ negru cu fragmente ceramice și în final un pământ galben-brun lutos.

Fundația are talpa la adâncimea de -90 cm față de nivelul actual și -155-165 cm față de punctul „zero" (diferența constă în lipsa unor cărămizi de pe fundație înspre profilul nord). Adâncimea maximă a săpăturii a fost de -180 față de nivelul actual și -230 cm față de punctul „zero". Lățimea fundației este de 50 cm.

C10 – caseta are dimensiunile 2.5x1.5 cm. În profilul de sud a reieșit fundația vechii clădiri pe aceeași structură ca în casetele C8, C6 și C4, anume talpa este din piatră, urmat apoi spre suprafață de un nivel al fundației dintr-o altfel de cărămidă, iar fundația propriu-zisă a clădirii, din cărămidă prinsă cu mortar nu a reieșit în conturul casetei. Sub talpa fundației este pământ negru cu fragmente ceramice.

Profilul de nord arată tot o stratigrafie complexă pe 9 nivele. Primul nivel este de pământ brun cu pietriș, urmat de un al 2-lea nivel din pietriș pentru nivelare. Al 3-lea strat este de dărâmătură din bucăți de cărămidă prinse cu mortar din nisip galben. Al 4-lea strat este din pământ negru cu bucăți de cărămidă, fragmente ceramice și urme de mortar alb. Stratul 5 este o dărâmătură din cărămizi prinse în mortar din nisip galben. Urmează un strat 6 format din pământ negru cu bucăți de cărămidă și urme de mortar alb. Stratul 7 este un nivel de dărâmătură din pământ brun cu mortar din nisip galben, cărămizi sfărâmate și urme de pământ negru. Stratul opt este un pământ negru cu urme de mortar alb și pigment de cărămidă și în final o lentilă din mortar din nisip galben și bucăți mici de cărămidă.

Profilul de est prezintă în linii mari aceleași straturi ca și în cel nordic. Profilele estice și vestice ale secțiunile de pe partea de nord a suprafeței arată nivele stratigrafice în pantă rezultate în urma nivelării terenului și a suprafeței cercetate. Diferența de adâncime a straturilor dintre sectorul de sud și sectorul de nord al profilului estic constă între 40-70 cm. Straturile sunt aceleași: un nivel de pământ brun cu pietriș; urmat de stratul de pietriș; apoi pământ negru cu bucăți de cărămidă, fragmente ceramice și urme de mortar alb; stratul 5 este dărâmătura din cărămizi prinse cu mortar galben; stratul 6 este din pământ negru cu bucăți mici de cărămidă și urme de mortar galben; stratul 7 este un nivel de dărâmătură din pământ brun cu mortar din nisip galben, cărămizi sfărâmate și urme de pământ negru;

stratul 8 este un pământ negru cu urme de mortar alb și pigment cărămidă; o lentilă din pământ negru cu bucăți de cărămidă fragmentate și urme de mortar galben este stratul 9; în final avem stratul zece din pământ negru și urme de var și fragmente ceramice pătrunse de o lentilă din pământ negru cu urme de var. Stratigrafia arată o groapă chiar deasupra fundației care conține fragmente de cărămizi sparte, pământ brun și mortar din nisip galben.

Profilul de est nu este cu mult diferit, în plus avem în zona fundației o groapă mare din pământ brun, nisip, bucăți cărămidă, mortar din nisip galben, pietre mari, bucăți beton și bucăți mari de cărbune.

Ce se vede din fundație sunt două nivele (față de cea din C6 unde avem trei nivele). Avem astfel nivelul de cărămidă diferit și nivelul de piatră. Talpa fundație este la aprox. -170 cm față de nivelul actual și la -268 cm față de punctul „zero". Decroșul fundației de piatră începe la adâncimea de aprox. -115 cm față de nivelul actual și la -194 cm față de punctul „zero". În timp ce cărămida este la aprox. -100 cm față de nivelul actual și la -170 cm față de punctul „zero". Adâncimea secțiunii este la aprox. -210 cm față de nivelul actual și la -284 cm față de punctul „zero".

C11 – Dimensiunile casetei sunt de 2.50x1.50 m. Stratigrafia este un relativ simplă: stratul actual de pământ brun cu pietre și fragmente cărămidă, apoi un strat de pământ negru cu urme de fragmente de cărămidă și cu fragmente ceramice; urmează un strat de pământ negru cu fragmente ceramice preistorice și sterilul, un pământ galben lutos. În profilul de vest a reieșit fundația de cărămidă prinsă cu mortar din nisip galben. Aceasta se afla la adâncimea de aprox.
-70 cm față de nivelul actual și la -154 cm față de punctul „zero". Fundația a reieșit la câțiva centimetri față de nivelul actual (-4-10 cm) și la -84 cm față de punctul „zero". Adâncimea casetei este la -276 cm față de punctul „zero".

În primul nivel de stratigrafie, până la -20 cm, au fost găsite fragmente ceramice moderne/contemporane. În următorul strat de pământ negru au fost descoperite fragmente ceramice preistorice, pe nivele: la -50-60 cm adâncime și la -90-100 cm adâncime.

C12 – dimensiunile casetei sunt 2.50x1.50 m. Întâlnim ca și casetele C4, C6, C8 și C10 o stratigrafie complexă. Este caseta cu cea mai mare adâncime, într-un efort de a ajunge la sterilul de sub umpluturi, dar nu s-a putut întrucât a început să adune apă la adâncimea de aprox. 3 m de la nivelul actual de călcare.

Stratigrafia profilului nordic este formată din 11 nivele. Avem o groapă adâncă de -130-140 cm care împarte profilul în două sectoare până la adâncimea de -140 cm. Groapa este formată dintr-o umplutură de pământ brun și bucăți de țiglă, o umplutură de mortar din nisip galben și bucăți de țiglă și o umplutură de pământ brun gălbui cu bucăți de cărămidă și țiglă și mortar din nisip galben.
În sectorul vestic avem cele 11 straturi. Primul strat este format din pământ brun cu pietriș, fiind urmat de un al 2-lea strat din pământ brun închis, cu fragmente de cărămidă și țiglă. Al 3-lea strat este din nisip galben cu urme de mortar alb și fragmente de cărămidă. Stratul 4 este un pământ brun închis cu bucăți mici de cărămidă și urme de cărbune și de mortar alb. Al 5-lea strat este din pământ negru amestecat cu cărămizi sfărâmate. Stratul 6 este un nisip amestecat cu lut galben, urmat de stratul 7 cu un pământ negru amestecat cu lut galben și fragmente ceramice. Un strat format din pământ cu urme mici de cărămidă și fragmente ceramice este stratul al 8-lea. Penultimul strat 9 este un pământ brun închis cu

bucăți de cărămidă și urme de mortar nisipos galben cu urme de var alb. Stratul 10 este din pământ negru doar că pe alocuri este fie amestecat cu lut galben și fragmente ceramice cum e în sectorul vestic, fie sunt urme de var alb, urme de pigment de lut ars și fragmente ceramice sau amestecat cu un pigment de lut ars și fragmente ceramice.
Aceeași stratigrafie o avem și în profilele estic și vestic cu diferența că se surprinde sterilul galben, de aceea fundul casetei apare în trepte.
Adâncimea casetei este de aprox. - 3 m față de nivelul actual și -394 cm față de punctul „zero", fiind cea mai adâncă secțiune. Nu s-a putut ajunge la steril pe toată suprafața, căci așa cum se poate observa în poze a început să se adune apă freatică.

C13 – Dimensiunile castei sunt de 2.50x1.50 m. Stratigrafia profilului estic este format din 6 nivele. Primul este pământ brun cu pietriș și bucăți de cărămidă. Al 2-lea este din pământ brun închis cu multă cărămidă și mortar din nisip galben. O lentilă din cărămizi sfărâmate desparte nivelul 4 de nivelul 5, cel din urmă fiind un pământ negru cu fragmente ceramice și în final stratul 6, un pământ negru cu fragmente ceramice și urme de chirpici/lut ars.
Stratigrafia profilului vestic este formată din pământ brun cu pietriș și bucăți de cărămidă. Urmat de un strat împărțit în două, în care sectorul nordic este un pământ negru cu bucăți mici de cărămidă, pietre și fragmente ceramice, iar sectorul sudic din pământ negru cu urme de cărămidă și fragmente ceramice, dar și oase de animale. Urmează un strat de pământ negru cu fragmente ceramice și urme de chirpici/ lut ars. Straturile inferioare sunt din pământ negru cu fragmente ceramice și un pământ negru-gălbui lutos, sterilul.
Stratigrafia arată prezența chirpiciului, adică a unei vetre, ceea ce a reieșit într-adevăr. Astfel înspre profilul nordic în plan, observăm o aglomerare de chirpici sau lut ars cu multe fragmente ceramice. Complexul (CX1) se află în pământ negru fiind compus din bucăți mari de chirpici și fragmente ceramice de trei tipuri din preistorie, cultura Wienteberg. Așa cum arată sondajele din aceeași casetă înspre profilul sudic, sub stratul de cultură un avem CX1 vine un pământ negru care mai conținea câteva fragmente ceramice și apoi sterilul. CX1 se afla la -100-115 cm față de nivelul actual și la -190-195 cm față de punctul „zero", într-un strat ce are 70 cm grosime. De asemenea în acest strat au fost găsite împrăștiate multe alte fragmente ceramice.
Adâncimea maximă a casetei a fost de -180 cm față de nivelul actual și -270 cm față de punctul „zero".

C14 – caseta are dimensiunile 2.50x1.50 m. Stratigrafia profilului de nord arată o intervenție umană prin săparea în pământul negru lutos. Avem astfel stratul superior de nivelare format din pământ bun cu pietriș. Apoi avem o umplutură din două tipuri de materiale: în sectorul vestic o groapa este umplută cu pământ brun închis la culoare cu bucăți de cărămidă și de țiglă, mortar din nisip galben și urme de cărbune; sectorul estic are o umplutură de pământ brun cu pietre mari și pietriș, nisip și fragmente de cărămidă, de asemenea mortar din nisip galben și urme de cărbune. Sub umplutura din sectorul vestic avem o lentilă de var și sub aceasta pământ negru curat cu fragmente ceramice.

Stratigrafia profilului estic este formată din nivelul superior un pământ cu pietriș. Apoi un strat de nivelare cu pietriș amestecat cu pământ brun și bucăți cărămidă. Cea mai mare parte a profilului este o umplutură de pământ brun cu pietre mari și pietriș, nisip și fragmente de cărămidă, de asemenea mortar din nisip

galben și urme de cărbune. În profil înspre sud avem parte a unui zid din cărămidă căzut sau un pinten de fundație. Acest fragment de structură apare și în profilul de sud care arată că stătea în pământ negru. Astfel profilul de sud are un prim strat de pământ brun cu pietriș, apoi ca și în profilul estic un strat de umplutură de pământ brun cu pietre mari și pietriș, nisip și fragmente de cărămidă, de asemenea mortar din nisip galben și urme de cărbune; urmează două straturi de pământ negru, cel de sub al doilea strat având și fragmente ceramice. Stratigrafia aceasta se vede și mai bine în profilul vestic unde sub cele două straturi de nivelare de pământ cu pietriș și cărămidă, avem un strat mare de pământ negru, diferențiat în trei nivele datorită prezenței unor materiale de construcție. Astfel imediat sub al doilea strat pământul negru conține și fragmente mici de cărămidă, cărbune și fragmente ceramice. Ca apoi să vină un strat negru cu fragmente ceramice și înspre fundul caseteia un amestec de pământ negru și galben. De asemenea sub „martor" avem galbenul steril așa cum se vede în profil.

Adâncimea casetei este de -210 cm de la nivelul actual și la -326-336 cm față de punctul „zero".

C15 – este o casetă centrală pe suprafața cercetată în continuarea lui S1 și C1. Dimensiunile sunt de 2.40x1.20 m. Stratigrafia acesteia, așa cum se vede în general pe toate profilele, este simplă: un nivel de pământ negru cu pietriș, alt nivel de pământ negru cu fragmente de cărămidă, urme de mortar galben și fragmente ceramice, apoi un pământ negru cu fragmente ceramice și sterilul de lut galben. Înspre profilul de sud a fost surprinsă o fundație de cărămidă prinsă cu mortar. Talpa acesteia se află la adâncimea de -114 cm față de nivelul actual și la -208-217 cm față de punctul „zero". Adâncimea totală a castei este de -272 cm.

C16 – dimensiunile casetei sunt de 2.50x1.50 m. Înspre profilul de sud a apărut fundație din cărămidă de -44 cm adâncime lipită de o altă fundație apărută în profilul est și cu talpa la -90 cm față de nivelul actual. Fundația dinspre profilul sud e la -150 cm față de punctul „zero", iar fundația din profilul est e la -202 cm față de punctul „zero". Stratigrafia este simplă. Profilul nord arată un nivel superior din pământ brun și pietriș, apoi un strat mare de pământ negru cu fragmente ceramice și sterilul din galben lutos. Fundul casetei este la -286 cm față de punctul "zero".

C17 – caseta are dimensiunile 2.50x1.50 cm. În casetă avem o fundație în „L" apărută în marginea profilelor de est și de sud. În profilul de sud fundația este la adâncimea de -50 cm față de nivelul actual, iar în profilul de vest este la -120 cm față de nivelul actual. Față de punctul „zero" cele două fundații sunt la -114 cm pentru fundația din profilul sud și -210 cm pentru fundația din profilul vest. Adâncimea casetei este de -278 cm față de punctul „zero", iar față de nivelul actual la -180 cm. Stratigrafia este simplă: un pământ negru cu pietriș, urmat de pământ negru cu fragmente ceramice și apoi sterilul galben lutos.

Concluzii

În urma cercetării arheologice au fost scoase la suprafață fundațiile vechii clădiri arătând poziționarea acesteia în teren. De asemenea, în urma cercetărilor efectuate s-a dezvăluit existența unui nivel de locuire din perioada preistorică cu artefacte din cultura Wietenberg.

Partea de nord a terenului a fost puternic nivelată, acesta aflându-se în apropierea râului Vișa. Nivelarea terenului s-a făcut în mai multe etape așa cum arată descoperirile arheologice.

În caseta C1, ca și în toate casetele de pe partea de nord a terenului, avem nivele de dărâmături și de nivelare a terenului. În profilul de sud a rămas surprinsă o „boltă falsă" din cărămizi care sprijinea cel mai probabil un zid având rolul de disipare a greutății clădirii pe suprafața de nord unde terenul a fost umplut și nivelat fiind malul râului Visa, în prezent colmatat și traseul deviat câțiva metri mai spre nord.

În caseta C2 stratigrafia este diferită. După nivelul de umplutură rezultat în urma nivelării după prăbușirea vechii clădiri a urmat un pământ negru cu fragmente ceramice și apoi sterilul. Aceeași stratigrafie o întâlnim la toate casetele de pe partea de sud a suprafeței cercetate, anume casetele C3, C5, C7, C9, C11 și C13, ca și la cele centrale începând cu secțiunea S1 și continuând cu castele C15, C16 și C17. În acest grup de castele au fost identificate fundațiile zidurilor vechii clădiri, acestea fiind surprinse fie în cadrul secțiunii (C2, C3, C4, C5, C7, C9, C15, C17, fie rămasă în profil în marginea casetei (C11).

În casetele de pe partea de nord a suprafeței, C4 și următoarele C6, C8, C10, avem marginea fostei clădiri ale cărei pereți stăteau pe fundații formate din piatră prinsă cu mortar și cu umplutură de fragmente de cărămidă și peste acestea s-a venit cu ridicarea fundațiilor de cărămidă. De asemenea aceste casete, ca și C1, C12 și C14 arată un nivel de umplere a malului Vișei, umplere rezultată de-a lungul mai multor decenii. Râul Vișa se află acum la câțiva metri de suprafața cercetată. Această umplere și nivelare, precum și comaltarea cursului Vișei, a dus la realizarea vechii clădiri, dar și al altora de pe strada Avram Iancu. Acolo unde s-a putut adâncirea s-a făcut până la sterilul arheologic, dar s-a întâmplat și ca apa să înceapă să se adune în casetă împiedicând adâncirea maximă.

Stratigrafia de pe latura de nord a suprafeței arată două nivele de dărâmături, despărâite de pământ negru rezultat de la depunerile vegetale, un pământ cu urme de materiale de construcție. Astfel o clădire mai veche, de care se leagă și fundația de piatră cu o elevație de cărămidă, s-a intervenit la ea sau a fost demolată și reconstruită alta pe fundația celei vechi.

Însă în urma cercetărilor arheologice avem un nou sit la Ocna Sibiului, unul preistoric din perioada epocii bronzului, cultura Wietenberg. Ceramica a fost găsită în pământ negru fără alte materiale.

Ocna Sibiului – Căminul Cultural. Imagine aeriană realizată cu drona din timpul săpăturilor cu S1
și casetele săpate până în acel moment.

Ocna Sibiului – Căminul Cultural. Imagine aeriană cu zona sitului și cele trei secțiuni.

Vas ceramic din S1 lucrat cu mâna.

A

B

C

C13. A – vedere generală dinspre sud; B – vedere generală dinspre nord; C- detaliu al complexului preistoric (CX1)

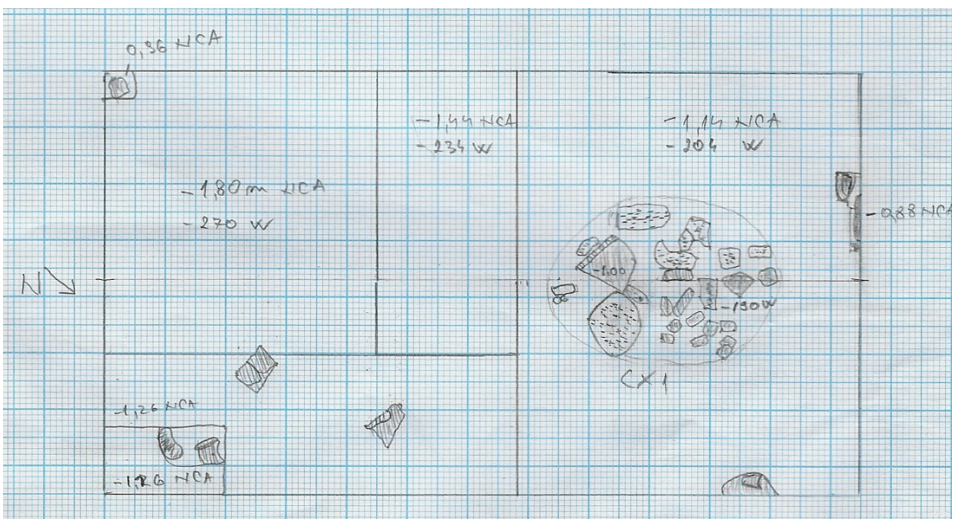

A

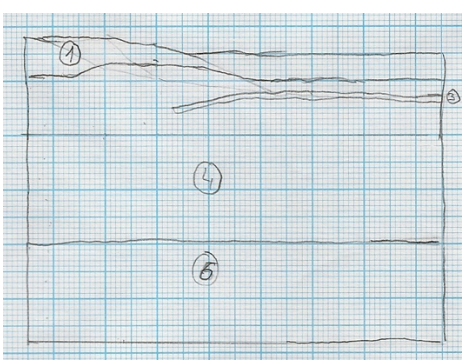
B

C13. A – detaliu al CX1; B – stratigrafia profilului vestic.

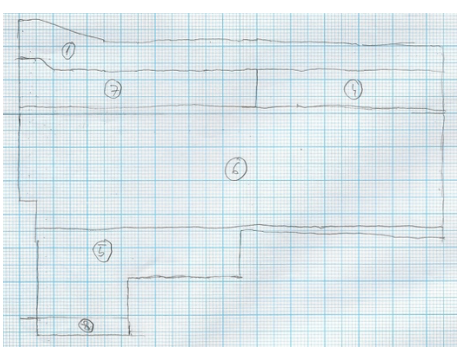

A

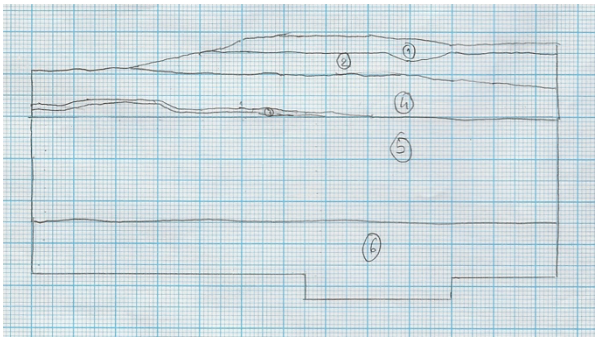
C13. A – plan general al casetei.

A

B

C

C13. Desene profile: A- profil nord; B- profil est; C- profil vest. Legendă: 1 – pământ brun cu pietriș și fragmente de cărămidă; 2 – pământ brun închis, multă cărămidă și mortar din nisip galben; 3 – lentilă de cărămidă sfărâmată; 4 – pământ negru, fragmente mici de cărămidă, pietre, fragmente ceramice; 5 – pământ negru cu fragmente ceramice; 6 – pământ negru cu fragmente ceramice și urme de chirpici; 7 – pământ negru, urme de cărămidă, fragmente ceramice, oase; 8 – pământ negru amestecat cu lut galben.

A

B

C

D

E1

E2

F

G

C13. Ceramică din CX1.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 257-269
10.2478/actatr-2025-0014

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PREVENTIVE LA BISERICA FORTIFICATĂ DIN RUJA, JUD. SIBIU CAMPANIA ANULUI 2021

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Alexandru Florin Cioltei
ASTRA Museum
cioltei_alexandru@yahoo.com

Abstract: *The archaeological research at Ruja highlighted in the 2021 campaign the existence of several levels of burials. In S9 we have early burials unrelated to the present chancel of the church. M11 is a choir-cut tomb, and M14 and M15 are tombs below the present chancel of the church. On the north side section S10 revealed two foundations. One of the foundations is made of hillstone (a kind of local sandstone) bonded with clay. In the section, the bend of this foundation was captured, the south side of which goes under the foundation of the present choir. The second foundation discovered is much better built, deeply cast and more than 1 m thick. The role of this foundation was to support a body of the church and not just a sacristy. The lengths of these two foundations remain to be investigated. In S11 a foundation of stone stuck with clay on the sole and mortar on top emerged. This is part of the foundation of the present buttress and does not appear to be woven with the present foundation of the chancel, but the information is not clear. Both late, N-S oriented, and early graves emerged. The oldest, however, is M27, a tomb with a cephalic niche and a step, with the pit dug in yellow earth, ritualistic burial features found in the settlers of the 12th-13th centuries.*
Keywords: *Ruja, Transylvania, Fortified Church, Church archaeology, Middle Ages*

Autorizație: nr. 341/29.06.2020
Perioada de desfășurare: iulie-august 2021
Colectiv: Prof.univ.Dr.habil. Ioan Marin Țiplic (responsabil științific), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare), dr. Adrian Nicolae Șovrea (membru colectiv de cercetare).

Introducere

Biserica evanghelică se află în centrul localității pe un promontoriu. Săpăturile preventive s-au derulat cu ocazia renovării bisericii în cadrul unui proiect de

restaurare și cu această ocazie, dat fiind că biserica e monument istoric categoria „A”, s-a cerut cercetare arheologică preventivă. Este a doua campanie, prima fiind cea din septembrie 2020.
În acest an au fost trasate 3 secțiuni (S9, S10 și S11) în jurul corului în exteriorul bisericii pe toate cele trei laturi anume: S9 pe latura de E cu dimensiunile de 2x4m, S10 pe latura de nord de 1.5x4.5m și S11 pe latura de sud de 1.5x4m.
Herman Fabinni susține că biserica a avut și o fază romanică din secolul al XIII-lea. Biserica actuală se compune dintr-o navă dreptunghiulară alungită (fosta navă centrală a unei bazilici), un cor dezvoltat încheiat cu o absidă pentagonală, iar în partea de vest a bisericii se află un turn masiv. Corul actual se păstrează din secolul al XV-lea având și un nivel fortificat care se sprijină pe arce deasupra contraforturilor și este prevăzut cu guri de tragere și mașiculiuri. Turnul de pe latura de vest este masiv, cu trepte în grosimea zidului și un drum de strajă căptușit cu scânduri. Acoperișul bisericii este de tipul piramidă.
Primele cercetări arheologice la biserica evanghelică din Ruja au avut loc în aprilie 2002 de către colectivul Zeno-Karl Pinter, Ioan Marian Țiplic și Maria Emilia Țiplic, fiind trasate două casete: C1 (4x4 m) și C2 (2x1.5 m). C1 a fost trasată pe latura de sud a bisericii și a turnului (2.5m pe turn și 1.5m pe zidul bisericii), iar C2 în interiorul turnului în colțul de SV. Cercetarea din 2002 a urmărit surprinderea fundației navei și a turnului, a îmbinării acestuia cu nava și stabilirea vechimii turnului și a bisericii. În urma cercetării, în C1 au fost descoperite 21 de morminte păstrate parțial sau întregi, M15 cu o monedă de la Iancu de Hunedoara. Cel mai vechi nivel de înmormântare este reprezentat de M23, suprapus parțial de fundația navei bisericii și tăiat în zona capului de fundația turnului. În C2 au ieșit două morminte M16 (nou născut) aflat la 50 cm față de nivelul actual și M17 la 120 cm față de nivelul actual de călcare și păstrat parțial fiind deranjat de fundația turnului.

Rezultatele campaniei din 2021

Nivelul de călcare din jurul bisericii este diferit, cu o pantă mult mai înaltă pe latura de sud a bisericii față de nivelul de pe latura de nord. Astfel s-a luat un punct zero fix. Acesta este +64 cm de pragul ușii de pe latura de sud.
Cercetarea arheologică din anul 2021 a început la data de 26.07.2021 și s-a încheiat la 12.08.2021. Au fost trasate trei secțiuni: S9 pe latura de est, S10 pe latura de nord, S11 pe latura de sud. În prima zi săpăturile au început în S9. Datorită lucrărilor pe exterior la biserică unde a fost dată jos vechea tencuială, înspre cor a fosto depunere de mult moloz din tencuială, mortar, var ș.a. După îndepărtarea acesteia s-a intrat în straturile arheologice. Adâncirea în S9 s-a derulat pe parcursul întregii campanii (26-12.08.2021) fiind descoperite 16 morminte și s-a atins talpa fundațiilor corului și a contrafortului. Secțiunea S10 a fost trasată pe latura de nord în prima săptămână, joi 29.08.2021, în paralel cu S9, unde curățarea mormintelor a necesitat timp. În aceeași zi au fost descoperite două fundații, una din pietre lipite cu lut din pământ negru și cealaltă din piatră lipită cu mortar. Secțiunea a fost terminată luni, 2.08.2021. S11 a fost deschisă marți 3.08.2021. În aceeași zi a ieșit o fundație, care e lipită de actuala fundație a corului. S-a continuat cu săpătura de la nivelul fundației, aceasta fiind curățată pentru a putea fi evidențiată. În zilele următoare au fost descoperite 6 morminte. Secțiunea s-a încheiat pe 12.08.2021.
Detalii privind rezultatele pe secțiuni:

S9: dimensiuni 2x4 m; trasată pe latura de est a corului. Trasarea ei a urmărit evidențierea
fundației corului, a contrafortului de sud-est, stratigrafia și eventualele morminte, raportul acestora cu stratigrafia și cu corul bisericii și crearea unei cronologii. Adâncirea s-a produs până la steril, un lut galben aflat la -110 cm față de nivelul actual (-310 cm față de punctul zero).
Au fost descoperite 16 morminte din care 4 sunt cranii (M5, M9, M18, M19). Dintre acestea M5, M9 și M18 sunt deranjate, iar M19 este cel mai probabil orientat S-N, însă a fost surprins parțial *in situ* doar cu craniul care era în profilul nordic.
În urma săpăturii arheologice a fost observată fundația contrafortului și a corului. În S9 avem mai multe nivele de înmormântări. Cel mai vechi este al unor morminte orientate V-E aflate **sub** corul actual al bisericii (M14, M15). Cu aceeași orientare V-E și la aceeași adâncime (-308 cm față de punctul zero) sunt M12 și M13. Un alt mormânt orientat V-E este M11, **tăiat** de fundația corului actual și aflat în pământ negru fără materiale de construcții. Următoarele nivele de înmormântări sunt orientate S-N (M9, 16, M17, M20) și un mormânt (M6) orientat N-S unde M6 a deranjat pe M5, M8 și M9.

Descrierea mormintelor din S9:

M5: umplutura gropii era din pământ afânat negru cu pietre, urme de cărbune, urme de mortar și cărămidă. În jurul craniului s-au observat urme de lemn de la ladă și cuie de ladă. Pare a fi deranjat de M6. Orientarea cea mai probabilă era S-N. Adâncimea este de -107 cm față de nivelul actual (- 280 cm față de punctul zero).
M6: umplutura gropii era din pământ afânat negru cu pietre, urme de mortar și pigment de cărămidă/țiglă. La picioare s-au observat cuie de ladă. Îi lipsesc oasele gambei și a piciorului drept, iar partea superioară începând de la claviculă rămas în profilul nordic. Lângă oasele gambei stângi era depus un al craniu (M8), indicând că a deranjat un mormânt mai vechi. Antebrațele erau așezate deasupra bazinului paralel una față de cealaltă. Orientarea lui M6 era N-S. A deranjat pe M5. Adâncimea este de -107 cm față de nivelul actual (-280 cm față de punctul zero).
M7: umplutura gropii era din pământ brun cu bucăți de cărămidă, urme de var și pietre. O mare parte din schelet a rămas în profilul sudic, iar în săpătură au fost surprinse doar femurul stâng, oasele gambelor și a picioarelor; femurul drept a fost scos din greșeală de muncitori. Orientarea a fost S-N. Adâncimea era de -102 cm față de nivelul actual (-275 cm față de punctul zero).
M8: mormânt deranjat și redepus; a mai rămas un craniu aflat la oasele gambei stângi a mormântului M6. Pământul din jurul lui era același cu al M8, adică pământ afânat negru cu pietre, urme de mortar și pigment de cărămidă/țiglă. Adâncimea -110 cm față de nivelul actual (-280 cm față de punctul zero).
M9: umplutura gropii este din pământ brun afânat cu pietre și urme de mortar și urme de pigment de cărămidă/țiglă. Scheletul a fost deranjat încă din vechime, cel mai probabil la momentul efectuării gropii pentru M6. Scheletul este aproape întreg, partea stângă fiindu-i deranjată; lipsesc ambele brațe în starea lor naturală sau deloc, unul era depus pe diagonală dinspre zona claviculei drepte spre stânga; lipsesc și oasele antebrațului stâng, iar vertebrele nu sunt în poziția lor naturală; oasele antebrațului drept duc spre bazin arătând că avea mâinile împreunate pe bazin. Orientarea era S-N. Adâncimea era de -93 cm față de nivelul actual (-283 cm față de punctul zero).

M11: este un mormânt dublu, mamă și copil. Scheletul nu a rămas întreg, partea inferioară, oasele picioarelor fiind deranjate de groapa lui M6, iar partea de la gât în sus este tăiată de fundația corului. Copilul se afla depus pe bazin însă și acesta era deja deranjat din vechime. Dimensiunea totală a scheletului, ce se mai vede, este de 61 cm. Dimensiunea bazinului era de aprox. 24 cm. Antebrațele erau așezate paralel una de cealaltă și deasupra bazinului. Nu au fost descoperite materiale arheologice. Umplutura gropii era un pământ negru cu urme de galben. Adâncimea era de -96 cm față de nivelul actual de călcare (-286 cm față de nivelul zero).
M12: mormânt de copil până în 6-7 ani. Orientat aprox. V-E (o ușoară deviere VS-EN). Scheletul e întreg, dar partea dreaptă, cu bazinul și piciorul drept au fost deranjate din vechime. Dimensiunea totală era de 67 de cm. Craniul e turtit de aceea dimensiunile sunt inexacte rezultând 18x16 cm (18 cm de la vârful craniului la mandibulă). Dimensiunea bazinului era de 18 cm, din ce se vede (partea dreaptă a bazinului nu e întreagă). Femurul avea o lungime de 12 cm. Antebrațele erau duse spre bazin. Umplutura gropii conținea un pământ negru cu urme de galben. Adâncimea totală era de -118 cm față de nivelul actual (-308 cm față de punctul zero).
M13: mormânt de adult. Orientat V-E. Scheletul nu a fost surprins între în săpătură, jumătatea dreaptă rămânând în profilul sudic. Dimensiunea totală a scheletului e de 140 cm. Dimensiunea craniului era de 20x16 cm (20 cm fiind de la vârful craniului la mandibulă). Dimensiunea bazinului din ce se vede e de 21 cm (partea dreaptă a bazinului a rămas în profil). Lungimea femurului e de 38 cm. Antebrațele erau duse spre bazin și încrucișate. Umplutura gropii era de pământ negru cu galben, cu bucățele de pietre de deal și urme de var; au fost găsite și cuie în jurul craniului. Adâncimea totală era de -118 cm față de nivelul actual (-308 cm față de punctul zero).
M14: scheletul nu e întreg fiind tăiat în zona tibiei de M26, iar partea superioară se afla sub fundația corului. Orientarea era V-E. Era un adult. Dimensiunea totală, din ce se vede, era de 112 cm. Mormântul intră sub talpa fundației, unde se observă un pământ negru amestecat cu galben. Dimensiunea femurul era de 38 cm. Umplutura gropii era un pământ negru cu galben. Stratigrafic, M14, ca și M15, sunt sub M11. Adâncimea era de -118 cm față de nivelul actual (-308 cm față de punctul zero).
M15: scheletul s-a păstrat în stare slabă, rămânând doar părți din femur. Așezat lângă M14, orientat V-E și intra cel mai probabil sub talpa fundației corului. Umplutura gropii era un pământ negru cu galben. Adâncimea era de -118 cm față de nivelul actual (-308 cm față de punctul zero).
M16: mormânt deranjat de M26. S-au păstrat fragmente din schelet. Era un adult. Dimensiunea totală, așa cum se vede, era de 106 cm, dar piciorul intră în profilul nordic. Craniul nu s-a păstrat, iar partea stângă a fost distrusă total. Din partea dreaptă s-a păstrat un braț și parțial femurul și tibia. Umplutura gropii era un pământ negru cu urme de galben și urme de var. Adâncimea era de 106 cm față de nivelul actual (296 cm față de nivelul zero).
M17: peste schelet se află M20, un mormânt de copil. Inițial părea mamă cu copil, însă între cele două schelete este pământ, de aceea avem două numerotări și nu un mormânt dublu. Din M17 se văd craniul, brațul și antebrațul stâng, coastele, vertebralele și partea stângă a bazinului. Restul de oase, brațul drept a rămas în profilul estic, iar restul bazinului și oasele piciorului sunt sub M20, dar și în profilul

nordic. M20 este așezat din zona pieptului până în profilul estic. Orientarea este S-N. Dimensiunea totală a scheletului, atât cât se vede este de 80 cm. Dimensiunea craniu este 20x16 cm (20 cm fiind de la vârful calotei până la mandibulă). Dimensiunea bazinului este aproximativ 20 cm, dar nu se vede tot. Femurul drept sau stâng nu se văd. Antebrațul stâng era dus spre bazin, iar antebrațul drept nu se vede. Umplutura gropii era un pământ brun cu urme de materiale (bucăți de cărămidă, de mortar, pietre). Adâncimea era de -110 cm față de nivelul actual (-310 cm față de punctul zero).
M18: este un craniu redepus surprins în profilul nordic în zona lui M11. Era cu fața spre est. Adâncimea era de -100 cm față de nivelul actual (-286 cm față de punctul zero).
M20: mormânt de copil; din schelet doar calota se vede, restul e sub profilul nordic. Orientat S-N. Adâncimea -90 cm față de nivelul actual (-290 cm față de punctul zero). Vezi detalii la M17.
M26: este un mormânt târziu. Groapa sa a tăiat M14, M15, M16. Orientat S-N. Dimensiunea totală, cât se vede, era de 130 cm. Oasele gambelor și labei piciorului au rămas în profilul nordic. Dimensiunea craniului e de aprox. 16x14 cm, dar îi lipsește mandibula. Bazinul era de aprox. 30 cm. Femurul era de 38 cm. Antebrațele erau așezate paralel pe bazin. Umplutura gropii era de un pământ galben cu negru, dar conținea bucăți mai rar de țiglă și cărămidă, pietre, alte oase, cuie. Adâncimea era de -158 cm față de nivelul actual (-348 cm față de punctul zero).
Stratigrafia profilului nordic arată stratul vegetal întrerupt și distrus spre cor de lucrările actuale la biserică cu materiale de construcții (tencuială, mortar, var) într-un strat de câțiva centimetri. Apoi un strat de pământ afânat cu pietre, bucăți de țiglă, fragmente de cărămidă și urme de mortar (stratul 2). Urmează un nivel de înmormântări târzii începute după reforma din 1540. Avem gropile mormintelor M6, M9, M26, M16, un mormânt târziu (din aceeași fază cu M26), M19, M17/M20. Umplutura gropilor acestora conțin un pământ negru spre bun afânat cu pietre, urme de mortar, pigment de cărămidă/de țiglă (stratul 3). Materialele sunt în special în partea de sus a gropii. Un alt strat (4) este al mormintelor M11, M18 care este format din pământ lutos negru cu galben. Acesta se observă și sub M19. Un al treilea nivel de înmormântări este cel al mormintelor M14-M15 al căror stratigrafie nu se vede în profilul nordic ci sub M11, fiind un pământ negru cu galben (5). Sub aceste morminte este sterilul galben (6).
Stratigrafia profilului sudic conține nivelul actual (1) format din stratul vegetal întrerupt și distrus spre contrafort de lucrările actuale la biserică fiind în loc materiale de construcții (mortar, var) într-un strat de câțiva centimetri. Apoi un strat de pământ afânat cu pietre, bucăți de țiglă, fragmente de cărămidă și urme de mortar (2). Acest strat este întrerupt de groapă cu pământ, mortar, pietre și bucăți de cărămidă/țiglă. Un alt strat (3) arată o intervenție la biserică fiind din pământ cu urme de var, de cărbune, de cărămidă și mortar, alcătuire pe care o avem și în groapa de mormânt a lui M7 (pământ, cu bucăți de cărămidă, urme de var și pietre); înspre contrafort această alcătuire nu mai este și avem un pământ brun cu pietre. Groapa lui M13 este un pământ galben cu negru cu urme de var și pigment de cărămidă. Stratul (4) dinaintea sterilului era un pământ lutos galben cu negru.
Profilul estic arată nivelul de vegetație și cel de călcare actual (1) urmat de un strat din pământ afânat cu pietre și bucăți de țiglă, fragmente de cărămidă și urme de

mortar (2). Un alt strat ce se vede doar în partea dreaptă a profilului deasupra lui M17/M20 fiind o umplutură de multă țiglă și cu pietre printre, ce se vede și în partea de final al profilului nordic tot deasupra lui M17/M20 (18). Un strat pe același nivel 3 este din pământ afânat cu o îndesire de pietre, bucăți de țiglă, fragmente ceramice și urme de mortar (23). Stratul următor conține gropile lui M17 și M20 care au un pământ negru cu galben, urme de cărămidă și urme de var (24) și un pământ negru afânat cu piatră (25). Înspre profilul sudic avem un pământ afânat cu urme de cărămidă, var și cărbune (26), iar în colțul de sud-est sub piatră este un pământ lutos negru cu galben (5).
Talpa fundației corului era la -110 cm față de nivelul actual (- 300 cm față de punctul zero). Talpa taie M11 și sub aceasta este un nivel de morminte (M14 și M15) ce sunt sub ea unde avem și un pământ lutos galben cu negru.

S10 - dimensiuni 1.5x4.5 m; secțiunea a fost trasată pe latura de nord a corului începând
de la joncțiunea cu nava (unde avem două contraforturi, unul de navă altul de cor). Trasarea ei a urmărit evidențierea fundației corului, a contrafortului de vest, identificarea fundației sacristiei, stratigrafia și eventualele morminte. Adâncirea s-a produs până la steril, un lut galben aflat la -170 cm față de nivelul actual (-324 cm față de punctul zero).
În urma săpăturii au fost descoperite două fundații și un mormânt deranjat (M10). Fundația corului este cu mult mai mică (-158 cm față de punctul zero) decât s-a observat în S9 (-300 cm față de punctul zero).
Una din fundațiile descoperite este din piatră lipită cu pământ-lutos negru. În secțiune a fost surprins cotul acestei fundații, a cărei latură sudică face joncțiune cu corul, iar talpa actualului cor a fost pusă peste această fundație. Talpa acestei fundații descoperite este la -106 cm față de nivelul actual (-241 cm față de punctul zero). Latura cealaltă care pornește din cotul fundației spre vest continuă în profilul vestic, iar fundația contrafortului de cor stă peste această fundație. Lățimea acestei laturi este de -100-110 cm.
A doua fundație descoperită este mult adâncită și piatra este prinsă cu mortar galben. Lățimea este de -110-120 cm. Talpa fundației este la -160 cm față de nivelul actual (-312 cm față de punctul zero).
Descrierea mormântului M10: este o groapă cu oase redepuse aflată la -150 cm față de nivelul actual (-302 cm față de punctul zero). Umplutura gropii este din pământ negru cu urme de mortar și piatră.
Stratigrafia profilelor. Profilul estic arată un strat vegetal (stratul 1), urmat de un strat de pământ negru afânat cu urme de mortar, bucăți de cărămidă și fragmente ceramice (2), întâlnit și în stratigrafia din S9. Avem apoi un strat de pământ negru cu piatră, urme de cărămidă de aprox. 10 centimetri. Tot un pământ negru avem deasupra fundației din piatră prinsă cu pământ lutos negru, dar care are bucăți mai mari de piatră. În schimb în dreapta la a doua fundație (pietre prinse cu mortar) avem un pământ brun închis cu urme de mortar și bucăți de cărămidă. De asemenea la dreapta și la stânga acestei fundații sunt două gropi cu mult mortar alb amestecat cu pământ negru (3). Stratigrafia continuă în stânga fundației cu mortar unde avem un strat de pământ cu lutos negru cu urme de mortar, urme de cărămidă și piatră. Sub acest strat avem pământ lutos brun cu bucăți de piatră și urme de cărămidă. Apoi vine sterilul dintr-un pământ lutos galben.

Profilul vestic surprinde fundația contrafortului care s-a adâncit până la aprox. -50 cm față de nivelul actual (-185 cm față de punctul zero). Sub această fundație avem un pământ negru cu urme de mortar și bucăți de țiglă. Straturile de pământ ale profilului sunt cel vegetal (1) întrerupt de lucrările moderne (mortar și var), urmat de urmat de un strat de pământ negru afânat cu urme de mortar, bucăți de cărămidă și fragmente ceramice (2). Deasupra fundației lipită cu lut negru avem pământ brun închis cu bucăți de piatră, iar deasupra la fundația cu mortar pământ brun afânat cu bucăți de piatră și urme de cărămidă. În stânga la fundația cu mortar avem o groapă cu mult mortar alb amestecat cu pământ negru (3). Între cele două fundații este un pământ lutos brun închis (negru) cu urme de galben. În partea dreaptă a fundației cu mortar stratigrafia continuă. Sub al doilea strat este un pământ brun afânat cu piatră și urme de cărămidă (4), apoi un strat de umplutură cu pământ cu multă cărămidă, mortar și pietre. Urmează o lentilă din mortar sfărâmițat și bucățele de cărămidă (8). Groapa lui M10 are trei straturi: pământ brun lutos cu urme de mortar, de cărămidă și piatră (10) și o lentilă de pământ brun închis și mai rar mortar (15); un strat din pământ negru cu urme de mortar, pietre și oase (14). Între această groapă a lui M10 și fundația cu piatră cu mortar avem astfel stratigrafia: sub lentilă (8) urmează un pământ brun închis cu urme de mortar și bucăți de țiglă (17), apoi o lentilă (15), urmat de un pământ negru lutos (16), un pământ lutos brun (negru cu urme de galben) (13) și sterilul (11).
Profilul nordic arată un strat vegetal (1), un strat de pământ negru afânat cu urme de mortar, bucăți de cărămidă, fragmente ceramice (2). Apoi un strat de pământ brun afânat cu bucăți mici de piatră de deal și urme de cărămidă (4). Un strat de umplutură de pământ cu multe bucăți de cărămidă, mortar și pietricele (12). O lentilă de mortar fărâmițat cu bucățele de cărămidă (8). Sub aceasta un nivel de pământ brun închis cu urme de mortar, de cărămidă, piatră (10). Lentila (15) din profilul vestic se mărește aici (pământ brun închis cu urme de mortar), care se oprește spre centrul profilului. Sub aceasta e groapa lui M10 (pământ negru cu urme de mortar, piatră, oase) (14). În centru secțiunii avem păstrat un pământ negru lutos (16) rupt de stratul (10). Sub aceste straturi avem un pământ lutos brun (negru cu galben) (13) și sterilul un galben lutos (11).

S11 – dimensiuni 1.5x4 m. Secțiunea a fost amplasată pe latura de sud a corului de la
contrafort spre navă. Trasarea ei a urmărit evidențierea fundației corului, a contrafortului și verificarea unei posibile fundații cum este cea descoperită în S10 pe latura de nord, anume a doua fundație, cea cu piatra lipită cu mortar. De asemenea verificarea stratigrafiei și obținerea de noi informații în urma observațiilor asupra posibilelor morminte. Adâncirea s-a efectuat până la sterilul galben, care e la aprox. -120 cm față de nivelul actual (-235 cm față de punctul zero), excepție fiind M27, care era la -160 cm față de nivelul actual (-272 cm față de punctul zero).
În urma săpăturii a fost descoperită o fundație din piatră lipită cu lut negru ce pare lipită de fundația corului, a cărui adâncime nu a putu fi determinată. Însă adâncimea fundației descoperite este la aprox. -140 cm față de nivelul actual (-252 cm față de punctul zero). De asemenea peste această fundație descoperită a fost ridicat contrafortul. Fundația contrafortului e până la -140 cm față de nivelul actual (-252 cm față de punctul zero).

Stratigrafia profilelor. Profilul estic arată un strat vegetal întrerupt spre contrafort de o lentilă de mortar care se termină într-o groapă lângă contrafort. Groapa conține pământ amestecat cu mult mortar. Un al strat care se oprește în această groapă și care se află sub vegetal și lentila de mortar este un pământ amestecat cu mortar, fragmente de cărămidă și pietre arătând un nivel de construcții. Sub acest strat se observă înspre contrafort un pământ amestecat cu mortar și pigment cărămidă, continuat spre sud de un pământ ce conține pietre mari și bucăți de cărămidă (stratul 7) și apoi un pământ cu pigment de var și cărămidă (11). Înspre profilul sudic avem un pământ brun cu var, bucăți de cărămidă, țiglă, piatră și oase (18). Înspre fundul secțiunii lângă fundația contrafortului avem o groapă de mormânt cu pământ negru cu galben și piatră (10). Înspre sud se conturează groapa lui M21, pământ negru (9), iar deasupra acesteia este o groapă cu pământ și mult var (8). În continuare chiar deasupra fundului secțiunii se vede pământ galben cu negru (13), întrerupt de groapa lui M24, care are un pământ negru (14) și spre profilul sudic un pământ negru cu galben (12). Lângă contrafort avem groapa lui M27 în pământ galben cu negru (13). În profil lângă contrafort se observă foarte bine și sterilul galben (21), care se află și sub M27.

Profilul vestic arată lipsa stratului vegetal, surprins doar 20 cm înspre profilul sudic. Stratul superior este o umplutură de mortar, tencuială, țiglă, piatră (15). Urmează un strat de pământ cu mortar, fragmente de cărămidă și piatră. Stratul următor este un pământ brun cu var, bucăți de cărămidă, țiglă, piatră și oase. În acest strat este o groapă de mormânt deranjat cu oase, var, pigment cărămidă și bucăți de piatră. Stratul cu morminte este la un nivel ce conține pământ negru și fie are urme de var și urme de cărămidă (20), fie este amestecat cu lut galben din steril (16). Pământul galben amestecat cu negru este sub acest nivel (13), iar înspre fundația de zid descoperită înspre cor avem un mormânt a cărui groapă a fost săpată în steril. Pentru restul secțiunii sterilul este la -110-120 cm față de nivelul actual, în timp ce groapa lui M27 a coborât sterilul la aprox. -190 cm față de nivelul actual.

Stratigrafia profilului sudic este format din stratul vegetal (1). Apoi un strat cu pământ amestecat cu mortar, fragmente cărămidă, pietre (3). În stratul cu pământ brun amestecat cu var, bucăți de cărămidă, țiglă, piatră și oase (18) se află o groapă de mormânt surprinsă și în profilul estic (5). Un alt nivelul de înmormântări este sub acesta unde avem groapa lui M25, orientat V-E cu pământ negru amestecat cu galben și urme de cărbune. De asemenea avem groapa lui M23, orientat nord-sud, a cărui groapă conține pământ negru cu urme de var și urme de cărămidă. Sterilul nu a fost surprins în profil deoarece, așa cum se vede pe grund, este o fâșie de pământ negru de 8-10 cm ce continuă în profil.

În S11 au fost ieșit 6 morminte. Descrierea mormintelor este următoarea:

- M21: scheletul nu e întreg, începând de deasupra bazinului oasele au rămas în profilul estic;

craniul și brațul drept lipsesc, iar din antebraț s-a păstrat parțial. Orientat V-E. Era mormânt de copil. Dimensiunea totală, cât se vede, era de 80 cm. Antebrațele erau duse paralel spre bazin. Umplutura gropii era un pământ negru cu galben. Fără materiale de construcții. Adâncimea totală era de -94 cm de la nivelul actual.

- M22: scheletul a fost surprins doar cu partea inferioară a tibiei și laba piciorului; s-a păstrat

stângul, dreptul fiind scos la hârleț din greșeală, dar se vede în profilul vestic. Orientat V-E. Dimensiunea totală din ce se vede era de 24 cm. Umplutura gropii

era un pământ negru cu galben, cu pietre și urme de cărbune. Adâncimea totală era de -120 cm față de nivelul actual.

- M23: scheletul a fost surprins de deasupra bazinului spre craniu; nu e clar dacă restul oaselor

începând cu bazinul sunt în profilul sudic. Orientat N-S. Craniul a fost spart în momentul adâncirii, din greșeală. Pe grundul dinspre profil se vede o fâșie de pământ negru de 8-10 cm ce continuă în profil ce pare a fi a unui mormânt ce a distrus M24 și parțial M23. Dimensiunea totală, cât se vede, era de 62 cm. Dimensiunea craniului era 16x16 cm. S-a păstrat doar brațul stâng. Umplutura gropii era un pământ afânat brun cu var, mortar, urme de cărămidă și avea cuie sugerând că a avut ladă. Adâncimea totală era de -120 față de nivelul actual.

- M24: Mormânt orientat V-E, dar din el s-au păstrat un femur și oasele gambelor. Femurul are

22 cm. Umplutura gropii era un pământ negru cu galben. Adâncimea -136 cm față de nivelul actual.

- M25: orientat V-E este printre cele mai vechi morminte. A fost tăiat de M23 astfel încât în sit

a mai rămas partea din zona pieptului spre laba piciorului. La picioarele lui este un craniu și nu poate fi exclus ca acesta să fie al lui. Dimensiunea totală, cât a rămas, e de 127 cm. Dimensiunea bazinului este de 40 cm. Femurul are 48 cm. Antebrațele sunt încrucișate pe bazin. Umplutura gropii este în pământ negru cu galben. Mormântul a fost săpat în steril galben, iar groapa era un pământ negru-galben. Adâncimea era de -96 cm.

- M27: cel mai probabil unul din cele mai vechi morminte din cele trei secțiuni fiind un

mormânt cu nișă și cu treaptă la cap. Este orientat V-E, găsit întreg, doar labele picioarele rămânând în profilul estic. Dimensiunea totală, cât se vede, este de 115 cm. Dimensiunea craniului este de 20x14 cm. Dimensiunea bazinului este de 30 cm. Dimensiunea femurului e de 44 cm. Antebrațele întinse pe lângă corp, iar mâna dreaptă îndepărtată de corp. La picioarele lui M27 erau depuse oseminte. Umplutura gropii era un pământ galben cu negru. Mormântul a fost săpat în pământ galben. Adâncimea era de -160 cm față de nivelul actual (-268 cm față de punctul zero). De asemenea mormântul este anterior zidului descoperit fiind sub nivelul acestuia.

Concluzii

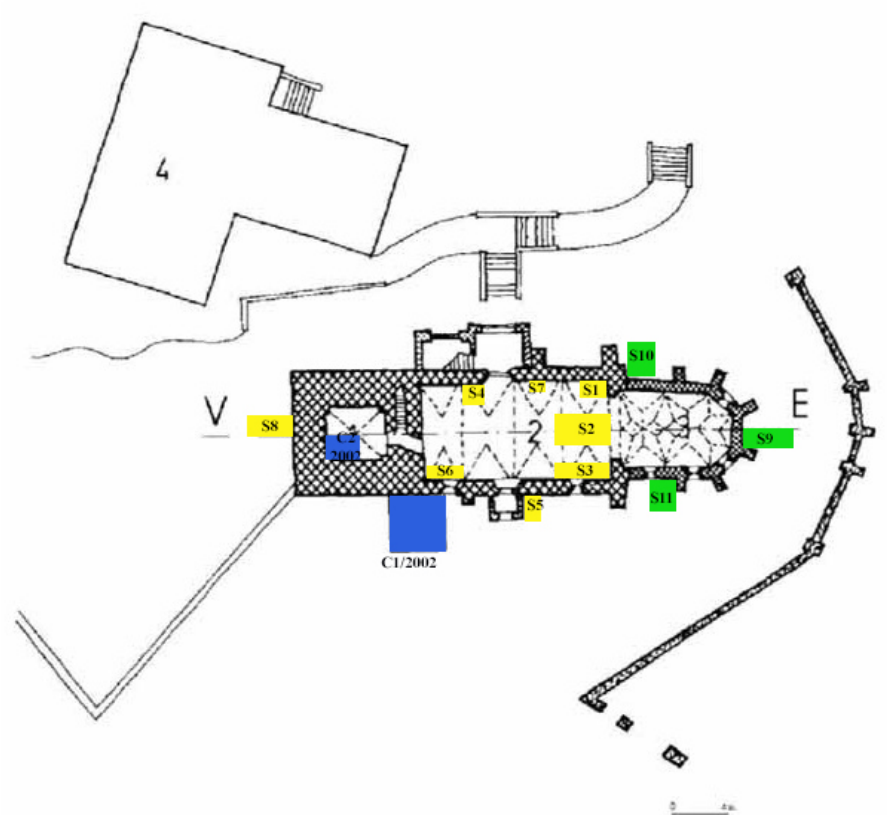
Cercetarea arheologică de la Ruja a evidențiat în campania din 2021 existența mai multor nivele de înmormântări. În S9 avem înmormântări timpurii care nu sunt în relație cu corul actual al bisericii. M11 este un mormânt tăiat de cor, iar M14 și M15 sunt morminte aflate sub corul actual al bisericii. De asemenea corul în zona acestor două morminte are talpa pe pământ negru cu galben, ca și umplutura gropii a celor două morminte, în timp ce înspre contrafort, fundația stă pe galben steril, ca și fundația contrafortului.

Contrafortul are trei faze de construcție, prima fiind contemporană cu corul deoarece se țes, ca apoi să aibă două intervenții, o reconstrucție și o prelungire. Stratigrafia profilului sud de lângă cor arată o aglomerare de mortar, pietre, cărămidă (stratul 27) peste un strat de pământ brun cu pietre naturale fiind în corelație cu una dintre cele două intervenții la contrafort, cel mai probabil a doua

intervenție, o reconstrucție a contrafortului. Groapa lui M13 are două nivele: cel de deasupra scheletului este un pământ negru cu galben peste care se află un pământ negru cu galben cu urme de var și pigment de cărămidă. Aceasta arată că intervenția la contrafort a fost după ce M13 a fost înmormântat, prin urmare se poate deduce și o legătură cu a doua intervenție la cor.
Stratigrafia arată o intervenție la biserică apropiată de zilele noastre prin stratul (2) cu pământ afânat, pietre, țiglă, cărămidă, mortar, în cantități mai reduse. Apoi un alt nivel în care au avut loc și înmormântări târzii, cu morminte orientate S-N sau N-S, cu umplutura gropilor cu pământ brun afânat cu pietre, urme de mortar și pigment de cărămidă. M11 este un mormânt anterior corului actual, orientat V-E și tăiat de fundația corului și suprapus de M6 orientat S-N. Este un mormânt timpuriu, dar nu mai timpuriu decât M14 și M15, iar M14 este sub groapa lui M11 (mamă și copil). După adâncime (-308 cm față de punctul zero) și umplutura gropii (pământ negru cu galben imediat deasupra scheletului, dar și urme de var la aprox. 20 cm de acesta), M13 (adult) și posibil M12 (copil) ar putea, orientați V-E, să facă parte din nivelul mormintele timpurii.
Cel mai târziu mormânt din S9 este M26 care străpunge straturile de sub stratul (2), și taie mormintele M14 și M15, dar și pe M16 (orientat S-N). În umplutura lui M26 au fost găsite oase de la alte morminte.
Pe latura de nord secțiunea S10 a dezvelit două fundații. Una dintre fundații este din piatră de deal (un fel de gresie locală) lipită cu lut. În secțiune a fost surprins cotul acestei fundații, a cărei latură de sud intră sub fundația corului actual. A doua fundație descoperită este mult mai bine construită, adânc turnată și cu o grosime de peste 1 m. Rolul acestei fundații era de a susține un corp al bisericii și nu doar o sacristie. Rămâne de investigat lungimile acestor două fundații.
În S11 avem descoperiri interesante. A ieșit o fundație din piatră lipită cu lut la nivelul tălpii și mortar deasupra. Aceasta face parte din fundația contrafortului actual și nu pare a fi țesut cu fundația actuală a corului, însă informația nu este clară. Au ieșit morminte atât târzii, orientate N-S, cât și timpurii. Cel mai vechi este totuși M27 un mormânt cu nișă cefalică și treaptă, cu groapa săpată în pământ galben, caracteristici ritualice de înmormântare întâlnite la coloniștii din secolele XII-XIII.

Bibliografie

Crîngaci-Ţiplic, Maria, *„Oaspeţii germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (secolele XII–XIII)*, Bucureşti, 2011.
Fabini, Hermann, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, 2012.
Horvath, Walter, *Siebenburgish-sachsiche Kirchenburgen baugeschichtlich untersucht und dargestellt,* Sibiu, 1940.
Luca, Sabin Adrian, Pinter Zeno Karl, Georgescu Adrian, *Repertoriul arheologic al Județului Sibiu*, Sibiu, 2003.

Plan al bisericii din Ruja și a casetelor/secțiunilor din 2002 (cu albastru), 2020 (cu galben) și 2021 (cu verde).

S9 – Profil vest.

S9 - Detaliu cu M11, M14 și M15.

S9 - Detaliu – contrafortul se țese cu corul și cele trei faze de construcție/intervenții.

S10 – cele două fundații descoperite.

S11 – M27.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 271-283
10.2478/actatr-2025-0015

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ LA BISERICA ORTODOXĂ ”ADORMIREA MAICII DOMNULUI” DIN SEBEȘUL DE JOS, COMUNA TURNU ROȘU, JUD. SIBIU

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Abstract: *The archaeological investigation conducted in 2022 at the Orthodox Church in Sebeșul de Jos (Sibiu County, Romania) aimed to clarify the planimetry and chronology of the earlier stone church (Church no. 3), which preceded the current building (Church no. 4, built in 1829–1830). Historical sources indicate the existence of four successive parish churches in the locality—two wooden and two stone structures—of which the last two occupied the same site.*

Eight excavation units (C1–C8) were opened inside the present church in order to identify the foundations of the earlier structure. The research successfully revealed the complete ground plan of Church no. 3, demonstrating that it was a hall-type church with nave, narthex, and a polygonal apse, approximately 6 m shorter and 2 m narrower than the current building. The western façade of the earlier church was reused in the construction of the present one. The foundations, preserved in very good condition, were identified at shallow depth, covered only by a thin leveling layer and slag associated with later floor renovations.

The excavation also documented two burials associated with the cemetery surrounding the former church, along with architectural fragments (paving bricks, roof tiles) and a ceramic vessel containing four coins and a perforated marine shell, originally part of a necklace. Correlating archaeological data with the inscription in the bell tower and the Josephine map (1769–1773) confirms that Church no. 3 dates to the first half of the 18th century (c. 1741), making it one of the earliest Orthodox stone churches in the Sibiu region. The findings significantly contribute to understanding the architectural evolution of Orthodox ecclesiastical monuments in southern Transylvania.

Keywords: *Sebeșul de Jos, Transylvania, 18th-century, Orthodox stone church, Church Archaeology*

Autorizație: nr. 218/02.06.2022
Perioada de desfășurare: 16.05.2022 - 30.06.2022
Colectiv: dr. Ioan Marian Țiplic (responsabil științific), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare).

Introducere

Sebeșul de Jos este o localitate din județul Sibiu, care alături de Turnu Roșu formează comuna Turnu Roșu. Localitatea Sebeșul de Jos se află la poalele munților Carpați, vârful Suru, pe versantul stâng al râului Olt. În apropiere este trecătoarea Turnu Roșu-Câineni. Prin drumul comunal 59 localitatea se leagă de drumul județean 105G. Biserica Ortodoxă din Sebeșul de Jos se află pe o înălțime în estul localității.

Prima menționare a localității este la 1733 sub numele de Also-Sebes (Coriolan Suciu, 1966, p. 112). Despre biserică se cunosc date istorice, în principal, din două studii monografice (Nicolae Sasu, Sebeșul de Jos: monografie, Editura Armanis, Sibiu 2016 și Matei Eugen Stoean, CTITORII ALE OAMENILOR LIBERI – arhitectura bisericilor de zid ale românilor din zonele de graniță dintre Oltenia, Muntenia și Transilvania 1700-1850, 2021), dintre care primul adună mai multe date istorice, dar fără o atenție sporită acordată cercetării de arhivă. În lucrarea sa, Nicolae Sasu prezintă o serie de informații utile cu privire la istoria lăcașelor de cult din Sebeșul de Jos, menționând existența, de-a lungul timpului, a nu mai puțin de 4 biserici parohiale: două din lemn pe alt amplasament și alte două din piatră pe amplasamentul actual.

Biserica actuală (biserica nr. 4) se știe că a fost construită în anii 1829-1830 deoarece vechea biserică (biserica nr. 3) devenise neîncăpătoare și s-a impus realizarea uneia care să permită participarea comunității la slujbele religioase. Din datele istorice preluate după lucrări mai vechi rezultă că biserica actuală a fost construită în jurul celei vechi fără a fi demolată decât la momentul când a fost finalizat și acoperișul noii biserici (biserica nr. 4). Planimetric, biserica actuală are un plan clasic de biserică sală cu naos, pronaos și altar semicircular, având pereții din piatră legată cu mortar și având pe latura de vest un turn-clopotniță.

În ceea ce privește biserica nr. 3 știm că era funcțională în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deoarece pe harta localității din prima ridicare Iosefină a Transilvaniei (1769-1773) este prezentată imaginea unei biserici de zid pe locul pe care se află și astăzi biserica parohială. Coroborând acest izvor cartografic cu informația din pisania ce se află pe bolta parterului turnului de vest ([*Cu vrerea Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sf. Duh amin, făcutu-s-a această sf. biserică cu hramul Sf. Adormire la leat 1741 iar turnul la leat 1770*]) putem spune, cu privire la cronologia monumentelor de cult din zid, că biserica nr. 3 datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind una dintre cele mai vechi biserici ortodoxe de zid din zona Sibiului. Conform acestei pisanii (re-pictată în 1989) biserica nr. 3 a fost ctitorită la 1741, iar la 1769-1773 exista cu certitudine. Turnul a fost adăugat ulterior, conform pisaniei la 1770.

Istoricul cercetării

Conform istoriografiei în comună au fost două biserici din lemn și două din piatră. Acestea sunt numerotate biserica 1 și 2, iar Biserica 3 și 4 de piatră. Bisericile de piatră, printre care ultima cea din prezent, se află pe același amplasament, în timp ce bisericile din lemn au fost pe alt amplasament în localitate.

Cercetarea a început la data de 30.05.2022 și s-a încheiat la 3.06.2022. Au fost trasate trei casete C1, C2 și C3. Casetele C1 și C2 au fost trasate în naos. În C2, aflată în fața altarului spre peretele de nord, a fost descoperit un mormânt ce ține de biserica 3, cea de dinainte de actuala biserică și o groapă cu oseminte redepuse

(M2). Ambele morminte țin de faza bisericii nr. 3. C1 a fost trasată în sud-vestul naosului și imediat sub zgura de umplutură a ieșit o fundație din piatră. Adâncirea a continuat la nord de această fundație în perimetrul trasat al casetei. Fundația era din piatră de munte lipită cu mortar din var. Aceasta a fost curățată și evidențiată. C3 a fost trasată în pronaos la colțul de sud-est. Și aici, imediat sub zgură a ieșit fundația, care continuă pe cea din C1 și unde e „cotul" naos-pronaos a bisericii nr. 3. În C3 adâncirea s-a făcut între fundația bisericii nr. 3 și fundația bisericii actuale până când s-a ajuns la talpa fundației bisericii nr. 3.
Ulterior a fost deschisă și C4 în pronaosul bisericii actuale paralel cu C3. De asemenea a fost evidențiată fundația veche. Adâncirea s-a făcut doar în așa măsură încât să se contureze fundația. Fiind clar că a fost descoperită vechea biserică a fost deschisă o a cincea casetă (C5) în fața altarului actualei biserici pe axul bisericii spre sud pentru a evidenția planimetria absidei altarului bisericii nr. 3. Situația a fost aceeași, sub zgură a ieșit fundația și după extinderea casetei a fost evidențiată latura de sud a altarului vechii biserici. În același timp au fost deschise alte două casete (C6 și C7) în colțurile pronaosului actualei biserici pentru a avea o viziune clară a pronaosului vechii bisericii. De asemenea este clar că fațada de vest a vechii biserici a fost refolosită și doar extinsă spre nord și sud în planimetria actualei biserici. Pentru a avea informații privind latura de nord a naosului vechii biserici a fost trasată o casetă (C8), care a evidențiat umărul dintre naos și altar.

STRATIGRAFIA GENERALĂ

În privința stratigrafiei situația nu prezintă date complexe. Avem stratul de umplutură și nivelare compus din zgură neagră sub care se află o argilă galbenă (steril arheologic), iar în gropile fundațiilor a fost turnat pietriș. Peste pietriș și peste fundațiile vechii biserici a fost pus un strat subțire de nivelare din argilă afânată. Peste zgura neagră a fost o pardoseală din lemn peste care în 1989 a fost pusă o alta tot din lemn.
În continuare situația pe casete:

C1

Caseta are dimensiunile 2.10x1.50m și a fost trasată pe latura de sud a naosului cuprinzând coloana care sprijină cupola. Trasarea acestei casete a avut scopul surprinderii unor elemente ale vechii biserici dacă e cazul. Cercetarea arheologică a dezvelit imediat sub stratul de zgură fundația vechii biserici. Aceasta este lată de aproximativ 74-76 cm și este legată de fundația coloanei actuale a cupolei bisericii. Adâncirea a continuat la nord de această fundație până la talpa vechii fundații în perimetrul casetei. Zidul fundației este între -0,08 și +0,02 m față de punctul vagris luat la un metru față de pragul intrării în pronaosul actual al bisericii (din care apoi a fost scăzut acest 1 metru pentru fiecare adâncime luată). Talpa fundației este la aproximativ -0,63 cm vagris. Între fundație și zidul actualei biserici în colțul de sud-est al casetei a fost găsit un vas ceramic depus cu gura în jos, iar lângă acest vas o salbă din 7 monede găurite și prinse într-o sfoară păstrată parțial (monedele sunt medievale târzii) și o scoică (simbolul pelerinului creștin), de asemenea găurită, ce fuseseră prinse ca un șirag. Profilele arată o stratigrafie compusă dintr-un strat de zgură de câțiva centimetrii (restul a fost scos de muncitori), o argilă nisipoasă (steril arheologic) și în umplutura gropilor fundațiilor pietriș și pietre.

C2

Caseta are dimensiunile 1.50x1.50m și a fost trasată în naos în fața altarului la peretele de nord al actualei biserici. Trasarea ei a urmărit stratigrafia suprafeței, fundația bisericii actuale și a coloanei de susținere a cupolei. Cercetarea a dezvăluit existența unui mormânt întreg (M1) de copil, orientat V-E și a unor oseminte redepuse (M2). În ceea ce privește M1 groapa acestuia era umplutură cu argilă care conținea bucăți de cărămidă, urme de cărbune, cuie de sicriu. Relația acestuia cu biserica actuală nu este directă, mormântul fiind înafara bisericii vechi la nord-vest de absida altarului, iar la momentul construcției actualei biserici a fost inclus între zidurile acesteia, neștiindu-se de el la momentul construcției. M1 se afla la -0,52 m vagris. În privința lui M2 acesta are osemintele redepuse într-o groapă amestecată cu argilă și pietriș. Mormântul a fost deranjat de săparea fundației bisericii vechi, ceea ce sugerează existența unui posibil lăcaș de cult înainte de biserica veche (biserica 3).

Stratigrafia este compusă din stratul de zgură, apoi un strat de pietriș și pietre turnat în groapa fundației actualei biserici. În final startul de argilă nisipoasă (steril arheologic).

C3

Caseta are dimensiunile 2.10x2m și a fost trasată în pronaosul actualei biserici în colțul de sud-est unde este și fundația coloanei de susținere a cupolei și a zidului ce desparte naosul de pronaos. Scopul acestei casete a fost surprinderea unor elemente ale bisericii vechi. Rezultatul a fost pe măsură. Imediat sub zgură a ieșit fundația bisericii nr. 3. Mai mult aici face cotul care închidea naosul și se făcea trecerea la pronaos. Se observă o puternică lățire a zidului la închidere la cot (joncțiunea naos-pronaos) sugerând existența cel mai probabil a unei coloane ce susținea cupola bisericii nr. 3. Între acest zid de fundație și peretele actualei biserici s-a continuat cu adâncirea până la talpa fundației vechi aflată la aproximativ -0,64m vagris. Vechea fundație a ieșit la +0,01m vagris. Întrucât caseta arată că un zid de fundație pornește spre vest și un altul spre nord a fost deschis C4, paralel cu aceasta.

În privința stratigrafiei aceasta nu a fost surprinsă, dar între fundația veche și peretele actualei biserici a fost o umplutură de pietriș și pietre mari, iar între fundațiile bisericii nr. 3 este un strat subțire de nivelare format dintr-o argilă afânată după care vin stratul de argilă nisipoasă (sterilul arheologic).

C4

Caseta are dimensiunile 2.00x2.16 m. Scopul acesteia a fost de a surprinde cotul de nord și fundația de zid care despărțea naosul de pronaos. După îndepărtarea a ceea ce mai rămăsese din stratul de zgură, a venit o argilă afânată de nivelare. Fundația vechii biserici a fost curățată cât să fie evidențiată, iar adâncirea nu a mai continuat. Înspre interiorul bisericii sub stratul de argilă afânată cu rol de nivelare vine argila nisipoasă (sterilul arheologic). Vechea fundație se afla la același nivel cu punctul vagris, pragul ușii.

C5

Caseta are dimensiunile 1.50x2.00x1.50x2.50m. Inițial trasarea ei pe axul bisericii actuale înspre sud a urmărit surprinderea altarului vechii biserici, ca apoi să fie extinsă pentru a fi surprinsă toată latura de sud a absidei și umărul cu latura de sud a naosului. Adâncirea a fost atât cât să se contureze fundația absidei. Din punct de vedere stratigrafic s-a observat că sub stratul de zgură, vine un lut afânat depus pentru nivelare și apoi argila nisipoasă (sterilul arheologic). Absida este la +0,25m față de vagris. De asemenea nu are o formă semicirculară și pentagonală. Descoperirea acestei abside a determinat pe cei implicați printre care și comunitatea locală ca pământul rezultat de la săpături din celelalte casete să fie scos afară din biserică și să fie evidențiată toată biserica pe toate laturile sale.

C6

Caseta are dimensiunile 1.50x1.44m. Trasarea ei a urmărit evidențierea fundația zidului vechii biserici la joncțiunea cu fațada vestică pe latura de sud a bisericii. Fațada vestică a fost refolosită și inclusă în fațada de vest a actualei biserici. Fundația se afla la +0.03m față de vagris. Adâncirea s-a făcut doar cât să fie evidențiată fundația.

C7

Caseta are dimensiunile 1.50x1.60m. Ca și în cazul C6 trasarea ei a urmărit evidențierea fundației vechii biserici la joncțiunea cu fațada vestică, pe latura de nord a bisericii. Adâncirea s-a făcut în așa măsură încât să se evidențieze această fundație. Se observă și parte a fundației de pe fațada de vest, umărul care-l face cu latura de nord. Adâncimea la care era această fundație e +0.13m vagris.

C8

Caseta are dimensiunile 2.10x2.50m. Deschiderea acestei casete în naos a fost determinată de lămurirea privind umărul vechii bisericii care face joncțiunea absidei altarului cu latura de nord a nasolui. La un moment dat pe latura de nord s-a luat hotărârea să fie dezvelită toată latura de sud a absidei. Adâncirea s-a făcut doar cât să se evidențieze fundația. De asemenea a fost observată pornirea unei laturi longitudinale care unea latura de nord de cea de sud, dar aceasta nu este în fapt o fundație fiind turnat un mortar pe pietre așa încât să existe stabilitate pentru iconostas și pentru catapeteasmă. De asemenea situația a arătat că umărul este mai lat decât fundațiile laterale și fundația absidei ceea ce arată că susținea stâlpii cupolei vechii biserici. Fundația veche se afla la +0,075m față de vagris.

În final după terminarea casetelor s-a luat decizia scoaterii pământului extra, rezultat de la săpăturile casetelor. Casetele C2 și C1 au fost umplute și aduse la aceeași nivel cu restul suprafeței, dar au rămas evidențiate fundațiile. Toată fundația vechii biserici a fost dezvelită conturându-se planimetria acesteia.

Concluzii

Cercetarea arheologică a pus în evidență fundațiile vechii biserici de zid (biserica nr. 3), două morminte din cimitirul ce a funcționat în jurul acesteia, morminte ce sunt în prezent în fața catapetesmei pe latura de sud a naosului, precum și o serie de obiecte, printre care fragmente de cărămizi de paviment, de țigle din acoperișul vechii biserici și un vas ceramic cu 4 monede și o scoică de mare ce au făcut parte dintr-o salbă.

Biserica veche (biserica nr. 3) a fost și ea o biserică sală cu pronaos, naos și altar poligonal și cu un turn pe latura de vest, fiind cu circa 6 m mai scurtă și cu cca. 2 m mai îngustă decât biserica actuală (biserica nr. 4). Fundațiile vechii biserici sunt păstrate în condiții foarte bune, fiind demolată cu mare grijă doar în partea ei de elevație.

Coroborând datele cercetării arheologice cu pisania din turn și cu reprezentarea pe harta Iosefină, în ceea ce privește cronologia monumentelor de cult din zid, putem spune că biserica nr. 3 datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind una dintre cele mai vechi biserici ortodoxe de zid din zona Sibiului.

În ceea ce privește nivelul la care au ieșit fundațiile bisericii nr. 3 acestea sunt la suprafață fiind acoperite cu un strat subțire de argilă afânată (refolosită) și o zgură ce a fost adăugată înainte de 1989 când peste pardoseala de lemn a fost adăugată o altă pardoseală de lemn. Adâncimile la care sunt fundațiile față de punctul wagriss fix luat față de pragul intrării în pronaosul situația este următoarea:

- Fundațiile absidei poligonale sunt la +0,25 m.
- Fundațiile laturii de nord a naosului sunt la +0,075 m.
- Fundațiile laturii de sud sunt între -0,08m și +0,02m.
- Fundațiile laturii de nord a pronaosului sunt între 0 m spre est și +0,13m spre vest.
- Fundațiile laturii de sud a pronaosului sunt între +0,01 și +0,03 m.

Cea mai veche biserică ortodoxă românească din Sibiu este Biserica ”Sfântul Apostol și Evanghelist Luca” din așa zisă a zonă a „Maierii Sibiului” (str. Lungă) construită în anul 1791, iar cea mai veche biserică ortodoxă din Sibiu este Biserica „Buna Vestire”, cunoscută și ca Biserica din Groapă, care a fost construită în anul 1789 și refăcută în anii 1802-1803. Alte biserici ortodoxe de zid din zona Mărginimii Sibiului au fost construite tot spre sfârșitul secolului al XVIII-lea: Biserica "Înălțarea Domnului", din Sălișteа fost construită între anii 1761-1785, Biserica "Bunavestire" din Cristian este datată din anul 1790 ș.a. Un alt exemplu care ilustrează importanța bisericii nr. 3 din Sebeșul de Jos este cel al Bisericii "Adormirea Maicii Domnului" din Sebeș, construită în anul 1776, deci cca. 40 de ani mai târziu decât cea din Sebeșul de Jos. Pe de altă parte, înlocuirea bisericilor de lemn cu biserici de zid a reprezentat un fenomen specific pentru comunitățile românești bine poziționate economic abia la mijlocul secolului al XIX-lea, iar majoritatea comunităților ortodoxe din zona de nord a județului Sibiu au trecut la biserici de zid abia după anul 1918.

BIBLIOGRAFIE

Surse istoriografice

Nicolae Sasu, *Sebeșul de Jos: monografie*, Editura Armanis, Sibiu 2016.

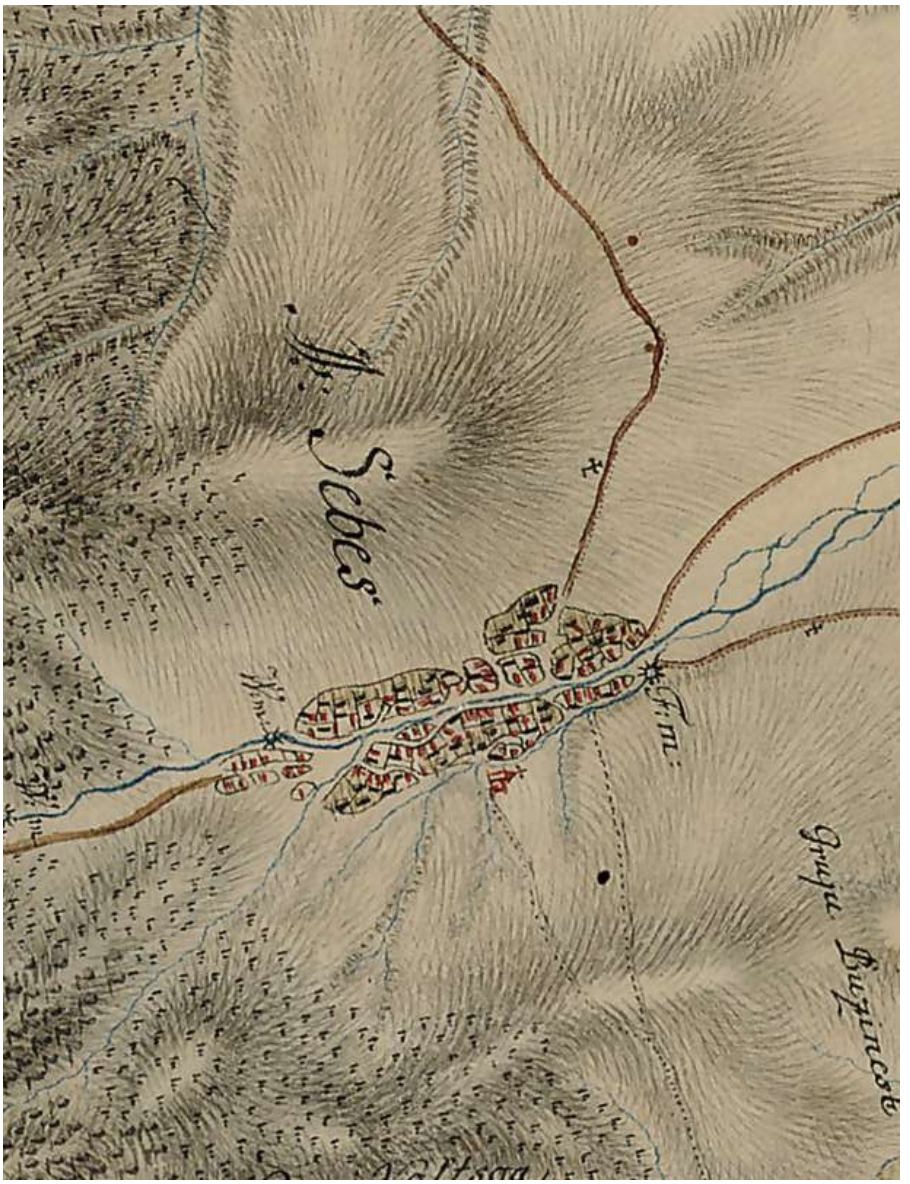
Matei Eugen Stoean, *CTITORII ALE OAMENILOR LIBERI – arhitectura bisericilor de zid ale românilor din zonele de graniță dintre Oltenia, Muntenia și Transilvania (1700-1850)*, 2021.

Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, 1966.

Surse online

https://www.tribuna.ro/stiri/eveniment/sebesu-de-jos-re-descoperirea-urmelor-vechii-biserici-cercetari-arheologice-la-biserica-ortodoxa-adormirea-maicii-domnului-164717.html

Anexe

Harta 1. Sebeșul de Jos pe prima hartă austriacă (1769-1773).
(https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/).

Fig. 1. Latura de nord a Bisericii Ortodoxe de la Sebeșul de Jos.

Fig. 2. C1 – fundația bisericii nr. 3 pe latura de sud.

Fig. 3. C1 – detalii cu privire la vasul depus la fundație.

Fig. 4. C1 - cele 7 monede și scoica ce alcătuiesc salba. Simboluri ale prosperității și pelerinului.

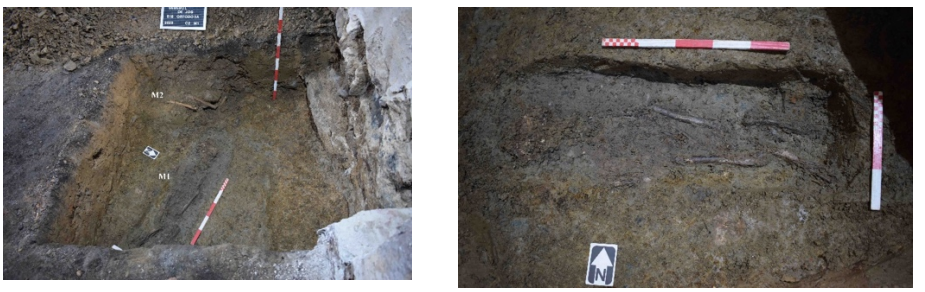

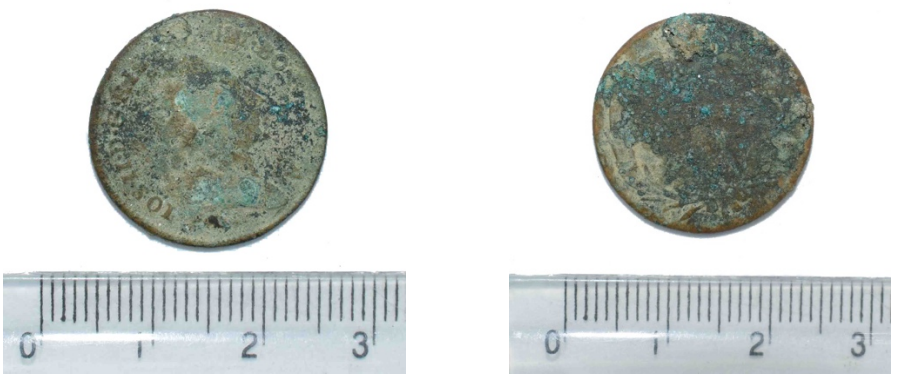
Fig. 5. C2 – imagine de ansamblu și mormintele M1 (întreg, de copil) și M2 (oseminte redepuse).

Fig. 6. C3 – detalii privind fundația „cotului" naosului și fundația bisericii nr. 3 pe latura de sud.

Fig. 7. C5 – fundația absidei altarului bisericii nr. 3.

Avers Revers

Fig. 8. Monedă de 1 kreutzer austriac (1790) găsit pe fundația laturii de nord a bisericii nr. 3.

Legenda: IOS·II·D·G·R·I·S·A·GE·HV·BO·REX·A·A·

(*Iosephus II. Dei gratia Romanorum imperator semper augustus Germaniae, Hungariae, Bohemiae rex, archidux Austriae*).

Fig. 9. Biserica nr. 3 – naosul și absida poligonală a altarului

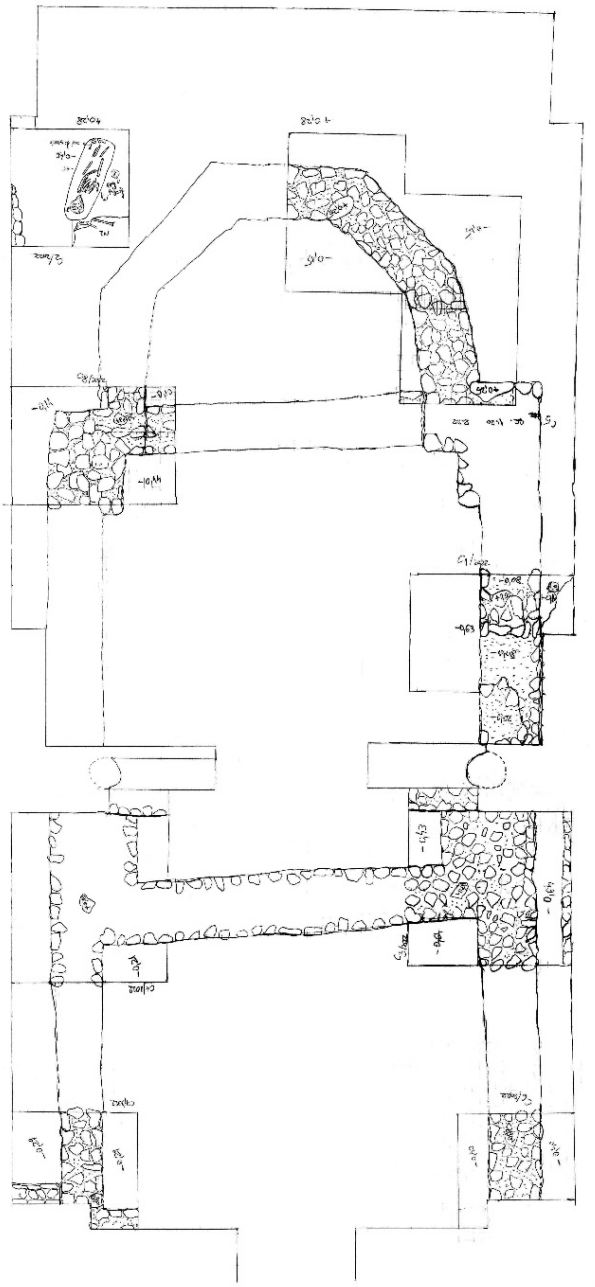

Fig. 10. Planul bisericii nr. 3

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 285-299
10.2478/actatr-2025-0016

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ LA BISERICA FORTIFICATĂ DIN ȘAROȘ PE TÂRNAVĂ, JUD. SIBIU

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Maria Crîngaci-Țiplic
The Romanian Academy,
Institute for Social and Human Research, Sibiu
mariatiplic@icsusib.ro

Abstract
On the north side in S4 and S5, northern collateral foundations were identified. In S5 we have the elbow and the west side of the collateral. The foundation of the north side in S5 shows that it weaves with the foundation of the present nave of the church. Also, at the level of the foundations, the buttresses are attached to the nave of the current church. The chancel had two phases of construction as shown by the elevation standing on older foundations. On the south side of the choir in S1 we notice that the foundations of the buttress and the choir are woven together, having been raised in the Gothic phase of the church (15th century). Section S2 on the south side shows the existence of an older foundation, which probably belongs to the construction phase of the basilica with three naves (13th-14th centuries). Both sections (S1 and S2) show that from the elevation the walls are narrower than the foundations and are constructed of a different type of stone and mortar. The choir either had a period of stagnation and was later raised with other materials and according to a different plan, or it underwent a total reconstruction.
Keywords: *Șaroș pe Târnavă, Transylvania, Fortified Church, Church archaeology, Middle Ages*

Autorizație: nr. 334/25.05.2021
Perioada de desfășurare: iunie-iulie 2021
Colectiv: Prof. univ. Dr. habil. Ioan Marin Țiplic (responsabil științific), dr. Maria Emilia Țiplic (responsabil de sector), dr. Alexandru-Florin Cioltei (membru colectiv de cercetare), dr. Adrian Nicolae Șovrea (membru colectiv de cercetare).

Introducere
Biserica evanghelică se află în centrul localității pe un promontoriu. Săpăturile preventive s-au derulat cu ocazia renovării bisericii în cadrul unui proiect cu fonduri europene. Fiind monument de importanță s-a cerut cercetare arheologică preventivă. Este a doua campanie, prima fiind cea din 2018.
În acest an au fost trasate 6 secțiuni (S1, S2, S3, S4, S5, S6) astfel: S1 pe latura de sud a corului între contrafortul de pe latura de sud și gardul din prezent aflat între acest contrafort și cel de colț; S2 pe latura de sud la joncțiunea transeptului cu corul bisericii; S3 pe latura de sud a navei la joncțiunea cu o doua anexă la est de transept pe poziția unei travee; S4 pe latura de nord a navei la vest de contrafortul primul de la transept; S5 pe latura de nord a bisericii pe colțul navei între contrafortul de pe colțul navei și un alt contrafort; S6 în interior pe latura de sud a corului începând de la arcul de triumf.
Dimensiunile secțiunilor: S1 (2.60x2.20m), S2 (2x1.50m), S3 (2x4m), S4 (1.50x4.50m), S5 (2x5m), S6 (2.90x3m).

Rezultatele cercetărilor arheologice
Biserica are pe latura de nord a navei patru contraforturi. Primul contrafort se află pe colțul navei la joncțiunea navei cu turnul bisericii. Numerotarea contraforților se face dinspre turn spre transept de la 1 la 4. Aceeași numerotare este și pentru contraforții de pe latura de sud, doar că aici sunt doar doi. Corul are doi contraforți pe latura de sud, doi pe latura de est și unul pe latura de nord unde este și sacristia. Numerotarea o încep dinspre contrafortul de pe latura de sud cel mai apropiat de transept de la 1 la 5. Precizez acestea pentru a înțelege unde au fost trasate secțiunile pe latura de nord.

S1– dimensiuni 2.20x2.60 m, pe latura de sud a corului, între contrafortul 1 și un gard
care desparte curtea bisericii de o grădină. Trasarea ei a urmărit evidențierea fundațiilor corului și a contrafortului pentru a observa dacă acestea se țes sau contrafortul este adosat fundației corului. De asemenea s-a observat stratigrafia. La mormintele cercetate s-a avut în vederea raportul acestora cu stratigrafia și cu fundațiile bisericii. Adâncirea s-a produs până la steril, un pământ argilos galben aflat la -126 cm față de nivelul actual.
Au fost descoperite 3 morminte (M14, M15, M16) și 4 gropi cu oase umane rezultate în urma deranjării altor morminte de către cele trei descoperite. M15 era un mormânt dublu de tipul „mamă și copil". Mormintele sunt orientate V-E, cu groapa conținând pământ nisipos brun amestecat cu fragmente ceramice moderne și cuie de sicriu. Cercetarea arată că fundațiile contrafortului și a corului se țes fiind contemporane. Talpa fundației corului și a contrafortului era la -100 cm față de nivelul actual.
Descrierea mormintelor:
M14: umplutura gropii era un pământ nisipos brun, cu fragmente ceramice moderne, cuie de sicriu și rar materiale de construcție moderne (mortar, fragmente de cărămidă, pietre). Orientarea V-E. *In situ* a mai rămas craniul brațele, coastele. Lipsesc restul de oase de la bazin inclusiv și picioarele. Adâncime -92 cm de la

nivelul actual de călcare. A fost deranjat de alt mormânt, la est de acesta fiind o groapă cu oase (groapa 2). Fără inventar.
M15: este un mormânt dublu, mamă și copil. Umplutura gropii era un pământ nisipos brun, cu fragmente ceramice moderne, cuie de sicriu și rar materiale de construcție moderne (mortar, fragmente de cărămidă, pietre). Orientarea V-E. Copilul era așezat pe bazinul mamei. Poziția copilului nu a putut duce la identificarea *in situ* a oaselor mamei din zona bazinului și poziționarea și dimensiunile acesteia. De asemenea mâna dreaptă a scheletului mamei a fost scos la săpare. Adâncimea -106 cm față de nivelul actual. A deranjat alte morminte fiind găsite oase în jurul acestui mormânt, anume în groapa 1 și groapa 2. Fără inventar.
M16: în sit a fost surprins craniul și oasele din partea superioară a pieptului. Scheletul intră în profilul de est. Orientarea V-E. Umplutura gropii era un pământ nisipos brun, cu fragmente ceramice moderne, cuie de sicriu și rar materiale de construcție moderne (mortar, fragmente de cărămidă, pietre). Adâncimea -104 cm față de nivelul actual. Fără inventar.

Descrierea stratigrafiei:

Stratigrafia profilului estic este formată din stratul vegetal, apoi un nivel de înmormântări ce conține pământ brun amestecat cu oase umane, mortar, fragmente de cărămidă, pietre; în final un nivel de pământ galben nisipos. Înspre fundația bisericii situația stratigrafică arată că sub stratul vegetal este un nivel cu un pământ brun nisipos cu bucăți de țiglă și cărămidă, urme de mortar și rar pietricele, urmat de un nivel cu pământ galben nisipos.
Stratigrafia profilului vestic surprinde fundația contrafortului, care se țese cu fundația corului. Contrafortul, așa cum arată fundația acestuia, a fost mai lung decât este în prezent cu aprox. 50 cm. Talpa fundației contrafortului și cea a corului este la aprox. -120 cm față de tencuiala actuală. Sub tălpile acestor fundații este sterilul din pământ galben nisipos.

S2 – dimensiuni 1.50x2 m. S2 a fost trasată pe latura de sud a bisericii începând de la
joncțiunea transeptului cu corul bisericii. Trasarea și săparea secțiunii S2 a fost greoaie deoarece de la colțul exterior de la joncțiunea transeptului cu corul la 2 m spre E este o intrare laterală în cor pentru preot. De aceea trasarea pe lățime a secțiunii este de 1,5 m. De asemenea lungimea de 2 m a fost limitată de elemente de decor al curții interioare. Adâncirea s-a făcut până la talpa fundațiilor: -150 cm pentru fundația ce ține de zidul corului în partea de sud și la -200 cm pentru fundația transeptului. Astfel înspre peretele transeptului adâncirea a pătruns în steril, pământ galben, nisipos.
Trasarea acestei secțiuni a urmărit evidențierea fundației corului și relația dintre această fundație și cea a transeptului, dacă acestea se țes sau fundația transeptului este adosată fundației corului, stratigrafia și eventualele morminte, raportul acestora cu stratigrafia și cu corul bisericii. Adâncirea s-a produs până la steril, un lut galben aflat la -200 cm față de nivelul actual, dar nu pe toată suprafața. De asemenea s-a evidențiat existența unei fundații mai vechi, care a fost inclusă în fundația actuală a corului. Fundația descoperită este lată de aprox. 90 cm. Rezultatele cercetării arată că fundația veche descoperită, cea a transeptului și fundația corului actual sunt adosate, nu se țes niciuna, arătând astfel diferite etape de construcție.

Au fost descoperite 3 morminte (M8, M9, M10) și 1 groapă cu oase ce par a fi fost deranjate din vechime de M10. Mormântul M9 este de copil. M10 a fost deranjat de vechime de o altă groapă de mormânt, care nu a mai fost surprinsă *in situ*.

Descrierea mormintelor:

M8: mormânt de adult; umplutura gropii era un pământ afânat cenușiu, amestecat cu alte oase, urme de mortar, pietre și bucăți de cărămidă. Orientarea V-E. *In situ* au mai rămas craniul, brațele, coastele, partea superioară a bazinului. Oasele picioarelor intră în profilul de est. Antebrațele întinse pe lângă corp. Adâncime -102 cm de la nivelul tencuielii actuale. Fără inventar.

M9: mormânt de copil; umplutura gropii era un pământ afânat cenușiu, amestecat cu alte oase, urme de mortar, pietre și bucăți de cărămidă. Orientarea V-E. Oasele greu vizibile și friabile. S-au păstrat majoritatea oaselor. Groapa a deranjat M10. Nu se poate stabili poziția brațelor. Adâncimea -108 cm. Fără inventar.

M10: mormânt de adult, deranjat din vechime. Umplutura este din pământ brun cu rar pietricele. Orientarea V-E. Deranjat din vechime. *In situ* s-au păstrat bazinul, femurul drept. La vest de M10 au fost găsite alte oase ce par a fi fost a lui M10. Intră în profilele de est și de nord. Deranjat parțial de M9 care i-a atins oasele piciorului stâng. Adâncimea -144 cm. Fără inventar.

Stratigrafia profilului estic arată două umpluturi: prima, apropiată de zidul corului este umplutură de piatră, cărămidă, pământ, pietriș și se află deasupra fundației descoperite; aceasta este completată spre sud de pământ cu fragmente de țiglă și pietre aflate sub vegetalul actual. Sub umplutura dinspre perete se află fundația veche lată de aprox. 90 cm. Sub umplutura cu țiglă avem un nivel de înmormântări cu un pământ cenușiu cu fragmente de oase, pietre, cărămidă, cu urme de mortar. Următorul nivel este un pământ brun și rar cu pietricele, unde avem de asemenea înmormântări. Talpa fundației descoperite este la -140 cm adâncime.

Stratigrafia profilului nordic arată un nivel vegetal, urmat de un nivel din pământ amestecat cu fragmente de țiglă și pietre. Următorul nivel arată un nivel de construcție fiind întâlnită o lentilă de mortar alb lungă de 40 cm dinspre perete, sub care se află o umplutură de pietriș pentru nivelare. Acestea străpung un nivel de pământ cu pietre. Sub nivelul de construcție urmează un pământ brun cu rar pietricele, tăiat de o groapă de mormânt care are ca umplutură pământ, fragmente cărămidă, urme de mortar, pietre și oase umane. Înspre peretele transeptului a avut loc adâncirea pentru a vederea talpa fundației, care se află în steril galben nisipos. Talpa transeptului este la -160 cm față de tencuiala actuală. Fundația transeptului are un decroș care începe la -46 cm adâncime și care e adâncă de -90 cm, talpa nu se termină aici, intră 14 cm și se mai adâncește 30 cm.

Stratigrafia profilului vestic surprinde fundația descoperită. Aceasta este lată de aprox. 90 cm, din pietre mari și late. Decroșul transeptului se țese cu această fundație mai veche în timp ce deasupra acestei fundații și a acestui decroș observăm o completare a fundației transeptului, dar și a corului peste acestea. Peretele ridicat peste decroș și peretele corului nu se țes. Astfel observăm aici diferite etape de construcție: întâi fundația și decroșul transeptului, apoi corul și în final elevația transeptului. Ultima etapă este elevația transeptului deoarece un gol între peretele acestuia și cor a fost umplut cu cărămidă.

În peretele corului se observă o umplutură ce pare a fi fost o intrare în cor, umplută cu piatră și cărămidă.

S3 – dimensiuni 2x4m. S3 pe latura de sud a navei la joncțiunea cu o anexă la est de
transept pe poziția unor travee. Aceasta are intrare din curtea bisericii și din interiorul bisericii. Cercetarea arheologică a arătat că fundații navei și a acestei anexe nu se țes. În urma cercetării nu a putut fi identificată fundația colateralei de sud din cauza unei plăci de beton. În colțul de nord-vest al secțiunii în peretele navei, pe ceea ce a fost cândva o coloană de susținere a colateralei s-a observat o pictură, care la un moment dat a fost în interiorul bisericii.
A fost descoperit un mormânt (M11), iar o placă de beton care prezenta și o spărtură ca pentru un mormânt se afla la -152 cm adâncime față de tencuiala din prezent (nivelul de călcare actual). Din această cauza adâncirea nu s-a putut continua pe toată suprafața ci doar înspre peretele navei.
Fundația bisericii are un decroș lat de 40 cm și adânc de -136 cm de la stratul cinci, un pământ brun cu urme de mortar, de cărămidă și cărbune. Adâncimea fundației ce a reieșit în urma săpăturii este la -280 cm.
Descrierea mormântului:
M11: orientat N-S. era un mormânt deranjat din vechime. De la brâu în jos oasele erau adunate la un loc. Se afla la -94 cm față de tencuială. Umplutura gropii era pământ amestecat cu moloz și materiale de construcții. Fără inventar.
Stratigrafia profilului vestic arată un nivel vegetal, urmat de un strat de umplutură de pământ cu nisip, pietre, bucăți de cărămidă. În acest strat se vede o groapă umplută cu pământ, mortar, pietre și bolovani. De la jumătatea secțiunii spre profilul sud avem o placă de beton aflată la -100 cm față de nivelul vegetal. Înspre peretele bisericii sub nivelul de umplutură se conturează o altă umplutură cu mortar, tencuială, bucăți de cărămidă și pietre ce țin de o etapă de construcție a bisericii. Sub acest strat avem pământ brun cu urme de mortar, urme de cărămidă și urme de cărbune. Urmează apoi un strat de pământ brun cu urme de var, urme de mortar și pietricele. Apoi un pământ brun, tare, cu urme de cărbune și pigment de cărămidă. În final începând cu adâncimea de -210 cm față de vegetal e steril arheologic din pământ argilos nisipos galben.

S4 – dimensiuni: 1.50x4.50m. Secțiunea a fost trasată pe latura de nord a navei la vest de
contrafortul aflat înspre transept. Rezultatele săpăturii au dezvelit două morminte (M17 și M21) și amprenta fundației colateralei de nord, piatra care forma fundația a fost scoasă. Adâncirea a fost până la pământul steril, un galben nisipos, aflat la -172 cm față de tencuiala actuală (nivelul de călcare actual). Contrafortul este adosat navei.
Descrierea mormintelor:
M17 – orientare V-E. Adult. Scheletul este tăiat de fundația contrafortului, *in situ* fiind doar craniul. Din nefericire a fost atins cu hârletul în momentul descoperirii. De aceea nu este clar dacă a avut sau nu nișă cefalică, la prima vedere părând a fi un mormânt cu nișă. M17 se afla în pământ negru, dar în jurul gropii capului se poate vedea pământul brun, nivelul de steril arheologic. Nu a avut inventar. Adâncime -170 cm de la nivelul tencuielii actuale.
M21 – orientare V-E. Adult. Scheletul aproape întreg, parte din craniu în profilul vest. A fost depus într-un sicriu, în pământ păstrându-se bucăți din lemnul sicriului și cuie. Umplutura gropii era un pământ brun (negru amestecat cu galben) cu pietre,

fără materiale de construcții. Mormântul este suprapus de un nivel de pământ negru lutos cu bucăți de cărămidă sfărâmate. Nu a avut inventar. Adâncimea -170 cm.
Stratigrafia profilului vestic arată nivelul vegetal, urmat de un nivel format din pământ, piatră și mortar, care se oprește înspre ceea ce fusese fundația colateralei de nord și pe alocuri cu gropi de cărămidă, lângă elevația navei sau de țiglă. Acest strat arată existența unor ample intervenții la biserică. Sub acest strat este un nivel de pământ lutos cu cărămidă sfărâmată și rarefiată. Urmează un nivel de pământ negru cu fragmente ceramice. Aici, înspre fundația navei este un pământ lutos negru amestecat cu lut galben și cărămidă sfărâmițată ca o pastă. Un alt nivel este de pământ negru-gălbui (brun) cu fragmente ceramice. Sub acest nivel vine sterilul arheologic, un pământ nisipos galben. M21 taie aceste ultime trei nivele stratigrafice.
O stratigrafie diferită avem înspre profilul nordic sub pământul vegetal și deasupra fundației, o zonă de aproximativ 1 m de la profilul nordic. Aici sub stratul vegetal avem un strat cu pământ negru amestecat cu pietricele și cu urme de cărămidă și în continuarea acestui strat o groapă de pământ cu bucăți de țiglă. Între acest strat și fosta fundație a colateralei de nord avem o umplutură de fragmente țiglă, cu mortar și pietriș.
Stratigrafia profilului estic arată un nivel vegetal consistent de aprox. 26 cm, sub care avem pământ negru cu pietricele și urme de cărămidă lângă contrafort, apoi umplutură de mortar și pietriș, sub care sunt bucăți de gresie cu urme de mortar. Sub aceasta este mortar cu pietre și cărămidă, după care urmează un strat de pământ negru lutos cu urme e mortar, pigment cărămidă și fragmente ceramice. Se poate observa în acest strat o lentilă de 20 cm de pământ lutos galben. Urmează un strat de pământ negru lutos cu fragmente ceramice și până la steril mai este un strat de pământ negru-gălbui cu fragmente ceramice.
Înspre profilul nordic deasupra a ceea ce a fost fundația colateralei de nord s-au păstrat bucăți de piatră din fosta fundație, ca apoi să avem un strat de umplutură din fragmente de țiglă, cu mortar și pietriș. Deasupra un strat consistent de umplutură de pământ cu pietre, țiglă și cărămidă, după care urmează vegetalul.
Talpa navei bisericii are un prim decroș de aprox. 20 cm aflat la adâncimea de -120 cm față de tencuiala actuală. Un al doilea decroș se poate observa la adâncimea de -170 cm, iar talpa reiase la -180 cm.
Talpa contrafortului este la -200 cm și este adosat fundației navei. La nivelul elevației se observă același lucru (ceea ce e diferit în C2 din 2018). Fundația contrafortului are un decroș la aprox. -84 cm adâncime, din alt tip de piatră, mai mare și mai lată, arătând o intervenție asupra contrafortului.

S5 – dimensiuni 2x5m. S5 a fost trasată pe latura de nord a bisericii de la colțul navei
între contraforturile 2 și 1 de pe colțul navei. Scopul trasării acestei secțiuni a fost aceea de a detecta închiderea colateralei de nord în dreptul colțului navei actuale datorită descoperirii fundației acestei colaterale în S4. Astfel a fost trasată o secțiune lungă de 5 m fiind surprins cotul colateralei și latura de vest, aflată într-o stare bună. Au fost surprinse 4 morminte târzii, două orientate ușor SV-NE (M12, M13), unul orientat V-E (M20) și altul orientat sud-nord (M19). Mormintele M12 și M13 aveau capul așezat pe decroșul acestei fundații a colateralei. M19 a fost înmormântat după ce latura de nord a colateralei a fost scoasă. M20 a fost așezat

lângă fundația colateralei fără să o distrugă și s-a aflat sub o dărâmătură. La vest de fundația colateralei a fost găsit un craniu la -190 cm. Fundația colateralei cu fundația navei se țes, iar contrafortul a fost așezat pe fundația fostei colaterale de nord. Elevațiile navei și ale contrafortului de asemenea se țes.

Descrierea mormintelor:

M12: orientarea V-E (o ușoară deviere SV-NE). Adult. Umplutura gropii era din pământ cu pietriș. S-au găsit cuie ce țineau de coșciug. Surprinse *in situ* oasele de la bazin în sus. Restul oaselor au rămas în profilul estic. Capul așezat pe decroșul fundației colateralei fiind înmormântat într-o perioadă târzie când totuși colaterala nu mai exista în picioare. Nu a avut inventar. Adâncime -100 cm față de tencuiala actuală.

M13 prezintă aceleași caracteristici ca și M12.

M19: orientarea S-N. Adult. Depus peste ceea ce a fost latura de nord a colateralei. Mormânt târziu de după reformă. Umplutura gropii era pământ cu pietriș. Nu a avut inventar. Adâncimea -143 cm.

M20: orientare V-E. Adult. Umplutura gropii era pământ cu pietriș. Peste acest mormânt era o dărâmătura de cărămidă. Așezat lângă fundația colateralei de nord, fără să spargă fundația. Fără inventar. Adâncime -153 cm.

Gr. 5: prezintă un craniu în pământ negru cu urme de galben. Adâncimea -184 cm.

Stratigrafia profilului vestic arată un nivel vegetal, urmat de un strat de pământ cenușiu cu bucăți de cărămidă și piatră. În acest strat este o groapă cu pietre și altă groapă cu pământ, mortar și pietre. Ambele sunt înspre contrafort. La nivelul fundației contrafortului avem un strat din pământ brun închis la culoare cu fragmente de cărămidă și fragmente ceramice. Nivelul merge până la profilul nordic. Sub acest nivel avem o lentilă de cărămidă sfărâmată tăiată de umplutura gropii 5 unde este un craniu. Această groapă taie și stratul de pământ lutos negru cu fragmente ceramice, aflat sub lentila de cărămidă sfărâmițată. Se observă două gropi cu pământ negru și bucăți de cărămidă, pietricele și fragmente ceramice și o groapă de pământ lutos negru cu bucăți cărămidă. Sterilul este un pământ galben, nisipos.

Talpa fundației colateralei era la -200 cm adâncime, în pământ steril galben, nisipos.

Contrafortul 1 a fost ridicat peste această fundație a colateralei de nord și este adosată navei la nivelul fundației, dar nu și în elevație, unde se observă o intervenție cu cărămidă ca material de construcție.

S6 – a fost trasată în interiorul bisericii pe latura de sud a corului începând de la arcul de

triumf. Dimensiuni: 2.90x3m. Nisipul și nivelul de umplutură de sub acesta au fost trecute prin sită. Au ieșit bucăți de tencuială cu pictură pe ele și o monedă medievală. În urma cercetării se observă că fundația navei are un decroș. De asemenea stâlpul arcului de triumf prezintă în fundație un decroș. Cele două fundații se țes. Aceeași situație și la nivelul elevației, observăm că peretele corului și stâlpul arcului de triumf se țes. Nu ne-am adâncit pe toată suprafața, deoarece în zona centrală s-au conturat gropi de morminte târzii, de asemenea în profilul estic apărând o criptă. Adâncirea s-a făcut pe o suprafața de 1 m lățime dinspre zidul bisericii. Acolo ne-am adâncit până la steril. Talpa fundațiilor era mai adâncă, adâncirea făcându-se într-o casetă pentru a ajunge până sub talpă. Astfel talpa navei

și a stâlpului arcului de triumf este la -198 cm față de tencuiala actuală. A fost descoperit un mormânt de copil (M18) ce a fost așezat lângă peretele corului în paralel cu acesta.

Descrierea mormintelor:

M18 – copil. Orientare V-E. Oasele erau forte friabile. S-au păstrat oasele gambei, femurul stâng, parte din bazin, coaste. Dimensiune totală (ce a mai rămas): 76 cm. Lungimea femurului: 18 cm. Umplutura gropii era de un pământ brun fără materiale de construcții. Groapa a fost săpată în steril. Fără inventar.

Fundația de pe interior este în decroș față de elevație și se țese cu fundația arcului de triumf. Dacă în S2, secțiunea de pe exterior, se observă o umplere, aici nu putem vedea acest lucru din cauza tencuielii.

Concluzii

Cele 6 secțiuni trasate în urma cercetării arheologice din anul 2021 oferă date privind planimetria bisericii, ritualul de înmormântare și relația dintre acestea cu istoria și arhitectura bisericii. Pe latura de nord în S4 și S5 au fost identificate fundațiile colateralei de nord. În S5 avem cotul și latura de vest a colateralei. Fundația colateralei de nord în S5 arată că se țese cu fundația actualei nave a bisericii. De asemenea, la nivelul fundațiilor contraforții sunt adosați navei bisericii actuale. Corul a avut două faze de construcție așa cum arată elevația care stă pe fundații mai vechi. Pe latura de sud a corului în S1 observăm că fundațiile contrafortului și a corului se țes fiind ridicați în faza gotică a bisericii (sec. XV). Secțiunea S2 de pe latura de sud arată existența unei fundații mai vechi, care probabil ține de faza ridicării bazilicii cu trei nave (sec. XIII-XIV). Ambele secțiuni (S1 și S2) arată că de la nivelul elevației pereții sunt mai înguști decât fundațiile și sunt construiți din alt tip de piatră și mortar. Corul, fie a avut o perioadă de stagnare și înălțat ulterior cu alte materiale și după alt plan, fie a avut parte de o reconstrucție totală. Pe interior în S6 situația arată existența unei fundații mai vechi peste care a fost ridicată o elevație mai îngustă din altfel de piatră și mortar. Colaterala de sud nu a putut fi identificată în S2 din motive obiective deoarece înspre sudul secțiunii a apărut o placă din ciment ce ținea de un mormânt orientat NS sau SN. Colaterala de sud poate fi dedusă după: coloana cu urme de pictură încadrată în elevația actuală a bisericii apărută în S3; fundația din S2 din profilul de vest care arată că se țese cu fundația din profilul nord; elevația actualului transept, care e realizată din piatră și mortar diferit. În secțiunile de pe latura de sud au ieșit 7 morminte. M10/S2 este cel mai timpuriu dintre ele fiind descoperit la nivelul vechii fundații a corului și deranjat de alte intervenții. Grupul de morminte M8, M9 din S2 și M14, M15, M16 din S1 sunt dintr-o fază în care biserica a suferit modificări importante, iar aceste înmormântări au avut loc într-un pământ ce conținea mult material de construcție. Mormântul M11/S3 este dintr-o fază târzie, orientat N-S cu umplutura ce conținea materiale de construcții.

Pe latura de nord au ieșit 6 morminte. În S4 sunt două morminte M17 și M21, ambele aflate în pământul unde a fost colaterala de nord. În ceea ce-l privește pe M17, acesta se află sub contrafort, groapa a fost săpată într-un sol argilos brun și pare a avea formă antropomorfă (vezi și M4/C4 din 2018). M21 este mai târziu groapa sa conținând și urme slabe de cărămidă. În S5 avem 4 morminte târzii dintre care două orientate ușor NV-SE (M12 șiM13). Craniile erau așezate pe decroșul fundației colateralei de nord pe latura de vest. Groapa lor era cu materiale de

construcții. Sunt două morminte târzii post-reformă. Celelalte două morminte cercetate au fost depuse în funcție de fundația fotei colaterale de nord. M19 era depus în paralel cu latura de vest a fundației colateralei de nord peste latura de nord care pornea din cotul colateralei. M19 era orientat S-N, iar groapa avea un pământ amestecat cu materiale de construcții în ea. M20 era depus la nord de colaterală și orientat V-E. Se afla sub o dărâmătură de cărămidă, iar groapa sa conținea pământ amestecat cu material de construcție. Aceste două morminte sun post-reformă, dar mai timpurii ca M12 și M13. Pe latura de sud la cor în S1 avem un grup de morminte (M14, M15, M16) și gropi cu oase umane ce au rezultat în urma deranjării gropile altor morminte mai vechi în timpul săpării acestor trei morminte. Cele găsite întregi sau aproape întregi conțineau în groapa lor pământ cu ale oase umane, ceramică modernă, cuie de sicriu și mai rar materiale de construcție (fragmente de cărămidă, pietre, mortar). Aici a apărut un mormânt „mama cu copilul" (M16) ce arată prezența și ritualului înmormântării copilului aproape de biserică sub streașină, ca apa de pe acoperiș când plouă să cadă peste mormântul acestora. Morminte de copii sunt și în S2 (M8 și M9) înmormântați aproape de biserică sub streașină; aici sub nivelul acestor morminte, cu groapa în pământ argilos galben a ieșit un mormânt deranjat (M10).

Bibliografie

Crîngaci-Ţiplic, Maria, *„Oaspeţii germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (secolele XII–XIII)*, Bucureşti, 2011.

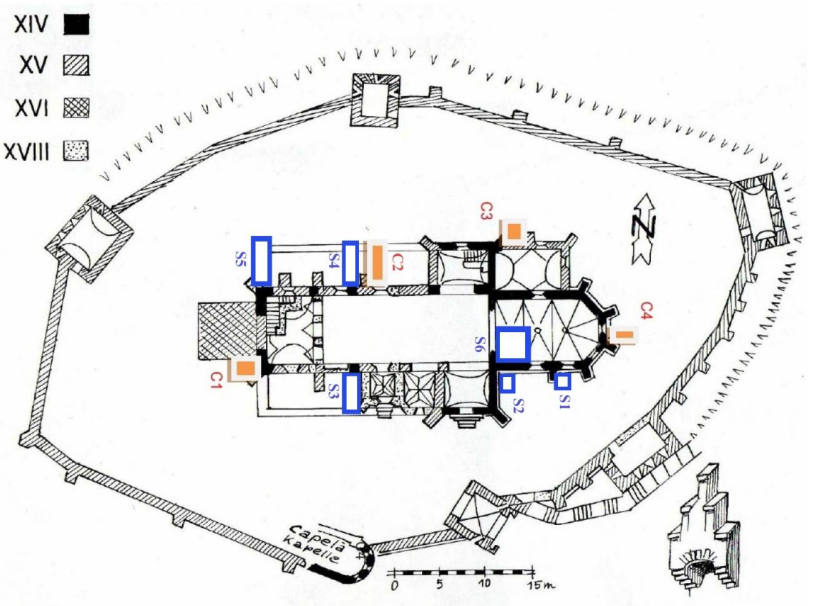
Fabini, Hermann, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, 2012.

Horvath, Walter, *Siebenburgish-sachsiche Kirchenburgen baugeschichtlich untersucht und dargestellt,* Sibiu, 1940.

Luca, Sabin Adrian, Pinter Zeno Karl, Georgescu Adrian, *Repertoriul arheologic al Județului Sibiu*, Sibiu, 2003.

Sinigalia, Tereza, „Două biserici gotice din zona Mediașului," in *Arhitectura religioasă medieval din Transilvania / Középkori egyházi építészet Erdélyben / Medieval Ecclesiastical Architecture of Transylvania,* ed. Szőcs Péter Levente, V, Satu Mare, 2012*,* p. 242.

Țiplic, Ioan Marian, *Biserica fortificată din Șaroș pe Târnavă/ jud. Sibiu. Cercetări arheologice. I*, în *StudiaUniversitatis Cibiniensis. Series Historica*, XVII, Sibiu, 2020.

Planul bisericii și a ansamblului de fortificații de la Șaroș pe Târnave. Poziționarea casetelor din 2018 (cu portocaliu) și a secțiunilor din 2021 (cu albastru).

A B

S1/2021. A- vedere generală. B – fundațiile corului și a contrafortului.

A

B

C

D

S2/2021. A – vedere generală; B- profil vest; C- detaliu privind fundația transeptului și a unei etape anterioare a corului; D – profil est.

Imagine de lucru cu S3. Adâncime - 130-140 cm.

Peretele de sud a navei actuale a bisericii.

S3/2021. Imagini de lucru și detalii surprinse în S3.

A

B

C

S3/2021. Fundația navei pe latura de sud. A- imagine în ansamblu al secțiunii; B- fundația navei cu decroș pe care stă și o coloană ce ținea de interior într-o altă etapă; C- adâncimea fundației în decroș.

Fundația navei.

Fundația contrafortului.

Contrafortul este adosat navei.

S4/2021. Detalii cu fundațiile navei și a contrafortului la finalul săpăturii. Fundația navei are un decroș ceea ce arată o a doua intervenție asupra fundației navei.

S4 a surprins fundația fostei colaterale de nord a bisericii.

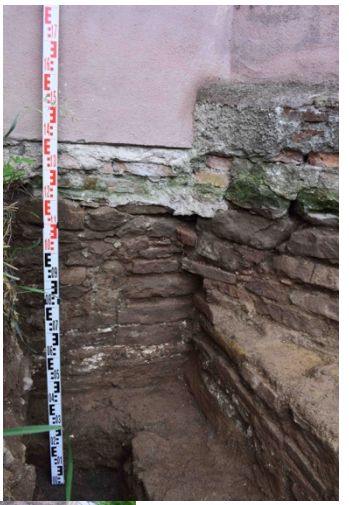
Detaliu cu fundația fostei colaterale de nord.

Detaliu cu adâncimea și situația *in situ* a fundației fostei colaterale de nord.

S4/2021. Detalii privind ruinele fostei colaterale de nord a bisericii.

S5/2021. Fundațiile colateralei de nord și a navei se țes. De asemenea elevațiile contrafortului și a navei. Elevația contrafortului este așezată peste fundația fostei colaterale de nord.

S6/2021. M18, mormânt de copil.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 301-328
10.2478/actatr-2025-0017

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ ȘURA MICĂ – STRADA FABRICII Campania anului 2023

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Larisa Elena Constantinescu
Lucian Blaga University of Sibiu
larisaelena.constantinescu@ulbsibiu.ro

Abstract: *The 2023 excavation campaign comprised the opening of seven trenches across the investigated area. Archaeological features were concentrated primarily in Trenches 7A, 9A, and 11, where multiple combustion-related installations—interpreted as hearth-type complexes—were documented. These features were excavated either into the yellow sterile clay substratum (e.g., CX15, CX16, CX17) or into an overlying black cultural deposit (CX18–CX22). Morphologically, several hearths exhibited a marginal ring of vitrified or heavily burnt clay (CX19, CX20), whereas others presented simple earthen limits; notably, CX16 preserved a stone-built rim (gardină), suggesting a more substantial structural arrangement.*

The associated archaeological assemblage consisted predominantly of Roman-period ceramic fragments, with sporadic prehistoric sherds retrieved from secondary or disturbed contexts. Additional artefacts recovered from CX16 included an iron knife blade and a spindle whorl, indicating domestic activities within the excavated area.

By contrast, Trenches 1A, 3A, 5A, and 12 yielded no significant archaeological features or stratified cultural deposits. These units were characterized by a thin humic layer containing sparse ceramic fragments directly overlying sterile clay.

In Trench 7A, two hearths (CX16 and CX17) were investigated to a depth of approximately 0.36 m; both contained charcoal, burnt clay fragments, ash lenses, faunal remains, ceramic sherds, and iron artefacts. Trench 9A produced CX15, a hearth of comparable typology but with a more limited artefactual inventory. Trench 11 proved to be the most archaeologically productive area, yielding five in situ hearths (CX18–CX22), some cut deeply into the geological substrate (up to 0.90 m). These installations displayed burnt clay linings, charcoal accumulations, faunal remains, and Roman ceramic material, supporting the interpretation of a structured habitation zone characterized by repeated combustion-related activity.

Keywords: *Șura Mică, Transylvania, preventive archaeology, Roman settlement*

Autorizație: nr. 685/06.12.2021
Perioada de desfășurare: 13 martie 2023-31 martie 2023
Colectiv: Prof. univ. Dr. habil. Ioan Marin Țiplic (responsabil științific), dr. Adrian Nicolae Șovrea (membru colectiv de cercetare).

Introducere

Cercetarea preventivă din situl numit Șura Mică - Strada Fabricii, sit aflat pe teritoriul unei foste ferme de porcine, s-a realizat ca urmare a unui diagnostic arheologic care a arătat că în partea de sud a imobilului există artefacte arheologice din preistorie și epoca romană. Din preistorie sunt prezente puține fragmente ceramice din perioada neolitică (culturile Turdaș, Petrești, Precucuteni), din epoca bronzului cultura Wietenberg și din perioada dacică.
Șura Mică se află la 9-10 km nord-vest de Sibiu și la 6 km sud de Ocna Sibiului. Civilizațiile preistorice, dacice și apoi romane au fost interesate de exploatarea zăcăminte de sare de la Ocna Sibiului prin urmare numeroase așezări se află în împrejurimile acestui zăcământ. Dumitru Popa semnalează existența a două vicus-uri pe teritoriul acestei localități: unul aflat la nord de sat, celălalt sub localitatea de astăzi. Prima atestare în documente a localității este la 1323 când Ioan parohul de Șura Mică este menționat într-o vânzare a unor părți dintr-o moșie de lângă satul Ungurei/Sebeș. Biserica luterană este monument istoric, datată în secolul al XIII-lea.
Cercetarea arheologică întreprinsă a surprins marginea unei așezări romane necartate în repertoriile arheologice existente. O mare parte din suprafața imobilului este ocupată sau a fost ocupată de clădiri sau de alte construcții ce au afectat situl. Avem în partea de nord a zonei C grajdurile fermei de porcine și în vest bazine din beton. Teritoriul este delimitat de un gard la est și la sud. Înspre sud, dincolo de gard este un drum de acces și apoi o vale. Șura Mică este o localitate din județul Sibiu, care alături de Rusciori formează comuna Șura Mică. Localitatea este traversată de drumul județean DJ106B care se intersectează cu autostrada A1 și cu drumul național DN7H spre Sibiu. DJ106B continuă spre nord spre Ocna Sibiului.
La sud de localitatea curge valea Rusciorului, care se varsă în Pârâul Strâmb, afluent al râului Cibin. Cercetarea arheologică s-a făcut în ceea ce ar fi lunca acestui pârâu și parțial pe prima terasa a acestuia, unde nu sunt clădiri și a permis acțiunea arheologică.

Context arheologic

Pe teritoriul localității, în mai multe puncte, au fost semnalate urme arheologic din preistorie și perioada romană. În punctul *Căile Galbene*, lângă pădurea Butălău, s-a constatat existența unor așezări neolitice: cultura Turdaș, cultura Petrești pictată și Precucuteni. În punctul Râșloane este o altă așezare neolitică, dar au fost descoperite și artefacte din perioada dacică, romană și din secolul IV. În punctul *Cimitirul Săsesc* a fost cercetat un sit atribuit culturii eneolitice Petrești. În punctul Kepchen se află o așezare Coțofeni. Din punctul Vechiul Burg provine un topor-ciocan de aramă datat la sfârșitul eneoliticului. La vest de punctul Vechiul Burg există o așezare din epoca bronzului, cultura Wietenberg, dar și din Halstatt. Cultura Wietenberg este semnalată în vatra satului, lângă

școala generală și cimitirul săsesc. În punctul Râpa din Panta Dealului (Holdengraben) au fost găsite fragmente ceramice din epoca bronzului și o râșniță din perioada dacică. O așezare dacică este la Râpa Resch (Reschgraben). Din perioada romană sunt semnalate două vicus-uri, unul la nord de sat, la poalele unui deal, iar altul sub localitatea de astăzi. Lângă sat este semnalat drumul roman spre Miercurea Sibiului. Tot în punctul Reschgraben este semnalată o Cetățea, însă necercetată arheologic. În centrul localității este o biserică luterană, monument istoric, datată în secolul al XIII-lea.

Istoricul cercetării

În prima campanie cercetarea a început la data de 18.10.2021 și s-a încheiat pe 10.02.2022. Cercetarea s-a făcut atât mecanizat cât și manual. Planul de cercetare a vizat acoperirea cât mai mult a suprafeței așa încât s-a optat pentru două metode: a) secțiuni lungi (dimensiunile sunt diferite), și late de 120 cm); b) deschideri de suprafețe în partea de nord a sectorului C, înspre grajduri, unde diagnosticul a arătat existența unor artefacte arheologice; c) casete pentru investigații suplimentare unde au apărut artefacte. Trasarea secțiunilor s-a făcut în special în partea dinspre sud a suprafeței cercetate unde sondajele au arătat că nu există context arheologic. Astfel aceste secțiuni urmau să secționeze suprafața cât mai mult, fără a distruge contextul arheologic și dacă ar apărea artefacte arheologice să se poate interveni prin deschiderea de casete sau suprafețe. Casete au fost deschise unde au apărut aglomerații de artefacte arheologice. Acestea au fost de diferite dimensiuni după caz, pentru investigații suplimentare și colectarea de date. Suprafețele au fost deschise în special în zonele unde după sondajul arheologic au apărut artefacte arheologice preistorice și romane, în partea de nord a suprafeței cercetate, înspre grajduri.

Pl. 1. Șura Mică – ortofotoplan cu unitățile arheologice realizate în 2021-2022.

A doua campanie a început la 13.03.2023 prin deschiderea Suprafeței 9A. Înspre profilul de nord a ieșit complexul CX15. Acesta a fost delimitat. A doua zi în 14.03.2023 au fost deschise Suprafețele 7A și 5A. În Suprafața 7A au ieșit două complexe, CX16 și CX17. Acestea au fost delimitate. În Suprafața 5A nu au fost urme arheologice. În 17.03.2023 a fost deschisă Suprafața 3A. Nu au ieșit nici în această suprafață materiale arheologice. În aceeași zi s-a început adâncirea în Suprafața 11 unde au fost identificate 5 complexe de tip vatră. Acestea au fost

delimitate. La data de 18.03.2023 a fost deschisă Suprafața 12 unde nu a ieșit material arheologic. În aceeași zi s-a lucrat și la Suprafața 1A. Aici în stratul de cultură au ieșit câteva fragmente arheologice aflate sporadic în nivel. În următoarele zile până la 31.03.2023 au fost cercetate complexele din Suprafețele 9A, 7A și 11.

Pl. 2. Șura Mică – ortofotoplan cu unitățile arheologice realizate în 2023.

Tabel coordonate STEREO 70 pentru unitățile arheologice realizate în 2023:

S1A	481227.9	427128.7	S5A	481207.8	427148.1	S9A	481228.27	427119.7
	481224.37	427137.7		481206.9	427155.7		481226.3	427126.9
	481218.1	427135.6		481162.78	427143.88		481170.1	427111.4
	481220.87	427126.53		481163.6	427136.8		481171.4	427105.6
S3A	481192.41	427162.93	S7A	481212.7	427134.8	S11	481260.29	427184.87
	481191.71	427168.73		481210.0	427142.2		481258.41	427196.74
	481157.51	427162.53		481165.5	427130.4		481250.42	427194.05
	481159.41	427156.13		481167.5	427122.4		481252.67	427182.94
S12	481250.02	427166.26						
	481254.31	427142.82						
	481265.64	427144.8						
	481262.13	427169.59						

Stratigrafia generală a secțiunilor din campania 2023

***Suprafața 1A*.** Dimensiuni: 9.40x14.70m. Adâncirea s-a făcut cu excavatorul. Această suprafața a fost trasată în prelungirea de vest a Suprafeței 1 și s-a urmărit dacă există continuitate a materialului arheologic ce a ieșit în campania anterioară în Suprafața 1, Suprafața 7 și Suprafața 9 (unde era CX11). Însă Suprafața 1A a arătat urme slabe de materiale arheologice. Câteva fragmente ceramice au fost găsite înspre profilul de nord. În rest, suprafața nu a prezentat materiale arheologice. Adâncirea s-a făcut până la steril arheologic, o argilă galbenă.

Profilul de nord este format din stratul vegetal (1), urmat de un strat de pământ negru cu fragmente ceramice (5), apoi un strat de pământ negru curat (2) și sterilul arheologic (o argilă galbenă) (3).

Profilul de sud este format din stratul vegetal (1), urmat de un strat din pământ negru cu urme slabe de fragmente ceramice (4), apoi un strat de pământ negru curat (2) și sterilul arheologic (3).
Profilul de vest este format din stratul vegetal (1) urmat de un strat împărțit în două zone fiind format din pământ negru cu urme slabe de fragmente ceramice înspre sud (4) și pământ cu mai multe urme de fragmente ceramice înspre nord (5).
Suprafața 1A nu a prezentat urme arheologice decât înspre profilul de nord unde în stratul de sub vegetal era un strat arheologic care conținea fragmente ceramice fără a prezenta însă o densitate pentru a trece la intervenția manuală. Fragmentele erau amestecate în stratul de cultură cu pământ negru.
Suprafața 3A. Dimensiuni: 6.30x49.70 m. Suprafața 3A este de fapt martorul dintre Secțiunile S2 și S3. Cercetarea Suprafeței 3A confirmă rezultatele din secțiunile S2 și S3 anume lipsa materialului arheologic. Profilul de sud a acestei suprafețe prezintă trei straturi: primul este cel vegetal (1), urmat de un pământ negru curat (3) și sterilul arheologic (4).
Suprafața 5A. Dimensiuni: 6.20x52.30m. Suprafața 5A a fost martorul dintre secțiunile S4 și S5. Îndepărtarea acestuia a urmărit dacă se confirmă rezultatele din secțiunile S4 și S5 anume lipsa materialului arheologic în această parte a arealului cercetat. În urma cercetării se confirmă faptul că nu există material arheologic. Profilul de nord este format dintr-o depunere de pământ rezultată în urma săpăturilor din 2021-2022 (5), sub care a fost stratul vegetal (1), urmat de un strat format din pământ negru curat (3) și apoi sterilul arheologic, o argilă galbenă (4). Profilul de sud prezintă trei straturi: primul este cel vegetal (1), urmat de un pământ negru curat (3) și sterilul arheologic (4).
Suprafața 7A. Dimensiuni: 6.50x49.40m. Suprafața 7A a fost martorul dintre secțiunile S6 și S7. Îndepărtarea acestui martor a avut ca obiectiv lămurirea situației între cele două secțiuni. În urma cercetării s-au conturat două complexe, *CX16 și CX17*. Ambele sunt vetre. Asupra lor s-a intervenit manual. Profilul de nord a Suprafeței 7A este compus din pământul rezultat în urma săpăturilor din perioada 2021-2022 (5), sub care se afla stratul vegetal (1). Următoarele straturi sunt din pământ negru cu urme slabe de materiale arheologice (2), de pământ negru curat (3) și sterilul arheologic, o argilă galbenă (4). Profilul de sud prezintă trei straturi simple lipsite de materiale arheologice: vegetal (1), pământ negru curat (3) și argila galbenă, steril arheologic (4).
CX16. Complexul se află în partea de nord a Suprafeței 7A la aproximativ 2 m de profilul de nord. Stratul în care a ieșit acest complex nu prezintă artefacte arheologice semnificative fiind slab în materiale arheologice. Cercetarea acestui complex a arătat existența unei vetre, care în urma adâncirii a arătat că era formată din pietre și lut ars care făceau marginea acesteia. Partea superioară a vetrei a fost identificată la -83 cm față de nivelul actual de călcare. Fiindcă alte materiale nu au ieșit în apropierea acestui complex în jurul acestuia ne-am adâncit până la sterilul arheologic aflat la -100-110 cm adâncime față de nivelul actual de călcare în partea de nord a Suprafeței 7A. Terenul are valori de adâncime diferit între nivelul de călcare actual și sterilul arheologic între partea de nord față de partea de sud a Suprafeței 7A. Complexul s-a conturat într-un strat de cultură aflat sub cel vegetal (1) și compus din pământ negru cu urme slabe de material

arheologic (2), așa cum se poate observa în stratigrafia profilului de nord a Suprafeței 7A.
Complexul a fost observat prin aglomerare de lut ars de culoare roșiatică, urme de cărbune și fragmente ceramice. Complexul a fost delimitat, după care s-a început adâncirea. Cercetarea a arătat că vatra a fost marcată cu pietre de dimensiuni medii ce formau în partea de sud și de est marginea acestei vetre. Vatra conținea pământ cu mult cărbune, cenușă, lut ars, fragmente ceramice, bucăți de fier, un artefact din fier (cuțit sau vârf de săgeată), două fusaiole. De asemenea se putea observa cenușă. Vatra a străpuns și argila galbenă. De la partea superioară a vetrei aflată la -73 cm NCA[1] până la fundul acesteia aflat la -143 cm NCA ne-am adâncite 60 cm. *CX17*. Complexul este de asemenea o vatră. Acesta a fost observată în stratul de argilă galbenă, fiind format din pământ negru cu bucăți de cărbune, urme de cenușă, bucățele de lut ars, fragmente ceramice. Complexul a fost conturat și a urmat adâncirea. Vatra s-a dovedit a fi adâncă fiind săpată în argila galbenă. Nivelul superior al vetrei se afla la -107 cm NCA, iar fundul acesteia la -141 cm NCA. Materialul arheologic rezultat au fost fragmente ceramice. Marginea vetrei nu a fost din piatră sau dintr-o scoarță de lut ars, ci conturul aproape rotund săpat în argila galbenă.
***Suprafața 9A*.** Dimensiuni: 5.10x54m. Suprafața 9A este martorul dintre secțiunile S8 și S9. Îndepărtarea acestui martor a urmărit lămurirea situației arheologice în partea de vest a arealului cercetat. Strat de cultură arheologică este doar în partea de nord a Suprafeței 9A compus din fragmente ceramice, care nu era îndesite ci răspândite în statul de cultură, dar s-a conturat și un complex, CX15, ce este o vatră.
Profilul de nord al Suprafeței 9A este compus din stratul vegetal (1), sub care se află un strat compus din două părți, una înspre est fiind formată din pământ negru curat (2) și a doua înspre vest din pământ cu urme slabe de material arheologic (4). Sub acestea vine sterilul arheologic, o argilă galbenă (3). Profilul de sud este compus din trei straturi simple: vegetal (1), pământ negru curat (2) și steril arheologic, o argilă galbenă (3).
CX15. Complexul s-a conturat în argila galbenă fiind format din pământ negru cu urme de cărbune, pigment de lut ars și fragmente ceramice. Partea superioară a vetrei se afla la -107 cm NCA, iar fundul acesteia la -123 cm NCA.
***Suprafața 11*.** Dimensiuni: 10.60x14 m. Suprafața 11 a fost trasată la nord de Suprafața 6 din perioada 2021-2022. La sud între cele două suprafețe a fost lăsat un martor de 1 m. La vest, Suprafața 11 este delimitată de bordură din beton ce ținea de fostele grajduri. Între această bordură și Suprafața 11 a fost lăsat un martor lat de 1 m.
După îndepărtarea vegetalului s-a început intervenția în următorul strat. La 70 cm NCA s-au conturat 5 complexe arheologice: CX18, CX19, CX20, CX21, CX22. Profilele prezintă următoarea situația. Profilul de est este format din stratul vegetal (1), urmat de o umplutură de pământ cu pietriș (2), sub care se află un strat de pământ negru afânat (3). Următorul strat este unul ce conține material arheologic, fiind un pământ negru cu fragmente ceramice (4). În profilul de est se conturează complexul CX18.

[1] NCA = nivelul de călcare actual.

Profilul de vest este compus dintr-un strat vegetal (1), urmat de un pământ negru afânat cu multă piatră (8) aflat în stratul de pământ negru afânat (3). Sub acest strat este stratul cu materiale arheologice unde se poate observa două situații: în zona complexului CX21 și în preajma sa înspre nord stratul de pământ negru conține fragmente ceramice mai îndesite (4) decât înspre nordul și sudul suprafeței, fiind un pământ negru cu fragmente ceramice aflate în strat împrăștiate (10). În profilul de vest a fost surprins complexul CX21.
Profilul de sud este format din 4 straturi: cel vegetal (1), un nivel de pământ negru afânat cu multă piatră (8), un nivel de pământ negru afânat (3) și un strat cu material arheologice format din fragmente ceramice aflate împrăștiate în strat (10).
CX18. Complexul a fost observat datorită unei aglomerări de ceramică și a prezenței urmelor de cărbune și lut ars roșiatic. S-a presupus existența unei vetre pentru care complexul a fost delimitat. S-a trecut la adâncire manuală. În urma adâncirii s-a conturat partea de vest a vetrei prin prezența unei scoarțe din lut ars și a unor pietre ce alcătuiau marginea de vest a vetrei. Restul vetrei intră în profilul de est. În jurul vetrei, în ceea ce a fost cuprins în Suprafața 11 pământul era cu cărbune, fragmente ceramice și pigment de lut ars roșiatic. Materialul arheologic este alcătuit din artefacte de tip fragmente ceramice. Adâncirea s-a făcut până la -106 cm NCA, în timp ce în complex ne-am adâncit -36 cm, unde a reieșit un pământ negru cu foarte urme slabe de pigment roșiatic. CX 18 arată un profil format din pământ negru cu lut ars, cu piatră și fragmente ceramice, dar și urme de cărbune (5), urmat de un strat de pământ negru cu rar pigment de lut ars (6).
CX19. Complexul a fost observat datorită unei aglomerări de bucăți de lut ars roșiatice și de urme de cărbune. Acesta a fost delimitat având un contur oval de aproximativ 1x1 m. Adâncirea s-a făcut manual, iar la -16 cm a fost observată scoarța din lut ars ce forma marginea unei vetre. Din această cauză zona de cercetare a complexului a fost prelungit pentru a avea o viziune clară asupra vetrei. În jurul vetrei este pământ negru curat. Fundul acestei vetre a ieșit la -160 cm NCA, în timp ce în complex ne-am adâncit -90 cm de la suprafața vetrei din momentul descoperirii acesteia. Materialul arheologic rezultat sunt fragmente ceramice.
CX20. Complexul a fost observat datorită unei aglomerări de bucăți de lut ars roșiatic cu urme de cărbune, ca în cazul complexului CX19. Acesta a fost delimitat după care a început adâncirea. După o adâncire de -34 cm s-a conturat scoarța de lut ars ce constituia marginea unei vetre. Deoarece în partea de vest scoarța s-a dovedit a fi mai lată a fost trasată o casetă lungă de 1 m pentru a surprinde întreaga margine de vest a vetrei și pentru a observa ce fel de pământ se afla în jurul vetrei; pământul este unul negru fără material arheologic. În urma acestei prelungiri s-a conturat întreaga vatră.
Adâncirea până la fundul vetrei a fost de -160 cm, iar de la suprafața vetrei din momentul descoperirii acesteia în stratul de cultură adâncirea a fost de -90 cm. La adâncimea de -80 cm față de partea superioară a vetrei din stratul de cultură a ieșit fundul vetrei care era din pământ galben cu bucăți de lut ars. Materialul arheologic rezultat erau fragmente ceramice.
CX21. Complexul a fost surprins lângă profilul de vest. A fost observat datorită unei aglomerări de cărbune, pigment de lut ars și fragmente

ceramice. Adâncirea s-a făcut manual și doar după -10 cm s-a ajuns la un pământ negru curat. Materialul arheologic rezultat au fost fragmente ceramice. Fundul complexului CX21 este la -80 cm NCA.
Profilul lui CX21 este format din pământ negru cu lut ars, piatră, fragmente ceramice și urme de cărbune (9) aflat în stratul de pământ negru cu fragmente ceramice îndesite (4) al profilului de vest al Suprafeței 11; profilul lui CX21 mai arată un strat de pământ negru cu pigment rar de lut ars (6) ce se termină în pământ negru curat.
CX22. Complexul a fost surprins în colțul de S-V a Suprafeței 11, mare parte a acestuia intrând în profilele de vest și de sud a suprafeței. A fost observat datorită unei aglomerări de lut ars roșiatic și a prezenței cărbunelui. Nu s-a mai intervenit manual, suprafața surprinsă in situ fiind prea mică.
Suprafața 12. Dimensiuni: 14.40x24 cm. Suprafața 12 a fost trasată pentru a avea o imagine asupra unei zone aflată între două margini de beton ce țineau de două bazine colectoare ale fostelor grajduri. Suprafața nu a suferit intervenții în adâncime din timpul lucrărilor la grajduri. Adâncirea s-a făcut până la -100 cm NCA până la un pământ negru lutos. Nu au fost observat nici un strat arheologic și nici material arheologic. Pentru a avea o imagine clară a straturilor din Suprafața 12 ne-am adâncit până la argila roșiatică, atât la profilul de vest cât și cel de est.

Concluzii
Consultând repertoriile arheologice ale județului putem constata că pe teritoriul localității Șura Mică sunt semnalate numeroase situri și descoperiri izolate, unele dintre ele (un sit eneolitic Petrești în cimitirul săsesc, o așezare din epoca bronzului - Wietenberg continuată cu una din Ha, în grădina parohiei sau pe platou; o așezare de epoca bronzului - Wietenberg, în vatra satului, lângă școala generală și cimitirul săsesc; urne Hallstat, la NE de așezarea Wietenberg) în relativa apropiere a terenului ce a făcut obiectul diagnosticului. Cartografia istorică, hărțile militare şi civile întocmite de-a lungul timpului nu consemnează existența unor construcții sau altor amenajări, până la momentul construirii fermei zootehnice la începutul anilor 70 ai secolului al XX-lea.
La momentul începerii cercetării, terenul aferent zonei C era ocupat de pășune, zona B de hale, bazine, șape de beton, iar zona A de o baltă și livadă. Cercetarea arheologică preventivă a localizat în zona C: 14 (paisprezece) complexe arheologice (Cx1-14), un mormânt de inhumație (M1) și materiale arheologice (ceramică, podoabe – fibule (3), arme – vârfuri de săgeți (2)) aparținând La Tène-ului mijlociu și târziu și epocii romane, deci atribuibile cronologic secolelor III î. Hr. (BC)- II p. Hr. (AD). Toate aceste complexe arheologice au fost documentate grafic și fotografic și au fost colectate toate materialele arheologice rezultate. În campania 2021-2022 au fost realizate 14 secțiuni (S1-S14), 10 suprafețe (Suprafața 1 -10) și 5 casete (C1-C5) (vezi pl. 1) iar în campania 2023 au fost realizate 5 secțiuni (S1A, S3A, S5A, S7A și S9A) și 2 suprafețe (Suprafața 11 și Suprafața 12), însumând un total de 4828,65 mp cercetați arheologic dintr-un total de cca. 8000 mp din zona C cca. 1500 de mp sunt acoperiți de trei bazine de

colectare a dejecțiilor de la fostele grajduri și de un bazin utilizat pentru filtrarea apei.
În campania din anul 2023 au fost deschise 7 suprafețe. Dintre acestea în Suprafețele 7A, 9A și 11 au fost surprinse complexe de tipul vetre, acestea fiind săpate în argila galbenă (CX15, CX16, CX17) sau într-un strat de pământ negru (CX18-CX22). Dacă unele dintre vetre au avut marginea dintr-o scoarță de lut ars (CX19, CX20), altele au fost simple, cu marginea din pământul în care au fost săpate, iar alta a avut o gardină (CX16). Materialul arheologic este format din fragmente ceramice romane, iar în unele cazuri în pământul răscolit al vetrelor au ieșit și fragmente ceramice preistorice. Alte tipuri de artefact au fost găsite în CX16: o lamă de cuțit, fusaiolă.
Suprafața 1A nu a prezent urme arheologice semnificative și nu s-au conturat complexe. Profilul de nord prezintă sub stratul vegetal un nivel cu slabe urme de fragmente ceramice. Profilele de sud și de vest arată de asemenea că sub stratul vegetal este un nivel cu pământ negru ce conține slabe urme de fragmente ceramice. La Suprafața 3A petele negre ce se observă în imagini pe fundul suprafeței fac parte din stratul geologic și nu prezintă urme arheologice, ca de altfel și la celelalte suprafețe (1A, 5A, 9A). Profilul de sud arată trei straturi geologice: vegetal, pământ negru fără material arheologic și argilă galbenă. Ca și în cazul Suprafeței 3A, Suprafața 5A nu prezintă urme arheologice și nu are strat de cultură arheologică. În schimb situația este diferită în Suprafața 7A. Adâncirea a dezvelit existența a două complexe, CX16 și CX17, însă fără un strat de cultură semnificat, nivelul la care a apărut CX16 fiind slab în material arheologic și au fost observate câteva fragmente ceramice, doar în preajma complexelor. Cele două complexe au apărut înspre profilul de nord, restul suprafeței nu prezintă urme arheologice.
CX16/Suprafața 7A este un complex tip vatră. Acesta a fost marcat și protejat, iar în jurul acestuia fiindcă nu au fost alte urme arheologice până la sterilul arheologic. În complex ne-am adâncit treptat fiind luate observații prin fotografiere și desene la fiecare nivel. Vatra conținea lut ars, bucăți de cărbune, urme de cenușă, oase de animale, fragmente ceramice, obiecte din fier. În timpul demantelării au ieșit pietre ce par a alcătui o margine a vetrei (gardină), dar și fragmente ceramice și alte obiecte precum o fusaiolă. După demantelare până la nivelul restului suprafeței, care era la stratul de steril arheologic, s-au conturat pietre ce par a fi fost parte din gardina vetrei, fragmente ceramice, lut ars, bucăți de fier și cărbune. În continuare în timp ce ne adânceam în complex au ieșit fragmente ceramice, iar până la fundul complexului ne-am adâncit încă -36 cm.
CX17/Suprafața 7A este de asemenea o vatră, însă diferită de cea din CX16. Aceasta a fost observată datorită aglomerării de cărbune, urme de lut ars și fragmente ceramice. După demarcare și fotografiere s-a început adâncirea în complex. Forma ovală a vetrei nu a fost marcată de gardină sau de o scoarță de lut ars (cum a fost cazul în două complexe, CX19 și CX20, din Suprafața 11). Vatra a fost săpată în argila galbenă, adâncirea fiind de aprox. -36 cm, ca și în cazul CX16. Materialul arheologic rezultat din vatră au fost fragmente ceramice romane. În Suprafața 9A s-a observat înspre profilul de nord al suprafeței un complex, CX15. Aceasta este tot o vatră. Stratul de cultură arheologic conține doar fragmente ceramice risipite, nefiind o aglomerație de materiale arheologice. Stratul cu materiale arheologice este prezent doar în partea de nord a Suprafeței

9A în preajma CX15. Profilul de nord arată că sub stratul vegetal vine un strat de pământ negru cu urme slabe de materiale arheologice și apoi sterilul arheologic. Profilul de sud arată trei straturi geologice: vegetal, pământ negru curat și argila galbenă. Adâncirea în CX15 a arătat existența unei vetre care conținea urme de cărbune, de lut ars, fragmente ceramice, oase de animale. Complexul se află în partea de nord a suprafeței. Suprafața 11 a început cu decaparea fiind stratul de vegetal cu resturi de la grajdurile dărâmate. Adâncirea în suprafață s-a oprit la -70 cm NCA, când au fost observate 5 complexe arheologice in situ. Acestea prezentau aglomerări de urme de cărbune, lut ars și fragmente ceramice.
CX18 este o vatră care conținea urme de cărbune, de lut ars, fragmente ceramice, oase de animale. Dintre observații remarcăm că vatra era compusă dintr-o margine cu scoarță de lut ars, însă a fost surprinsă doar parțial in situ, restul vetrei intră în profilul de est. CX19 este o vatră formată din lut ars roșiatic cu urme de cărbune și fragmente ceramice. Marginea vetrei este formată dintr-o scoarță de lut ars roșiatic ce se conturează până la fundul vetrei. Vatra este adâncă de -90 cm față din ceea ce putem spune că este stratul de cultură din care face parte și este la -160 cm față de nivelul actual de călcare. CX20 prezintă o situație asemănătoare cu cea a CX19 fiind o vatră cu lut ars roșiatic, urme de cărbune și fragmente ceramice. Marginea vetrei este tot o scoarță din lut ars roșiatic. În jurul complexelor pământul negru este fără material arheologic consistent. CX19 și CX20 sunt două vetre săpate adânc în stratul geologic. În complexul CX21, după ce a fost conturat și demarcat, s-a început adâncirea fiind o vatră diferită ca cele din CX19 și CX20, neavând o scoarță din lut ars. Pământul din vatră conținea urme de cărbune, bucăți de lut ars roșiatic și fragmente ceramice. Vatra nu este adâncă, fiind săpată la -80 cm față de nivelul actual și doar -10 cm față de nivelul stratului de cultură. Din CX22 a fost surprins in situ doar parțial, restul complexului intrând în profilul de sud. Nu a putut fi cercetat arheologic. Suprafața 12 a fost trasată între două bazine de beton ce țineau de grajduri. Decaparea și adâncirea a arătat lipsa unui strat cultural arheologic.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Ub - Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen.

DIR – Documente privind Istoria Românilor.

Lucrări de specialitate

Crîngaci-Ţiplic, Maria, *„Oaspeţii germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (secolele XII–XIII)*, Bucureşti, 2011.

Fabini, Hermann, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Bde. I-II, Heidelberg, Hermannstadt, 1998

Fabini, Hermann, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, 2012.

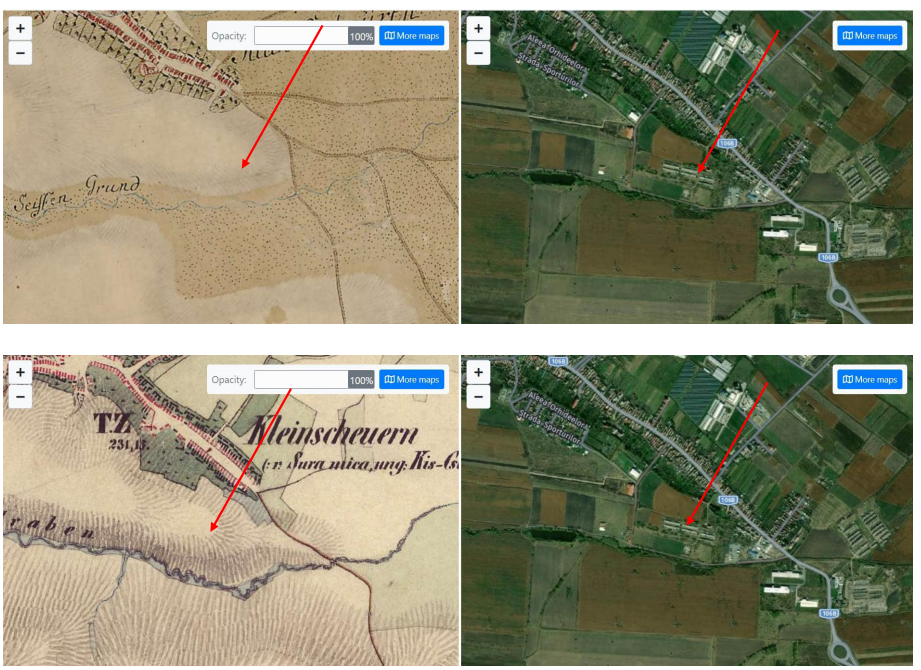
Fabriţius Dancu, Juliana - *Sachsische Kirchenburgen in Siebenburgen*, Zeitschrift Transilvania, Sibiu, 1983.

Horvath, Walter, *Siebenburgish-sachsiche Kirchenburgen baugeschichtlich untersucht und dargestellt*, Sibiu, 1940.

Luca, Sabin Adrian, Pinter Zeno Karl, Georgescu Adrian, *Repertoriul arheologic al Județului Sibiu*, Sibiu, 2003.

Pl. 3. Captură „GoogleEarth” cu suprafața privată cercetată.

Pl. 4. Șura Mică, str. Fabricii f.n. – analiză cartografică comparativă (imagine satelitară – dreapta sus și jos), respectiv *Ridicarea topografică iosefină* (*Josephinische Landesaufnahme*)

Pl. 5. Sura Mică – vedere satelitară cu marcarea celor trei zone (A, B, C)

Pl. 6. Captură „GoogleEarth”. Detaliu cu suprafața înainte de cercetare.

Pl.7. Fotografie aeriană a sectoarelor C (zona cercetată) și B (zona cu grajdurile demolate) văzute dinspre est.

A

B

C

D

E

Fig. 1. Suprafața 1A. Detaliu din timpul adâncirii (A). Suprafața nu a prezent urme arheologice semnificative (B) și nu s-au conturat complexe (B și D). Profilul de nord (C) și detaliu cu profilul de nord (E) ce prezintă sub stratul vegetal un nivel cu slabe urme de fragmente ceramice.

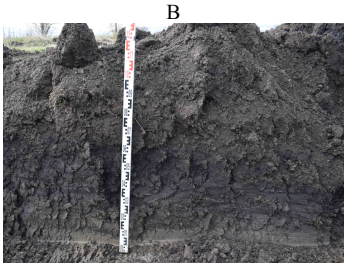
A

B

C

D

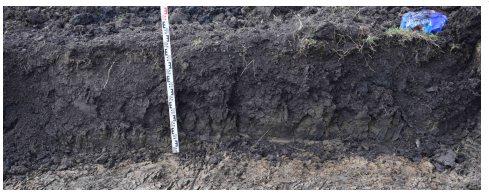
Fig. 2. Suprafața 3A. Imagini după (A) și la final (B, C). Petele negre observate în imaginile A și B fac parte din stratul geologic și nu prezintă urme arheologice. Detaliu cu profilul de sud (D) unde avem trei straturi: vegetal, pământ negru fără material arheologic și argilă galbenă.

A

B

C

Fig. 3. Suprafața 5A. Nu au fost semnalate urme arheologice. Nu este strat de cultură arheologică. Detalii din timpul decapării (A, B). Suprafața la final (A). Profilul de nord (B) și de sud (C).

Fig. 4. Suprafața 7A. Adâncirea a dezvelit existența a două complexe (CX16 și CX17), însă stratul de cultură este slab în material arheologic acesta fiind prezent doar în preajma complexelor. Cele două complexe au apărut înspre profilul de nord.

A

B

Fig. 5. Suprafața 7A. Imagine generală (A). Profilul de sud (B).

CX16/Suprafața 7A

Fig. 6. CX16/Suprafața 7A. Complexul a fost marcat și protejat, iar în jurul acestuia fiindcă nu au fost alte urme arheologice ne-am adâncit până la sterilul arheologic.

Fig. 7. CX16/Suprafața 7A. Ne-am adâncit ușor în complex (A), care este o vatră ce conținea lut ars, bucăți de cărbune, urme de cenușă, oase de animale, fragmente ceramice, obiecte din fier. Fragment ceramic *in situ* (C). În timpul demantelării au ieșit pietre ce par a alcătui o margine a vetrei, dar și fragmente ceramice și alte obiecte precum o fusaiolă (B).

Fig. 8. CX16/Suprafața 7A. După demantelare s-au conturat pietre, fragmente ceramice, lut ars, bucăți de fier, cărbune.

A B

Fig. 9. CX16/Suprafața 7A. În continuare în timp ce ne adânceam în complex au ieșit fragmente ceramice (A). Complexul la final (B).

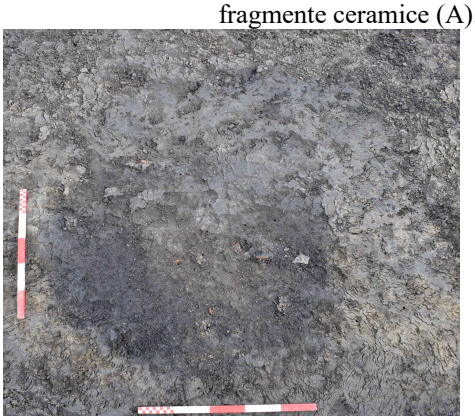
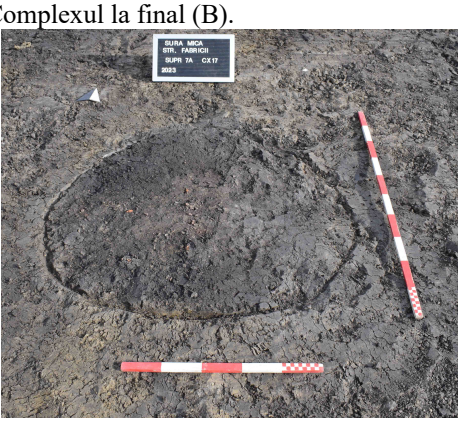

Fig. 10. CX17/Suprafața 7A. Complexul este o vatră. A fost observată datorită aglomerării de cărbune, urme de lut ars și fragmente ceramice. Aceasta a fost demarcată după care a urmat adâncirea.

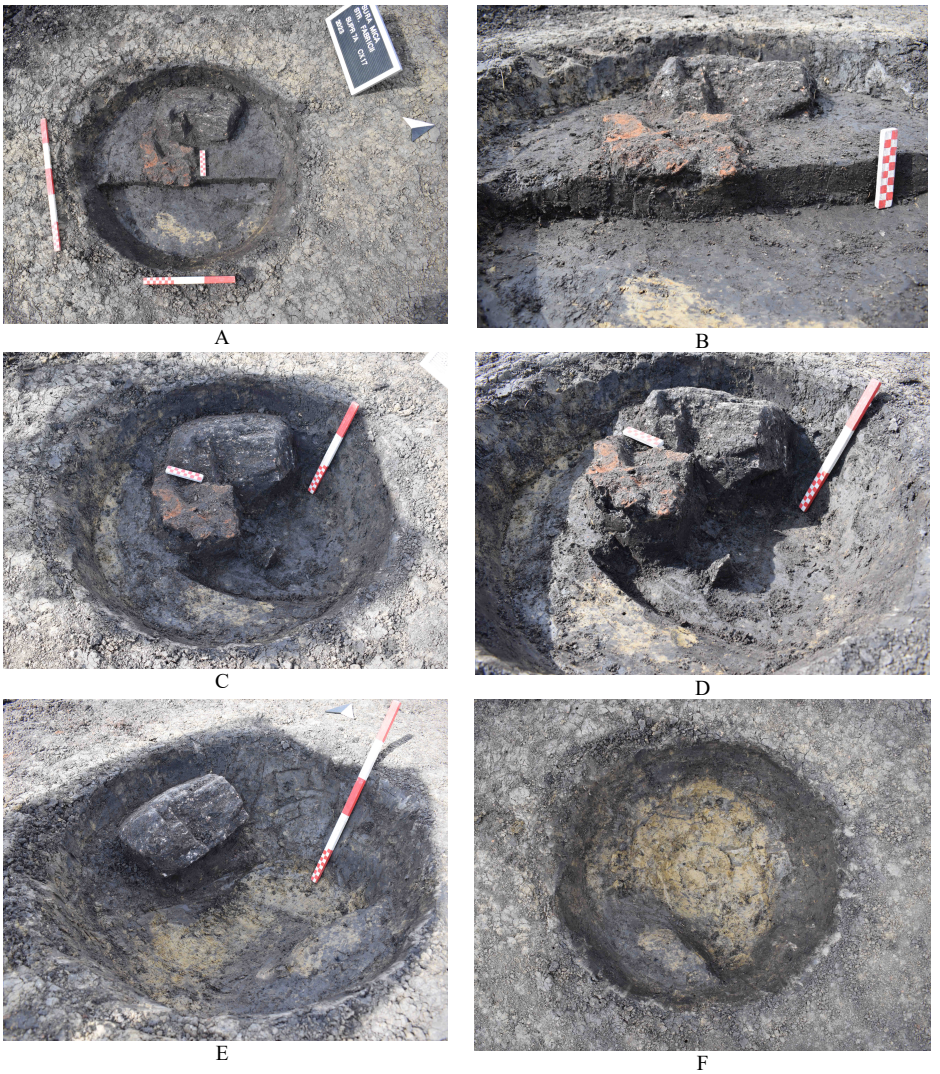

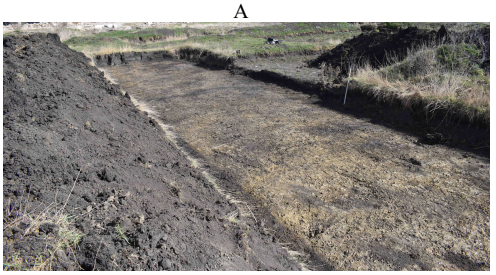
Fig. 11. CX17/Suprafața 7A. Adâncire în complex. Forma ovală a vetrei nu este marcată de gardină sau de o scoarță de lut ars, ci vatra a fost săpată în argila galbenă.

A

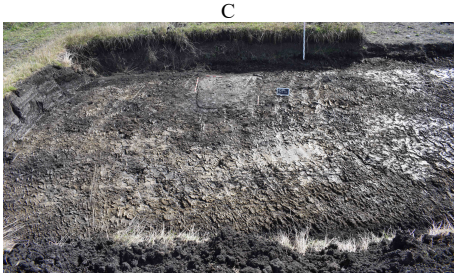
B

C

D

E

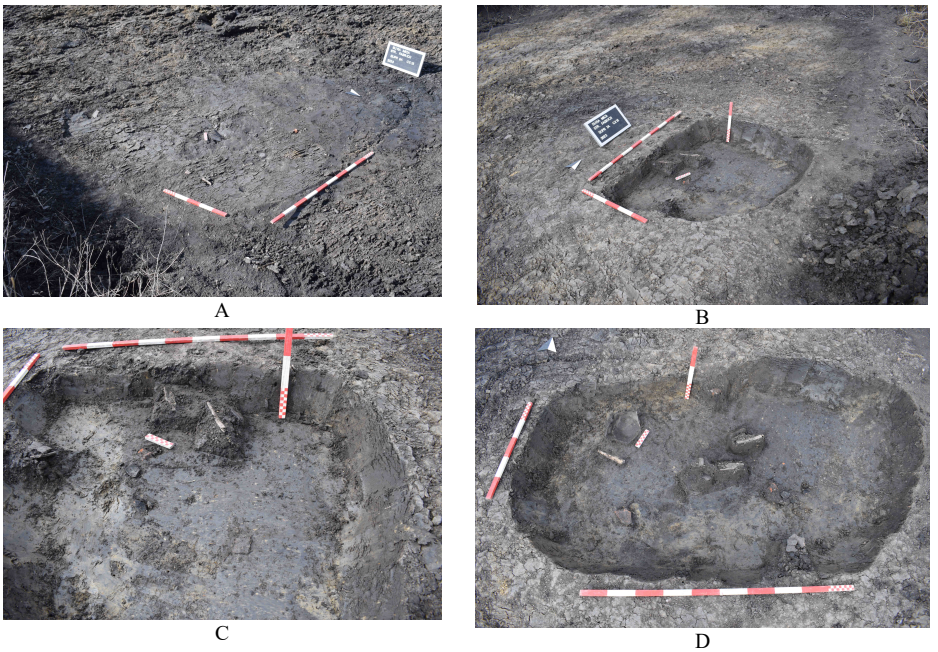

F

G

Fig. 12. Suprafața 9A. Aici s-a observat înspre profilul de nord al suprafeței un complex-CX15, o vatră (imag. D, E, F). Stratul de cultură arheologic conține doar fragmente ceramice risipite, nefiind o aglomerație de materiale arheologice și este prezent doar în partea de nord a Suprafeței 9A în preajma CX15.

A B C D

Fig. 13. CX15/Suprafața 9A. Adâncirea în CX15 a arătat existența unei vetre care conținea urme de cărbune, de lut ars, fragmente ceramice, oase de animale. Detalii de conturare (A), adâncire parțială cu surprinderea nivelului stratigrafic interior al vetrei (B, C) și atingerea fundului complexului cu păstrarea unor fragmente ceramice *in situ* (D).

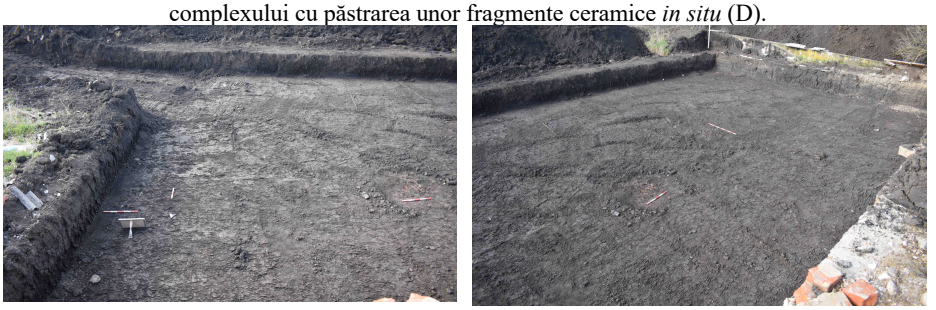

Fig. 14. Suprafața 11. S-au conturat 5 complexe cu urme de cărbune, lut ars și fragmente ceramice.

Fig. 15. CX18/Suprafața 11. Conturarea complexului, o vatră: urme de cărbune, de lut ars, fragmente ceramice, oase de animale.

Fig. 18. CX18/Suprafața 11. Detalii din prima adâncire în complex.

A B

Fig. 16. CX18/Suprafața 11. Vatra era compusă dintr-o margine cu scoarță de lut ars (A). Pare a intra în profilul de est. Complex la final (B, C).

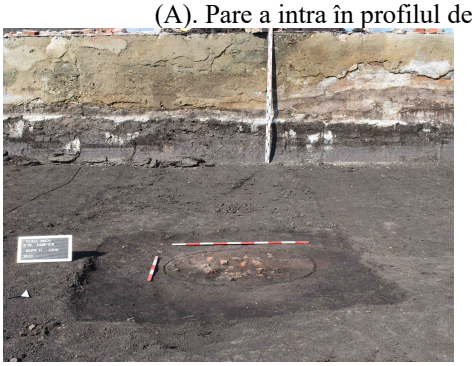

Fig. 17. CX19/Suprafața 11. Adâncire în complex. Marginea vetrei este formată dintr-o scoarță de lut ars roșiatic.

Fig. 18. CX19/Suprafața 11. Complexul la final.

Fig. 19. CX20/Suprafața 11. Adâncire în complex. Marginea vetrei este o scoarță din lut ars roșiatic.

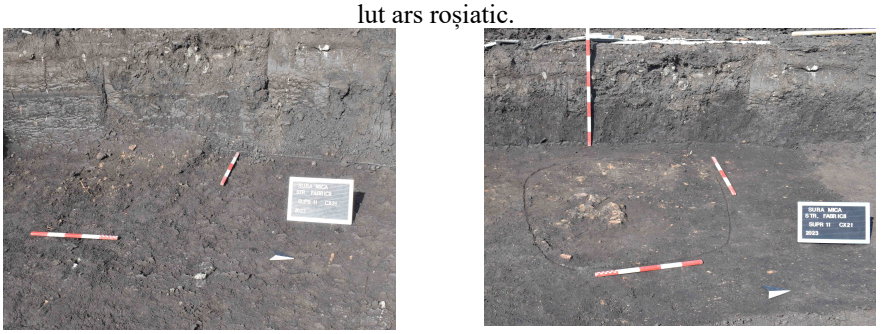

Fig. 20. CX21/Suprafața 11. Conturarea și demarcarea complexului. O nouă vatră: urme de cărbune, bucăți de lut ars roșiatic, fragmente ceramice.

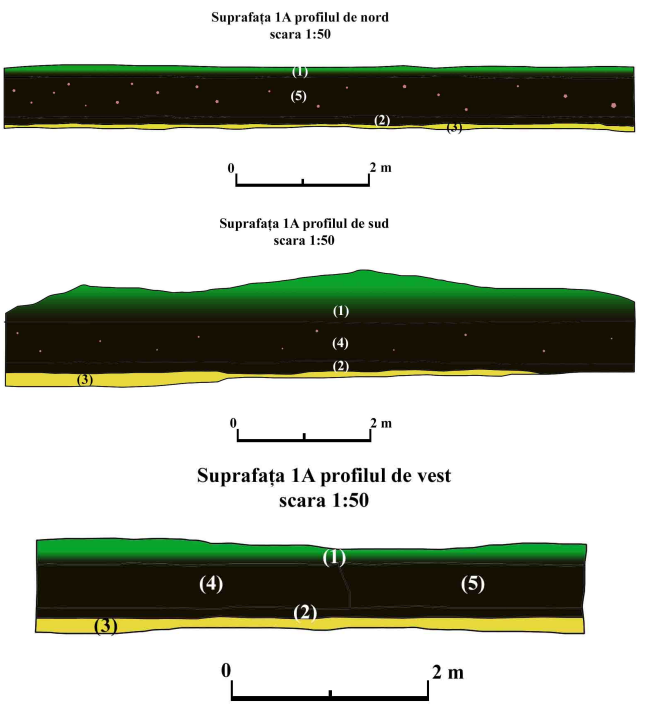

Fig. 23. Profilele de nord, de sud și de vest ale Suprafeței 1A.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru curat; (3) steril arheologic, argilă galbenă; (4) pământ negru cu urme slave de fragmente ceramice; (5) pământ negru cu fragmente ceramice dese.

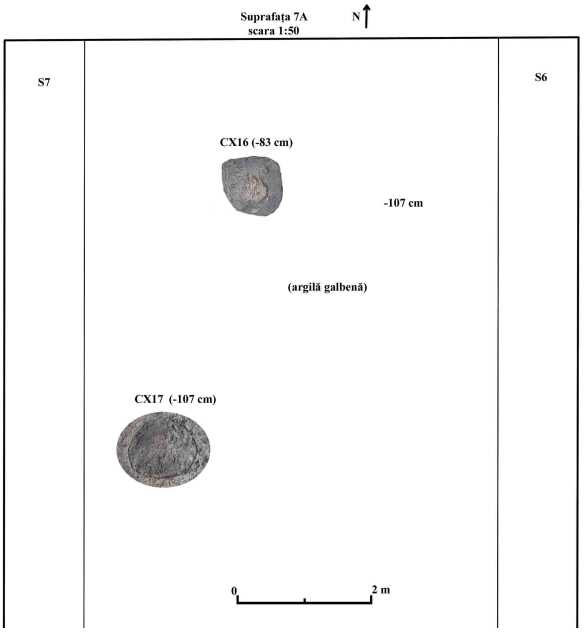

Fig. 24. Suprafața 5A. Desen în plan a celor două complexe: CX16 și CX17.

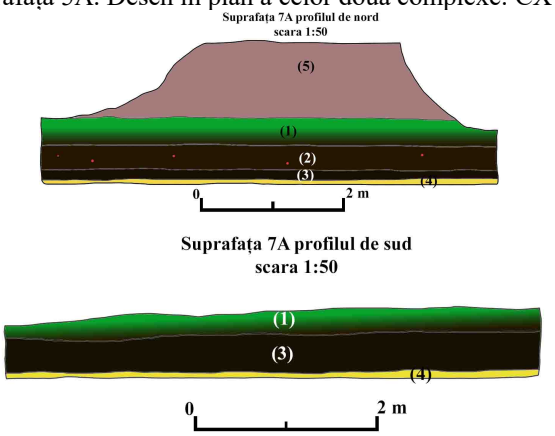

Fig. 25. Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru cu urme slabe de fragmente ceramice; (3) pământ negru curat; (4) steril arheologic, argilă galbenă; (5) pământul săpăturilor din anii 2021-2022.

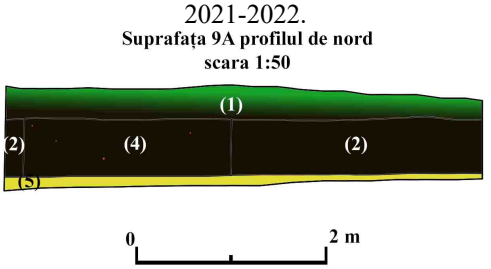

Fig. 26. Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru curat; (4) pământ negru cu urme slabe de fragmente ceramice; (5) steril arheologic, argilă galbenă.

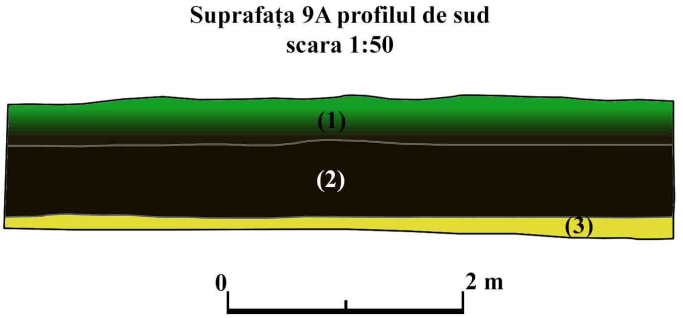

Fig. 27. Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru curat; (3) steril arheologic, argilă galbenă.

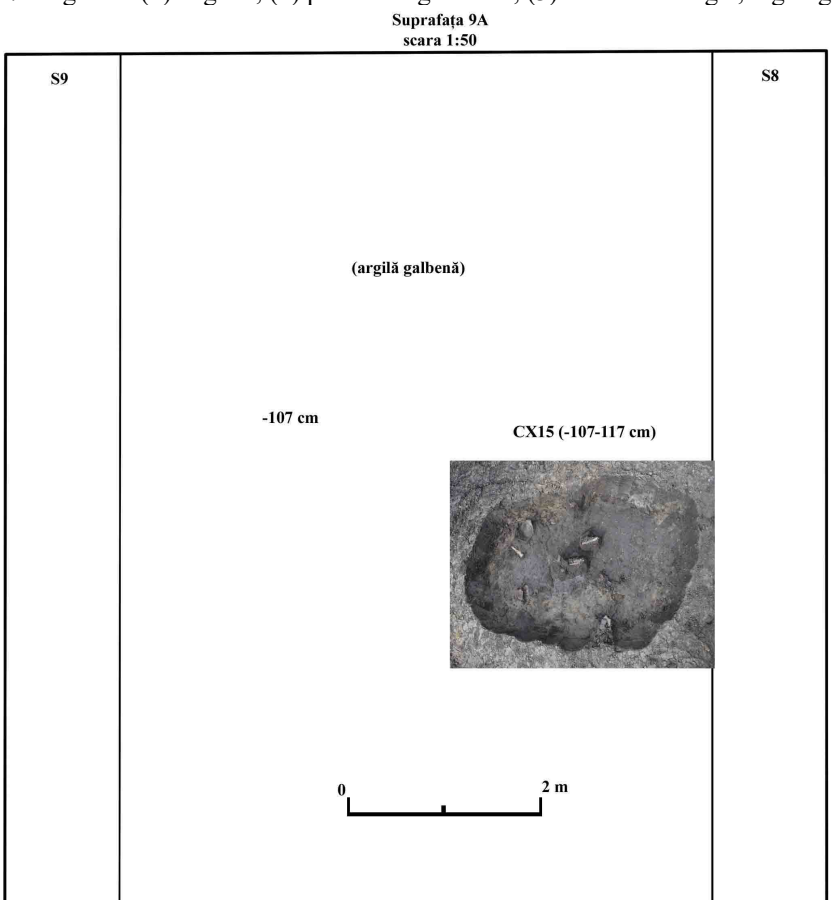

Fig. 28. Amplasarea complexului CX15 în planul Suprafeței 9A.

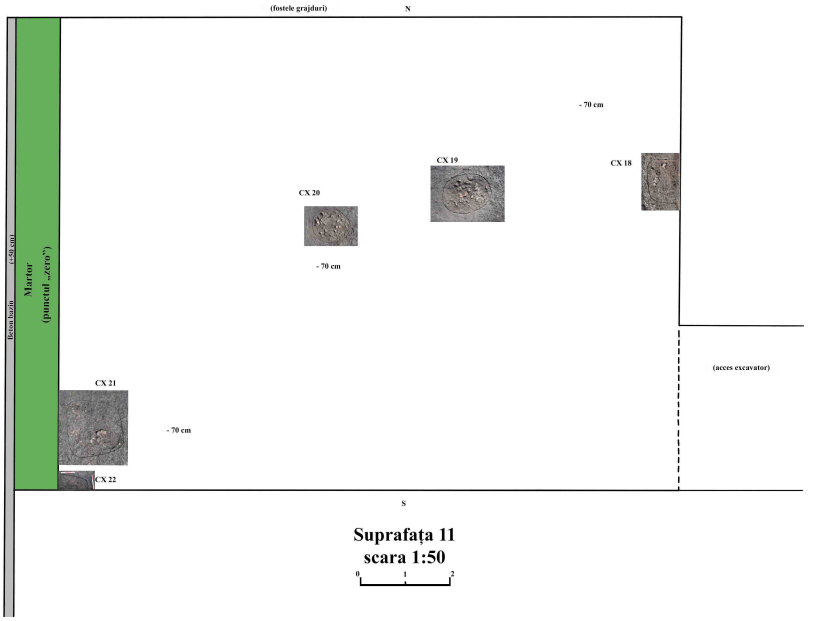

Fig. 29. Plan al Suprafeței 11 cu poziția complexelor CX18-CX22. Delimitarea complexelor în faza inițială.

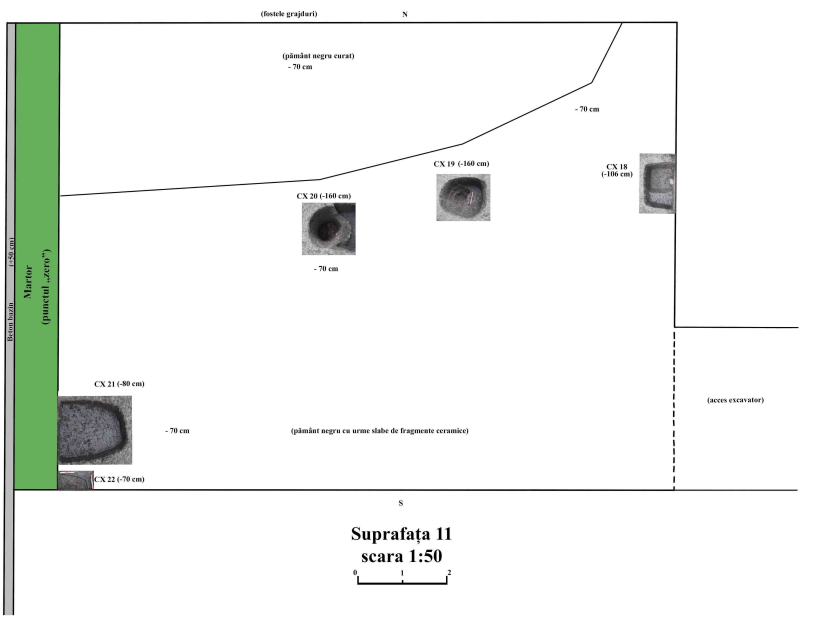

Fig. 30. Plan al Suprafeței 11 cu poziția complexelor CX18-CX22. Adâncimea complexelor în faza finală.

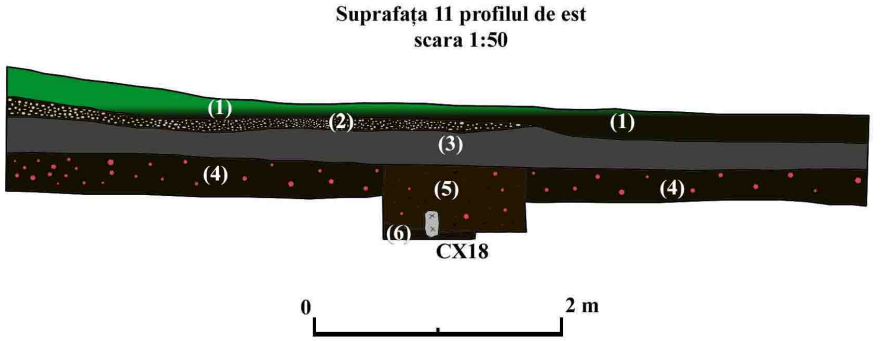

Fig. 31. Legenda: (1) vegetal; (2) pământ cu pietriș; (3) pământ negru afânat; (4) pământ negru cu fragmente ceramice îndesite; (5) CX18: pământ negru cu pigment de lut ars + piatră + fragmente ceramice + urme de cărbune; (6) pământ negru cu rar pigment de lut ars.

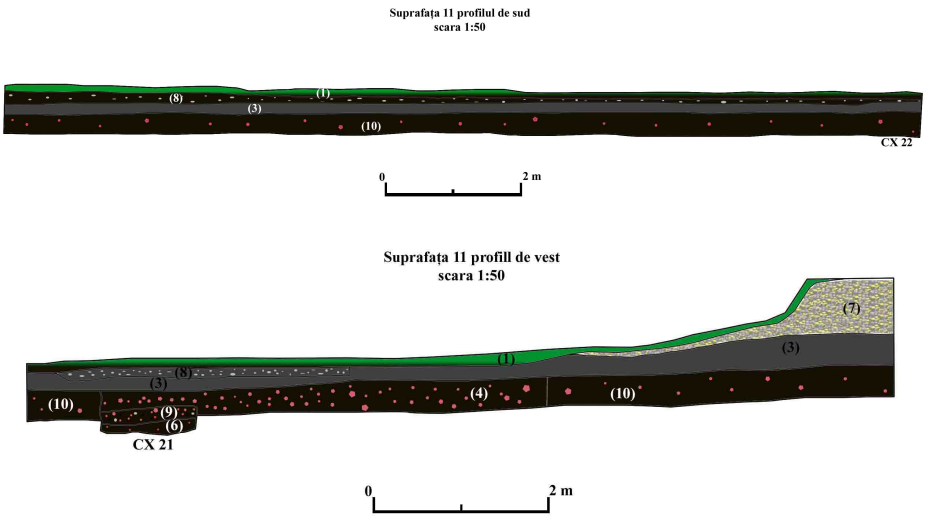

Fig. 32. Legenda: (1) vegetal; (3) pământ negru afânat; (4) pământ negru cu fragmente ceramice îndesite; (6) pământ negru cu rar pigment de lut ars; (7) pietriș cu mortar; (8) pământ negru afânat cu piatră; (9) CX21: pământ negru cu pigment de lut ars + piatră + fragmente ceramice + urme de cărbune; (10) pământ negru cu rar fragmente ceramice.

Fig. 33. Două funduri de vase ceramice din vatra CX16/Suprafața 7A.

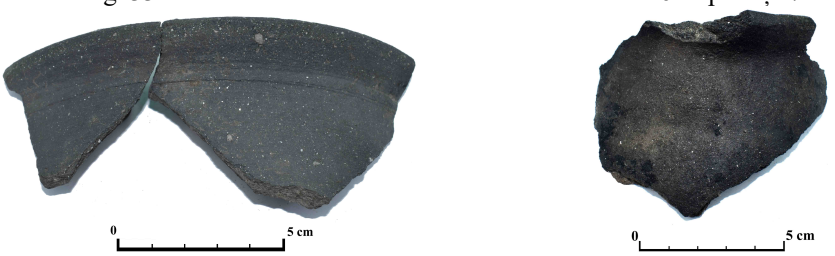

Fig. 34. Buze de vase ceramice din CX16/Suprafața 7A.

Fig. 35. Artefacte din CX16/Suprafața 7A.

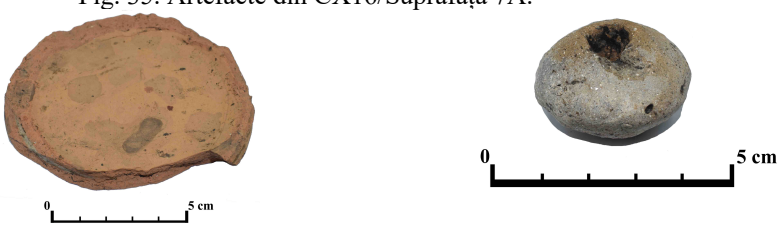

Fig. 36. Fund de vas și fusaiolă din CX16/ Suprafața 7A (adâncime -83 cm).

Fig. 37. Fund de vas și alte tipuri de artefacte din CX15/Suprafața 9A.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 329-342
10.2478/actatr-2025-0018

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ LA BISERICA ”SFÂNTA TREIME” SIBIEL, JUD. SIBIU CAMPANIA 2025

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Abstract: *In 2025, a preventive archaeological investigation was undertaken at the Orthodox parish church of "Holy Trinity" in Sibiel (Sibiu County), a Class A listed monument (SB-II-m-A-12551), in preparation for a restoration project that required geological probes reaching the foundation soles. Because such interventions affect the archaeological stratigraphy typical of historic churches—potentially including earlier masonry phases and burial deposits—the works were carried out as preventive archaeology and archaeological monitoring in accordance with Romanian heritage legislation.*
Fieldwork started on 05.08.2025 and focused on obtaining stratigraphic and structural data relevant for the geological and resistance studies. Two small test pits were opened outside the church, positioned on the north and south sides, following the designer's plan and in consultation with the geologist. The general stratigraphy records substantial construction-related deposits beneath the topsoil, including layers rich in rubble, stone, roof-tile fragments, and mortar, interpreted as evidence for major refurbishment episodes. A darker deposit with stones and charcoal traces is associated with the construction level of the sanctuary elevation, overlying natural clay.
Test pit C1 (0.60 × 1.70 m), placed near the junction of the north wall of the narthex and the north side of the sanctuary, revealed foundation segments indicating an earlier, smaller church phase beneath the standing building. Notably, a semi-circular apse foundation and an adjoining wall segment suggest an older plan, with the current sanctuary foundation partly overlapping the earlier apse foundation. No graves were identified, despite the presence of a dark layer interpreted as a burial horizon.
Test pit C2 (0.60 × 1.20 m), located at the junction between the bell tower and the south side of the narthex, showed that the tower wall does not bond with the narthex wall, implying that the bell tower was added in a later construction stage. Although the limited scope of the investigation did not permit secure chronological attribution, the results raise significant questions regarding the monument's building sequence and possible earlier orientations or planimetric arrangements.
Keywords: *Sibiel; Transylvania; preventive archaeology; Church archaeology; Orthodox Church*

INTRODUCERE

Pentru inițierea unui proiect de restaurare a bisericii, beneficiarul avea nevoie de sondaje geologice până la nivelul tălpii fundațiilor bisericii. Efectuarea acestor sondaje se putea face doar prin cercetare arheologică preventivă întrucât ele

afectează stratigrafia arheologică specifică acestor biserici (existența unor ziduri anterioare din alte faze ale bisericii, posibil cimitir medieval în jurul bisericii ș.a.). S-a solicitat o cercetare arheologică preventivă și supraveghere arheologică, întrucât imobilul este și un moment istoric categoria A (SB-II-m-A-12551).

Biserica parohială ortodoxă este înscrisă pe Lista Monumentelor Istorice ca monument istoric de categoria A, cu codul SB-II-m-A-12551, la adresa: com. Sibiel, jud. Sibiu, str. Principală nr. 329-330.

Un important rol religios și cultural în acest sat, care până la jumătatea secolului trecut a trăit din creșterea animalelor și pomicultură, l-a avut, începând cu secolul al XVI-lea, Mănăstirea, situată la circa 5 km de Sibiel, în localitatea Chilii, împreună cu școala sa. Mănăstirea a fost desființată și distrusă către sfârșitul secolului al XVIII-lea, cam în aceeași perioadă în care la Sibiel a fost ridicată Biserica închinată Sfintei Treimi.

Biserica a fost ridicată din străduania satului, de către ctitorii familiei Șteflea, nu din bârne, ci din bolovani de piatră, legați cu cărămidă și mortar. Tradiția orală spune că bolovanii de piatră s-au adus din Valea Uții, ierni de-a rândul, pe săniuțe trase de bivoli, pe după grădini. Fresca a fost lucrată în anii 1774-1775 de către zugravul Stan, pictor renumit în acea vreme, parte împreună cu fratele sau Iacob, "fii popii Radu din Rășinari", cum apar semnați cam în aceeași vreme, pe niște lucrări în pictura la Mănăstirea de la Curtea de Argeș[1].

O particularitate a picturii din acest monument o constituie motivul papilor - pe care-l mai regăsim în picturile din bisericile de la Snagov, în apropierea Bucureștiului, la Bolnița Coziei sau la Mănăstirea Dintr-un lemn. O asemenea temă, foarte rară în arta de tradiție bizantină, vădește influența greco-catolică în părțile Sibielului, ca și în cazul altor monumente românești din Transilvania. Renovarea frescelor - acoperite de-a lungul anilor cu var - a fost începută, prin donații publice, la care și-au adus contribuția sătenii, instituții de stat și bisericești, în anul 1965 și s-a încheiat în anul 1969[2].

CADRUL FIZICO-GEOGRAFIC. LOCALIZARE

Județul Sibiu, prin dispunerea geografică, dispune de extinderea acestuia în zona a două unități structurale: bazinul sedimentar al Transilvaniei în nord (care cuprinde unitățile de podiș și dealurile și depresiunile submontane de contact, Depresiunea Sibiului, Depresiunea Făgăraș) și masivul cristalin al Meridionalilor în partea sudică: Munții Făgăraș și Munții Cindrel (Cibin), alcătuit predominant din roci metamorfice, șisturi cristaline ce aparțin Pânzei Getice.

Caracteristicile geologice ale acestui teritoriu sunt influențate de geneza, caracteristicile structurale și litologice, de modelarea actuală a reliefului. În zona montană sunt răspândite șisturile cristaline de mezozonă. În masivul Făgăraș devin frecvente șisturile cu amfibolite. Intercalații cu calcare cristaline și marmură apar în zona Vârfului Suru, Vârful Arpăşelului, Vârful Ciortea, etc. Arealul ce aparține Bazinului Transilvaniei, aparține Panonianului și Sarmațianului, în zona sudică apărând Tortonianul, iar la sud-est de Rășinari apare Cretacicul superior. Calcarele cristaline marmoreene (ce ocupă o suprafață de 1855,241 hectare) de pe lângă

[1] Ana Dumitran, *Iacov Zugravul*, cu un cuvânt înainte de acad. Marius Porumb, Alba Iulia, 2010, pag. 66.

[2] https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Sf%C3%A2nta_Treime_din_Sibiel.

Porumbacu de Sus, Poplaca (Dl. Dosului), **Sibiel**, Valea Moaşa, Apoldu de Sus (pe V. Jina), V. Arpaşu Mare sunt folosite ca și materiale de construcție.
Sibielul, situat la 5 km de Saliste si la 24 km de Sibiu, aflat pe cursul inferior al raului Sibiel, adapostit de munti ca intr-o caldare, apare pentru prima data in documentele vremii in secolul al XIV-lea, fiind atestat documentar in anul 1384. Satul a evoluat continuu in decursul istoriei, ajungad astazi un sat emblematic de referinta in Marginimea Sibiului.[3]

CONTEXT ARHEOLOGIC

În vatra satului s-a descoperit, în anul 1880, cu ocazia unor săpături de fundaţie, la cca. 0,50 m adâncime, un topor-ciocan de gresie galben-cenuşie, cu muchiile rotunjite şi gaură centrală, datând probabil din epoca bronzului. *Bibliografie*: *Roska 1942*, p. 197, fig. 238; *Kalmar 1999*, p. 183.
De pe teritoriul satului, fără a se cunoaşte locul descoperirii, provine un celt de bronz (MNB). *Bibliografie*: *Roska 1942*, p. 129, nr. 201.
Cu prilejul cercetărilor arheologice de salvare desfăşurate în punctul *La Chilii* şi publicate în 2001, în perimetrul actualei mănăstiri de maici (vezi punctul 5) sunt menţionate *fragmente ceramice preistorice, lucrate cu mâna şi la roată* fără o încadrare culturală sau cronologică mai exactă, pe când în ilustraţie apare o piesă din silex şi ceramică datată în secolele VII-X. *Bibliografie*: *Beşliu 2001*, p. 88, pl. XXV, a, c.
La SV de sat, pe *Vârful Zidului*, se găsesc ruinele unei cetăţi medievale. Spre V unde panta este mai lină a fost amenajat un şanţ cu val, la vreo 30 m distanţă de fortificaţia propriu-zisă. În jurul zidului de incintă se află un al doilea şanţ cu val, vizibil în părţile de V, S şi E. Zidul de incintă, care are pe alocuri o înălţime de 5,40 m, este dispus sub formă ovală, la capătul de V fiind întrerupt de un turn cilindric, mai vechi decât zidul de incintă. În mijlocul ovalului curţii a fost săpată o cisternă în stâncă, zidită şi ea ca şi zidul de incintă şi turnul rotund, din piatră prinsă cu mortar. Cetatea a fost construită, probabil, la începutul secolului al XIV-lea, fiind identificată de A. Decei, în mod greşit, cu cetatea Salgo (care se află la Orlat), amintită într-un document din anul 1322. *Bibliografie*: *Marţian 1921*, p. 42; *Decei 1939-1941*, p. 299-342.
Mănăstire ortodoxă cu începuturi şi hram necunoscute. Ruinele se află la locul numit *La Chilii*. Cercetările arheologice, cu caracter de salvare, nu au reuşit să aducă elemente suplimentare privind datarea primelor construcţii monahale, ridicate probabil în secolul XVIII. Aşezământul a fost reînfiinţat ca mănăstire de maici în anul 1991. *Bibliografie*: *Rusu şi colab. 2000*, p. 233-234; *Beşliu 2001*, p. 85-93.

ISTORICUL ȘI OBIECTIVELE CERCETĂRII

Cercetarea a început la data de 05.08.2025, vizându-se trasarea unor casete pentru obținerea de date pentru studiul geologic și pentru proiectul de rezistență (**vezi Fig 2**). În baza planului respectiv au fost cercetate 2 casete amplasate în exteriorul bisericii pe laturile de nord și sud.

[3]https://patj.cjsibiu.ro/wp-content/uploads/2024/05/I.2.1.1.-STUDIU-DE-FUNDAMENTARE-PRIVIND-CADRUL-NATURAL-SI-CALITATEA-MEDIULUI.pdf.

Cercetarea arheologică preventivă a avut drept scop **doar** obținerea de date pentru studiul geologic și pentru proiectul de rezistență în contextul în care Biserica este monument istoric și orice intervenție sub nivelul actual de călcare trebuie realizată sub supraveghere arheologică de specialitate sau precedată de cercetare arheologică preventivă conform prevederilor legale. În sensul prevederilor legale, OG 43/2000, Art. 5. Alin (1), prin protejarea bunurilor de patrimoniu arheologic și a terenurilor din zonele definite la art. 2 alin. (1) lit. J) si k) se înțelege adoptarea măsurilor științifice, administrative și tehnice care urmăresc păstrarea vestigiilor descoperite întâmplător sau ca urmare a cercetării arheologice până la clasarea bunurilor respective ori până la finalizarea cercetării arheologice, prin instituirea de obligații în sarcina proprietarilor, administratorilor sau titularilor de alte drepturi reale asupra terenurilor care conțin ori au conținut bunurile de patrimoniu arheologic respective, precum și prin reglementarea sau interzicerea oricăror activități umane, inclusiv a celor autorizate anterior.

În conformitate cu cele de mai sus, menționăm că în timpul cercetării arheologice preventive se au în vedere activități de tipul:

1. delimitare, înregistrare, cercetare și conservare pentru toate structurile de natură arheologică și elementele de patrimoniu mobil puse în evidență în perimetrul definit ca necesar de *Beneficiar* și delimitat prin coordonate STEREO 70, conform reglementărilor legale în vigoare, a *Standardelor și Procedurilor* aplicabile în arheologie și a *Codului Deontologic al Arheologilor din România* respectiv a *Regulamentului săpăturilor arheologice din România*. În funcție de realitățile identificate în teren și de legislația specifică (inclusiv *Codul Deontologic al Arheologilor din România*) se vor înainta către autoritățile competente propunerile asumate din punct de vedere profesional.
2. interzicerea oricăror lucrări de construire până la obținerea avizelor subsecvente necesare, conform legii (OG 43/2000, Art. 5, alin. 2–3).

Cercetarea arheologică preventivă a ținut cont de informațiile incluse în documentațiile primite de la proiectant și de situația din teren. Cercetarea a urmărit obținerea unor date cât mai detaliate privind stratigrafia din cele două zone ale fundațiilor bisericii. Cercetarea arheologică preventivă a fost realizată de către o echipă coordonată de un arheolog expert în baza Autorizației de Cercetare Arheologică Preventivă emisă de către Ministerul Culturii, în baza avizului favorabil exprimat de Comisia Națională de Arheologie.

STRATIGRAFIA GENERALĂ A SUPRAFEȚEI CERCETATE

Stratigrafia generală în cadrul sitului ilustrează existența unor momente de refacere masivă a construcției, documentate, sub nivelul de strat vegetal (în exteriorul bisericii), de un nivel de ce conține, piatră, spărturi de țiglă și mortar. Nivelul de construcție al elevației altarului bisericii este ilustrat de un strat de pământ negru cu pietre și urme de cărbune, care suprapune un strat de argilă.

În continuare situația pe casete:

C1. Caseta are dimensiunile 0.60x1.70 m și a fost trasată în zona de intersecție a laturii de nord a pronaosului cu latura de nord a altarului. Stratigrafia se prezintă în felul următor: *nivel de dărâmătură* cu mult moloz (cca. 0.75 m), *strat de pământ negru cu fragmente de mortar* (nivel de înmormântări – cca. 1.10 m) și *strat de argilă* (steril arheologic).

Cercetarea C1 a permis descoperirea faptului că sub actuala biserică se află fundațiile unei alte biserici mai vechi care a avut dimensiuni mai mici, după cum o sugerează fundația semicirculară a unui altar și segmentul de zid de legătură al naosului vechi cu acest altar. Altarul actual suprapune la nivel de fundație fundația altarului mai vechi. Nu au fost identificate morminte.

C2. **Caseta are dimensiunile 0.60x1.20m și a fost trasată în partea de sud a bisericii în zona de joncțiune a turnului cu latura de sud a pronaosului. Stratigrafia se prezintă în felul următor: *nivel de dărâmătură* cu mult moloz (cca. 60 cm), *pământ galben cu mortar* (cca. 0.20 m), *lentilă de mortar* (cca. 0.10 m), *pământ negru cu mici fragmente de mortar* (nivel de înmormântări – cca. 1.00 m) și *strat de argilă* (steril arheologic). Cercetarea a permis observarea faptului că zidul turnului clopotniță nu se ține cu zidul pronaosului, ceea ce sugerează ridicarea turnului într-o etapă ulterioară edificării pronaosului.**

CONCLUZII

Cercetarea arheologică preventivă a fost realizată cu scopul principal de a furniza informații necesare pentru studiul geologic și pentru studiul de rezistență, astfel că au fost trasate 2 casete la indicațiile proiectantului și în baza consultării cu geologul. Aceste casete au furnizat datele necesare pentru studiile menționate mai sus, dar au evidențiat și unele informații cu privire la planimetria monumentului și au ridicat o serie de întrebări cu privire la fazele de construcție.

Din punct de vedere stratigrafic biserica actuală a cărei elevație este din cărămidă pare a fi așezată pe fundații de piatră legată cu mortar, fundații pentru care s-a folosit tehnica ”șanț de fundație”. O parte a acestor fundații (dezvelite în C1) sugerează că e posibil ca o fază anterioară actualei biserici să fi avut o dispunere planimetrică diferită. Fundația altarului actual suprapune o fundație semicirculară ce pare a ține de o biserică anterioară de mai mici dimensiuni. În C2 a fost evidențiat faptul că fundația turnului clopotniță și cea a pronaosului nu se țes, prima suprapunând-o pe cea de a doua. Toate aceste date coroborate sugerează că avem o fază mai veche decât cea actuală și care potențial e diferită planimetric și ca orientare a axului față de biserica actuală. Din păcate cercetarea arheologică preventivă a fost limitată în această fază de necesitatea furnizării unor date strict legate de geologie și rezistență și nu a furnizat prea multe informații cu caracter cronologic.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Ub - *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen.*
DIR – *Documente privind Istoria Românilor*
DRH – *Documenta Romaniae Historia*

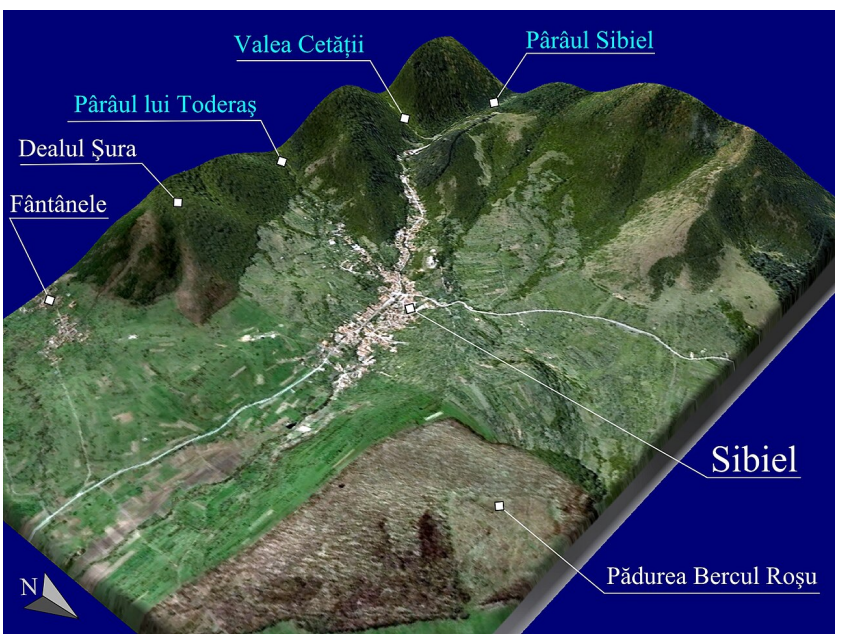
Surse istoriografice

Beșliu-Munteanu, Petre, *Biserici dispărute biserici regăsite*, Sibiu, 2001.
Crîngaci-Țiplic, Maria, *„Oaspeții germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie și arhitectură (secolele XII–XIII)*, București, 2011.
Costea, Florea, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Editura Economică, 2004.
Aurel Decei, *Cetatea Salgo de la Sibiel (jud. Sibiu),* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj-Napoca, 8, 1939-1942*, p. 299-342.
Kalmar, Zoia, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.
Marțian, I., *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii. Studiu arheologic, Cluj*, 1921.
Roska, Marton, *Erdely Regeszeti Repertoriuma*, Cluj, 1942.
Rusu A. A., Sabău N., Burnichioiu I., Leb V. I., Lupescu M. M., *Dicţionarul Mănăstirilor din Transilvania, Crişana şi Maramureş*, Cluj-Napoca, 2000.
Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, 1966.
Vătășianu, Virgil, *Istoria artelor feudale în țările române*, I, 1959.

Anexe

Harta 1. Localitatea Sibiel pe prima hartă austriacă (1769-1773). (Sursa:https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=163%2C165&bbox=2730254.2004122483%2C5801010.311629719%2C2736698.797359542%2C5803212.653507185)

Harta 2. Localitatea Sibiel: amplasare zonală (izometrie)

(Sursa:
https://ro.wikipedia.org/wiki/Sibiel,_Sibiu#/media/Fi%C8%99ier:Prelucrare_3D_pentru_Sibiel,_Sibiu.jpg)

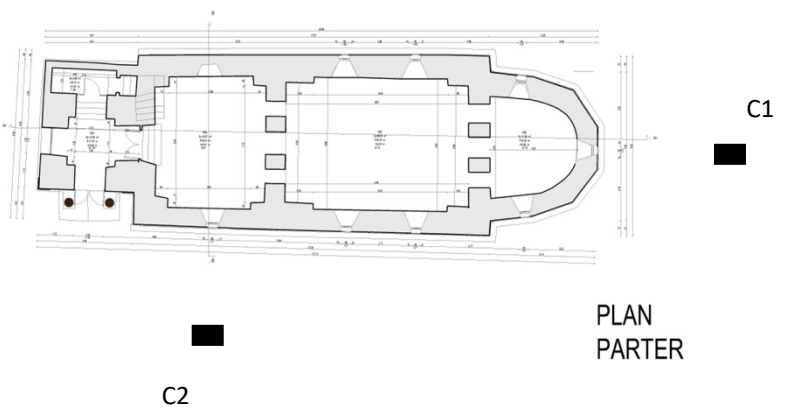

Fig. 1. Planul Bisericii otodoxe ”Sf. Treime” cu marcarea locațiilor sondajelor arheologice effectuate.

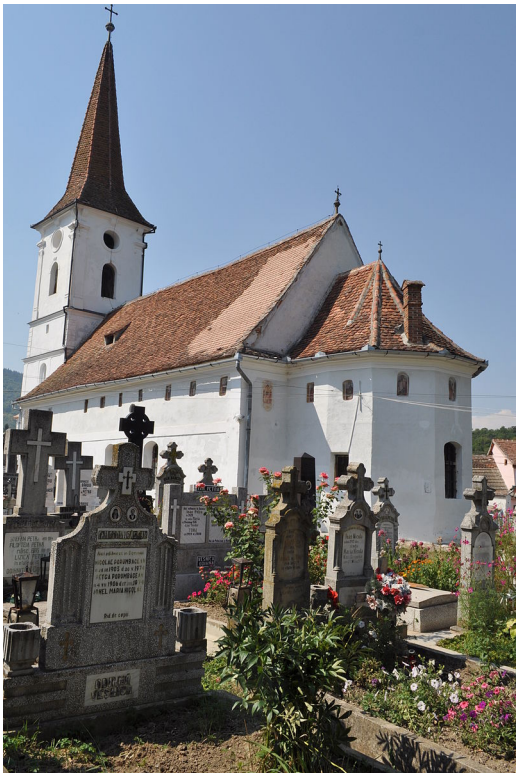

Fig. 2. Sibiel – Biserica: vedere dinspre sud-est.

Fig. 3. Sibiel - Turnul clopotniță.

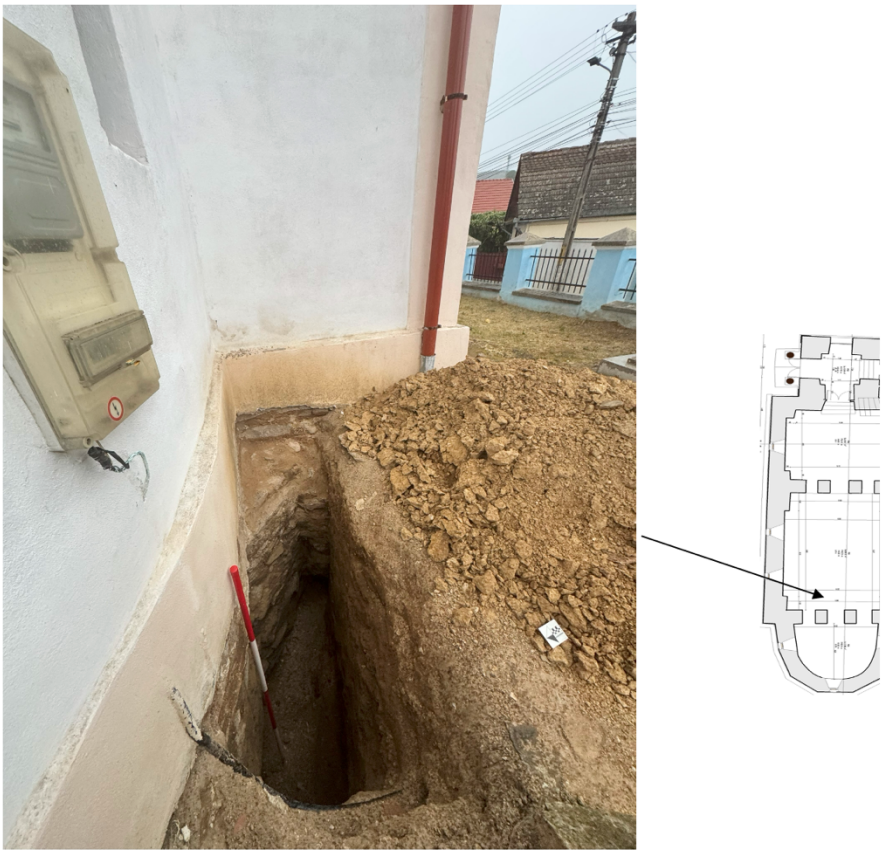

Fig. 4. Sibiel – C1

Fig. 5. Sibiel – C1: detaliul cu fundația unui mai vechi altar semicircular

Fig. 6. Sibiel – C1: detaliul cu fundația unui mai vechi altar semicircular suprapusă de fundația actualului altar poligonal

Fig. 7. Sibiel – C1: detaliul cu fundația unui mai vechi altar semicircular suprapusă de fundația actualului altar poligonal.

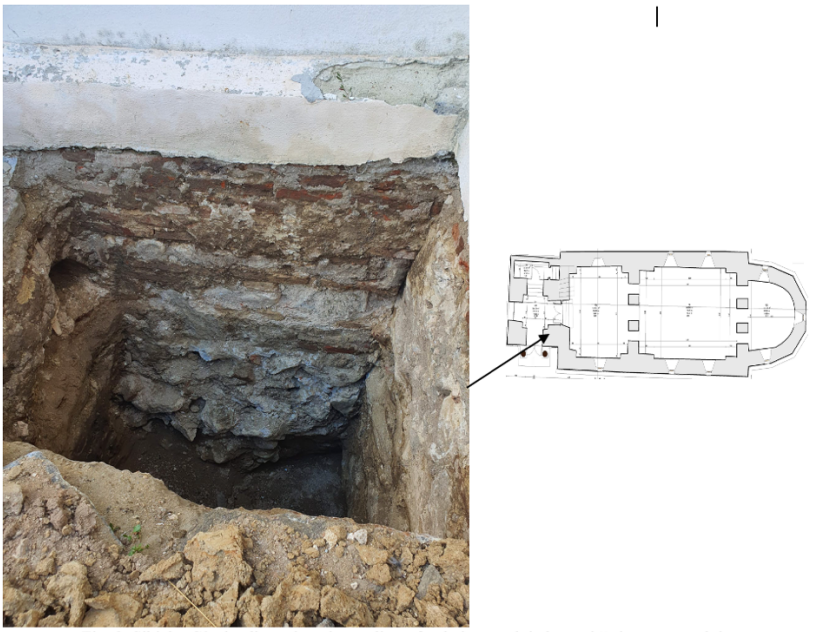

Fig. 8. Sibiel – C2: detaliu cu joncțiunea dintre fundația turnului clopotniță și a pronaosului

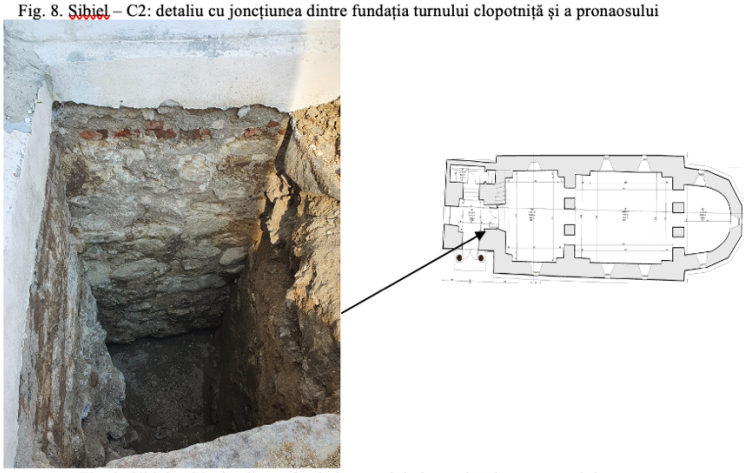

Fig. 9. Sibiel – C2: detaliu cu fundația turnului clopotniță și a pronaosului

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 343-391
10.2478/actatr-2025-0019

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PREVENTIVE LA ȘURA MARE – STR. ATELIERULUI F.N. CAMPANIA 2023 – Suprafața 10

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Larisa-Elena Constantinescu
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
larisaelena.constantinescu@ulbsibiu.ro

Abstract: *The preventive excavation at Șura Mare (Atelierului Street), in the Hamba Valley terrace near DN14 (Sibiu–Mediaș), aimed to assess the archaeological stratigraphy affected by planned residential development and an access road. The investigated area (c. 1,100 m²; ca. 200 m long) was divided into 26 squares (7×7 m and 6×6 m), excavated by mechanical stripping of overburden followed by manual investigation of features. Despite difficult weather conditions, the work documented a relatively simple stratigraphy across most of the surface: topsoil, a sterile dark humus layer, a Roman occupation horizon frequently mixing with earlier material, and an underlying prehistoric cultural layer, both reaching down to yellow sandy clay subsoil.*

The excavation confirmed a multi-period occupation of the zone and refined the local archaeological map by correlating the new surface (S10) with earlier discoveries in the Atelierului neighborhood. Results indicate a prehistoric component dominated by pottery from the Late Bronze Age and Early Iron Age (including Noua and Basarabi/Hallstatt-related material), overlain and locally disturbed by Roman-period activity dated broadly to the 2nd–3rd centuries AD. The Roman horizon often reworked prehistoric deposits, producing mixed assemblages. Nine complexes were recorded: a Roman dwelling (CX1), a substantial prehistoric ash deposit/feature interpreted as an ash-pit or ash-rich complex (CX2) with associated vessels, charcoal, burnt clay and small finds (including a hairpin and a fibula), several clay-extraction pits (CX3–CX8), and a sinuous modern disturbance interpreted as a utility trench (CX9). Overall, the evidence supports sustained and spatially variable use of the terrace, with significant anthropogenic disturbance during the Roman phase and better-preserved prehistoric deposits concentrated around CX2.

Keywords: *Șura Mare; Transylvania, preventive archaeology; Roman period; Late Bronze Age–Early Iron Age*

INTRODUCERE

Prima menționare a localității Șura Mare este la 1332-1335 după Coriolan Suciu[1] sau la 1377 după Repertoriul județului Sibiu[2] sub numele de Magnuem Horreum/Magno Horreo. Pe teritoriul localității au fost descoperite materiale arheologice din paleolitic, epoca romană, obiecte din secolul VII. În localitate este o biserică luterană monument istoric. Inițial o bazilică romană, cu turn, trei nave și absidiole în dreptul navelor laterale, biserica a fost modificată în stil gotic către sfârșitul secolului al XV-lea[3]. În picioare este și biserica ortodoxă de lemn Bunavestire, structură de cult/religioasă datată la 1722[4].

Situl se află la poalele unui deal pe o terasă superioară a văii Hamba în sud-vestul intravilanului localității înspre ieșirea spre Sibiu. Situl este în curba drumului național 14 (DN14) ce leagă Sibiul de Mediaș și Mediaș de Sighișoara. În direcția Mediaș, situl se află pe partea stângă a DN14 în curba ce se formează înaintea intrării în localitate (vezi hărțile 1-3).

CONTEXT ARHEOLOGIC

Conform Repertoriului Arheologic al județului Sibiu, pe teritoriul localității în punctul Șarba-Saivane a fost semnalată o așezare din perioada paleolitică, iar pe raza localității au fost culese diferite obiecte din perioada romană. Dumitru Popa semnalizează existența unui vicus roman în partea de nord a localității. Repertoriul Arheologic Național a mai înregistrat descoperiri arheologice în punctul Râșloave, aici fiind vorba de descoperiri din mai multe perioade istorice: neolitic, epoca fierului, epoca medievală (secolul al XI-lea). În punctul Valea Rechgraben se observă o fortificaţie cu val de pământ şi şanţ, însă epoca nu este precizată[5].

În urma unor cercetări preventive din anul 2022 echipa noastră a localizat alte trei puncte cu descoperiri în cartierul din strada Atelierului ce arată o locuire în această zonă în perioada preistorică, sfârșitul epocii bronzului, cultura Gava. Aceste trei puncte sunt pe strada Atelierului 5A, 5B și 9C (harta 3). La acestea se mai adăugă cercetarea din anul curent în punctul 11D (harta 3). Acestora se adaugă cercetarea de pe aceeași proprietare cu S10 unde au fost deschise 9 suprafețe (harta 3) fiind identificate două cuptoare de ars ceramică romane (în S4), o locuință din perioada romană (S8), o necropolă din preistorie ce ține de cultura Noua (S3), o groapă ritualică cu trei vase (S3), o anexă gospodărească din perioada romană (S4) cu un mormânt din perioada culturii Noua și alte gropi de extragere a lutului.

ISTORICUL CERCETĂRII

Cercetare s-a desfășurat mecanizat la îndepărtarea straturilor de depunere naturală, dacă nu a prezentat aglomerări de materiale arheologice ce să indice complexe și s-a intervenit manual cu hârletul, lopata și ustensilele arheologice specifice meseriei în complexele arheologice. Cercetarea s-a desfășurat pe parcursul a două

[1] Coriolan Suciu 1966, p. 178.
[2] RepArhSb 2003, p. 221.
[3] RepArhSb 2003, p. 221.
[4] RAN, cod 145774.03.
[5] http://ran.cimec.ro/sel.asp

luni (aprilie-mai) în condiții anevoioase, adesea fiind întreruptă activitatea de ploi. Metoda de lucru a urmărit îndepărtarea mecanizată a stratului vegetal pentru a putea contura eventualele complexe iar unde nu a fost cazul adâncirea a fost realizată mecanizat până la sterilul arheologic. Pământul a fost îndepărtat pe nivele adânci în funcție de teren între 60-80 cm în interiorul unor carouri de 7x7 m și de 6x6 m. Carourile au dimensiuni diferite datorate situației în teren și a locuințele din apropiere, ca apoi pe urma observațiilor să fie luate decizii privind fiecare etapă de adâncire. Îndepărtarea nivelelor s-a făcut treptat, în primă fază a fost îndepărtat vegetalul și stratul fără material arheologic aflat între -40-50 cm adâncime. Acesta reprezintă depunerea naturală realizată de-a lungul timpului și care a fost afectată de lucrări agricole rezultând un pământ negru afânat cu materiale organice, în special rădăcini de la diferite plante sălbatice, fiind un strat fără material arheologic. După îndepărtarea acestui strat în interiorul caroului s-a revenit și s-a îndepărtat și ultimul strat dinainte de sterilul arheologic. Acest strat putea fi un nivel de călcare roman sau unul din preistorie sau doar un strat fără material arheologic de obicei maroniu.

Cu excepția a câtorva carouri (carourile 4, 17, 18, 24-26) unde nu au fost urme arheologice, în celelalte suprafețe s-a prezentat sub stratul vegetal un strat cultural arheologic reprezentat prin pământ negru închis la culoare, dens și tare, ce reprezintă în special nivelul de călcare din perioada romană, dar imediat sub acesta în majoritatea carourilor este și un strat cultural preistoric. Însă adesea stratul cultural arheologic conține atât vestigii romane cât și preistorice, arătând că în perioada romană a existat activitate gospodărească ducând la amestecul acestor artefacte.

Astfel în urma cercetării arheologice rezultatele au fost următoarele (harta 6):

- Caroul 1 – două complexe: CX3 și CX4.
- Caroul 2 – strat de cultură roman.
- Caroul 3 – strat de cultură roman.
- Caroul 4 – fără urme arheologice.
- Caroul 5 - strat de cultură roman.
- Caroul 6 - strat de cultură roman.
- Caroul 7 - strat de cultură roman.
- Caroul 8 - strat de cultură, amestec de fragmente ceramice romane și din preistorie.
- Caroul 9 – complexul CX1 (locuința L1).
- Caroul 10 - fără urme arheologice.
- Caroul 11 - strat de cultură roman.
- Caroul 12 - strat de cultură roman ce suprapune un nivel de preistorie.
- Carourile 13-14 – complexul CX2 (cenușar).
- Caroul 15 – strat de cultură din preistorie.
- Caroul 16 – strat de cultură roman.
- Caroul 17 – fără urme arheologice.
- Caroul 18 – complexele CX8 și CX9.
- Caroul 19 - complexele CX8 și CX9.
- Caroul 20 – complexele CX5 și CX9.
- Caroul 21 – complexul CX9.
- Caroul 22 – complexele CX6 și CX7.

- Carourile 23-26 – fără urme arheologice.

PREZENTAREA REZULTATELOR

Stratigrafia generală a suprafeței cercetate. Cercetarea arheologică a presupus deschiderea unei suprafețe de aprox. 1100 m^2 ce suprapune un drum de acces la 9 locuințe ce se vor ridica pe această proprietate. Astfel s-a putut observa întreaga stratigrafie pe o lungime de aproximativ 200 m. În linii generale stratigrafia nu este complexă, excepție fiind în zona complexului CX2. În rest aceasta este formată din stratul vegetal, urmată de un strat de pământ negru fără materiale arheologice, ca apoi să vină un nivel roman semnalat prin fragmente ceramice ce suprapune un strat din preistorie ce a fost adesea atins de activitățile zilnice din perioada romană, adesea fragmente romane și din preistorie fiind amestecate. Sub straturile arheologice vine un strat de argilă maronie, dar nu peste tot, ca apoi să avem sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă. Această stratigrafie ce a fost descrisă nu este prezentă peste toată suprafața, ea va fi detaliată în rândurile următoare.

Caroul 1. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 7). Cercetarea arheologică a arătat existența a două complexe: CX3 și CX4, care vor fi prezentate mai jos. În ceea ce privește stratigrafia caroului 1, aceasta prezintă următoarele straturi (fig. 1): vegetal (1), urmat de pământ negru cu rar materiale arheologice din perioada romană (2), apoi un pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă (5). Adâncimea până la care s-a săpat e de -136 cm până la argila galbenă.

CX3. Complexul are dimensiunile 1.15 m N-S și 2.40 m E-V (imag. 8-9). Adâncirea s-a făcut pe suprafața de est a acestui complex până la - 60 cm (fig. 14). În pământul înlăturat au ieșit câteva fragmente ceramice din perioada romană. Complexul este o groapă e extragere a lutului. Alte materiale arheologice nu au ieșit.

CX4. Complexul este un vas din perioada romană în stare fragmentară ce a fost depus aleatoriu fără un context arheologic (imag. 10). S-a făcut și o adâncire în partea de vest pentru a avea o stratigrafie de control, dar care a arătat că sub stratul maroniu vine imediat sterilul arheologic. Vasul se afla la o adâncime de -128-138 cm (fig. 14).

Caroul 2. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 11). Cercetarea arheologică nu a dezvelit complexe arheologice sau alte structuri antropice. În strat au fost recuperate câteva fragmente ceramice romane. De altfel stratigrafia arată un nivel slab arheologic (fig. 1). Aceasta este compusă din vegetal (1), urmat de pământ negru cu rar materiale arheologice din perioada romană (2), apoi un pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă (5). Adâncimea până la care s-a săpat e de -125 cm până la argila galbenă.

Caroul 3. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 12). Ca și în cazul caroului 2, cercetarea arheologică nu a dezvelit complexe arheologice sau alte structuri antropice. În strat au fost recuperate câteva fragmente ceramice romane. De altfel stratigrafia arată un nivel slab arheologic (fig. 2). Aceasta este compusă din vegetal (1), urmat de un pământ negru cu rar materiale arheologice (romane) (2), care se întrerupe și este continuat de un pământ negru fără materiale arheologice (4). Sub acest nivel este un pământ maroniu fără materiale arheologice (3). În final sterilul arheologic, o

argilă galbenă nisipoasă (5). Adâncimea până la care s-a săpat este de -140 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

Caroul 4. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 13). Cercetarea arheologică nu a dezvelit complexe arheologice sau alte structuri antropice. Nu au fost recuperate fragmente ceramice, ceea ce este arătat și de stratigrafie (fig. 2). Aceasta este compusă din vegetal (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (4), apoi stratul de pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și în final argila galbenă nisipoasă. Adâncimea până la care s-a săpat este de -110 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

Caroul 5. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 14). Cercetarea arheologică nu a dezvelit complexe arheologice sau alte structuri antropice. În strat au fost recuperate câteva fragmente ceramice romane și preistorice. Stratigrafia (fig. 3) este compusă din vegetal (1), urmat de pământ negru cu rar materiale arheologice (2), apoi un pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și sterilul arheologic: argilă galbenă nisipoasă. Adâncimea până la care s-a săpat este de -90-100 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

Caroul 6. Prezintă aceleași caracteristici ca și caroul 5. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 15). Cercetarea arheologică nu a dezvelit complexe arheologice sau alte structuri antropice. În strat au fost recuperate câteva fragmente ceramice romane și preistorice. Stratigrafia (fig. 3) este compusă din vegetal (1), urmat de pământ negru cu rar materiale arheologice (2), apoi un pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și sterilul arheologic: argilă galbenă nisipoasă. Adâncimea până la care s-a săpat este de -90-100 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

Caroul 7. Prezintă aceleași caracteristici ca și carourile 5 și 6, dar stratul de depunere se micșorează cu cel puțin 30 cm. Dimensiuni: 7x7 m (imag. 16). Cercetarea arheologică nu a dezvelit complexe arheologice sau alte structuri antropice. În strat au fost recuperate câteva fragmente ceramice romane și preistorice. Stratigrafia (fig. 4) este compusă din vegetal (1), urmat de pământ negru cu rar materiale arheologice (2), apoi un pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și sterilul arheologic: argilă galbenă nisipoasă. Adâncimea până la care s-a săpat este de -65 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

Caroul 8. Dimensiuni 7x7 m (imag. 17). *In situ* a fost surprinsă o locuință din perioada romană, care continuă în caroul 9. Stratigrafia (fig. 4), în ceea ce privește profilul de est, este aceeași: vegetal (1), urmat de pământ negru cu rar materiale arheologice (2), apoi un pământ maroniu fără materiale arheologice (3) și sterilul arheologic: argilă galbenă nisipoasă. Adâncimea până la care s-a săpat este de -65 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

Caroul 9. Dimensiuni 7x7 m (imag. 17). *In situ* a fost surprinsă o locuință din perioada romană. Aceasta va fi descrisă mai jos. În ceea ce privește caroul, stratigrafia profilului de est (fig. 5) este compusă din vegetal (1), apoi un pământ negru cu rar materiale arheologice (2), după care vine un pământ maroniu fără

materiale arheologice (3), iar în final sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă (5). Adâncimea până la care s-a săpat este de -95 cm când a fost atins sterilul arheologic, argila galbenă.

CX1. Dimensiunile complexului sunt de 4.50 m E-V și 4 m N-S, dar intră în profilul de vest (imag. 18). Orientarea locuinței este E-V. S-a conturat în argila galbenă la -66 cm NCA, iar adâncirea în complex a fost de aproximativ -10 cm când s-a ajuns la argila galbenă (imag. 19-20). *In situ* a fost surprinsă și o groapă de par pe latura de est a locuinței (fig. 17). În pământul înlăturat au fost fragmente ceramice și oase de animale. Profilul de vest al locuinței (fig. 16) este compus din vegetal (1), urmat de pământ negru afânat fără materiale arheologice (2). Sub acest strat în dreptul complexului este un pământ negru cu densitate de materiale arheologice (nivel roman) (3), încadrat în afara complexului de un pământ negru cu foarte rar materiale arheologice (romane) (4). Se mai observă o argilă maronie cu pietriș (5) în afara locuinței înspre nord. Stratigrafia se încheie cu un steril arheologic, argilă galbenă nisipoasă (6).

Caroul 9A. Dimensiuni: 1.50x6 m. aceste dimensiuni reduse se datorează terenului. În această parte a suprafeței suntem în dreptul locuințelor și am fost nevoiți să luăm măsuri de precauție pentru a nu avea probleme de stabilitate a gardurilor din beton ale acestor locuințe. Prin urmare am păstrat 1 m distanță față de gardurile acestor locuințe, iar carourile s-au redus la 6x6 m, mai puțin 9A care are aceste dimensiuni reduse. Stratigrafia este aceeași ca la caroul 9.

Caroul 10. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 21). Nu au fost dezvelite complexe arheologice. Stratigrafia este alcătuită din trei straturi: vegetal (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (2) și sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă (3). Stratigrafia (fig. 6) arată că sterilul este foarte sus față de stratigrafia celorlalte carouri, ceea ce indică că suntem pe partea cea mai înaltă a unui platou, dar care a fost mult nivelat datorită locuirii încă din preistorie. Adâncimea până la care s-a săpat este de -75 cm, dar argila galbenă a început să apară încă de la -45 cm.

Caroul 11. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 22). Nu au fost dezvelite complexe arheologice, dar față de caroul 10 se constată începutul pantei înspre sud, dar și apariția unor straturi de cultură atât din perioada romană cât și din preistorie ce se leagă de CX2. Stratigrafia (fig. 6) este alcătuiră din vegetal (1), urmat de pământ negru fără materiale arheologice (2). Sterilul arheologic (3) coboară undeva de la mijlocul caroului și apare un strat de cultură din pământ negru cu materiale arheologice (nivel roman și din preistorie) (4). Următorul stat este un pământ maroniu fără materiale arheologice (5) și apoi sterilul arheologic (3). Adâncimea este de -75 cm, dar înspre sud coboară la -130 cm când este atins din nou sterilul.

Carourile 12-14. Dimensiunile fiecărui carou sunt de 6x6 m (imag. 23-24). Pe suprafața acestor carouri se întinde complexul CX2 ce ține de perioada preistorică. Acesta va fi descris mai jos. În ceea ce privește stratigrafia (fig. 7) aceasta este complexă. Straturile de depunere naturală sunt vegetalul (1) și un pământ negru fără materiale arheologice (2). Urmează apoi nivelul roman reprezentat prin fragmente ceramice în pământ negru (3) ce acoperă nivelul preistoric de călcare

(4). Acest nivel preistoric face parte din complexul CX2, iar stratigrafia va fi explicată mai jos.

CX2. Complexul este de dimensiuni considerabile, ocupând două carouri: 6x12 m. Adâncimea până la care s-a săpat este de -370 cm față de NCA, profilul de est. Complexul s-a conturat în argila galbenă ca o pată neagră imensă (imag. 25). Inițial s-a făcut o adâncire de 30 cm cu cupa excavatorului, însă imediat s-a constatat că este vorba de o situație arheologică complexă, *in situ* apărând trei vase ce inițial păreau urne, iar acest aspect ne-a determinat să intervenim manual. Aceste trei urne au fost numerotate CX2B, CX2C și CX2D, iar CX2A a fost numită o aglomerare importantă de lut roși și fragmente ceramice din capătul de sud al CX2 la intersecția Carou 14 cu Carou 15 (imag. 26-69).

Pe planul inițial (fig. 19) se pot observa aceste complexe, dar și faptul că CX2 este alcătuit din patru zone: una este cea a CX2A unde avem o argilă galbenă amestecată cu negru (numerotată cu 6 pe plan); altă zonă este cea dinspre profilul de vest unde este un pământ negru amestecat cu galben și materiale arheologice rare (7); partea cea mai bogată în materiale arheologice este cea central-estică unde avem și CX2B, CX2C și CX2D, fiind într-un strat de pământ negru afânat cu multe materiale arheologice din preistorie; o altă zonă este cea dinspre nord unde se delimitează un pământ negru lutos cu rar materiale arheologice. Această stare inițială a complexului este la adâncimea de -130-160 cm NCA, profil est. Acestea au fost foto-documentate (imag. 26-29). În continuare adâncirea s-a făcut pe zone pentru a avea un control al situației arheologice, dar și pentru a ține pasul cu vremea, aceasta fiind deosebit de instabilă pentru lunile aprilie-mai. Cum se poate vedea în imaginea 26, mai întâi a fost răzuită zona central-estică tocmai pentru a putea foto-documenta și desena cele patru complexe de aici. După terminarea documentării nu s-a putut lucra din cauza vremii, a plouat. Prin urmare răzuirea în zona vestică s-a făcut în altă zi, de aceea imaginea 26B arată diferențe de nuanțe accentuate: partea central estică mai gri după ploaie, iar partea vestică mai negricioasă și galbenă, proaspăt răzuită. Partea galbenă arată marginea complexului înspre nord-vest.

Datorită terenului care are pantă atât la nord cât și la sud de complex, a fost necesar să aducem la același nivel zona CX2A și zona de nord cu centrul complexului. În urma adâncirii s-a conturat mul mai bine CX2A (imag. 30B), iar în partea de nord se observă marginea complexului prin apariția sterilului arheologic, argila galbenă (imag. 30A). În același timp a fost săpat și CX2B, aflat la același nivel cu CX2A și la +30 cm față de zona centrală (imag. 26-27). CX2A s-a conturat ca un vas ce părea a fi o urnă îngropată (imag. 27A-B), dar apoi după curățare s-a observat că este un vas păstrat fragmentar *in situ* și așezat cu buza în jos (imag. 27C-D), fiind un vas obișnuit ce a fost uitat sau aruncat.

Următoarea etapă în cercetarea complexului CX2 s-a concentrat pe partea central-estică (fig. 41 și 42) pentru a obține informații cu privire la complexele existente și la cele ce se prefigurau sub CX2D. De asemenea această zonă, față de celelalte, continua să aibă un pământ negru afânat cu materiale arheologice. CX2C, inițial părea o urnă (imag. 28), dar după o altă adâncire s-a dovedit a fi un vas ce s-a păstrat parțial *in situ* (imag. 40 și 41). În ceea ce privește CX2D s-a dovedit a fi un fragment de vas de mari dimensiuni (imag. 35), dar după adâncire au sub CX2D alte două complexe interesante: CX2E și CX2F (imag. 34 și 35). După demontarea lui CX2B s-a constatat existența unei aglomerări de cărbune și cenușă cu câteva

fragmente ceramice ce s-a considerat ca făcând totuși parte din CX2B și numerotată CX2B1 (imag. 33). La demontare nu au rezultate informații suplimentare. După o nouă adâncire și demontarea lui CX2F s-a constatat că CX2E este mult mai întins prezentând o aglomerare de fragmente ceramice, cărbune și lut ars. Această aglomerare a fost numită CX2E1 (imag. 38).
Deoarece era necesar să verificăm și suprafața de vest pentru a fi sigur că nu mai există materiale arheologice, s-a continuat astfel adâncirea pe suprafața de vest (imag. 39A), ca apoi să ne adâncim pe suprafața de est (imag. 39B). Zona de vest este un amestec de lut galben cu urme de negru fără materiale arheologice. Adâncirea nu a mai continuat, suprafața rămânând martor, dar și treaptă de acces pentru roabe și încărcarea pământului de pe suprafața de est.
În zona de est situația a fost diferită. Datorită faptului că nu se întrevedea fundul complexului și doar pământul negru afânat cu materiale arheologice a devenit un pământ mai lutos, dar tot cu materiale arheologice, adâncirea a continuat inițial pe suprafața de sud a complexului în zona central-estică, pentru a avea astfel o situație de control (imag. 40-41). Așa cum se vede în imaginile 40-41 s-a făcut inițial o decapare pe toată jumătatea de sud, apoi s-a făcut o casetă de control în colțul de nord-vest, ca să se continue cu nivelare pe întreaga suprafață de sud ce a arătat că înspre vest vine sterilul arheologic (imag. 47), dar cu un pământ negru și cu materiale arheologice înspre profil est. În final s-a ajuns la fundul suprafeței de sud.
A fost desenat profilul de nord al suprafeței de sud (fig. 22) unde se pot vedea straturile inferioare ale complexului: (1) pământ negru afânat cu materiale arheologice din preistorie; (2) pământ negru afânat cu urme de galben și materiale arheologice din preistorie; (3) pământ negru-lutos amestecat cu galben și rar fragmente ceramice; (4) steril arheologic: argilă galbenă-prăfoasă; (5) steril arheologic: argilă galben-maronie. Adâncirea pe suprafața de nord nu a venit cu informații suplimentare (imag. 42) ajungându-se la sterilul arheologic (imag. 43-45). Profilul de vest al CX2 (fig. 18) este format din vegetal (1) cu o groapă din pământ cu materiale contemporane (9), ce sunt urmate de un pământ afânat fără materiale arheologice (2) și un pământ negru cu materiale arheologice (romane) (3). Stratul 3 ocupă partea centrală a profilului în dreptul complexului. Se mai observă o groapă din argilă galbenă cu urme de negru (5). Sterilul arheologic este o argilă galbenă nisipoasă (7), dar și un pământ galben cu urme de negru (11). Deasupra sterilului este nivelul preistoric ce ține direct de CX2 fiind un pământ negru amestecat cu galben și foarte rar materiale arheologice (preistorie) (8). Înspre sud apare un pământ negru cu foarte rar materiale arheologice (10) ce înlocuiește stratul 3 înspre sud. Profilul de est al CX2 este format din: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) pământ negru cu materiale arheologice (nivel roman); (4) pământ negru cu pigment galben ce conține materiale arheologice (nivel preistorie) și cu urme de cărbune; (5) groapă: pământ galben cu pigment negru; (6) lentilă de pământ galben; (7) pământ negru afânat cu urme de cărbune și cu oase de animale + materiale arheologice (preistorie); (8) pământ negru amestecat cu galben și cu materiale arheologice (preistorie); (9) pământ galben amestecat cu negru și rar cu materiale arheologice (preistorie); (10) pământ negru afânat cu urme de galben și cu materiale arheologice (preistorie); (11) CX2F: pământ cu cărbune și pigment de lut ars și cu fragmente ceramice (preistorie); (12) CX2E: bucăți de lut ars roșiatic cu fragmente ceramice (preistorie); (13) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

În CX2 au ieșit diverse fragmente ceramice din preistorie cu ornamente cu incizii, brâu alveolat, dar și vase cu toarte. Câteva dintre acestea au fost adăugate la raport (imag. 66-71). De asemenea au fost recuperate două obiecte de port și podoabă: un ac de păr și o fibulă (imag. 72).

Caroul 15. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 47). Nu au fost descoperite complexe sau alte structuri antropice. Se poate observa nivelul preistoric ce ține încă de CX2, dar nu și cel roman. Stratigrafia (fig. 8) arată că sub vegetal (1) vine un pământ negru fără materiale arheologice (2). Se observă stratul preistoric din pământ negru cu materiale arheologice (ceramică din preistorie) (4). Sub acest strat este un pământ negru cu urme de galben și cu materiale arheologice (nivel preistorie) (6) și în final sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă (3). Adâncimea până la care s-a săpat diferă, înspre nord s-a ajuns la -175 cm, iar la sud -65 cm când a fost atins sterilul.

Caroul 16. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 48). Nu au fost descoperite complexe sau alte structuri antropice. Dispare stratul preistoric, dar se vede nivelul roman. Stratigrafia (fig. 8) este formată din următoarele straturi: vegetalul (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (2), apoi un pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (nivel roman) (7) și steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă (3). Adâncimea până la care s-a săpat este de -65 cm.

Caroul 17. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 49). Nu se observă strat arheologic. Stratigrafia (fig. 8) arată existența vegetalului (1), sub care este un pământ negru fără materiale arheologice (2) și sterilul arheologic, argila galbenă (3). Adâncimea până la care s-a săpat este de -65 cm.

Caroul 18. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 50). *In situ* au fost surprinse parțial două complexe, anume parte din CX9, care este un fost șanț de țeavă de apă și se poate observa pe grundul acestui carou. De asemenea parțial a fost surprins și complexul CX8. Ambele complexe vor fi descrise la caroul 19. Stratigrafia este simplă fiind formtă din trei straturi: vegetalul (1) sub care este un pământ negru fără materiale arheologice (2) și sterilul arheologic, argila galbenă (3). Adâncimea până la care s-a săpat este de -65 cm.

Caroul 5. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 51). *In situ* au fost cercetate două complexe arheologice: CX8 și sondajul de la CX9 (fig. 12). Acestea vor fi descrise mai jos. În ceea ce privește caroul în sine, stratigrafia (fig. 9) este mai diversă și formată din vegetal (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (2), apoi un pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (nivel roman) (7). Urmează un nivel format din două straturi: un pământ maroniu fără materiale arheologice (5), care se termină pe la mijlocul profilului și care e continuat de un pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice (8). În final este sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă. Adâncimea până la care s-a ajuns este de -90 cm.

CX8. Dimensiunile casetei sunt 2 m N-S și 1.70 E-V (imag. 52-54) (fig. 12). S-a săpat până la adâncimea de -40 cm. Inițial a fost săpată jumătatea de sud a complexului. În pământul înlăturat au ieșit câteva fragmente din preistorie. În cele din urmă a fost săpat tot complexul, dar nu au fost obținute alte informații arheologice suplimentare.

CX9. Complexul are o formă sinuoasă și pare a fi fost șanțul unei țevi/conducte de apă (imag. 55). În sondajul efectuat au fost găsite câteva cărămizi contemporane. Complexul se întinde pe patru carouri (fig. 12) și pare a continua sub locuințele deja existente.

Caroul 19. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 56). A fost semnalat un complex, CX5. De asemenea continuă CX9. *In situ* a fost surprinsă și o țeavă de apă/gaz. Complexul CX5 va fi descris mai jos. În ceea ce privește caroul 20 stratigrafia acestuia este formată din straturile vegetal (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (2), apoi un strat de cultură din pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie) (4). Urmează un pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice (8), iar în sterilul arheologic, o argilă galbenă nisipoasă (3) este și țeava de apă sau de gaz (9). Adâncimea până la care s-a ajuns este de -105 cm.
CX5. Dimensiunile complexului sunt de 1.30 m N-S și 1.40 m E-V (imag. 57-58). După conturare s-a început adâncirea pe jumătatea de sud a acestuia, iar în pământul înlăturat au ieșit câteva fragmente ceramice din preistorie. Adâncimea până la care s-a săpat a fost de -45 cm. S-a determinat ca fiind groapă de extragere a lutului.

Caroul 21. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 59). În acest carou avem continuarea acelui șanț ce ține de CX9 și care intră în profilul de vest (fig. 12). Alte complexe nu au ieșit. Adâncimea până la care s-a săpat este de -110 cm când a fost atins sterilul arheologic. Stratigrafia este compusă din vegetal (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (2), apoi avem un strat de cultură din pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie) (4) și un pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice (8). În final sterilul arheologic, o argilă galbenă (3).

Caroul 22. Dimensiuni: 6x6 m (imag 60). În caroul 22 avem aceeași stratigrafie compusă din vegetal (1), urmat de un pământ negru fără materiale arheologice (2), apoi avem un strat de cultură din pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie) (4) și un pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice (8). În final sterilul arheologic, o argilă galbenă (3). S-a săpat până la -110 cm. Au fost cercetate două complexe arheologice: CX6 și CX7.
CX6. Dimensiunile complexului sunt de 1.75 m N-S și 1.25 m E-V (imag. 61-62). După conturarea complexului s-a început adâncirea în jumătatea de nord a acestuia. În umplutura de pământ au ieșit câteva fragmente ceramice din preistorie și un os de animal. Adâncimea până la care s-a săpat este de -65 cm. S-a constatat ca fiind o groapă de extragere a lutului.
CX7. Complexul a fost surprins doar parțial *in situ*, marea majoritatea a acestuia intrând în profilul de vest. Adâncimea până la care s-a săpat este de -142 cm și -262 cm NCA (imag. 63-64). În pământul de umplutură au ieșit fragmente ceramice din preistorie. Stratigrafia acestui complex este mai diversă fiind formată din vegetal (1), urmat de un pământ negru afânat fără materiale arheologice (2), apoi un pământ negru afânat cu rar materiale arheologice (nivel roman) (3). Stratigrafia continuă cu un pământ negru cu urme de galben și rar materiale arheologice (nivel preistorie) (4) și un pământ negru amestecat cu galben și rar fragmente ceramice (preistorie) (5). Înainte de a ajunge la sterilul arheologic, din argilă galbenă nisipoasă (7) se mai observă un strat de pământ galben cu urme de negru (6).

Caroul 23. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 65). În caroul 23 avem aceeași stratigrafie ca și în caroul 22 cu diferența totuși că apare o groapă din pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (nivel roman) (7), iar nivelul de cultură arheologică format din pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie) (4), dispare. Adâncimea până la care săpat este de -160 cm. Nu au fost semnalate complexe arheologice.

Caroul 24. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 65). Următoarele 3 carouri arată că nu mai există cultură arheologică, fiind o zonă cu multă depunere de pământ nisipos galben. Stratigrafia este compusă din vegetal (1), urmată de un pământ negru fără materiale arheologice (2), apoi de un pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice (8) și sterilul arheologic, argila galbenă (3).

Carourile 25-26. Dimensiuni: 6x6 m (imag. 65). Se observă două straturi, unul cel vegetal și altul un strat masiv pământ galben nisipos fără materiale arheologice. Nu există strat de cultură arheologică.

CONCLUZII

Cercetarea de la Șura Mare – Strada Atelierului a continuat cu deschiderea unei noi suprafețe, S10, ce se întinde pe aproximativ 200 m și care a vizat verificarea situației arheologice sub ceea ce va fi un drum de acces. Suprafața a fost împărțită în mai multe carouri numerotate de la 1 la 9 cu dimensiunile de 7x7 m, iar de la 10 la 26 cu dimensiunile de 6x6 m. Diferențele de mărimi se datorează locuințelor din apropierea suprafeței cercetate, unde începând de la caroul 10 erau practic la câțiva centimetrii de sit și adâncirea putea să pună în pericol de alunecare de teren a gardurilor și a fundațiilor de beton. Prin urmare de la gard până la săpătura propriu-zisă a fost lăsat un martor de 1 m.

Adâncirea în suprafață a variat de la -136 cm în caroul 1 la -75 cm în caroul 10, dar și la adâncimi mari de -370 cm în complexul CX2 din carourile 13-14, ca apoi să se revină la adâncimi de -65-100 cm în carourile următoare. Adâncirea s-a oprit de fiecare la steril arheologic, o argilă galbenă nisipoasă sau galbenă-maronie.

Relieful zonei este unul de platou cu o pantă care scade spre nord, cu vârful nivelat în zona carourilor 8-10 și cu o pantă care coboară din nou spre sud. De asemenea suprafața S10 se închide înspre sud începând de la carourile 24-26 într-o zonă cu depunere mare de argilă nisipoasă ce pare a fi fost o scurgere de pe panta sitului.

În urma cercetării arheologice rezultatele au fost interesante și confirmă în mare parte rezultatele de la cercetarea celor 9 parcele din februarie-martie, dar arată în același timp zone de locuire romane, din preistorie, dar și un amestec cultural. Cercetarea a arătat existența unui strat cultural arheologic preistoric reprezentat prin fragmente ceramice din preistorie din perioade diferite (perioada bonz târziu și Hallstatt timpuriu, culturile Basarabi și/sau Noua) și a unui strat de cultură din epoca romană (secolele II-III). Stratul de cultură roman suprapune adesea stratul de preistorie, dar în același timp stratul de cultură din preistorie este deranjat de intervențiile din perioada romană. Sunt porțiuni ale suprafeței unde stratul de cultură arheologic este foarte slab vizibil și chiar dispare.

Cercetarea arheologică a dezvelit existența a 9 complexe pe această suprafață S10, din care unul a arătat că este un vas din perioada romană (CX3), iar altele sunt gropi de extragere a lutului (CX4-CX8). Totuși a fost cercetată și o locuință din

perioada romană (CX1) și un cenușar ce ține de perioada preistorică (CX2). Fără o utilitate clară este CX9, complex care arată mai degrabă existența unor țevi contemporane ce au fost scoase, forma sinuoasă și bucățile de cărămidă indică o utilitate contemporană.

BIBLIOGRAFIE

Surse istoriografice

Luca, Sabin Adrian, Pinter Zeno Karl, Georgescu Adrian, *Repertoriul arheologic al Județului Sibiu*, Sibiu, 2003.

Dumitru Popa, *Villae, vici, pagi: aşezarile rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002. (https://magazines.ulbsibiu.ro/arheologie/publicatii/bibliotheca/popa/cuprins.htm)

Laurențiu Radu, Aurel Stănică, *Un cuptor pentru ars ceramice descoperit la Noviodunum*, în Pontica, XLV, 2012, p. 477-488.

Surse online

http://ran.cimec.ro/sel.asp

Anexe

Harta 1. Localizarea localității Șura Mare.

Harta 2. Detaliu cu localitatea Șura Mare.

Harta 3. Alte puncte cercetate de pe strada Atelierului (5A, 5B, 9C, 11D), în anii precedenți, în care au ieșit materiale preistorice. Amplasarea celor 9 suprafețe cercetate în paralel cu drumul de acces.

Harta 4. Localizarea sitului în teren: S1-S10.

Harta 5. Dispunerea carourilor în S10.

Harta 6. Complexele din suprafața S10.

Harta 7. Poziționarea S10 în cadrul sitului Sura Mare – Str. Atelierului.

Imag. 1. Decaparea carourilor 1-5. S-a constatat că la carourile 1-2 e nevoie de o adâncire suplimentară.

Imag. 2. În urma adâncire suplimentare din carourile 1-2 s-au conturat două complexe numite mai târziu X3 și CX4.

A B

Imag. 3. Continuarea adâncirii (A) în carourile 6-12 a dezvelit existența unui nou complex (B) la caroul 8, complex numit mai târziu CX1. În carourile 9-12 s-a continuat adâncirea până la sterilul arheologic. Nu au mai ieșit complexe.

Imag. 4. Între carourile 12-14 s-a conturat un nou complex (CX2) de dimensiuni aprox. 12x6 m.

A

B

Imag. 5. Adâncirea a continuat dincolo de CX2 până la sterilul arheologic. Vedere dinspre nord (A) și sud (B).

Imag. 6. Adâncirea a continuat până la caroul 26. Au fost identificate alte complexe (CX5-CX9).

A

B

C

Imag. 7. Caroul 1 la final. Vedere generală dinspre sud-vest (C), profilul de est (A) și profilul de vest cu CX4 (B).

Imag. 8. Conturarea complexului CX2 în cadrul caroului 1.

Imag. 9. Adâncire pe jumătatea de est a complexului. În pământul îndepărtat nu au ieșit materiale arheologice.

Imag. 10. Detalii cu complexul CX4. Un vas din perioada roman în stare fragmentară.

A B

Imag. 11. Caroul 2 la final. Vedere generală dinspre vest (A) și dinspre sud (B).

A B

Imag. 12. Caroul 3 la final. Vedere generală dinspre sud (A-B).

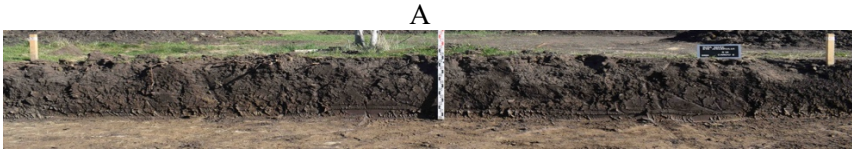

A B

Imag. 13. Caroul 4 la final. Vedere generală dinspre sud (A-B).

A

B

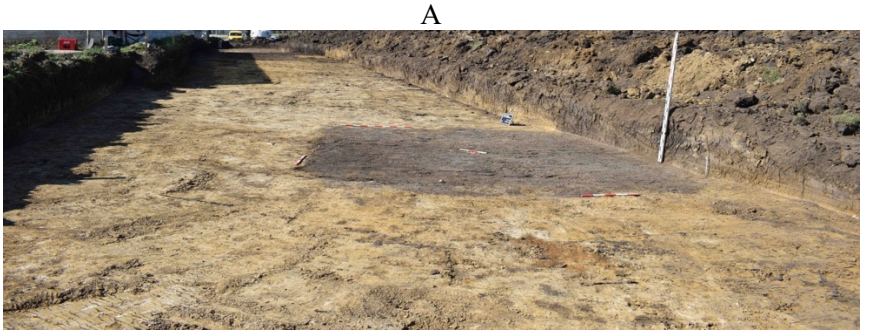
Imag. 15. Caroul 6 la final. Vedere generală dinspre sud (A). Profilul de est (B).

Imag. 16. Caroul 7 la final. Vedere generală dinspre sud.

A

B

Imag. 17. Carourile 8 și 9 la final. Profilul de vest (A). Vedere dinspre nord (B).

Imag. 18. Complexul CX1 la conturare.

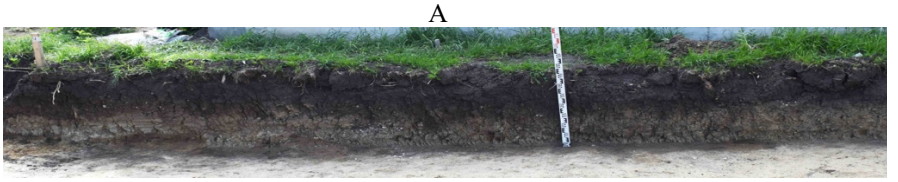
Imag. 19. Complexul CX1 după adâncire intermediară pe jumătate din suprafața acestuia.

Imag. 20. Complexul CX1 la final. Locuință din perioada romană.

A

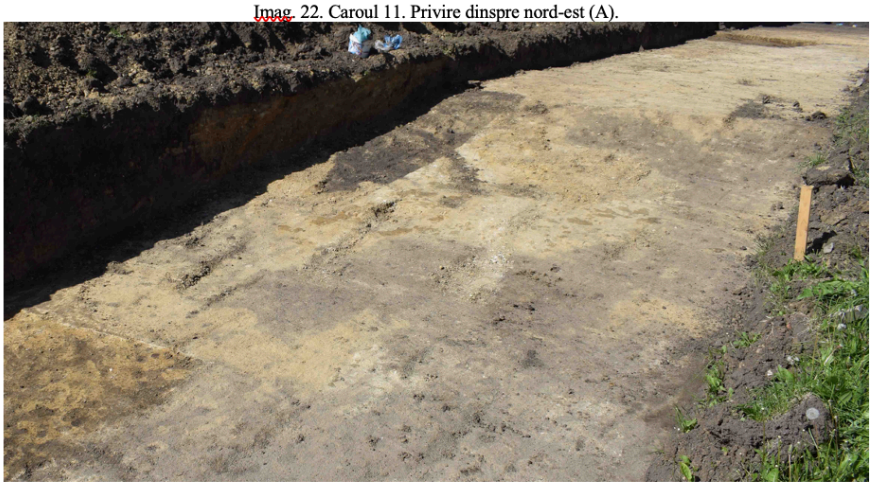
C

Imag. 21. Caroul 10. Privire dinspre sud-vest (A). Profilul de est (C).

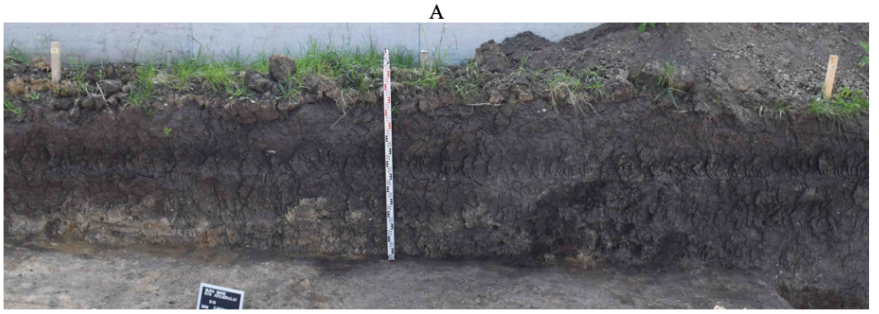

A

Imag. 22. Caroul 11. Privire dinspre nord-est (A).

A

B

Imag. 23. Caroul 12. Privire dinspre sud-est (A) unde se poate observa sondajul efectuat de Muzeul Astra Sibiu.

Imag. 24. Carourile 13-14 cu complexul CX2. Vedere dinspre sud-vest (A) şi dinspre nord-vest (B).

Imag. 25. Complexul CX2 la conturare.

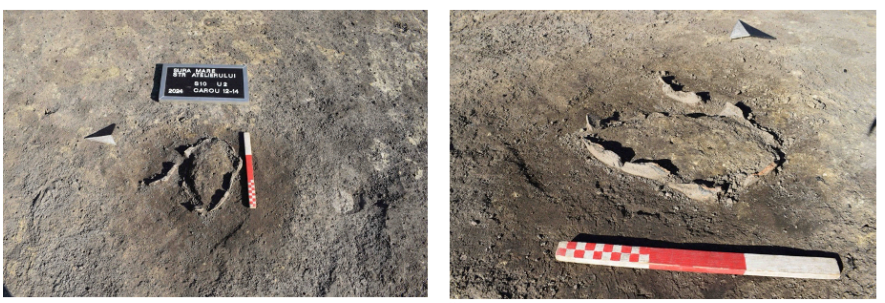
A B

Imag. 26. Complexul CX2 după o primă adâncire efectuată cu excavatorul. Suprafaţa a fost apoi răzuită manual în două etape din cauza vremii: prima dată suprafaţa înspre profilul de est (A) şi apoi cea înspre profilul de vest (B). S-a observat un pământ negru afânat cu multe materiale arheologice în suprafaţa de est şi un pământ negru lutos cu urme puternice de galben şi rar materiale arheologice înspre vest.

A B C D

Imag. 27. În urma adâncirii efectuate manual s-au observat aglomerări de diverse materiale arheologice ce au fost împărțite în alte complexe. În imagini detalii cu CX2B.

Imag. 28. Detalii cu CX2C.

Imag. 29. Detalii cu CX2D.

A B

Imag. 30. Adâncire în partea de nord a CX2 unde s-a evidențiat CX2A (imag. B) și s-a conturat mult mai clar marginea acestui complex (imag. A).

Imag. 31. Detalii cu CX2A.

Imag. 32. După o altă adâncire CX2A a fost evidențiat mult mai bine. Detalii.

Imag. 33. După demontarea lui CX2B sub acesta s-a conturat și a fost evidențiată o aglomerare de cărbune și cenușă cu câteva fragmente ceramice, numită CX2B1.

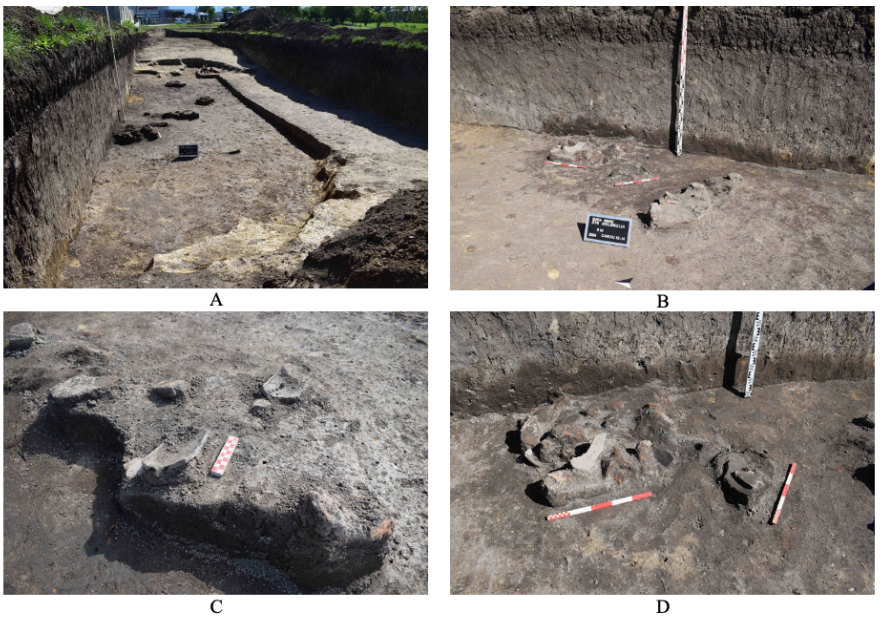

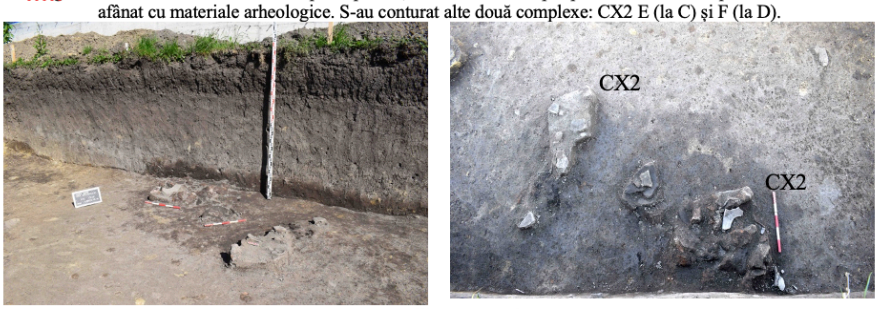
Imag. 34. După o nouă adâncire manuală avem conturată forma lui CX2C, ce este un vas păstrat parțial *in situ*.

Imag. 35. Detalii cu CX2C *in situ* și după înlăturarea pământului din interiorul vasului.

Imag. 36. Pentru a avea un control asupra săpăturii, ne-am adâncit înspre profilul de est unde pământul era mult afânat cu materiale arheologice. S-au conturat alte două complexe: CX2 E (la C) și F (la D).

Imag. 37. Detalii cu CX2E și CX2F.

Imag. 38. CX2E1. După o nouă adâncire și demontarea lui CX2F s-a constatat că CX2E este mult mai întins prezentând o aglomerare de fragmente ceramice, cărbune și lut ars.

A B

Imag. 39. S-a continuat cu adâncirea pe suprafața de vest (A), ca apoi să ne adâncim pe suprafața de est (B).

Imag. 40. Adâncire pe jumătate de sud a suprafeței de est. Diverse adâncimi.

Imag. 41. În jumătatea de sud a suprafeței de est ne-am adâncit până la galben. Nu au ieșit alte complexe, dar au mai cost culese materiale arheologice.

Imag. 42. Săpătura în CX2 a continuat cu adâncirea în jumătatea de nord a suprafeței de est.

Imag. 43. Complexul CX2 la final. Detalii.

Imag. 44. Detalii cu CX2 la final.

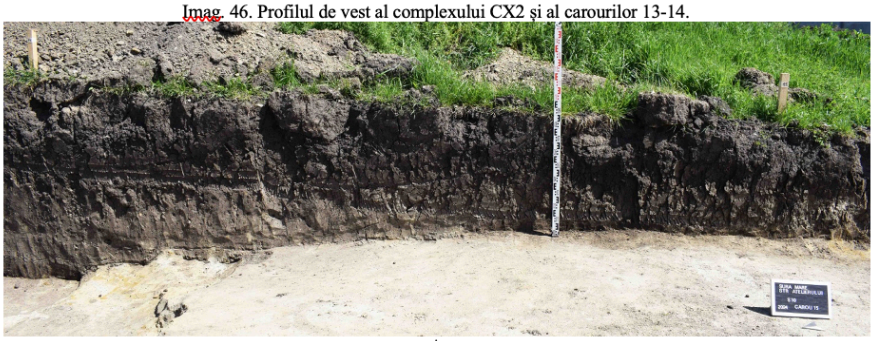

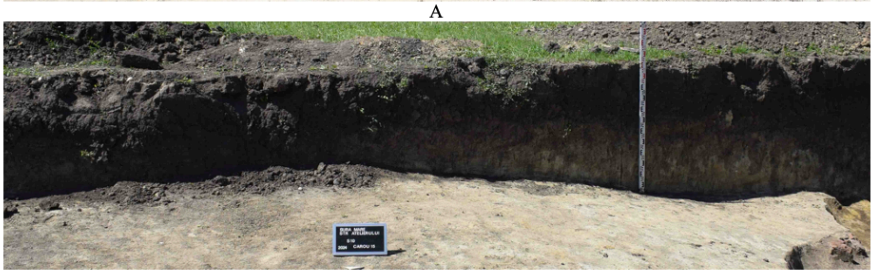
Imag. 45. Profilul de est al CX2 și al carourilor 13-14.

Imag. 46. Profilul de vest al complexului CX2 și al carourilor 13-14.

A

B

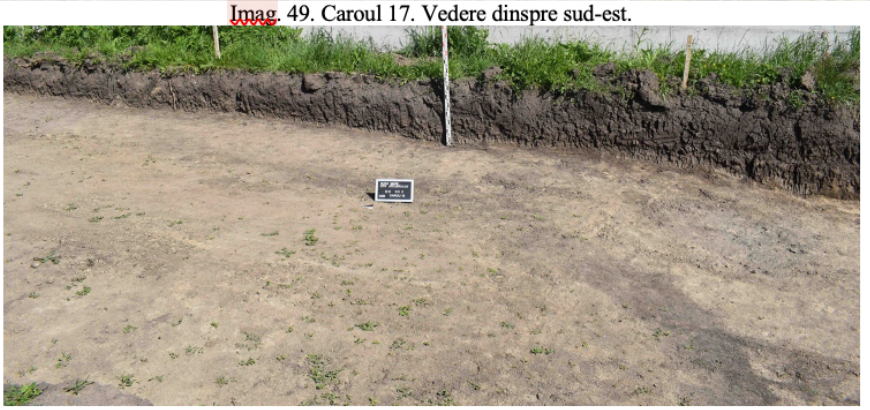
Imag. 47. Caroul 15. Profilul de vest (A) și de est (B).

Imag. 48. Caroul 16. Privire dinspre sud-vest.

Imag. 49. Caroul 17. Vedere dinspre sud-est.

Imag. 50. Caroul 18. Privire dinspre sud-vest. Profilul de est (B) şi de vest (C).

Imag. 51. Vedere dinspre nord-est.

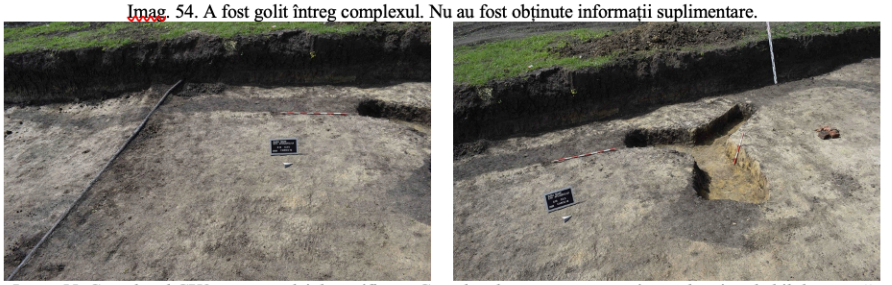
Imag. 52. Conturarea complexului CX8.

Imag. 53. Adâncire pe jumătate de sud. Au ieșit doar câteva fragmente ceramice romane.

Imag. 54. A fost golit întreg complexul. Nu au fost obținute informații suplimentare.

Imag. 55. Complexul CX9 cu un sondaj de verificare. Complexul este un șanț ce a ținut cel mai probabil de o țeavă de apă. În sondaj au fost găsite cărămizi contemporane.

B

Imag. 56. Caroul 20. Vedere dinspre nord-est (A) și sud-est (B). Profilul de est (C) și de vest (D).

Imag. 57. CX5 la conturare.

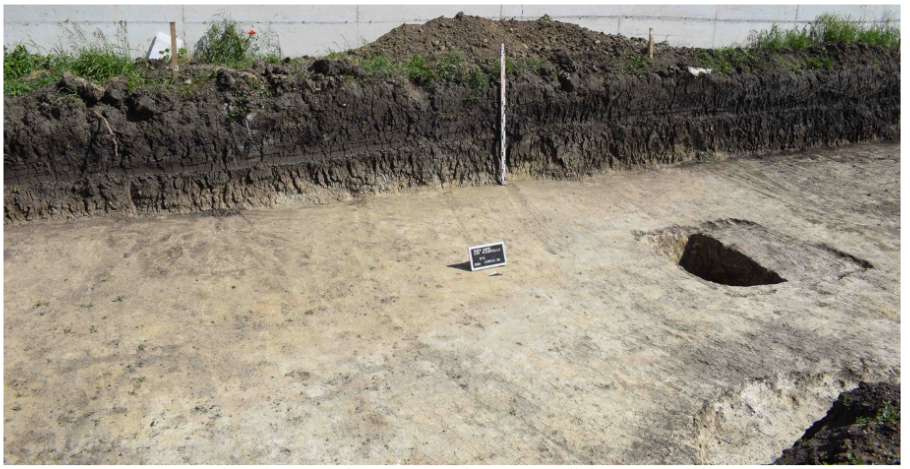

Imag. 58. Adâncire în CX5 pe jumătatea de sud a complexului. Materialul arheologic a fost constituit din câteva fragmente ceramice romane.

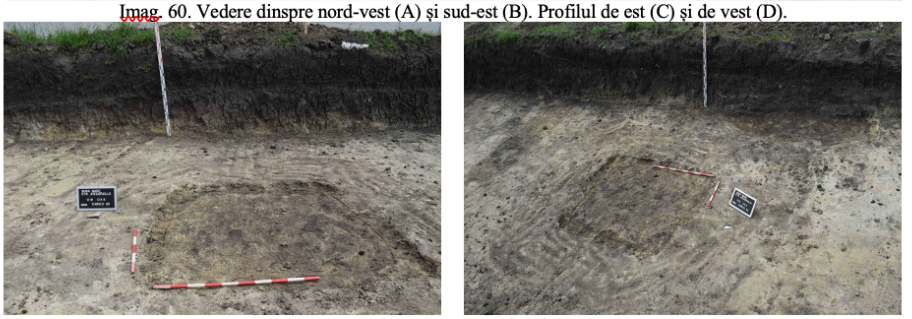

A

Imag. 59. Caroul 21. Privire dinspre nord-vest (A) și sud-est (B). Profilul de est (C) și de vest (D).

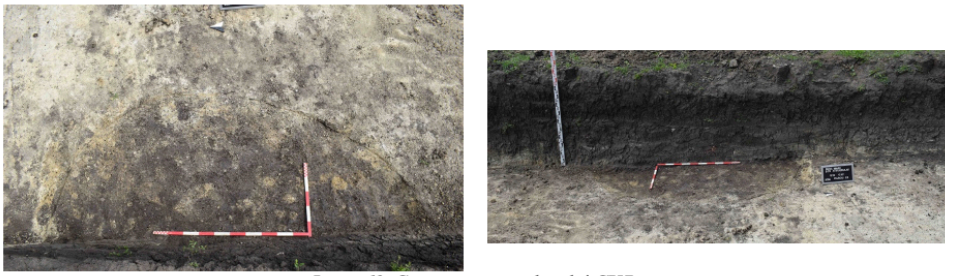
Imag. 60. Vedere dinspre nord-vest (A) și sud-est (B). Profilul de est (C) și de vest (D).

Imag. 61. Conturarea complexului CX6.

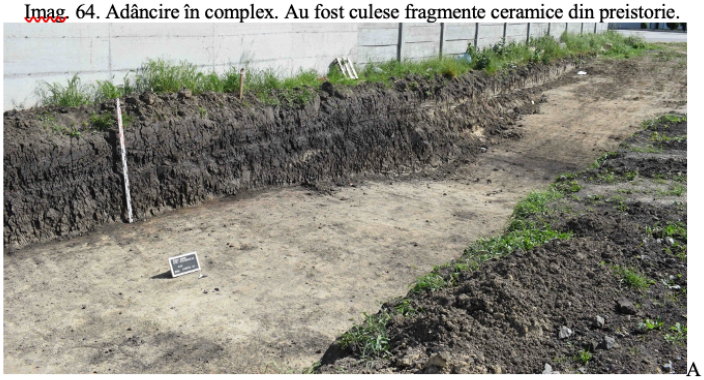
Imag. 62. Adâncire pe jumătatea de nord a complexului. Au ieșit câteva fragmente ceramice romane.

Imag. 63. Conturarea complexului CX7.

Imag. 64. Adâncire în complex. Au fost culese fragmente ceramice din preistorie.

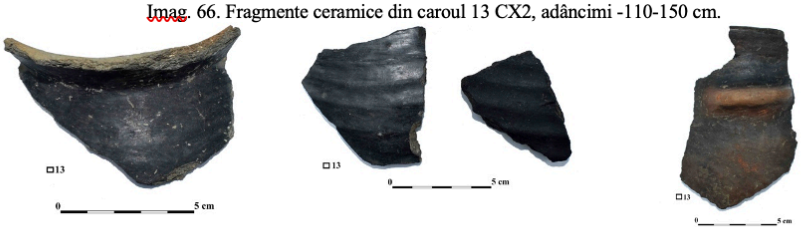

A

Imag. 65. Carourile 23-26. Vedere dinspre nord-vest (A). Profilul de est (B) și profilul de vest (C și D).

Imag. 66. Fragmente ceramice din caroul 13 CX2, adâncimi -110-150 cm.

Imag. 67. Fragmente ceramice din caroul 13 CX2, adâncimi -170-190 cm.

Imag. 68. Fragment de vas cu toartă din CX2B, adâncimi -170-190 cm.

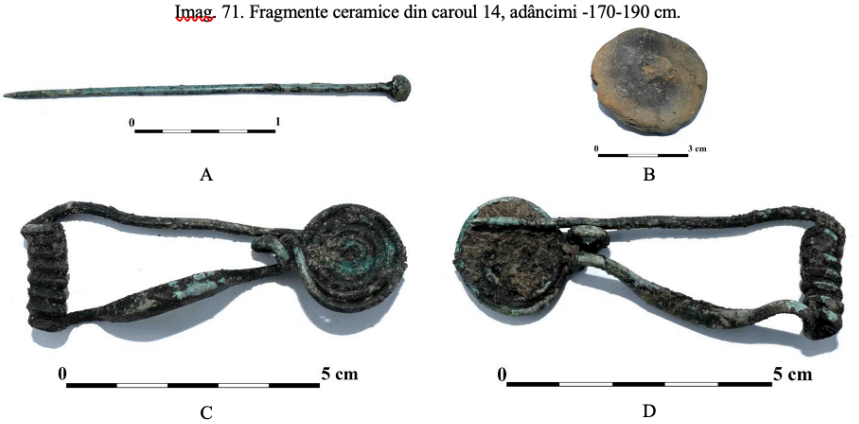
Imag. 69. Fragment de vas cu toartă din CX2C, adâncimi -170-190 cm.

Imag. 70. Fragment ceramice și bucăți de chirpic din CX2D, adâncimi -150-170 cm.

Imag. 71. Fragmente ceramice din caroul 14, adâncimi -170-190 cm.

Imag. 72. Obiecte găsite în CX2: A- ac de păr; C-D fibulă (față-verso); B – obiect din lut (titirez ?).

Imag. 73. Lamă de cuțit găsit în preajma complexului 8 (carourile 18-19).

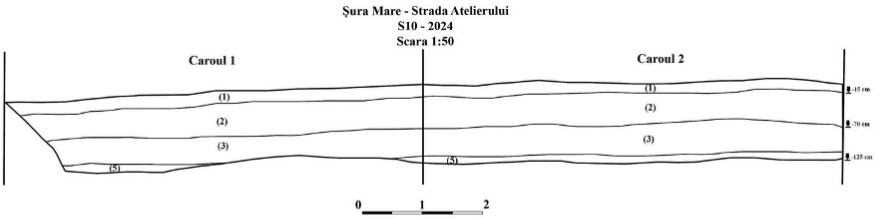

Fig. 1. Profilul de est al carourilor 1 (7x7 m) şi 2 (7x7 m). Scara 1:50.
Legendă: (1) vegetal; (2) pământ negru cu rar materiale arheologice; (3) pământ maroniu fără materiale arheologice; (5) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

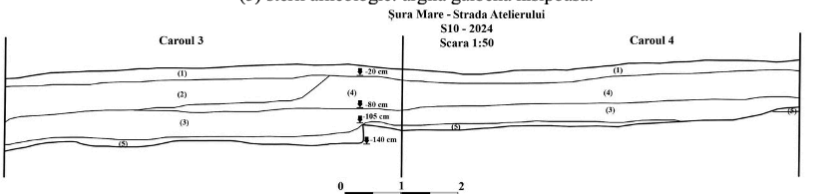

Fig. 2. Profilul de est al carourilor 3 (7x7 m) şi 4 (7x7 m). Scara 1:50.
Legendă: (1) vegetal; (2) pământ negru cu rar materiale arheologice; (3) pământ maroniu fără materiale arheologice; (4) pământ negru fără materiale arheologice; (5) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

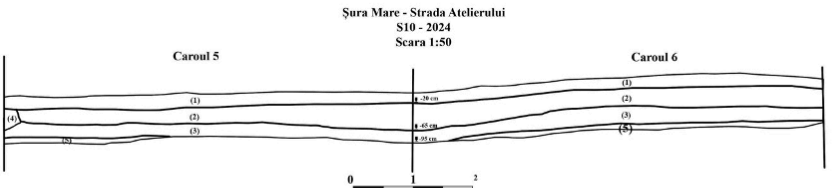

Fig. 3. Profilul de est al carourilor 5 (7x7 m) şi 6 (7x7 m). Scara 1:50.
Legendă: (1) vegetal; (2) pământ negru cu rar materiale arheologice; (3) pământ maroniu fără materiale arheologice; (4) pământ negru fără materiale arheologice; (5) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

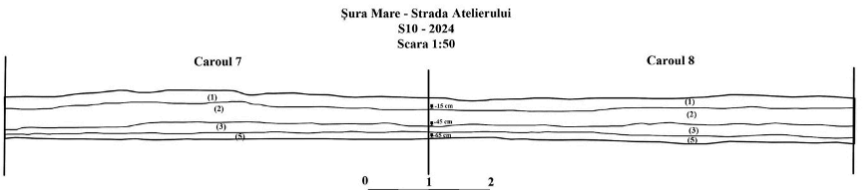

Fig. 4. Profilul de est al carourilor 7 (7x7 m) şi 8 (7x7 m). Scara 1:50.
Legendă: (1) vegetal; (2) pământ negru cu rar materiale arheologice; (3) pământ maroniu fără materiale arheologice; (5) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

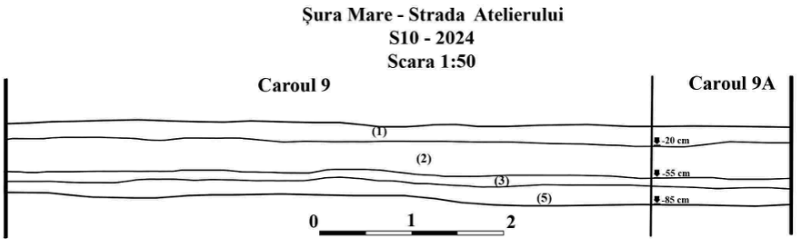

Fig. 5. Profilul de est al carourilor 9 (7x7 m) și 9A (1.5x6 m). Scara 1:50.
Legendă: (1) vegetal; (2) pământ negru cu rar materiale arheologice; (3) pământ maroniu fără materiale arheologice; (5) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

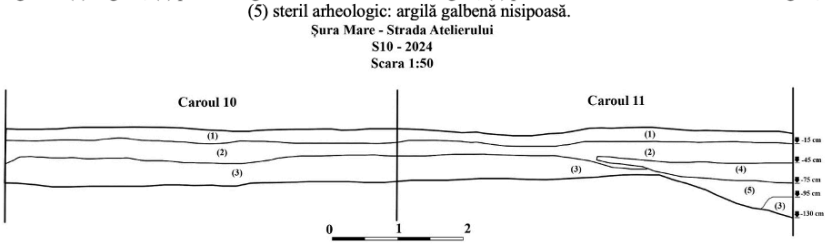

Fig. 6. Profilul de est al carourilor 10 (6x6 m) și 11 (6x6 m). Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă; (4) strat de cultură: pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie); (5) pământ maroniu fără materiale arheologice.

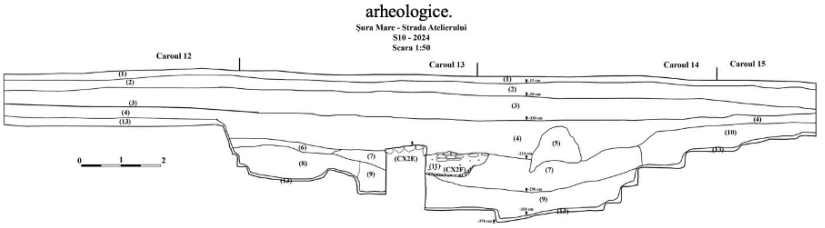

Fig. 7. Profilul de est al carourilor 12 (6x6 m), 13 (6x6 m) și 14 (6x6 m). Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) pământ negru cu materiale arheologice (nivel roman); (4) pământ negru cu pigment galben ce conține materiale arheologice (nivel preistorie) și cu urme de cărbune; (5) groapă: pământ galben cu pigment negru; (6) lentilă de pământ galben; (7) pământ negru afânat cu urme de cărbune și cu oase de animale + materiale arheologice (preistorie); (8) pământ negru amestecat cu galben și cu materiale arheologice (preistorie); (9) pământ galben amestecat cu negru și rar cu materiale arheologice (preistorie); (10) pământ negru afânat cu urme de galben și cu materiale arheologice (preistorie); (11) CX2F: pământ cu cărbune și pigment de lut ars și cu fragmente ceramice (preistorie); (12) CX2E: bucăți de lut ars roșiatic cu fragmente ceramice (preistorie); (13) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

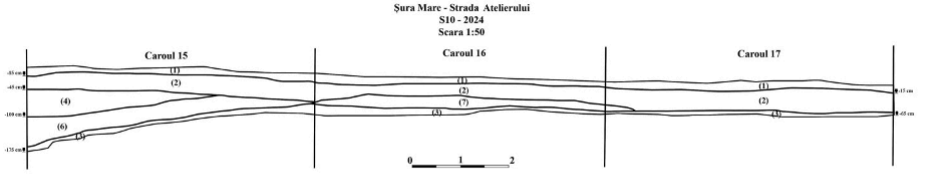

Fig. 8. Profilul de est al carourilor 15 (6x6 m), 16 (6x6 m) şi 17 (6x6 m). Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă; (4) strat de cultură: pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie); (6) pământ negru cu urme de galben şi cu materiale arheologice (nivel preistorie); (7) pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (nivel roman).

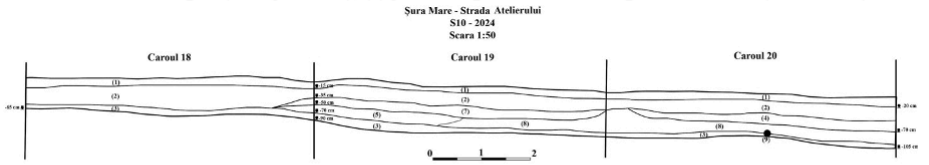

Fig. 9. Profilul de est al carourilor 18 (6x6 m), 19 (6x6 m) şi 20 (6x6 m). Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă; (4) strat de cultură: pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie); (5) pământ maroniu fără materiale arheologice; (7) pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (nivel roman); (8) pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice; (9) ţeavă de apă/gaz.

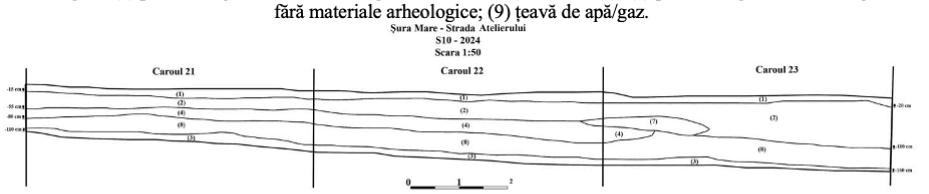

Fig. 10. Profilul de est al carourilor 21 (6x6 m), 22 (6x6 m) şi 23 (6x6 m). Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă; (4) strat de cultură: pământ negru cu materiale arheologice (nivel preistorie); (7) pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (nivel roman); (8) pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice.

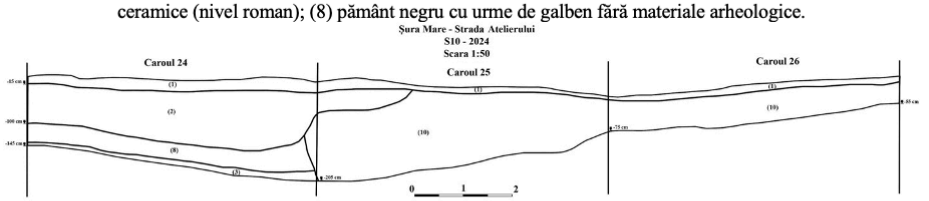

Fig. 11. Profilul de est al carourilor 24 (6x6 m), 25 (6x6 m) şi 26 (6x6 m). Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă; (8) pământ negru cu urme de galben fără materiale arheologice; (10) pământ galben nisipos fără materiale arheologice.

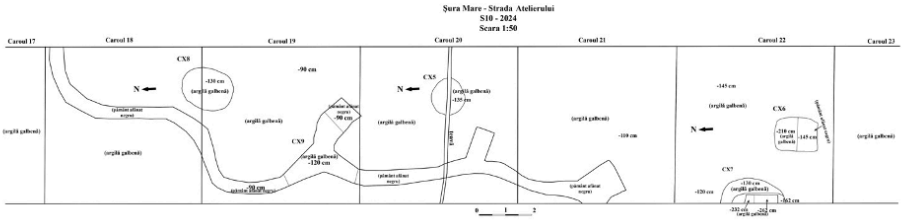

Fig. 12. Desen în plan al complexelor CX5, CX6, CX7, CX8 și CX9. Scara 1:50.

Șura Mare - Strada Atelierului
S10 - 2024
CX7 - profil vest
Scara 1:50

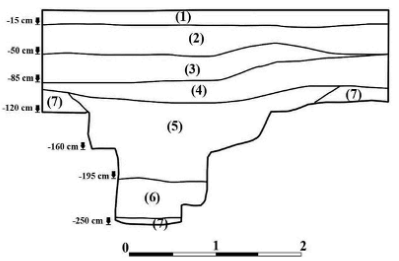

Fig. 13. Profilul de vest al complexului CX7. Scara 1:50.

Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru afânat fără materiale arheologice; (3) pământ negru afânat cu rar materiale arheologice (nivel roman); (4) pământ negru cu urme de galben și rar materiale arheologice (nivel preistorie); (5) pământ negru amestecat cu galben și rar fragmente ceramice (preistorie); (6) pământ galben cu urme de negru; (7) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

Șura Mare - Strada Atelierului
S10 - 2024
Scara 1:50

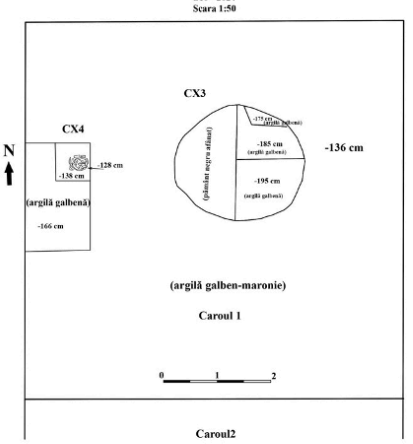

Fig. 14. Complexele CX3 și CX4 din Caroul 1. Scara 1:50.

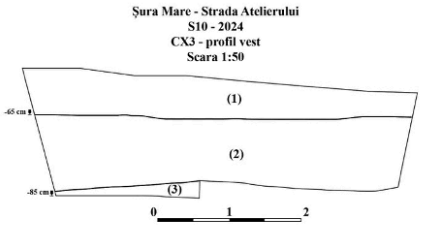

Fig. 15. Complexul CX3 – profilul de vest. Scara 1:50.
Legenda: (1) pământ negru cu foarte rar fragmente ceramice (romane); (2) pământ negru cu urme de galben; (3) steril arheologic: pământ galben lutos.

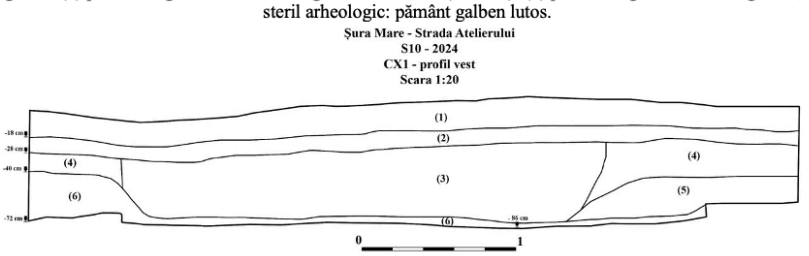

Fig. 16. Complexul CX1 – profilul de vest. Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru afânat fără materiale arheologice; (3) pământ negru cu densitate de materiale arheologice (nivel roman); (4) pământ negru cu foarte rar materiale arheologice (romane); (5) argilă maronie cu pietriș; (6) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

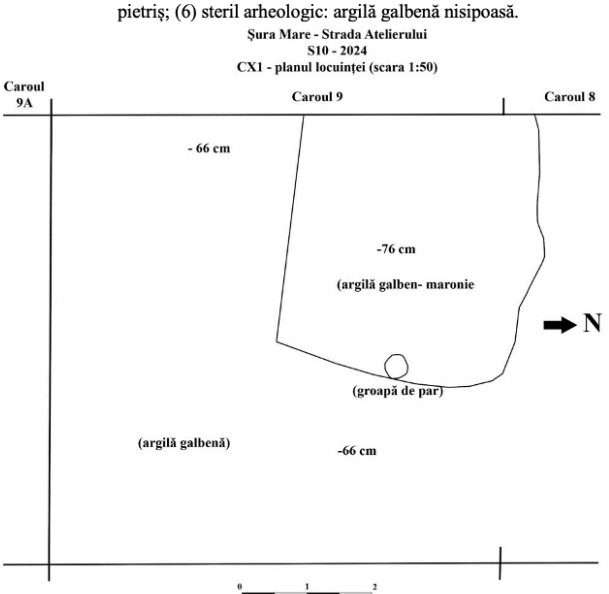

Fig. 17. Complexul CX1. Desen în plan al locuinței. Scara 1:50.

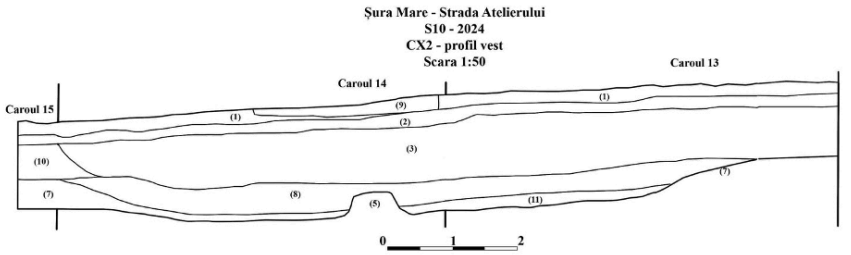

Fig. 18. CX2 – profilul de vest. Scara 1:50.

Legenda: (1) vegetal; (2) pământ afânat fără materiale arheologice; (3) pământ negru cu materiale arheologice (romane); (5) groapă: argilă galbenă cu urme de negru; (7) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă; (8) pământ negru amestecat cu galben și foarte rar materiale arheologice (preistorie); (9) groapă: pământ cu materiale contemporane; (10) pământ negru cu foarte rar materiale arheologice; (11) pământ galben cu urme de negru.

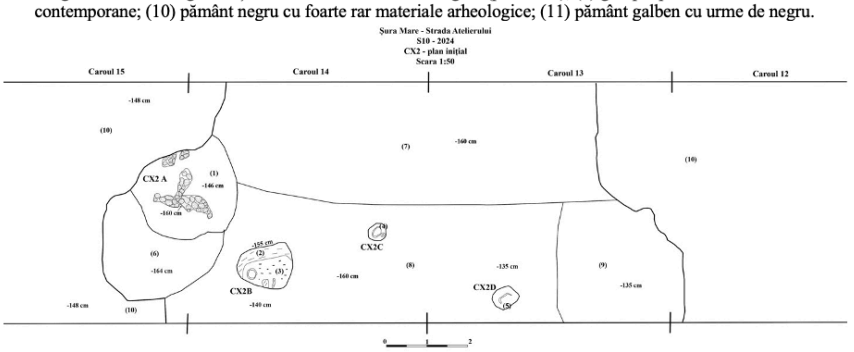

Fig. 19. CX2 – plan inițial cu evidențieri *in situ* a unor materiale arheologice. Adâncime -130-160 cm. CX2A - aglomerare de lut roșiatic cu fragmente ceramice (preistorie); CX2B – aglomerare de fragmente ceramice cu vas ceramic păstrat parțial *in situ*, cu și cu urme de cărbune. CX2C – vas ceramic păstrat parțial *in situ*. CX2D – fragment de vas ceramice.

Legenda: (1) CX2A: pământ negru cu urme de cărbune, urme de lut ars și fragmente ceramice; (2) CX2B: pământ cu multă cenușă (?!) de culoare galben-maronie și cu cărbune; (3) CX2B: pământ cu urme de cărbune, fragmente ceramice din preistorie și oase de animale; (4) pământ negru cu urme de galben și cu materiale arheologice din preistorie; (5) CX2C: pământ negru cu urme de galben și cu materiale arheologice din preistorie; (6) argilă galbenă amestecată cu negru; (7) pământ negru amestecat cu galben; (8) pământ negru afânat cu materiale arheologice din preistorie; (9) pământ negru lutos cu rar materiale arheologice; (10) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

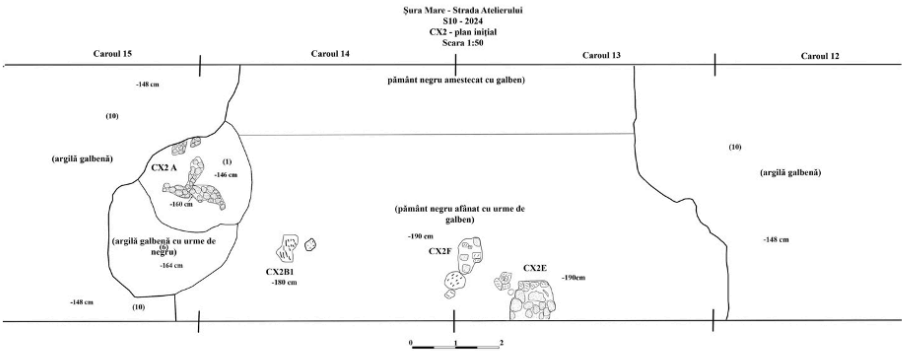

Fig. 20. CX2 – plan intermediar al complexului. Adâncime -190 cm NCA. Scara 1:50. CX2A - aglomerare de lut roșiatic cu fragmente ceramice (preistorie); CX2B1 – aglomerare de cărbune ce a ieșit sub CX2B. CX2E: aglomerare de lut ars cu fragmente ceramice. CX2F – aglomerare de fragmente ceramice și cu cărbune.
Legenda: (1) CX2A: pământ negru cu urme de cărbune, urme de lut ars și fragmente ceramice; (6) argilă galbenă amestecată cu negru; (10) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

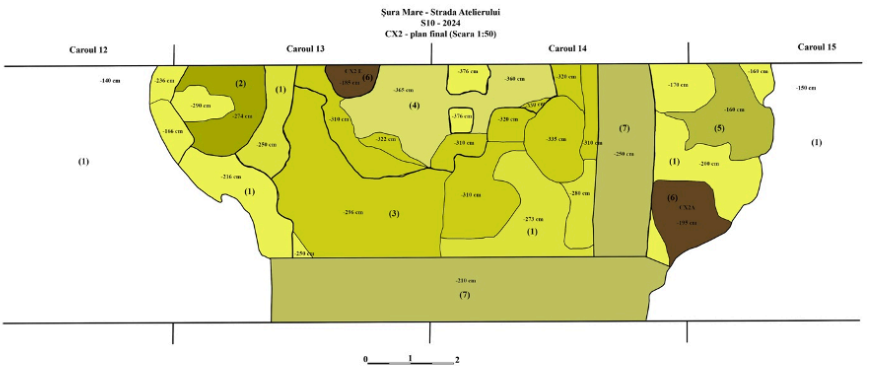

Fig. 21. Complexul CX2 la final cu diverse adâncimi ce arată prezența a numeroase gropi de extragere a lutului. Adâncimi între -200-376 cm. Au fost păstrat *in situ* CX2A și CX2E.
Legenda arată diverse nuanțe ale argilei galben ce este sterilul arheologic: (1) argilă galbenă nisipoasă; (2) argilă de un galben închis; (3) argilă galben-maronie lutoasă; (4) argilă galbenă cu pigment negru; (5) argilă galbenă pigmentată; (6) pământ negru afânat ce ține de complexe; (7) argilă galbenă cu urme de negru (trepte de ieșire).

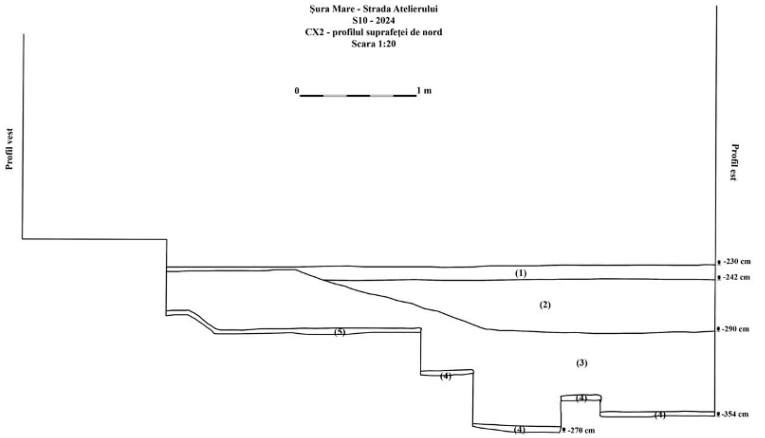

Fig. 22. CX2 – profil intermediar al suprafeței de nord al complexului înainte de adâncire pe această suprafață. Legenda: (1) pământ negru afânat cu materiale arheologice din preistorie; (2) pământ negru afânat cu urme de galben şi materiale arheologice din preistorie; (3) pământ negru-lutos amestecat cu galben şi rar fragmente ceramice; (4) steril arheologic: argilă galbenă-prăfoasă; (5) steril arheologic: argilă galben-maronie.

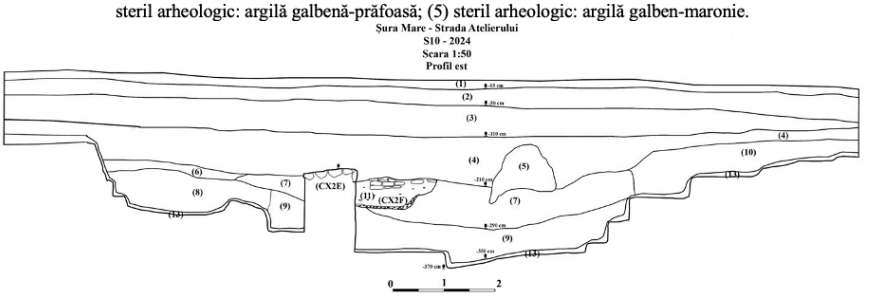

Fig. 23. Profilul de est al CX2. Scara 1:50.
Legenda: (1) vegetal; (2) pământ negru fără materiale arheologice; (3) pământ negru cu materiale arheologice (nivel roman); (4) pământ negru cu pigment galben ce conține materiale arheologice (nivel preistorie) şi cu urme de cărbune; (5) groapă: pământ galben cu pigment negru; (6) lentilă de pământ galben; (7) pământ negru afânat cu urme de cărbune şi cu oase de animale + materiale arheologice (preistorie); (8) pământ negru amestecat cu galben şi cu materiale arheologice (preistorie); (9) pământ galben amestecat cu negru şi rar cu materiale arheologice (preistorie); (10) pământ negru afânat cu urme de galben şi cu materiale arheologice (preistorie); (11) CX2F: pământ cu cărbune şi pigment de lut ars şi cu fragmente ceramice (preistorie); (12) CX2E: bucăți de lut ars roşiatic cu fragmente ceramice (preistorie); (13) steril arheologic: argilă galbenă nisipoasă.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 393-423
10.2478/actatr-2025-0020

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ LA ȚICHINDEAL – BISERICA „CUVIOASA PARASCHIVA”

Ioan Marian Țiplic
Lucian Blaga University of Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Adrian Nicolae Șovrea
Lucian Blaga University of Sibiu
nicolae.sovrea@ulbsibiu.ro

Abstract: *Țichindeal is first documented in 1350, with later sources attesting an important ecclesiastical role in the early modern period, including references to a wide Greek-Catholic archdeaconry and the construction of a Greek-Catholic church in 1730 (today in ruins). The present report concerns the first archaeological investigation at the Orthodox Church of "St. Paraskeva" (documented in 1791; LMI category A), undertaken as preventive research required prior to conservation or intervention works. The church is a rectangular building with altar, nave, narthex and a western bell tower, enclosed by a c. 2 m high stone wall, and retains painted decoration executed in 1815–1818 (attributed to Nicolae Grecu of Săsăuș) and restored in the 20th century.*

Fieldwork was carried out over eight days in two stages and included eight trenches positioned both outside and inside the church (S1–S3 and S7 exterior; S4–S6 interior; plus S1A on the enclosure wall). The main objectives were to document foundation depth, construction technique, stratigraphic relationships among the altar, nave, narthex, tower, and vault-support piers, and to assess ground conditions. Stratigraphy is broadly consistent across the sections: modern surfacing and drainage arrangements (concrete slabs, river-stone paving set in sand, gravel backfill) overlie a construction horizon characterized by dark soil with abundant brick fragments and occasional charcoal, interpreted as deposits related to the church's erection and later repairs. These layers rest on natural deposits of yellow sand, sandy clay with rusty mottling, and locally grey-black waterlogged clay. A key observation is persistent groundwater/pluvial accumulation at foundation level, indicating chronically humid subsoil conditions.

Structural evidence suggests that the altar and nave foundations belong to the same construction phase and were set at comparable depths, built of large sandstone/stone and brick bonded with lime mortar rich in sand. By contrast, the bell tower foundation is abutted against the narthex/nave foundations (not interwoven at foundation level), while the superstructure appears tied, implying a substantial western modification predating the narthex paintings. The vault-support piers have shallower, abutted foundations, indicating that the vaulting system may post-date the initial church construction and could be associated with the phase that introduced the bell tower.

Keywords: *Țichindeal; Transylvania, Orthodox church; preventive excavation; Church archaeology*

INTRODUCERE

Localitatea Țichindeal este atestată documentar la 1350 prin două documente: un proces de hotar între Roşia şi Vurpăr (unde se pomeneşte şi de Chekendeal) şi un act de strângere a dărilor bisericeşti (1350-1359) aflat în arhiva Vaticanului, act studiat de C. Drăganu, care crede că satul se numea, la început „Vale Siculorum" - Valea secuilor[1].

În sat au existau două biserici, una în ritul greco-catolic și alta în ritul ortodox. La sinodul de la Blaj al Bisericii greco-catolice, printre cei 38 de protopopi români care au semnat actul de unire cu Biserica catolică a fost și Aron din Ţichindeal. După alte surse este Radu din Ţichindeal. Un nou sinod s-ar părea că a avut loc la 5 septembrie 1700, iar A.T. Laurian consideră că au participat 55 de protopopi, menţionându-l şi pe Aron din Ţichindeal. Altfel, în 1730, la Ţichindeal se construieşte Biserica greco-catolică, pe o înălţime, spre Dealul Viilor (azi ruină). În 1733 este pomenit „Arhidiaconul Czikindalienos", iar în alt document „Districtul greco-catolic al Chichindealului" cu 77 de parohii, iar districtul Colun 40 de parohii. La 21 ianuarie 1759 este trimis, de la Ţichindeal, la Blaj, un act scris în limba română, pe două file, intitulat „ Situaţia Bisericilor Unite din Arhidiaconatele Ţichindeal, Mediaş şi Sighişoara". Actul dovedeşte suprafaţa foarte întinsă pe care își întindea influenţa protopopiatul (arhidiaconatul) de Ţichindeal[2].

În ceea ce privește Biserica Ortodoxă din Țichindeal, la aceasta nu au mai avut loc cercetări arheologice. Cercetarea s-a desfășurat în contextul în care legislația privind protejarea patrimoniului solicită în mod expres îndeplinirea tuturor pașilor necesari în vederea obținerii de date arheologice anterior oricărei intervenții, fiind vorba și despre un imobil de patrimoniu înregistrat în LMI la categoria monumente de tip A. Edificiul de cult este menționat documentar în anul 1791 cu hramul „Cuvioasa Parascheva". Este de formă dreptunghiulară, având altar despărțit de naos cu iconostas de zid, pronaos și turn situat la vest. Lăcașul de cult este împrejmuit cu un zid de piatră înalt de 2 m. Interiorul s-a zugrăvit pe cheltuiala a patru familii, între anii 1815-1818. Pictura a fost realizată de către cel care a lucrat și la bisericile din Colun și Fofeldea, Nicolae Grecu din Săsăuș, fiind restaurată în urmă cu o jumătate de secol.

CADRUL FIZICO-GEOGRAFIC. LOCALIZARE

Biserica Ortodoxă „Cuvioasa Paraschiva" din Țichindeal se află în Podișul Hârtibaciului de Nord, pe o vale secundară (valea Țichindeal) aflată la nord de râul Hârtibaciu. Accesul se face de pe drumul județean DJ106 (Sibiu-Agnita) înainte de localitatea Nocrich.

CONTEXT ARHEOLOGIC

La Biserica Ortodoxă „Cuvioasa Paraschiva" din Țichindeal nu au mai avut loc cercetări arheologice. Pe raza localității, conform Repertoriului Arheologic al Județului Sibiu se află o așezare a culturii Noua și un vicus roman

[1] https://gazetahartibaciulu.wixsite.com/online/single-post/2016/10/09/povestea-%C5%9Fcolii-din-%C5%A3ichindeal.
[2] https://gazetahartibaciulu.wixsite.com/online/single-post/2016/10/09/povestea-%C5%9Fcolii-din-%C5%A3ichindeal.

(datat prin trei fibule și alte obiecte mărunte). În nord-vestul localității se văd ruinele bisericii greco-catolice.

ISTORICUL CERCETĂRII

Cercetarea arheologică s-a desfășurat pe parcursul a opt zile în două etape, din motiv de sărbători religioase, pe data de 8 iunie fiind Rusaliile.

În prima etapă au fost trasate secțiunile 1-3 în exterior astfel:

- S1: exterior, pe latura de sud a naosului, în zonă centrală (vezi desen).
- S2: exterior, pe axul central-nord al altarului.
- S3: exterior, pe latura de nord a pronaosului.

În etapa a doua s-a continuat cu trasarea altor 5 secțiuni, atât pe exterior cât și interior, astfel:

- S1A: exterior, pe latura de sud a zidului ce înconjoară biserica; secțiunea a fost trasată în continuarea secțiunii S1, cu un martor între cele două secțiuni.
- S4: interior, pe latura de sud a naosului la joncțiunea dintre altar și naos.
- S5: interior, pe latura de nord a naosului la joncțiunea dintre naos și pronaos și peretele despărțitor dintre naos și pronaos.
- S6: interior, pe latura de sud a pronaosului, la joncțiunea dintre pronaos și turn.
- S7: exterior, pe latura de sud a turnului clopotniță, la joncțiunea dintre turn și pronaos.

STRATIGRAFIA GENERALĂ A SECȚIUNILOR

Pentru cercetarea arheologică din punctul Biserica „Cuvioasa Paraschiva” din Țichindeal au fost deschise 8 secțiuni arheologice dispuse în interiorul și exteriorul bisericii în felul următor:

- S1: exterior, pe latura de sud a naosului, în zonă centrală (vezi plan general fig. 22).
- S2: exterior, la axul central-nord al altarului.
- S3: exterior, pe latura de nord a pronaosului.

În etapa a doua s-a continuat cu trasarea altor 5 secțiuni, atât pe exterior cât și interior, astfel:

- S1A: exterior, pe latura de sud a zidului ce înconjoară biserica; secțiunea a fost trasată în continuarea secțiunii S1, cu un martor între cele două secțiuni.
- S4: interior, pe latura de sud a naosului la joncțiunea dintre altar și naos.
- S5: interior, pe latura de nord a naosului la joncțiunea dintre naos și pronaos și peretele despărțitor dintre naos și pronaos.
- S6: interior, pe latura de sud a pronaosului, la joncțiunea dintre pronaos și turn.
- S7: exterior, pe latura de sud a turnului clopotniță, la joncțiunea dintre turn și pronaos.

În ceea ce privește stratigrafia generală s-a constatat că fundația bisericii stă pe o argilă galben-ruginie sau în alte cazuri negricioasă-mâloasă ce este îmbibată în ambele cazuri cu apă ce menține o umezeală constantă a fundației. De altfel când s-a ajuns la talpa fundațiilor, în secțiuni s-a strâns aproape imediat apă, în unele cazuri, mai ales pe latura de sud, și de 10 cm. În ceea ce privește stratigrafia, aceasta arată amenajări antropice în partea superioară a profilelor, urmate de un nivel de construcție din pământ negru cu bucăți de cărămidă, fiind apoi urmată de depuneri naturale de nisip, argilă nisipoasă și argile lutoase.

S1. ***Dimensiuni: 1.5x1.8 m. Suprafața cercetată: 2.7 m^2. Secțiunea S1 a fost trasată în exterior pe latura de sud a naosului.***

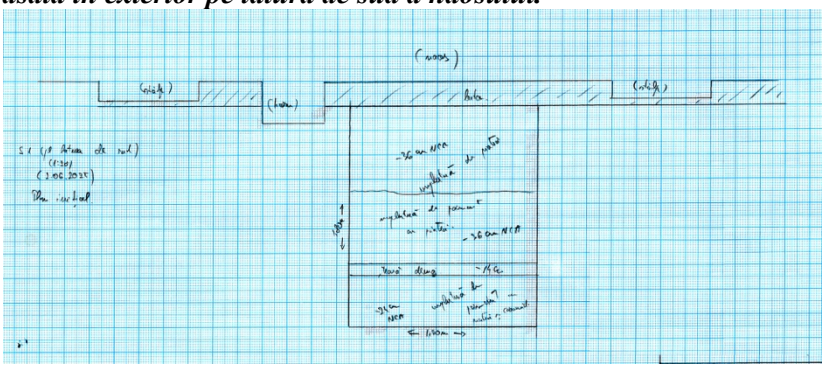

Fig. 1. S1 – plan inițial cu amplasarea secțiunii.

Scopul trasării a fost acela de obține date cu privire la adâncimea fundației naosului și relația stratigrafică dintre aceasta și stratigrafia din exteriorul bisericii. Din motive tehnice nu s-a putut ajunge la talpa fundației, deoarece la -140 cm NCA pământul era îmbibat cu apă ce a îngreunat adâncirea până la talpa fundației.

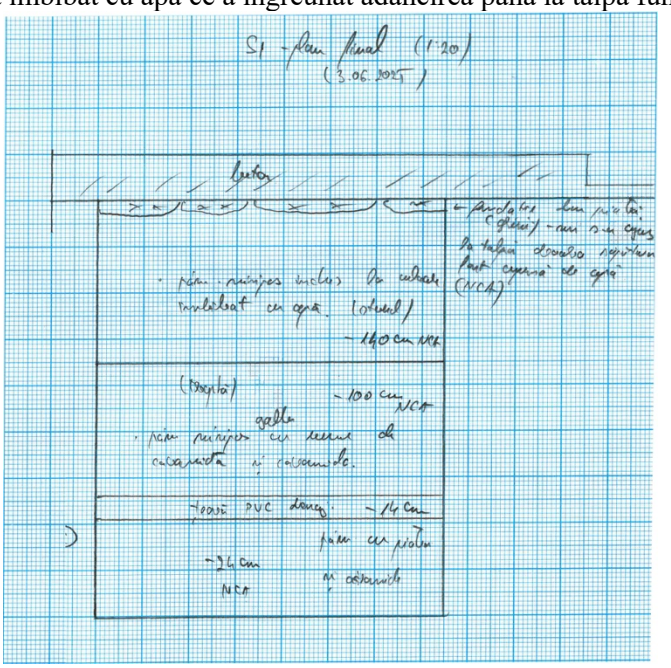
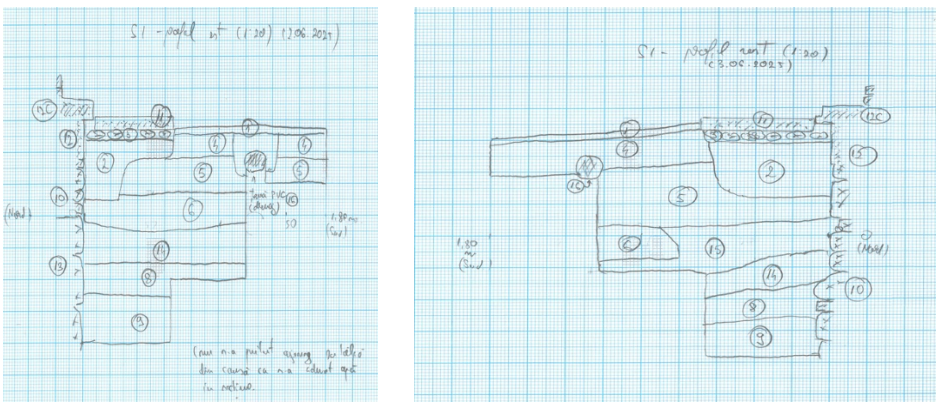

Fig. 2. S1 – planul final al săpăturii. Scara 1:20.

Stratigrafia profilului de est este formată din următoarele straturi: partea superioară este formată înspre biserică din nivele antropice cu rol de amenajare și drenaj, anume dintr-o placă de beton (11) lată de 50-60 cm și groasă de 8 cm, iar înspre curte este vegetalul de pământ cu rădăcinile (1). Sub placa de beton este o nivelare a terenului cu rol de drenaj formată dintr-o pavare cu piatră amenajată în nisip (3), iar sub aceasta este o umplutură de piatră și pietriș (2). Sub vegetal este un pământ cu nisip și pietre de dimensiuni mici (4). În continuare sunt straturile principale, întâlnite în toate suprafețele, formate din nivele mai puțin antropice

(adică nu sunt amenajări) și din depuneri naturale. Stratul din pământ maroniu închis cu urme de pigment roșiatic (5) arată intervenții târzii la biserică, iar straturile (6)- din pământ negricios cu foarte multă cărămidă sfărâmată și urme de cărbune, și (14)- pământ negru are cu urme ușoare de pigment roșiatic, arată cel mai probabil momentul ridicării bisericii. Sub acestea sunt nivele naturale: nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9).

Codurile pentru fundație și elevație au următoarele semnificații: (10) fundația este construită din gresii mari și din cărămidă legate în mortar din var cu mult nisip; (12) peste elevația de cărămidă este tencuială; (12C) arată că peste partea superioară a fundației a fost turnat beton/ciment. Prin codul (13) se arată că fundația este din piatră tare și foarte rar cu cărămidă, prinse în mortar din var cu mult nisip.

A B

Fig. 3. S1 - Profilul de est (A) și de vest (B) al secțiunii. Scara 1:20.

Profilul de vest prezintă în linii mari aceleași straturi, doar că se observă că nivelul stratului (6) a întrerupt înspre biserică un strat din un pământ maroniu deschis cu pigment roșiatic îndesit (15), ce arată tot un nivel de construcție.

S1A. ***Dimensiuni: 1x1.5 m. Suprafața cercetată: 1.5 m^2. Secțiunea S1A a fost trasată în exterior, pe latura de sud a zidului ce înconjoară biserica; secțiunea a fost trasată în continuarea secțiunii S1, cu un martor între cele două secțiuni.***

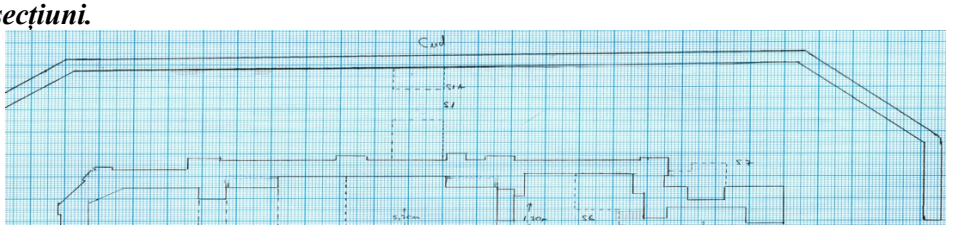

Fig. 4. S1A – plan cu amplasarea secțiunii. Scara 1:20.

Scopul trasării acestei secțiuni a fost aceea de a verifica situația fundației zidului din jurul bisericii urmărind următoarele aspecte: compoziția acestuia,

adâncimea la care a fost săpată și relația cu stratigrafia suprafeței pe care a fost ridicată biserica și zidul din jurul bisericii.

Fundația este în decroș față de elevație. Talpa fundației este la -88 cm față de nivelul actual de călcare. Ale complexe sau structuri nu au fost observate în secțiune. Fundația este construită din aceleași materiale ca și ale bisericii: gresii și cărămizi prinse în mortar din var cu mult nisip. Elevația este construită doar din cărămidă prinsă cu mortar și tencuită. Talpa fundației a fost așezată în stratul de nisip galben.

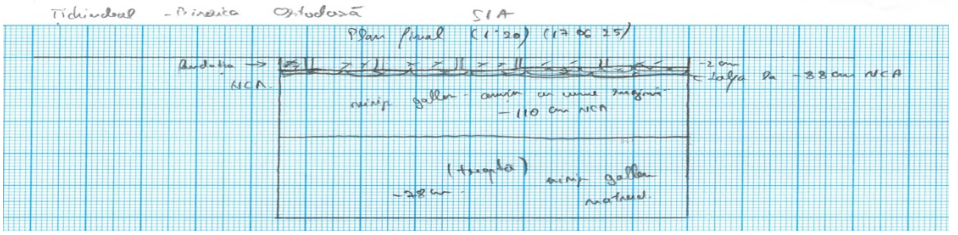

Fig. 5. S1A – planul final al secțiunii.

Stratigrafia arată că sub vegetal (1) vine un pământ maroniu-negricios amestecat cu bucățele de cărămidă (35). Acest strat conține multă cărămidă și probabil ține de ridicarea elevației zidului din jurul bisericii. Urmează apoi un strat din pământ cu foarte multă cărămidă (6), apoi un strat de pământ negricios cu urme slabe de cărbune (7) și în final straturile naturale din nisip galben (steril) (8) și argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril) (9).

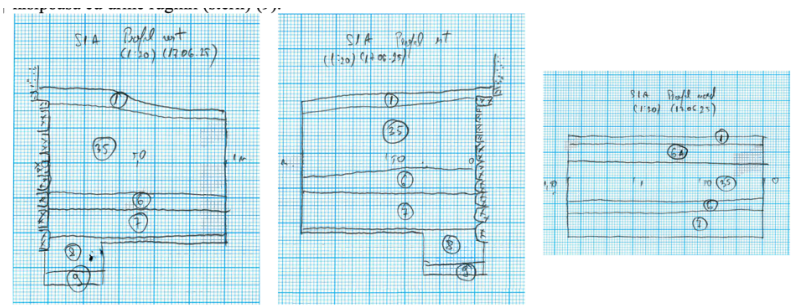

Fig. 6. S1A – profilele secțiunii. Scara 1:20.

S2. Dimensiuni: 1x2 m. Suprafața cercetată: 2 m^2. Secțiunea S2 a fost trasată în exterior pe latura de vest a altarului, partea central-nordică.

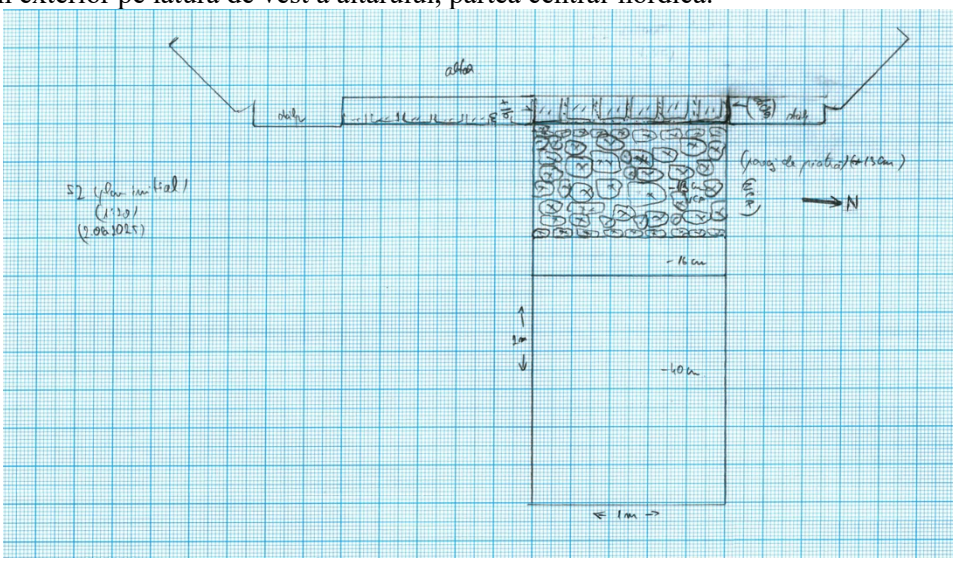

Fig. 7. S2 – plan inițial cu amplasarea secțiunii. Scara 1:20.

Scopul trasării secțiunii S2 a fost acela de obține date cu privire la adâncimea fundației altarului și relația stratigrafică dintre aceasta și stratigrafia din exteriorul bisericii. În S2 sub placa de beton a ieșit un pavaj din pietre de râu, ca și în S1 cel mai probabil, dar a fost scos de muncitori din greșeală. Pavajul are rol de amenajare și drenaj. Sub acest pavaj este o umplutură de pietriș, realizat tot pentru drenaj. Adâncirea a arătat o stratigrafie asemănătoare cu cea din S1. În schimb aici s-a putut ajunge la talpa fundației. Aceasta are și cărămidă în compoziția structurii. Față de nivelul de călcare actual, talpa se află la -120 cm. Pe fundul secțiunii s-a adunat în cele din urmă apă.

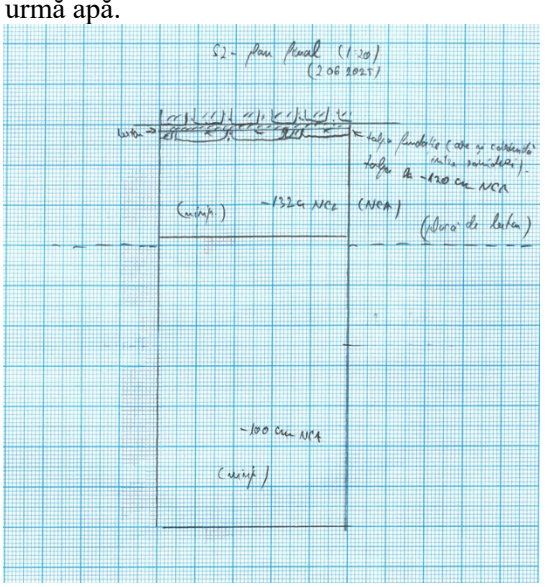
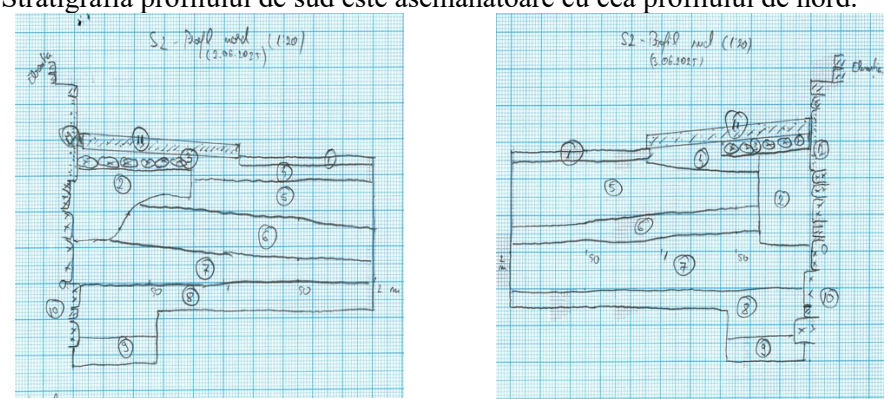

Fig. 8. S2 – plan inițial cu amplasarea secțiunii. Scara 1:20.

Stratigrafia profilelor se repetă în mare parte cu cea a secțiunii S1. În profilul de nord avem partea superioară formată înspre biserică din nivele antropice cu rol de amenajare și drenaj, anume dintr-o placă de beton (11) cu o lungime de 110 cm, fiind mult mai lată decât era în S1 (50-60 cm), dar groasă tot de 8 cm, iar înspre curte este vegetalul de pământ cu rădăcinile ierbii (1). Sub placa de beton este o nivelare a terenului cu rol de drenaj formată dintr-un pavaj cu piatră amenajată în nisip (3), iar sub aceasta este o umplutură de piatră și pietriș (2). Sub vegetal este un pământ cu nisip și pietre de dimensiuni mici (4).

În continuare vin straturile principale, întâlnite în toate suprafețele, formate din nivele mai puțin antropice (adică nu sunt amenajări) și din depuneri naturale, care compun nivele afectate de ridicarea clădirii. Avem și aici stratul din pământ maroniu închis cu urme de pigment roșiatic (5), care arată intervenții târzii la biserică, apoi stratul (6) din pământ negricios cu foarte multă cărămidă sfărâmată și urme de cărbune. Se remarcă un alt strat format din pământ negricios cu urme slabe de cărbune și slab pigmentat cu roșu, ce înlocuiește stratul (14) din secțiunea 1. Sub acestea sunt nivele naturale: nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9). Codurile pentru fundație și elevație au următoarele semnificații: (10) fundația este construită din gresii mari și din cărămidă legate în mortar din var cu mult nisip; (12) peste elevația de cărămidă este tencuială. Talpa fundației a fost așezată pe argila nisipoasă cu urme ruginii. Stratigrafia profilului de sud este asemănătoare cu cea profilului de nord.

A B

Fig. 9. S2 - Profilul de nord (A) și de sud (B) al secțiunii. Scara 1:20.

S3. ***Dimensiuni: 1.60x2 m. Suprafața cercetată: 3.20 m^2. Secțiunea S3 a fost trasată în exterior, pe latura de nord a pronaosului. Scopul acestei secțiuni a fost aceea de a obține informații cu privire la fundație: adâncime, compoziție, relația cu stratigrafia suprafeței.***

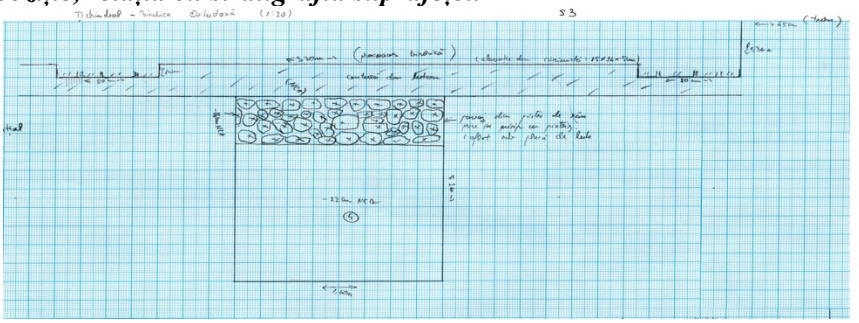

Fig. 10. S3 – planul inițial cu amplasarea secțiunii. Scara 1:20.

Fundația este în decroș față de elevație. Talpa este la -144 cm NCA. A fost construită din aceleași materiale ca în cazurile din celelalte secțiuni: piatră, gresie, cărămidă prinse cu mortar din var cu nisip. Aceasta a fost așezată pe argilă lutoasă galben-ruginie (steril arheologic).

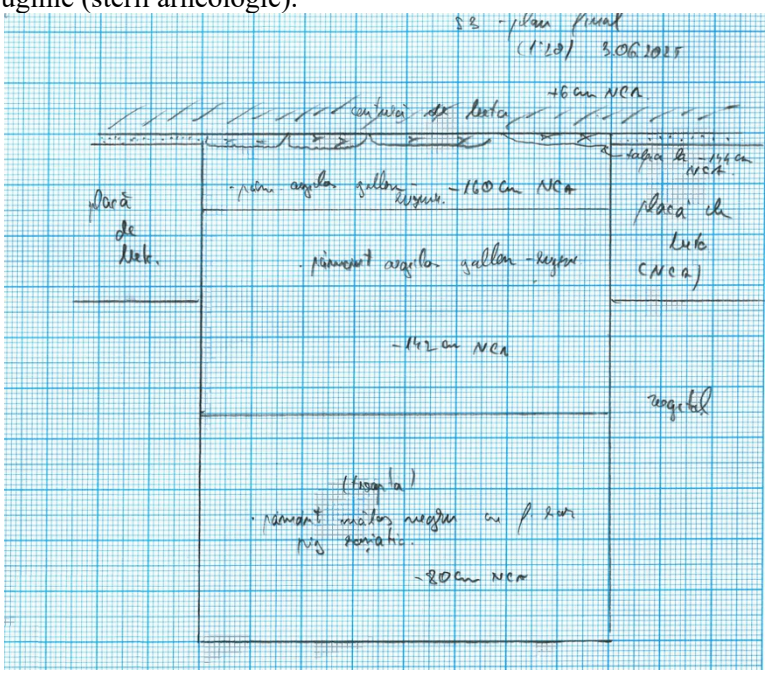
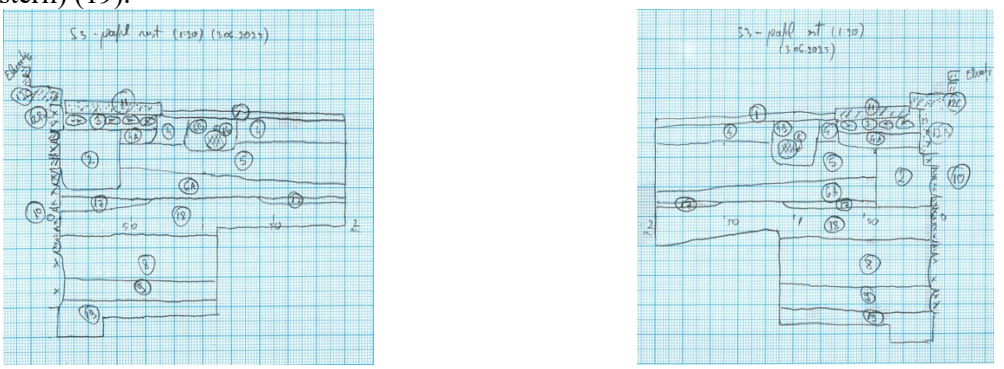

Fig. 11. S3 – plan final. Scara 1:20.

Stratigrafia prezintă în general aceleași straturi ca și în cazul celorlalte secțiuni. Înspre biserică este placa de beton lată de 50-60 cm și groasă de 8 cm (11), iar înspre zidul din jurul bisericii avem vegetalul (1). Sub placa de beton este pavajul din pietre de râu prinse în nisip (3), iar sub vegetal este pământ cu nisip și piere de mici dimensiuni (intervenții contemporane) (4). Pe partea de nord a bisericii se observă o densitatea de materiale din cărămidă reprezentată prin stratul (6A) și compus din pământ negricios cu foarte multă cărămidă atât sfărâmată cât și bucăți mari. O lentilă de pământ nisipos galben (17) arată un nivel de călcare și de construcție ce stă pe un pământ mâlos negru cu foarte rar pigment roșiatic (18).

Urmează apoi straturile naturale: nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9) și argilă-lutoasă galben-ruginie (steril) (19).

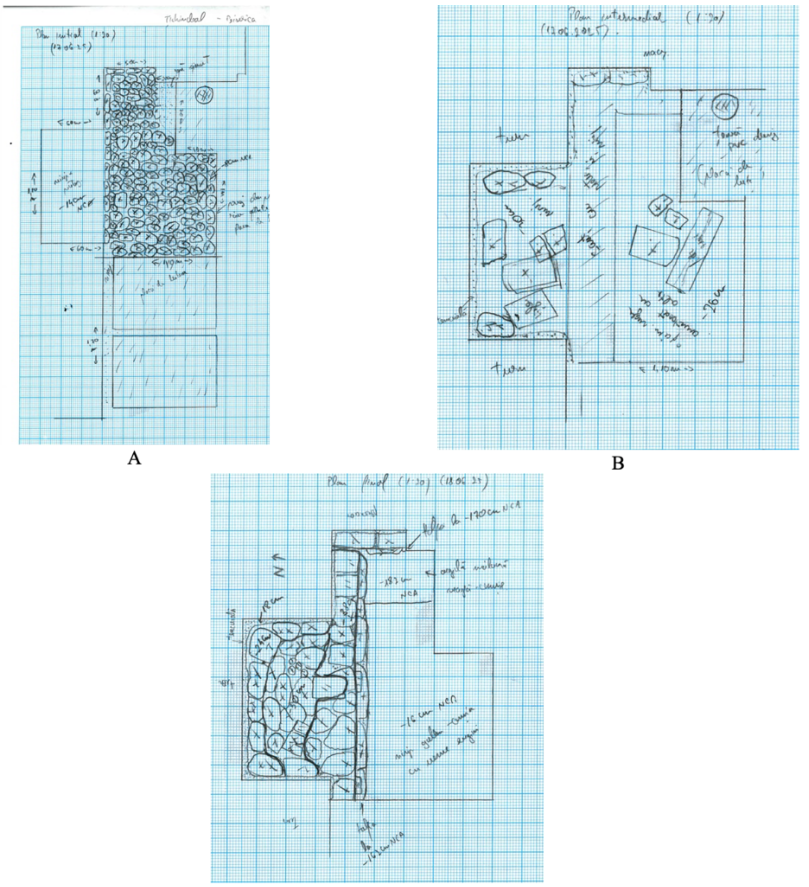

A B

Fig. 11. S3- Profilul de vest (A) și de est (B) al secțiunii. Scara 1:20.

S7. Ultima secțiune din exteriorul bisericii are dimensiunile de 1.70x1.80 m. Suprafața cercetată: 3.06 m^2. Secțiunea a fost trasată pe exterior, pe latura de sud a turnului clopotniță, la joncțiunea dintre turn și pronaos. Scopul acestei secțiuni a fost acela de a obține informații cu privire la relația dintre fundația turnului și cea a pronaosului, adâncimile la care sunt cele două fundații, compoziția acestora și relația cu stratigrafia suprafeței.

În urma adâncirii, sub placa de beton (11) avem același pavaj din piatră prinsă în nisip (3). Acest pavaj este în jurul bisericii sub plăcile de beton. În zona turnului în spațiul gol de pe latura de sud este o umplutură cu multă cărămidă (fig. 12 – B). Sub această umplutură s-a dovedit a fi fundația turnului (fig. 12 – C). Nivelul de umplutură este și pe restul secțiunii. De altfel se poate observa urma unui șanț umplut cu pietriș și pietre ce a fost săpat pentru tencuiala ce se poate observa pe zidul bisericii și a turnului la nivelul solului (fig. 12 – B). În ceea ce privește fundațiile turnului și a pronaosului se poate observa că acestea nu se țes, iar fundația turnului este adosată pe cea a pronaosului. De altfel nu au aceeași adâncime: talpa fundației turnului este la -162 cm NCA, iar cea a pronaosului la -170 cm. Ambele fundații stau pe argila galben nisipoasă cu urme ruginii (9).

A B C

Fig. 12. S3 – planul inițial al secțiunii (A) și cel intermediar (B). Scara 1:20.

Stratigrafia profilelor au în principiu aceleași straturi. Sub palca de beton (11), vine pavajul de piatră de râu prins în nisip (3), iar sub aceasta o umplutură de piatră și pietriș (2). În profilul de vest se vede o lentilă ce arată ca o șapă de ciment (2A). Sub acestea vine un strat de umplutură, ce nu s-a observat în restul secțiunilor, formată din pământ negru-maroniu cu materiale contemporane (36). Se observă un nivel de călcare din pământ negricios cu foarte multă cărămidă sfărâmată și urme de cărbune (6), sub care este un pământ-negricios amestecat cu bucățele de cărămidă (35). Apoi vine o argilă măloasă de culoare neagră cu urme slabe de cărbune și pigment roșiatic (18B). În final straturile de depunere naturală: nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9) și în plus stratul de argilă cenușie-negricioasă măloasă în care se adună apă (34). La profilul de sud ce e în plus, e o lentilă de nisip galben cu urme de cărămidă aflată înspre fundația pronaosului (38). Pe fundație se pot observa urme de tencuială (37) în nivelul inferior.

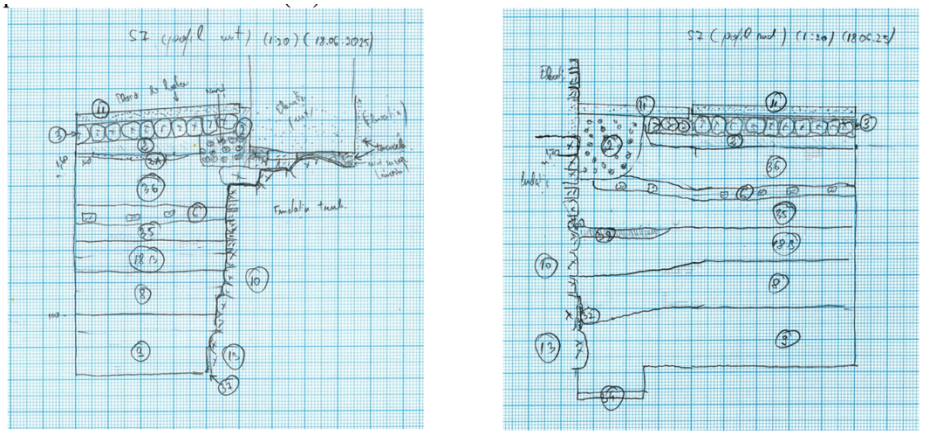
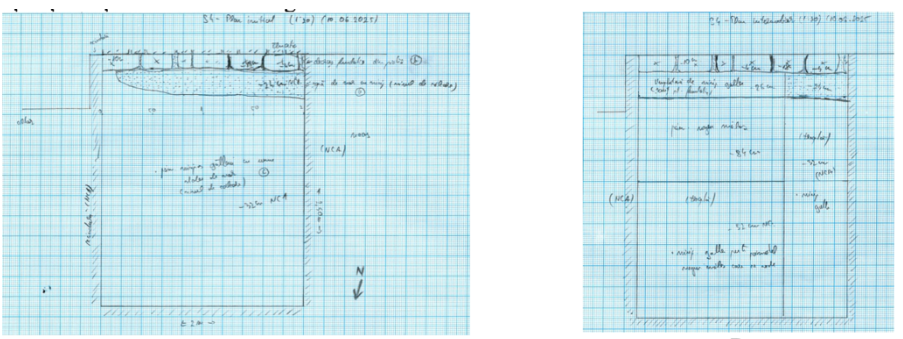

Fig. 13. S7 - profilul de vest și de sud. Scara 1:20.

S4. Dimensiuni: 2x2.50 m. Suprafața cercetată: 5 m^2. Secțiunea S4 a fost trasată în interior, pe latura de sud a naosului la joncțiunea dintre altar și naos. Scopul trasării acestei secțiuni a fost acela de a obține informații cu privire la adâncimea fundației naosului pe interior, căci pe exterior nu s-a putu ajunge la talpa fundației din cauză ca s-a adunat apă, relația dintre fundația naosului și cea a altarului, precum și cu stâlpul de susținere a bolții. De asemenea au fost vizate obținerea de informații cu privire la compoziția fundației și relația acesteia cu stratigrafia interioară a bisericii.

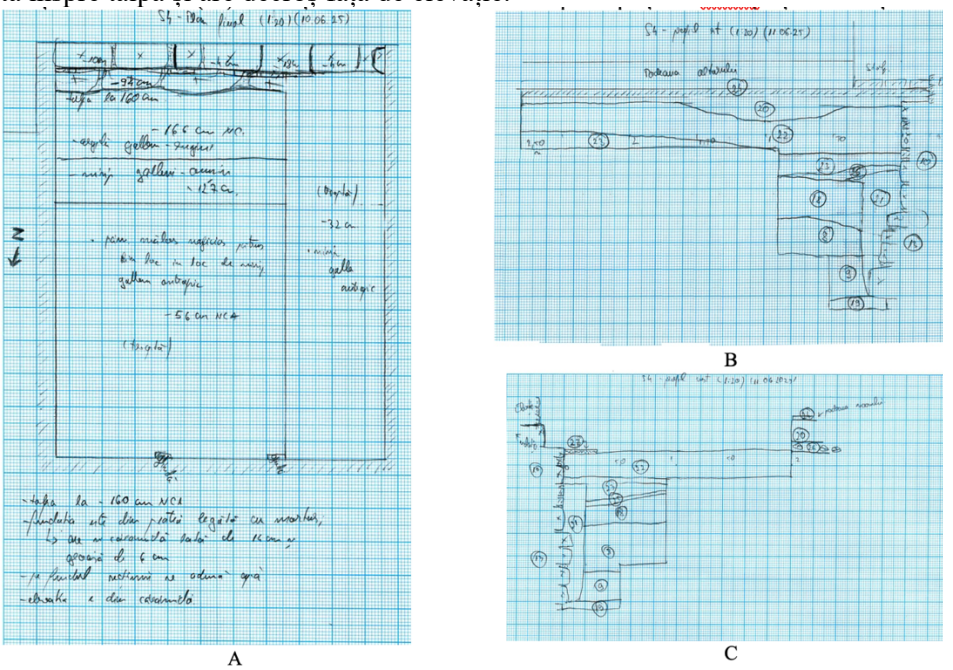

A B

Fig. 14. S4 – A: planul inițial cu amplasarea secțiunii. B: plan intermediar pentru notarea unui șanț. Scara 1:20.

În S4 sub scândurile podelei este o umplutură de pământ negru cu pietriș, lemn, pietre și zgură topită. E o umplutură contemporană realizată în anii ’90 la montarea podelei actuale din lemn. După îndepărtarea acestui strat, înspre fundație este o șapă din var cu nisip (aflată la -24 cm NCA), care fie arată un nivel de călcare, fie acoperă șanțul fundației, ce se vede mult mai bine începând cu adâncimea de -80 cm. Șapa are aproximativ 24 cm lățime, iar șanțul este lat tot de aprox. 24 cm. Acesta din urmă pare a fi totuși șanțul fundației (fig. 14 – B) pentru că așa cum se vede pe desenul profilului coboară înspre talpa fundației, dacă nu cumva s-au făcut intervenții contemporane la nivelul fundației. De altfel, și în celelalte două secțiuni interioare a fost observat acest șanț, dar și șapa de var. Stratigrafia poate fi împărțită și aici în două tipuri: antropică (cea superioară) și depunerea naturală. Stratigrafia de est a S4 arată că în partea superioară au fost

depuse antropic mai multe nivele: sub scândură (24) este umplutura de nivelare din pământ cu foarte mult cărbune și zgură topită (20), urmată de un nisip galben depus antropic pentru nivelarea terenului (22). Sub acest nisip vin depunerile naturale: un pământ mâlos negru amestecat cu nisip (23), o depunere de nisip alb (25), urmată de stratul de nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9) și argilă-lutoasă galben-ruginie (steril) (19). Lângă fundația naosului se poate vedea șanțul fundației umplut cu nisip amestecat cu pământ negru mâlos și cu bucățele de cărămidă (21). Fundația naosului este mai lată înspre talpă și are decroș față de elevație.

A B C

Fig. 15. Planul final al secțiunii (A) și stratigrafia profilului de est (B) și de vest (C). Scara 1:20.

La final s-a făcut o săpătură de control în profilul de est pentru a observa relația dintre fundația naosului cu stâlpului/coloanei ce ține de construcția bolții. Se poate observa că fundația stâlpului/coloanei este mult mai sus decât cea a naosului, că este adosată pe fundația naosului, e realizată din cărămidă și piatră, iar elevația stâlpului pare a sta pe această fundație.

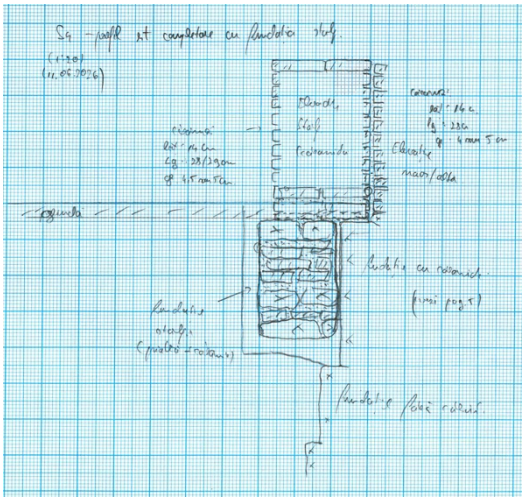

Fig. 16. Profilul de est realizat cu fundația stâlpului bolții. Scara 1:20.

S5. Dimensiuni: 1.60x2.60 m. Suprafața cercetată: 4.16 m^2. Secțiunea S5 a fost trasată în interior, pe latura de nord a naosului la joncțiunea dintre naos și pronaos și peretele despărțitor dintre naos și pronaos. Scopul trasării casetei a fost în principiu ca cel al secțiunii S4, anume acela de a obține informații cu privire la adâncimea fundației naosului pe interior, relația dintre fundația naosului și zidul ce desparte naosul de pronaos, precum și relația cu stâlpul de susținere a bolții. De asemenea au fost vizate obținerea de informații cu privire la compoziția fundației și relația acesteia cu stratigrafia interioară a bisericii.

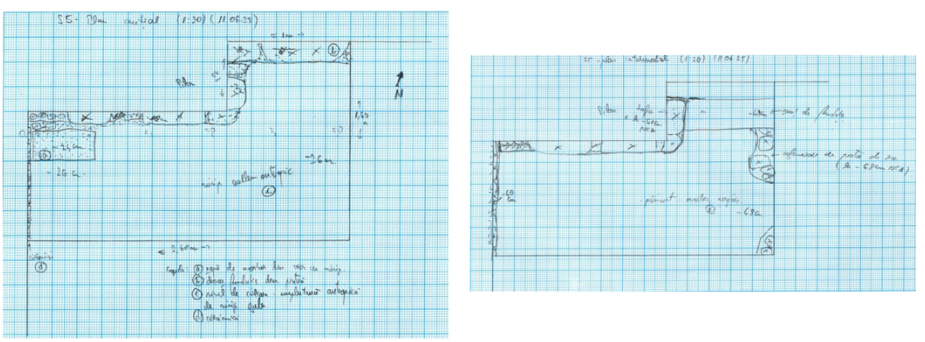

Fig. 17. S5 – plan inițial cu amplasarea casetei (A). Plan intermediar realizat pentru pietrele ce s-au conturat înspre profilul de est (B). Scara 1:20.

Așa cum se poate observa și pe desenul de la fig. 17-A, a fost surprinsă acea șapă de var, dar nu este clar dacă și aici acoperea un șanț, deoarece nu s-a văzut *in situ*. Șanțul s-a văzut doar pe linia fundației naosului (fig. 17-B), începând de la adâncimea de -68 cm și care are o lățime de 28 cm. Nu au ieși structuri sau complexe. În cele din urmă la finalul săpăturii se poate concluziona că fundația naosului este la adâncimea de -138 cm NCA și stă pe o argilă-lutoasă galben-ruginie (steril) (19), îmbibată cu apă. Fundația stâlpului/coloanei ce ține de boltă este mult mai sus la adâncimea de -65 cm NCA și stă pe o argilă maronie-negricioasă (28). Nu se țese cu fundația naosului și nici cu fundația zidului despărțitor dintre naos și pronaos. Talpa fundației acestui zid despărțitor este la -

76 cm NCA, mai jos decât cea a stâlpului, dar mai sus decât cea a naosului. Talpa stă pe un pământ negru mâlos cu urme slabe de cărbune (18A).

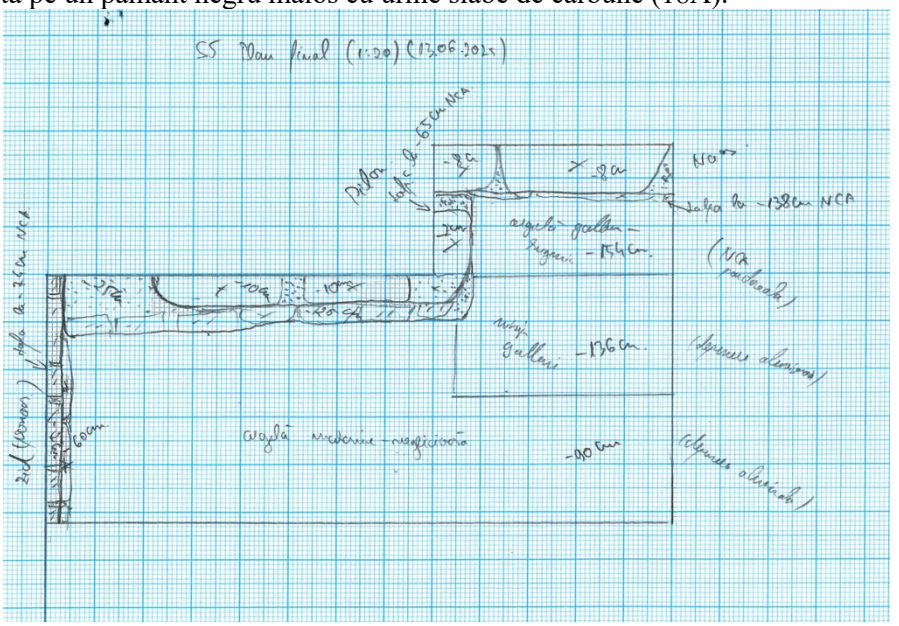

Fig. 18. S5 – planul final al săpăturii. Scara 1:20.

Stratigrafia profilului de sud arată că sub scândura podelei (30) este umplutura de nivelare din pământ cu foarte mult cărbune și zgură (20). Înspre fundația zidului ce desparte naosul de pronaos este o amenajare cu pietriș (31) cu rol pentru îndepărtarea umezelii, o amenajare realizată la ultimele intervenții la biserică. Următorul strat este un balastru din pietriș (26), urmat de un nisip galben depus antropic (22). Se vede în profil șanțul care apare și în S4 din nisip amestecat cu pământ negru mâlos și cu bucățele de cărămidă (21). Există un nivel de călcare (?) reprezentat de o aglomerare de pietre de râu ce stau în pământ negru mâlos (26). În profil se mai poate vedea un strat de argilă maronie-negricioasă (28). La stratigrafia profilului de est observăm că elevația stă pe decroșul fundației, că aceasta din urmă este realizată din piatră și pe alocuri se vede și cărămidă, prinse în mortar din var. Șanțul (21) este „căpăcit” de o șapă de var (2A). În rest, staturile sunt aceleași ca profilul de sud, iar sub stratul (28) vedem că vin straturile de depunere naturală: nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9) și argilă-lutoasă galben-ruginie (steril) (19).

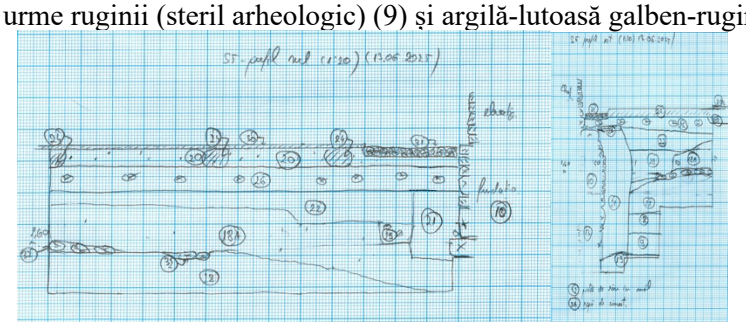

Fig. 19. S5. Profilele de sud și de est ale secțiunii. Scara 1:20.

S6. Dimensiuni: 1.60x2 m. Suprafața cercetată: 3.20 m^2. Secțiunea S6 a fost trasată în interiorul bisericii, pe latura de sud a pronaosului, la joncțiunea dintre pronaos și turn. Scopul trasării casetei a fost acela de a obține informații cu privire la adâncimea fundației pronaosului în interiorul bisericii, relația dintre fundația pronaosului și zidul turnului, precum și relația cu stâlpul de susținere a bolții. De asemenea au fost vizate obținerea de informații cu privire la compoziția fundației și relația acesteia cu stratigrafia interioară a bisericii.

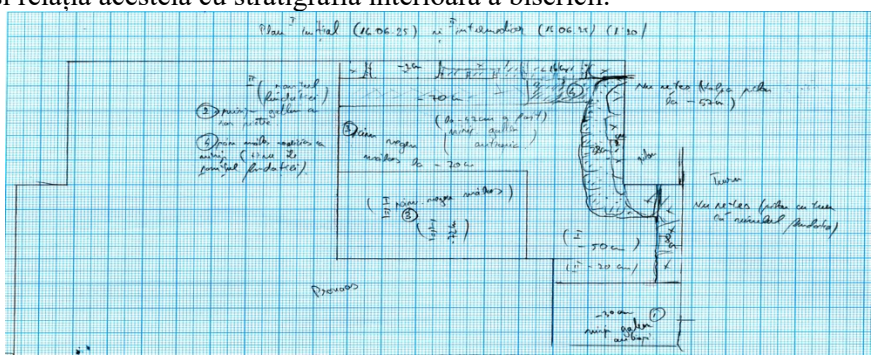

Fig. 20. S6 – plan inițial și intermediar. Scara 1:20.

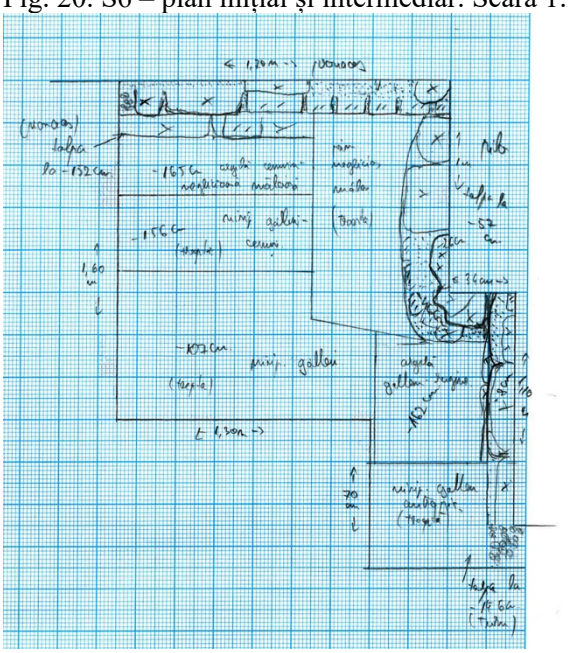

Fig. 21. S6 – plan final. Scara 1:20.

Ca și în cazul celorlalți stâlpi/coloane de susținere a bolții, fundația nu se țese cu cea a turnului și a pronaosului, și este la o adâncime mai mică față de celelalte două fundații. Talpa pilonului este la -57 cm NCA și stă pe pământ negricios-mâlos. Talpa fundației turnului este la -146 cm și stă pe argilă-lutoasă galben-ruginie (19). Talpa fundației pronaosului este la -152 cm, și se poate observa că diferențele de adâncime se confirmă ca și în cazul observațiilor din S7. Fundația pronaosului pe interior stă pe argilă cenușie-negricioasă mâloasă ce reține apă. Ca și în exterior în S7 de altfel. Compoziția fundațiilor este aceeași pentru turn și pronaos: gresie, piatră și cărămidă prinse în mortar din var. La fundația

stâlpului/coloanei este mai multă cărămidă. Stratigrafia arată că sub pardoseala de lemn (30) este aceeași umplutură ce e pe toată suprafața interioară a bisericii, anume pământ cu foarte mult cărbune și zgură topită (20), urmată de balastru (26) și apoi de nisip galben depus antropic pentru nivelare (22). În profilul de est se mai vede o lentilă de nisip galben ce conține cărămidă sfărâmată (33). Un strat consistent este din pământ negru mâlos cu urme slabe de cărbune (18A), după care urmează straturile de depuneri naturale: nisip galben (steril arheologic) (8), apoi argilă nisipoasă cu urme ruginii (steril arheologic) (9) și argilă-lutoasă galben-ruginie (steril) cu apă (19) – în cazul profilului de nord; la profilul de est în locul stratului (19) este o argilă cenușie-negricioasă mâloasă cu apă (34).

CONCLUZII

Cercetarea arheologică s-a desfășurat pe parcursul a opt zile în două etape, din motiv de sărbători religioase, pe data de 8 iunie fiind Rusaliile. În prima etapă au fost trasate secțiunile 1-3 în exterior astfel:

- S1: exterior, pe latura de sud a naosului, în zonă centrală (vezi desen).
- S2: exterior, pe axul central-nord al altarului.
- S3: exterior, pe latura de nord a pronaosului.

În etapa a doua s-a continuat cu trasarea altor 5 secțiuni, atât pe exterior cât și interior, astfel:

- S1A: exterior, pe latura de sud a zidului ce înconjoară biserica; secțiunea a fost trasată în continuarea secțiunii S1, cu un martor între cele două secțiuni.
- S4: interior, pe latura de sud a naosului la joncțiunea dintre altar și naos.
- S5: interior, pe latura de nord a naosului la joncțiunea dintre naos și pronaos și peretele despărțitor dintre naos și pronaos.
- S6: interior, pe latura de sud a pronaosului, la joncțiunea dintre pronaos și turn.
- S7: exterior, pe latura de sud a turnului clopotniță, la joncțiunea dintre turn și pronaos.

Cercetarea arheologică realizată atât în interiorul cât și în exteriorul bisericii arată doar un nivel de construcție pornit de pe un nivel de călcare compus din pământ negru cu fragmente de cărămidă. În ceea ce privește fundațiile bisericii, cele ale naosului și altarului sunt realizate în același timp, aflate la aceeași adâncime și construite din piatră prinsă în mortar din var cu mult nisip și au fost adăugate de asemenea cărămizi ca factor stabilizator. Cercetarea areologică de la turn a arătat că fundația acestuia este andosată naosului, dar nu și la nivelul elevație, unde se țes, ceea ce înseamnă că partea de vest a suferit o transformare majoră care a avut loc înainte de realizare picturilor din pronaos. Pe de altă parte e posibil ca realizarea bolților din pronaos și naos să se fi făcut ulterior construirii inițiale a bisericii, deoarece aceste bolți se sprijină pe fundații și stâlpi adosați fundațiilor și elevațiilor de pe laturile de nord, sud și vest. Această transformare poate fi conectată cu momentul realizării turnului clopotniță. Toate fundațiile au fost săpate până la o adâncime unde s-a ajuns la strat de argilă prăfoasă, trecând prin straturi de depuneri naturale: nisip sau argilă nisipoasă. Trebuie menționat faptul că tălpile fundațiilor stau într-un nivel la care se adună apa din pânză freatică sau din pluvial, deoarece în toate secțiunile s-a strâns apă aproape imediat ce s-a ajuns la talpa fundațiilor

BIBLIOGRAFIE

Surse scrise
Florian Dragoman, Achim Mihuleț, *Țichindeal. Monografia satului care a refuzat moartea !*, 2024.
Luca, Sabin Adrian, Pinter Zeno Karl, Georgescu Adrian, *Repertoriul arheologic al Județului Sibiu*, Sibiu, 2003.
Surse online
https://gazetahartibaciulu.wixsite.com/online/single-post/2016/10/09/povestea-%C5%9Fcolii-din-%C5%A3ichindeal.

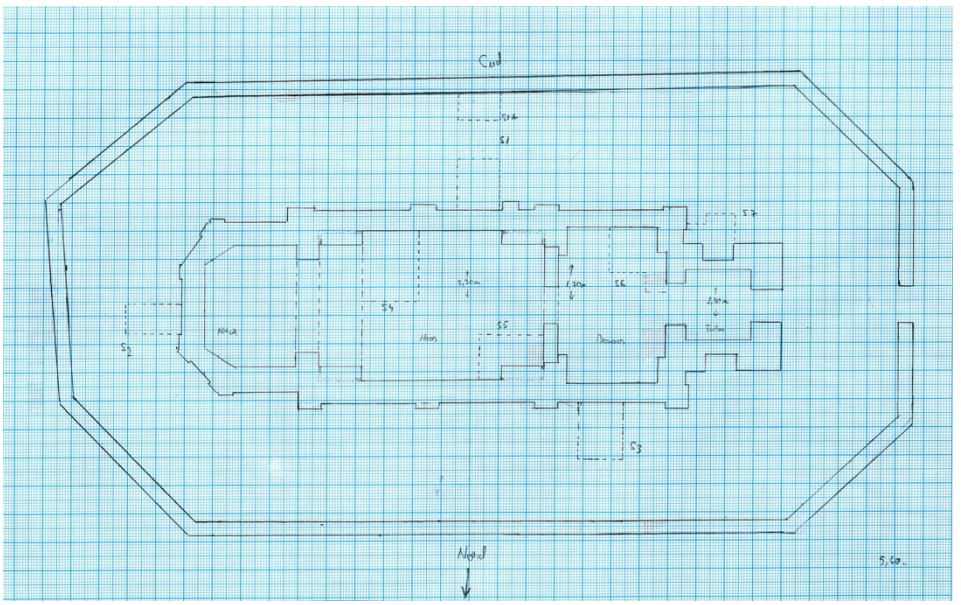
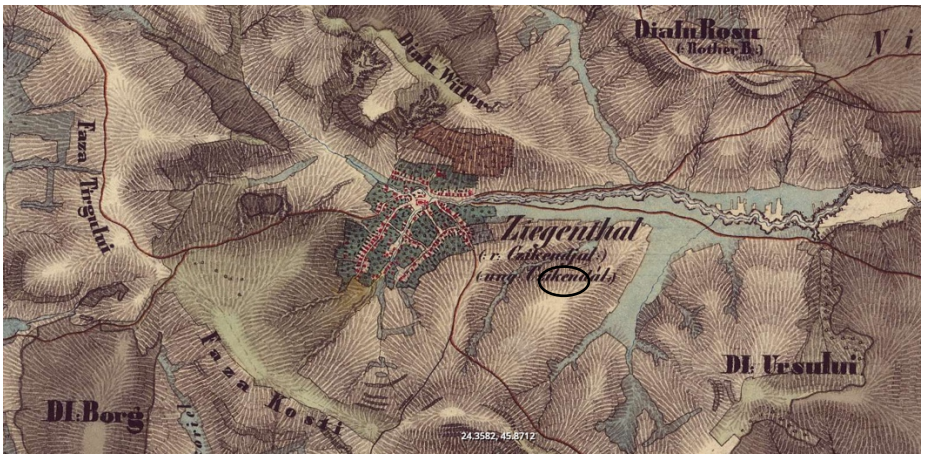

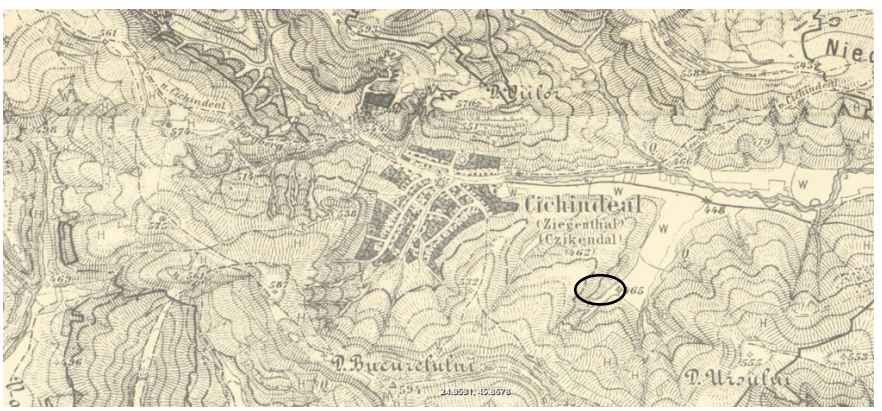
Fig. 22. Planul general al Suprafeței 1. Scara 1:100.

Harta 1. Țichindeal, pe prima hartă austriacă (1769-1773).
(https://maps.arcanum.com/en/)

Harta 2. Țichindeal, pe a doua hartă austriacă (1853-1858; 1869-1870). (https://maps.arcanum.com/en/).

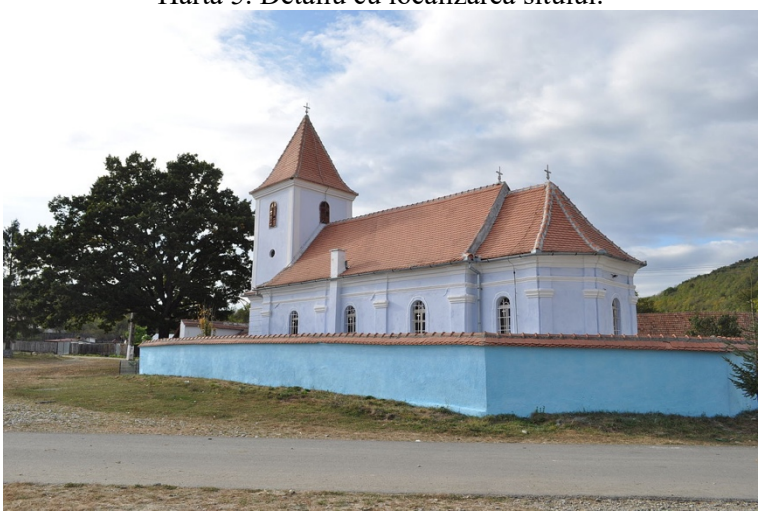
Harta 3. Țichindeal, pe a treia hartă austriacă (1869-1887). (https://maps.arcanum.com/en/).

Harta 4. Localitatea Țichindeal în prezent pe harta google maps.

Harta 5. Detaliu cu localizarea sitului.

Biserica din Țichindeal.

Imag. 1. Amplasarea secțiunii S1.

Imag. 2. Adâncire la -60 cm.

Imag. 3. Adâncire la -90 cm.

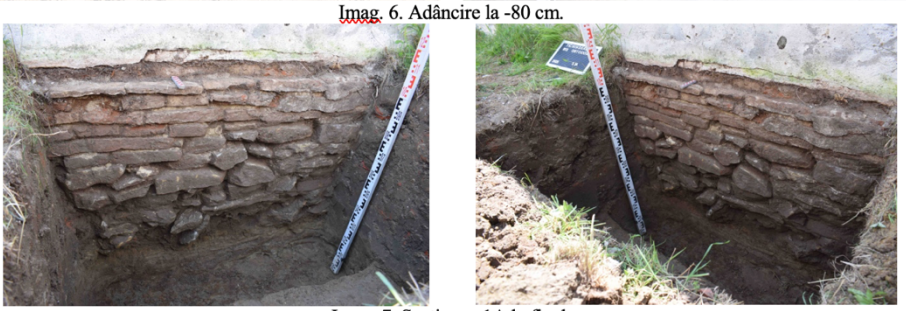
Imag. 4. Detalii cu fundația.

Imag. 5. Amplasarea secțiunii S1A.

Imag. 6. Adâncire la -80 cm.

Imag. 7. Secțiunea 1A la final.

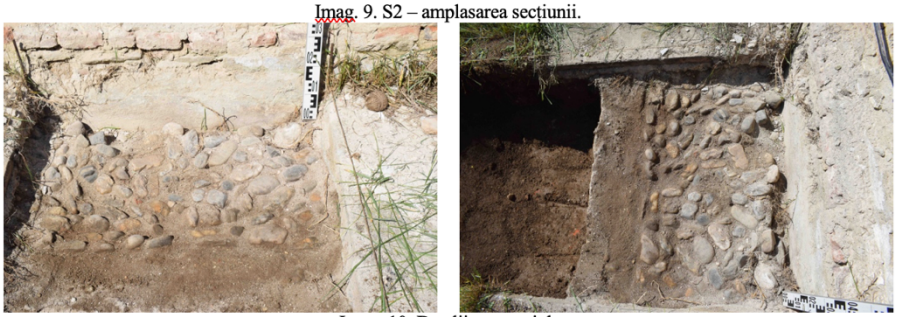

A B

Imag. 8. Profilul de vest (A), de est (B).

Imag. 9. S2 – amplasarea secțiunii.

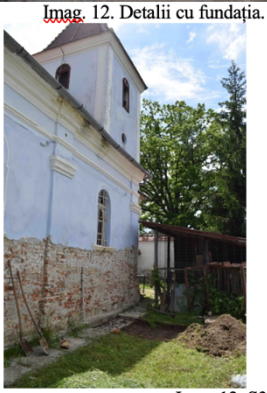
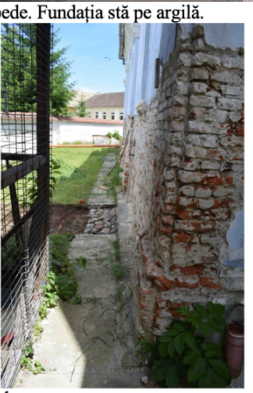
Imag. 10. Detalii cu pavajul.

Imag. 11. Secțiunea S2 la final. Ad. -130 cm.

Imag. 12. Detalii cu fundația. S-a strâns apă relativ repede. Fundația stă pe argilă.

Imag 13. S3-Amplasarea secțiunii și decapare.

Imag. 14. Secțiunea la final. Detalii cu fundația.

Imag. 15. Amplasarea secțiunii S4.

Imag. 16. La – 80 cm se vede mult mai bine urma unui șanț pe lângă fundație.

Imag. 17. S4 la final. Detalii cu fundația. La nivelul tălpii fundației se adună apă.

Imag. 18. În profilul de est s-a făcut o prospecțiune pentru a verificare starea și legătura fundației pilonului cu celelalte fundații.

Imag. 19. Amplasarea secțiunii S5. Observați cu privire la nivelul de nisip galben depus antropic și surprinsă parțial șapa de var.

Imag. 20. Adâncime -50 cm.

Imag. 21. Secțiunea S5 la final.

A B

Imag. 22. Profilul de sud (A) și de est (B).

Imag. 23. Amplasarea secțiunii S6.

Fig. 24. Adâncimea -60 cm. Părea că se conturează o groapă. A fost delimitat ş ne-am adâncit în ea.

Fig. 25. Adâncirea în groapă s-a făcut până la -50 cm. Nu se vedeau urme de mormânt.

Fig. 26. Adâncimea de -80 cm. Se observă același șanț pe lângă fundația pronaosului. S-a ajuns la talpa pilonului.

Fig. 27. Secțiunea S6 la final. Fundația pronaosului este mai adâncă față de cea a turnului. Fundația pronaosului stă pe o argilă mâloasă neagră îmbibată cu apă. Și la fundația turnului se adună apă, dar stă pe o argilă galben-ruginie.

Fig. 28. Amplasarea secțiunii S7.

Fig. 29. Pavajul de sub placa de beton.

Fig. 30. Adâncimi -20-40 cm. Nivele de umplutură.

Fig. 31. Adâncime -90 cm.

Fig. 32. Secțiunea S7 la final. Adâncime -160 cm.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 425-426
10.2478/actatr-2025-0021

Zeno Karl Pinter, Claudia Urduzia, Cătălin Dobrinescu, Beatrice Kelemen, Vitalie Bodolică, Răzvan C. Pop, *Centenarul cercetărilor arheologice de la Capidava (III). Necropola medievală (I)*, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2024. 116 p., 70 ilustr.

Ioan Marian Țiplic
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
ioan-marian.tiplic@ulbsibiu.ro

Cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la debutul cercetărilor arheologice de la Capidava, un grup de cercetători a decis să pună la dispoziția comunității științifice acest volum. Autorii, membri ai unui colectiv interdisciplinar de cercetare, provin din instituții de prestigiu din România: Universitatea „Lucian Blaga", Institutul de Cercetări Socio-Umane, Muzeul Brukenthal și Biblioteca ASTRA din Hermannstadt/Sibiu, Universitatea Babeș-Bolyai din Klausenburg/Cluj-Napoca, precum și Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța. Volumul face parte dintr-o serie de monografii dedicate de-a lungul timpului acestui important sit arheologic din Dobrogea, motiv pentru care poartă titlul Capidava III și este consacrat necropolei medievale. Totodată, acest volum marchează doar o etapă în cercetarea sitului; investigațiile nu sunt încheiate și vor continua, astfel încât este posibil – și de dorit – să urmeze un al doilea volum.

După un cuvânt înainte semnat de Ioan Carol Opriș, coordonatorul cercetărilor din întregul ansamblu arheologic de la Capidava, și o introducere a autorilor, volumul urmează o structură clasică, specifică unei monografii arheologice. Într-o primă etapă este schițat cadrul general, fiind prezentat contextul istoric, urmat de o analiză a cadrului geografic, menită să ofere cititorului o imagine cât mai clară asupra peisajului cultural în care se integrează materialul arheologic. Sunt prezentate, de asemenea, etapele anterioare ale cercetării necropolei, respectiv descoperirile de complexe funerare realizate cu ocazia unor lucrări de construcție sau chiar în cadrul unor cercetări sistematice mai vechi desfășurate în zona termelor romane.

Descrierea și analiza de ansamblu a necropolei, forma și dispunerea mormintelor, precum și inventarele funerare sunt documentate cu mare rigoare, însă poate cea mai importantă contribuție este reprezentată de analiza antropologică completată de analizele ADN și de datările radiocarbon.

Analiza inventarului funerar se află în centrul monografiei, în special studiul comparativ al pieselor de podoabă și al accesoriilor vestimentare. Prin analogiile stabilite cu descoperiri similare din Europa Centrală, Peninsula Balcanică și zonele de stepă situate la nord de Marea Neagră, pot fi identificate legături economice intense și contacte culturale semnificative în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră.

De asemenea, se cuvin subliniate ilustrațiile de înaltă calitate, care completează armonios textul volumului. Pe lângă planurile generale, fiecare complex arheologic este ilustrat prin desene, fotografii și inventarul aferent al descoperirilor funerare. Totodată, graficele și statisticile contribuie suplimentar la consolidarea documentației arheologice.

Volumul consolidează rolul sitului Capidava drept punct de referință nu doar pentru Dobrogea, ci și pentru studiile de arheologie medievală ce se apleacă asupra zonelor extramurale ale fortificațiilor bizantine. Abordările antropologice și bio-moleculare confirmă o direcție de cercetare care — dacă va fi continuată — are potențialul de a revalorifica foarte mult necropolele medievale românești (care adesea sunt slab publicate).

Totodată, conectarea descoperirilor funerare cu rețele supra-regionale (Europa Centrală, Balcani, stepele nord-pontice) ajută la spargerea unor izolări istoriografice: necropolele locale pot fi puse în relație cu mobilități, schimburi culturale, influențe externe — ceea ce e esențial pentru abordările actuale interdisciplinare.

În concluzie, putem afirma că lucrarea de față reprezintă o contribuție monografică valoroasă și, în același timp, ne exprimăm speranța că această cercetare științifică va fi continuată în viitorul apropiat.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 427-429
10.2478/actatr-2025-0022

Ioan Marian Țiplic, Putere și religie în Transilvania, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024, 422 p

Larisa-Elena Constantinescu
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
larisaelena.constantinescu@ulbsibiu.ro

Volumul ***Putere și religie în Transilvania***, semnat de **Ioan Marian Țiplic** și publicat în 2024 la Editura Mega, se impune drept una dintre cele mai consistente și originale contribuții recente dedicate arheologiei și istoriei medievale a spațiului transilvănean. Lucrarea abordează, într-o perspectivă cronologică amplă, problematica (re)creștinării teritoriilor intracarpatice printr-o analiză aprofundată a relației dintre puterea politică și fenomenul religios, depășind cadrele interpretative tradiționale ale istoriografiei românești.

Volumul reunește 26 de studii arheologice și istorice elaborate de autor, ca unic autor sau în colaborare, pe parcursul a peste două decenii și jumătate. Aceste contribuții urmăresc evoluția procesului de creștinare de la primele manifestări ale creștinismului până în momentul în care acesta devine pe deplin înrădăcinat în structurile comunitare, iar biserica se afirmă ca o instituție centrală și ca o nouă formă de exercitare și legitimare a puterii.

Încă din introducere, autorul își formulează explicit poziția teoretică, delimitându-se de interpretările istoriografice anterioare, în special de cele marcate de accente etniciste sau naționaliste. În mod critic, este evidențiat faptul că o mare parte a cercetărilor anterioare s-au concentrat aproape exclusiv asupra identificării unor grupuri etnice sau populații pe baza culturii materiale și a tipologiilor funerare, neglijând dimensiunile sociale, simbolice și ideologice ale ritualului funerar. În opoziție cu aceste abordări, Ioan Marian Țiplic propune o perspectivă integratoare, în care ritualul funerar, organizarea spațiului sacru și apariția edificiilor de cult sunt interpretate ca indicatori privilegiați ai transformărilor profunde traversate de comunități. Introducerea se încheie cu formularea clară a tezei conform căreia creștinismul este, în primă instanță, o religie a elitelor politice, răspândită „de sus în jos" prin intermediul structurilor de autoritate și ulterior consolidată prin instituționalizare.

Din punct de vedere structural, lucrarea este organizată în trei mari secțiuni – arheologie funerară, arheologie ecleziastică și *varia archaeologica* – care nu constituie simple reuniuni de studii disparate, ci reflectă etape succesive ale unui demers coerent de cercetare. Prima secțiune este dominată de analiza

necropolelor de tip Mediaș și de studierea tranziției de la incinerație la inhumație, interpretată ca expresie a creștinării ritualului funerar și ca instrument esențial pentru înțelegerea schimbărilor de mentalitate la nivel colectiv.

A doua secțiune surprinde procesul de instituționalizare a bisericii, urmărind evoluția monumentelor de cult, de la cercetările arheologice din interiorul bisericii parohiale evanghelice din Sibiu până la investigațiile desfășurate la bisericile fortificate din Agnita, Seliștat și Șaroș pe Târnave. Aceste studii ilustrează modul în care spațiul sacru devine un element central al organizării comunitare și al manifestării autorității.

Secțiunea finală reunește contribuții dedicate unor teme variate, precum elita politico-militară transilvăneană în secolul al XIII-lea, patrimoniul arhitectural ecleziastic sau arheologia urbană a Sibiului, toate convergând spre analiza formelor de organizare și exercitare a puterii. Prin această structură, autorul realizează o veritabilă radiografie a transformărilor profunde prin care au trecut comunitățile medievale din Transilvania în contextul creștinării.

Una dintre ideile centrale ale volumului este aceea că abandonarea incinerației, renunțarea la inventarul funerar și apariția cimitirelor organizate în jurul bisericilor reflectă schimbări fundamentale la nivelul mentalului colectiv. Ritualul funerar, ca expresie a identității comunitare, este printre cele mai conservatoare practici sociale, iar modificarea sa indică o reconfigurare profundă a raportării la moarte. În această nouă paradigmă, moartea nu mai este percepută ca un final, ci ca o etapă într-un proces spiritual al mântuirii, gestionat instituțional de biserică. Înhumarea în spațiul sacru devine astfel atât un marker al statutului social, cât și un instrument de legitimare simbolică a noilor elite politico-militare.

Metodologic, volumul se distinge prin utilizarea riguroasă și coerentă a surselor arheologice corelate cu izvoarele istorice, precum și prin integrarea metodelor interdisciplinare, în special a datării cu radiocarbon. Autorul depășește nivelul descriptiv al analizelor clasice, refuzând să se limiteze la încadrarea materialelor în tipologii, și urmărește constant semnificațiile simbolice și funcțiile sociale ale descoperirilor. Analiza este centrată pe dimensiunea socială și politică a creștinismului, insistând asupra modului în care biserica funcționează nu doar ca instituție religioasă, ci și ca mecanism de control și organizare socială.

Deși caracterul de volum de studii reunite ar putea sugera o anumită discontinuitate a discursului, organizarea cronologică și unitatea tematică asigură coerența ansamblului. Toate contribuțiile gravitează consecvent în jurul conceptelor de putere și religie, anunțate programatic încă din introducere.

În concluzie, *Putere și religie în Transilvania* se afirmă ca o lucrare de referință, care propune o schimbare de paradigmă în abordarea procesului de creștinare a spațiului transilvănean. Prin demonstrarea potențialului explicativ al arheologiei, susținută de istorie și de metodele moderne de cercetare, autorul

oferă răspunsuri solide unor problematici istoriografice complexe și confirmă rolul central al analizei interdisciplinare în studiul Evului Mediu.

Acta Terrae Septemcastrensis XXIV, 2025: 431-432
10.2478/actatr-2025-0023

Studia archaeologica et historiae medii aevi professori Zeno-Karl Pinter dedicata, Ioan Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Claudia Urduzia (eds.), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024, 410 p.

Ana-Daria Pîrvu
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
anadaria.pirvu@ulbsibiu.ro

Volumul *Studia archaeologica et historiae medii aevi professori Zeno-Karl Pinter dedicata*, apărut în 2024 la Editura Mega, se înscrie în tradiția solidă a volumelor omagiale dedicate unor personalități marcante ale istoriografiei și arheologiei românești. Coordonată de Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic și Claudia Urduzia, lucrarea reunește contribuțiile unui număr impresionant de specialiști din țară și din străinătate și este dedicată profesorului Zeno-Karl Pinter, cu prilejul împlinirii vârstei de 65 de ani. Dincolo de dimensiunea aniversară, volumul reprezintă o recunoaștere explicită a unei cariere academice exemplare, desfășurate pe parcursul a peste patru decenii, și a impactului durabil exercitat asupra cercetării medievale din România.

Structura cărții reflectă, într-o manieră coerentă și sugestivă, principalele direcții de cercetare care au definit activitatea științifică a profesorului Zeno-Karl Pinter: arheologia medievală, istoria militară, studiul spațiului transilvănean, relațiile interetnice, precum și istoria urbană și ecleziastică a Europei Centrale și de Sud-Est. Textele introductive semnate de Ioan-Marian Țiplic oferă nu doar o prezentare biografică, ci și o contextualizare critică a parcursului profesional al sărbătoritului, conturând portretul unui savant complet – cercetător riguros, arheolog de teren și formator de școală. Aceste pagini introductive funcționează, totodată, ca o veritabilă cheie de lectură pentru întregul volum, integrând contribuțiile ulterioare într-un cadru interpretativ unitar.

Conținutul propriu-zis este organizat tematic, în secțiuni care acoperă un spectru larg de problematici. Un prim nucleu este dedicat arheologiei ecleziastice, reunind studii asupra bisericilor medievale, necropolelor și practicilor funerare. Aceste contribuții ilustrează preocuparea constantă a cercetării recente pentru viața religioasă a comunităților medievale și se remarcă prin utilizarea metodelor moderne de investigație, precum datarea cu radiocarbon sau analizele interdisciplinare, indicând direcțiile actuale de dezvoltare ale arheologiei medievale.

O a doua direcție majoră este reprezentată de studiile consacrate armamentului și echipamentului militar medieval, domeniu în care profesorul Zeno-Karl Pinter s-a impus ca o autoritate de referință. Analizele tipologice, discuțiile de cronologie, studiile privind circulația armelor și interpretările simbolice ale

acestora evidențiază nu doar continuitatea temelor cultivate de autorul omagiat, ci și influența sa decisivă în formarea unei veritabile școli de cercetare în domeniul militaria medievalia.

Volumul include, de asemenea, o secțiune consistentă dedicată arheologiei romane, post-romane și medievale timpurii, cu studii asupra unor situri de primă importanță, precum Capidava sau Histria. Aceste contribuții abordează problematica tranziției de la Antichitate la Evul Mediu, temă centrală în istoriografia europeană, și demonstrează potențialul surselor arheologice de a nuanța sau reconsidera interpretările istorice consacrate. Corelarea atentă a datelor materiale cu izvoarele scrise conferă acestor studii o solidă coerență metodologică.

O altă secțiune relevantă este consacrată elitelor medievale, castelelor și personalităților istorice, explorând structurile de putere, mecanismele autorității și reprezentările simbolice ale acesteia. Prin abordări care țin de istoria socială și politică, autorii reușesc să depășească limitele unui cadru strict regional și să propună perspective comparative asupra Europei Centrale și de Sud-Est.

Din punct de vedere metodologic, volumul se distinge prin echilibrul dintre tradiția cercetării istorico-arheologice clasice și deschiderea către noile abordări interdisciplinare. Majoritatea studiilor se bazează pe cercetări de teren și pe analiza directă a materialului arheologic, completate de interpretări prudente și bine argumentate. Integrarea datelor bioarheologice și a altor metode științifice moderne conferă lucrării un caracter actual, în deplin acord cu exigențele cercetării contemporane.

Dincolo de valoarea științifică intrinsecă a fiecărei contribuții, volumul are și o puternică dimensiune umană și simbolică. Diversitatea și prestigiul autorilor reflectă rețeaua extinsă de colaborări construită de profesorul Zeno-Karl Pinter de-a lungul carierei sale și influența exercitată asupra mai multor generații de cercetători. Cartea devine astfel nu doar o colecție de studii, ci și un portret colectiv al unei comunități academice coagulate în jurul unui mentor.

În concluzie, *Studia archaeologica et historiae medii aevi professori Zeno-Karl Pinter dedicata* depășește statutul unui simplu volum omagial. Ea oferă o sinteză relevantă a stadiului actual al cercetării în domeniul arheologiei și istoriei medievale din România și din spațiul central-european, constituindu-se totodată într-un document al continuității academice. Profesorul Zeno-Karl Pinter apare aici nu doar ca un cercetător prolific, ci ca un veritabil reper intelectual, în jurul căruia s-a articulat un nucleu de excelență în studiul Evului Mediu.